

Z DÍLNÝ OSUDU

(HISTORICKÁ KNIHOVNA)

REDIGUJE DR. ST. NIKOLAU

SWAZEK XII.

DR. KAREL MÜLLER

VZNIK A SLÁVA BYZANTSKÉ ŘÍŠE

(OBRAZŮ Z DĚJIN

BYZANTSKÝCH DÍL I.)

*

V P R A Z E

„Vesmir“, nakladatelská a vydavatelská společnost s r. o.

v Praze VII., Dobrovského ul.

1 9 2 7

DR. KAREL MÜLLER

VZNIK A SLÁVA BYZANTSKÉ ŘÍŠE

(OBRAZŮ Z DĚJIN

BYZANTSKÝCH DÍL I.)

S 30 obrázky

*

V P R A Z E

„Vesmír“, nakladatelská a vydavatelská společnost s r. o.

v Praze VII., Dobrovského ul.

1 9 2 7

VEŠKERÁ PRÁVA VYHRAZENA.

Vytiskla Průmyslová tiskárna v Praze VII.

. PŘEDMLUVA.

Slovo „byzantinismus“ má u nás dosud velmi špatný zvuk. I u lepších a vzdělanějších lidí budí představu zkaženosti mravní, nekonečných hádek o věcech malicherných a nicotných, spleť obřadnosti a nedůstojného, otrockého lichocení. Ještě veliký spisovatel francouzský Taine nazval národ byzantský národem bystrých theologů a pošetilců tlačavých, který obepíjí se sestárlou soustavou obřadů, zapomínal pro malicherné hádky a prázdné formule na nejnaléhavější potřeby života národního. Málo národů bylo tak zlehčováno jako Byzantinci, a to jen z nedostatku zevrubné znalosti pozoruhodných dějin a velkolepé kultury říše byzantské, která od doby válek křížových byla nazývána jen bídnou a zvrhlou dědičkou veliké říše římské. Mezi západem a východem se utvořila totiž nepřeklenutelná propast v době, kdy světovládná říše římských císařů rozdělena byla v polovici západní a východní; když pak národové západní v době válek křížáckých seznali mravy a zvyky byzantské, nemohli jich pochopiti a měli pro Byzantince jen opovržení, které stupňováno bylo v nesmiřitelnou nenávist spory náboženskými. Církev katolická nemohla míti než pohrdání pro říši, která překážela sjednocení světa křesťanského pod vládou papežovou.

Tento nepříznivý úsudek se po staletí houževnatě udržoval a proto též málo pozornosti věnováno bylo národu a říši byzantské v kruzích učených. Od doby renaissance i studia filologie klasické věnovala jen potud zření kultuře byzantské, pokud z ní mohl plynouti prospěch pro obohacení vědomostí v klasické filologii. Byli to Francouzové, kteří v polovici 17. století první začali poukazovati k důležitosti dějin a kultury byzantské ve vývoji lidstva; ale zdárný pokrok v tomto oboru přerušen byl za doby francouzských encyklopedistů, kteří nepříznivý úsudek o Byzanci a studiích byzantologických vůbec s velikou příkroostí obnovili. Mimo

to i rozhodný estetický odpor, který budila v klasických filologických literaturách byzantská, neprávem byl zevšeobecnován a přenášen i na dějiny a kulturu byzantskou, ve které byl spatřován jen stále stoupající úpadek, nehodný účelného a zevrubného badání. Než úsudek ten, i kdyby sám o sobě byl správný, historicky oprávněn není, poněvadž pro historické badání otázka menší neb větší důležitosti a dokonalosti výtvarů literárních nemá významu. Avšak ani literatura byzantská, jakkoli nedostupuje výše krásy a dokonalosti plodů doby klasické, není beze vší ceny, kultura byzantská obsahuje přemnoho prvků vzácných a dějiny byzantské i politické i církevní jsou bohaty významnými problémy. Mluví-li se stále jen o úpadku říše byzantské, bylo jistě divno, že tato upadající říše mohla se udržeti plných tisíc let uprostřed nepřátel, se všech stran ji ohrožujících. Na to vše se zapomínalo až do druhé polovice minulého století, kdy zvláště u Francouzů, Angličanů, Němců a Rusů začaly si raziti dráhu názory nové a kdy důkladným studiem odhaleny přečetné významné stránky dějin a kultury byzantské. Ohlas této dosavadní neváznosti ke kultuře byzantské patrný je i u nás ve školních knihách, v nichž tomuto odvětví lidského vědění se věnuje poměrně nejmenší pozornosti. Je to ovšem přirozený následek toho, že u nás ani v kruzích vědeckých dosud náležitě nebyl uplatněn velkolepý význam těchto studií; zde dosud zbývá vykonati velmi mnoho práce.

Právě v posledních asi padesáti letech dosáhla studia byzantologická neobyčejného rozkvětu, ale jako v každé vědě tak i v této poměrně mladé vědě, která teprve nedávno vynutila si v kruzích učených uznání samostatnosti, nalézají se stále nové problémy, v jichž řešení účastníci se práce spolu se svrchu vzpomenutými národy nebude nám zajisté na škodu. Dnes přes ohromný rozkvět byzantologických studií nelze ještě psáti důkladné všeobecné dějiny říše a podati dokonalý obraz všech prvků kultury byzantské, ale lze aspoň částečně shrnouti výsledky práce dosavadní, a to jest též

účelem těchto řádků. Úmyslem mým jest tedy takto nepřímou vykořenití předsudky proti říši byzantské a velkolepý význam říše té znázornit v přehledném obraze bez všelikých podrobností, které jednak ještě vystopovány nejsou, jednak by názornost obrazu toho zatemňovaly.

Jestliže v líčení dějin a života národů stanovíme si jisté ohraničené obory a mluvíme o dějinách politických, sociálních a kulturních, a v těch zase zvláště o literatuře, umění, obchodu, průmyslu atd., činíme tak jen pro snadnější přehled, neboť i dějiny národů jsou tak mnohotvárné jako život sám, v němž není přesných hranic, naprosto od sebe odloučených, nýbrž kde obor zasáhá v obor a kde mnohonásobné působení vzájemné dává vznik stále novým, dříve nevidaným zjevům. Podobně se to má i s rozdělením dějin na období, neboť nejenom o životě jednotlivců, nýbrž i o životě národů jistě platí slova naší básnířky Elišky Krásnohorské:

Z dálky do dálky života proud
osudnou cestou tihne,
musí hledat a bloudit a plout,
širé až moře stihne;
vlny nikde si neodpočinou,
k spěchu puzeny krouží a plynou
stálým rejem a matnými sběhy
mezi věčnými břehy.

Také mnohotvárnost dějin a života byzantského mohla by nás nutiti, abychom si stanovili určité obory, v nichž jednotlivé stránky jejich bylo by snad možno poznati lépe a přesněji, než kdybychom prostě líčili dějiny a život byzantský po všech stránkách současně. O říši byzantské mohli bychom tudíž uvažovati především jako o tělese politickém a pak jako o tělese sociálním. Obojí však se vyvíjelo současně a přijímalo od sebe navzájem podněty k svému rozvoji, který je nepřetržitý od začátku do konce říše. Také říše byzantská

ve všech oborech života se vyvíjela, názor o strnulosti její byl studiem poslední doby úplně vyvrácen. Aby obraz jednotlivých období byl, pokud možno, ucelen, budeme tedy uvažovati v rámci jednotlivých období nejen o dějinách politických, nýbrž i o vývoji kulturním. O říši byzantské napsal jsem pojednání Význam říše byzantské v dějinách lidstva, které vyšlo ve výroč. zprávách stát. gymnasia v Jindř. Hradci r. 1907 a 1908. Zde podávám tento spis ze základu přepracovaný a rozšířený.

ÚVOD.

Nástin vývoje císařství římského a rozdělení říše římské. Doba Konstantinova jest počátkem období byzantského. Řecký ráz říše byzantské. Povýšení Konstantinopole za hlavní město říše. Kterým podmínkám mělo nové město vyhovovati. Nový náboženský a kulturní vývoj říše má počátek v době Konstantina Velikého. Nástupci Konstantinovi a jejich význam pro byzantskou kulturu. Ráz kultury byzantské: Míšení různých prvků, národnostní nejednotnost, assimilační schopnost, jednotící pouto, lpění na tradici. Vrstvy byzantské společnosti.

Říše byzantská je dědičkou světovládné říše římské a tudíž i dějiny její jsou pokračováním dějin této říše. Světovládné imperium římské zakusilo mnohých převratů a konečně nával nových, svěžích barbarských národů, kteří ohrožovali hranice jeho, byl tak mocný, že jen rozdělení politické moci mohlo ještě říši zachrániti. I pozorujeme v dějinách jeho dvě přesně ohraničená období; první období, jež nazýváme principátem, trvá od r. 30 př. Kr. do r. 284 po Kr., druhé, jež nazýváme absolutní monarchií, trvá od r. 284 až do zániku říše. Na počátku prvního období stojí Augustus, jehož nástupci vesměs zachovávali aspoň zdání republiky římské, nazývajíce se jen prvními muži ve státě, na počátku druhého Diocletianus, který podle vzorů východních, zvláště podle vzoru říše Arsakovců, postavil monarchii římskou na nové základy, obklopiv se východní nádherou, četným úřednictvem a skvělým dvorem a učiniv sebe vladařem neobmezeným. On to byl, který poprvé rozdělil říši římskou v polovici západní a východní, aby tak snáze odolala nepřítelům, on to byl, který po prvé přeložil císařské sídlo z Říma do Nikomedie v Malé Asii, vládná sám nad polovicí výhodní, kdežto zvolený jím spolucísař, osvědčený vojévůdce Maximianus měl sídlo své v Miláně v severní Itálii a vládl nad polovicí západní. Mimo to Diocletianus, chtěje zabrániti příštím zmatkům v nástupnictví, ustanovil, aby každý z panujících císařů zvolil si ihned nástupce a spoluvladaře, cesara, a po dvaceti letech své vlády aby tomuto

cesarovi svoji polovici říše dobrovolně odevzdal, tento nový císař pak aby byl zavázán zvoliti si opět cesara nového.

Říše římská ovšem potom po nějakou dobu se těšila celkem klidu; Diocletianus vskutku r. 305 odstoupil a podobně byl přinucen učiniti i Maximianus, načež císařská vláda připadla oběma jimi jmenovaným cesarům. Ale brzy potom právě z onoho umělého rozdělení vznikly nové zmatky, z kterých konečně vyšel vítězně Konstantin I. Veliký jako samovládce jediné nerozdělené říše římské. Než ani doba potomní nebyla prosta nových svízelností; s novou silou doléhali barbari na říši římskou zvláště od r. 375, počátku to stěhování národů germánských. Proto císař Theodosius I. Veliký, vida, že by nerozdělená říše nemohla se pro svoji rozlehlost snadno ubrániti barbarům, rozdělil ji konečně před svou smrtí r. 395 dvěma synům Honoriovi a Arkadiovi, dav prvnímu polovici západní, druhému východní. Rozhraním obou říší byl asi poledník 37. Ovšem podle úmyslů Theodosiových rozdělení toto nemělo býti trvalé; říše římská měla býti spojena opět pod jedním vládcem, jakmile by to poměry dovolily. Avšak události, které potom nastaly, byly tak trudné a neblahé, že ke spojení obou říší již nedošlo. Proto r. 395 pokládá se obyčejně za počátek říše východořímské, která podle svého hlavního města Byzantie se nazývá též byzantskou.

V ohledu státoprávním však ani tento r. 395 nemá významu bezpodmínečně platného. Značí se jím pouze počátek říše jako skutečného nového útvaru politického, který odtržen byv od světa západního, vyvíjel se zcela samostatně a vytvořil zcela svéráznou kulturu. Od té chvíle též říše západořímská se vyvíjela zcela samostatně, ale nebyla tak šťastna jako východořímská. V dějinách se pokládá obyčejně rok 476 za rok zániku říše západořímské, ale svržení posledního císaře západořímského Romula Augustula od Odoakra nemůže býti světodějnou událostí už proto, že kmenové germánští rozhodovali v říši římské již dříve a zase i později

raženy v Itálii mince s obrazem císaře východořímského. Barbarští národové vůbec až do Karla Velikého nikdy se neodvážili zmocnit se koruny císařské; náčelníci jejich spojili se různými zvuknými tituly. Ostrogothové prohlásili před Justinianem I., že vždy dbali původních práv císařových. Ano i v 7. a 8. století trvala ve Španělsku a ve Francii představa jednotné říše římské, která byla nazývána *Res publica* nebo *Manus publica*. Barbarští národové tudíž plně uznávali oprávněnost jednání senátu římského, který r. 476 nejvyšší moc dobrovolně přenesl na císaře východořímského, aby takto jednotu říše i zevně byla obnovena. Vzhledem k těmto okolnostem nemůže býti r. 476 důležitým mezníkem dějin světových; vznikl jen z přeceňování dějin západních.¹⁾

Teprve obnovením císařství západořímského r. 800 zmizela u barbarů představa jednoty veliké říše římské; že však představa existence její ani potom u nich nezmizela, patrně z toho, že císařové západu, vyšeďše vítězně z bojů s papeži římskými, pomýšleli i na dobytí vlády nad východem; ale pokus jejich, který konečně r. 1204 byl korunován úspěchem, ztroskotat se úplně již r. 1261. Podle toho někteří soudí, že teprve od r. 800, kdy Karel Veliký byl korunován na císaře západořímského, čině spolu nároky na celou bývalou oblast římské polovice západní, lze v přesném slova smyslu mluvit o říši východořímské. Ale tato říše Karla Velikého byla pouze umělým znovuzrozením bývalé říše římské. Vnitřní vývoj říše východořímské nebyl tímto obnovením ani v nejmenším dotčen.²⁾

1) Na tyto významné mezníky v dějinách světových jakož i na malou důležitost r. 476 po Kr. pro dějiny říše římské poukázali zvláště Gelzer v díle *Abriss* str. 911 n. a Roth str. 9 nn. Úplné tituly jednotlivých spisů viz v seznamu literatury.

2) Že o říši byzantské v politickém ohledu lze mluvit teprve od r. 800 po Kr., míní J. Bury v díle *A history of the later Roman Empire I.*, London 1889, *preface* str. 6 n. Hledíme-li ku přesnému označení „říše západořímská“ a „říše východořímská“, je to ovšem zcela správně. Ale pro vnitřní vývoj říše byzantské nemělo ono obnovení prázdného významu, jak dobře ukázal Krumbacher v díle *Gesch. der byz. Lit.*, úv. str. 5.

Spíše by se mohla doba kultury byzantské počínati vládou Leonta III. Isaurského, t. j. počátkem 8. století po Kr., neboť teprve po vládě Herakleiově, kdy bylo říši byzantské bojovati zoufalý existenční boj proti útokům národů semitských, nastupuje jakési duševní zatemnění, které ve své poslední fási, spolu s odražením islamu, znamená vskutku počátek nového dne světového. Ale tím by právě století nejvýznačnější, ve kterých se zrodily prvky kultury byzantské, posunuta byla úplně do pozadí.

Ani vláda císaře Justiniana nemůže býti pokládána za počátek kultury byzantské, jak se do nedávna za to mělo. Mínění takové zajisté odporuje událostem a postrádá veškerého dějinného odůvodnění. Vláda císaře Justiniana není v žádném směru vrcholným bodem ve vývoji byzantské kultury. V ohledu politickém znamená ovšem velkolepý rozmach na venek a bezvýslednou reakci proti pořečťování říše, v ohledu náboženském obnovení zásady cesaropapismu, ale v obou, jakož i v ohledu sociálním jen pokračování na základech dosavadního vývoje. Ani uzavření university v Athénách r. 529 není počátkem nového světového období, t. j. byzantsko-křesťanského, protože tento ojedinělý čin Justinianův má pro všeobecné dějiny kulturní význam pranepatrný. Ona filosofická škola athenská byla sice pokládána za poslední záštitu pohanstva; ale za doby Justinianovy byla říše již pevně zbudována na základech křesťanských, škola ta jen bídne živila, nemajíc ani vynikajících učitelů ani mnoho žáků, a konečně ani tím nebylo ještě pohanství úplně vyplněno, poněvadž zbytky pohanské žily v říši až do 9. století.

Ze všeho toho je patrné, že r. 395 právem můžeme pokládati toliko za počátek politického útvaru říše-byzantské. Pohlížíme-li však bez předsudků na celý vývoj říše římské od doby císaře Augusta až do posledního Palaiologa, nemůžeme ani tohoto roku pokládati za počátek kulturního období byzantského. Onu mez nové doby světové nalezneme

spíše tam, kde staré náboženství pohanské úředně nahrazeno bylo novým náboženstvím světovým, kde v římské říši založením nového hlavního města Konstantinopole v řeckém okruhu kulturním živel řecký počal býti mocným a na konec i vládnoucím činitelem, kde i v řecké řeči, literatuře a umění provedeny byly důkladné a dalekosáhlé změny. Zkrátka je to počátek 4. stol. po Kr. nebo, chceme-li určité datum, r. 324, kdy Konstantin Veliký jako samovládce vstoupil na římský trůn císařský. Že byzantská éra v politickém ohledu počíná Konstantinem Velikým, jakkoli tehdy ještě byzantská říše neexistovala jako samostatný útvar politický, cítili již skladatelé byzantských kronik, počínajíce tímto císařem nový oddíl s tituly: S Bohem se počíná císařství křesťanů nebo Byzantští císařové nynější Konstantinopole. O konci říše a spolu kultury byzantské není sporu; konec ten nastal r. 1453 dobytím Konstantinopole od Turků osmanských, neboť tehdy zničením politického, literárního a kulturního života Byzantinců vzniklo tak mohutné a výrazné ohraničení dějinné, jaké málokde shledáváme v dějinách lidstva.³⁾

Vytvoření císařství byzantského jako tělesa sociálního se zvláštní fysiognomií bylo následkem a výsledkem rozvoje národa řeckého v Asii a Africe. Už Filippos II. a Alexandros, králové makedonští, pomýšleli na založení velikého státu řecko-východního. Jejich pokusy se sice ztroskotaly, ale velikým pokrokem bylo to, že řecké pojetí státu nebylo již omezeno na jedinou obec, nýbrž připouštělo existenci velikých celků státních. Těmito pokusy bylo též urychleno pořečtení Malé Asie, Syrie a Egypta, kam se uchýlila vzdě-

³⁾ Krumbacher sám přiznává, že dříve, ještě v prvním vydání své Literatury, přičítal době Justinianově veliký význam pro vznik kultury byzantské. Nyní na základě přesvědčujících důvodů, jež podává též badatel v druhém vydání tohoto svého díla na str. 1—20, nemůže býti pochybnosti o tom, že jediné doba Konstantina Velikého může býti pokládána za počátek nového období světového, jež nazýváme byzantským. Platí to pro různé obory kulturního života. Také počátek umění byzantského nutno klásti do 4. a 5. století, jak přesvědčivě dokázal J. Strzygowski v pojednání *Die byzantinische Kunst* v *Byzantinische Zeitschrift* 1892 na str. 61—73.

lanost řecká v době úplného úpadku vlastního Řecka. Attalovci v Pergamu, Seleukovci v Antiochii a Lagovci v Alexandrii se vynasnažovali všemožně, aby této civilizaci zajistili co největší rozsah a popřáli jí nejširšího rozvoje. Tento rozvoj řeckého živlu ve východních krajinách nebyl zastaven ani Římany, kteří tam obyčejně nezakládali osad jako na západě, a pokládajíce Řeky vždy za vzdělanější nad ostatní národy, přispívali sami k zachování a utvrzení rázu řeckého. Říše římská byla tudíž společensky rozdělena ve dvě části, v latinskou západní a řeckou východní. Toto rozdělení společenské později se stalo i politickým. Civilisace římská se objevila přes vpád barbarů po několika stoletích na západě znova, civilisace řecká na východě odolala vpádům barbarským.

Pokud říše římská byla jednotná, ráz zařízení státních byl ovšem i na východě latinský, jakkoli ještě před politickým rozdělením jejím r. 395 řečtina i v životě státním ponenáhlu začala pronikat. Už doba Konstantina Velikého znamená značné posílení živlu řeckého v životě státním, které souviselo s přeložením sídla císařského do nového města na Bosporu. Tím se přesunulo těžiště říše na východ a bylo jen otázkou doby, kdy řečtina zvítězí i v životě státním úplně. Přes to však, ačkoli praktickým požadavkům na východě mohla odpovídati jen řečtina, zevnější ráz byzantské říše ve správě, soudnictví a při dvoře byl ještě po nějakou dobu v podstatě latinský. Působila tu mocně římská státní myšlenka, jakož i úsilí o opětné spojení odtržených částí říše římské s říší byzantskou. Odstranění latiny mohlo býti vykládáno jako vzdání se nároků na tyto země. Zvláště to byl Justinian Veliký, který snil velkolepý sen o znovuzrození světovládného imperia římského na základě latinském. Ale pokusy tohoto císaře, vykořeniti řečtinu, pokud již vnikla do jednotlivých odvětví života státního, brzo po smrti svého původce přišly na zmar a řečtina silou přirozených poměrů začala trvale vnikati v celé ústrojí státní i do života dvor-

ského. Tento vývoj se nedál arci všude stejně rychle. Nejdéle se udržel latinský ráz v mincovnictví; latinské nápisy na mincích spolu s řeckými vyskytovaly se ještě v polovici 11. století. Ale z toho nesmíme usuzovati, že by řeč latinská vskutku byla se tak dlouho udržela v říši byzantské, protože v mincovnictví a v jiných oborech často se udržují zvyky až do doby, kdy už nemají významu praktického. Vskutku vítězství řečtiny nad živlem římským v říši byzantské dovršeno bylo již na konci 6. století za vlády Maurikiovy. Od té doby všechny veřejné vyhlášky, nařízení a zákony byly uveřejňovány řecky, velící řečí ve vojenství stala se řečtina, zkrátka ve všech oborech státní správy i v životě dvorském latina byla nucena ustoupiti řečtině. Toliko jméno Hellenů začalo ustupovati v pozadí. Byzantinci, jsouce hrdí na politické dědictví Římanů a nevzdávající se nároků na západní polovici říše, nazývali se Rhomai, t. j. Římány, jakkoli si aspoň částečně byli vědomi řeckého původu. Řečtina se uplatnila též jako zprostředkovací řeč státu, který byl národnostně smíšený; živel řecký, jakkoli po stránce národnostní nebyl početně nejsilnější, převahou vzdělanosti přirozeně osvojil si vůdčí postavení ve státě. Je to tudíž doba asi 300 let, ve které se dál vývoj živelu římského a spolu také živelu hellenistického v živel byzantský. Vývoj ten, dovršený na konci 6. století, započal asi na počátku století 4., nebo chceme-li míti určitý mezník, za vlády Konstantina Velikého.

Dříve než vyličíme politický a kulturní vývoj říše byzantské, nebude tedy snad nevhodno zmíniti se i o významu Konstantina Velikého a jeho doby pro kulturu říše byzantské. Tento císař, který právem byl srovnáván s římským bohem Janem s dvojí tváří, stojí na počátku tohoto svérázného světa, jenž ve středověku naplňoval celou Evropu jednak obdivem a úžasem, jednak závistí a nepřátelstvím. Není třeba rozebírat tu celé dějiny jeho vlády; stačí poukázati pouze ku dvěma věcem, jež pro další vývoj mají význam

dalekosáhlý, totiž k povýšení Byzance za hlavní a sídelní město říšské a k uznání náboženství křesťanského.

Od doby císaře Caracally, který dal r. 212 po Kr. občanské právo všem obyvatelům provincií římských, byli císařové v celé oblasti říše vždy uprostřed svých spoluobčanů, mohli tudíž zvoliti svoji residenci, kde chtěli. Od doby Diocletianovy a Maximianovy sídlem císařským nebyl již Řím, nýbrž to město, kde císař právě prodléval; prozatímní ráz tohoto vzdálení z Říma brzy proměnil se v definitivní, takže již Diocletianus a Maximianus, kteří za záminku svého přesídlení užívali vpádů barbarských, zůstávali v Nikomedii a Miláně i za doby míru. Mohl tudíž i Konstantin Veliký, stav se samovládcem říše římské, zvoliti si sídlo své podle libosti, aniž tím urazil cit občanů římských. Právem lze říci, že volba Byzantia za sídelní město říšské byla tak šťastna, že málo činů podobných v dějinách vládců lze s ní srovnati.

Konstantin dobře poznal, že nové sídelní město musí vyhovovati mnohým podmínkám, má-li dostáti velikému svému úkolu, jenž vyplýval z událostí zevnějších i z vnitřního politického stavu říše. Mělo býti vlastním dílem císařovým, aby ten mohl se zbaviti veškeré závislosti na senátu římském. Mělo býti nesnadno přístupno legiím římským, které obyčejně tábořily v západních provinciích říše, aby císař nebyl vydán na milost i nemilost vojsku a aby důstojnost císařská pozbyla svého rázu vojenského a stala se hodností občanskou. Musilo ležeti současně v blízkosti státu perského, který ustavičně zápasil se státem římským, i v blízkosti Dunaje, přes který barbaři stále vnikali do říše římské, plénice a pálíce pohraniční provincie. Důrazná obrana říše měla znemožniti též další vpády námořních lupičů. Mělo býti na břehu mořském, aby císař mohl uniknouti po moři, kdyby barbaři, kteří neměli námořnictva, zmocnili se ho se souše, a aby si zároveň zajistilo nadvládu na Středozemním moři, obchodní prvenství ve světě východním a tím i hospodářský

rozkvět a blahobyť. Konečně nové sídelní město mělo být metropolí nového náboženství křesťanského; bylo tudíž žádoucí, aby bylo v krajině říše, kde křesťanství bylo nejvíce rozvinuto a nejmocnější, a aby nemělo významu v dějinách pohanství. Tušil totiž Konstantin, že římský stát a křesťanství bude nutno uvést v nový poměr vzájemný a že tento nezbytný úkol bude lze snáze provést na panenské půdě nového města sídelního než na půdě Říma, kde mocně vystupovaly v popředí veliké tradice pohanického státu.⁴⁾

Všem těmto podmínkám vyhovovalo řecké město Byzantion, ležící na slunných březích Bosporu, město, jehož strategická a obchodní důležitost již za dob slávy Řecka vřele byla oceňována. Krásný záliv Bosporu „Zlatý roh“ mohl se stát velikým a bezpečným přístavem obchodním i válečným, ovládati cestu průlivem Bosporem a zajistiti tak novému tomuto sídelnímu městu nadvládu vojenskou i prvenství obchodní. Není tudíž divu, že Konstantin Veliký, upustiv od svého původního úmyslu, založiti novou metropolí v rovině starověké Troady v Malé Asii, zvolil toto místo za střed budoucí říše. R. 326 položen tu slavnostně základ k západní zdi městské a dne 5. května r. 330 město slavnostně zasvěceno a dáno mu jméno Nový Řím, jež později na počest zakladatelovu změněno bylo v Konstantinopolis. Nové město sídelní vzrůstalo s úžasnou rychlostí, podporováno jsouc

⁴⁾ Na tyto úkoly nového hlavního města říšského poukázal zvláště Grenier na str. XIV.—XVII. Naproti tomu Burckhardt vyslovuje se na str. 410—413 skepticky o důvodech geografických, které Konstantina vedly k volbě Byzantia za nové sídelní město říšské. Soudí totiž, že Byzantion leželo sice blíže hranicím říše, jež nejvíce byly ohrožovány, ale že ani Frankové a Alemanni nemohli být tehdy pokládáni za národy úplně udolané, kteří by nebyli nebezpečím pro říši; ostatně jest prý celá tato otázka neobyčejně ztížena tím, že nejsme dostatečně zpraveni o posledních politických plánech Konstantinových. Proti tomu však lze namítnouti, že geografická důležitost nového hlavního města na Bosporu se osvědčila tolikrát v stoletích následujících a že tudíž ani pro Konstantinovo rozhodnutí nebyla důvodem posledním.

přízní císaře, který si umínil poklady světa řeckého shromáždit v něm k jeho výzdobě. Výtečná poloha na rozhraní dvou dílů světa a důkladné opevnění, jehož se mu již za doby Konstantinovy dostalo, zajišťovaly městu tomuto nesmrtelnost, ať už bylo v rukách kohokoli. Je to jedno z oněch málo měst, jemůž podobně jako Římu, Athenám a Jerusalemu příroda již při jejich založení vtiskla pečeť věčného trvání. Je to jeden z oněch geniálních vynálezů ducha lidského, které nikdy nemohou přijíti na zmar. Tomu propůjčil symbolický výraz sám císař, dav zakopati pod porfyrovým sloupem svého fora Palladium Říma; tím osud světa ponořil v Bosporus, na jehož březích vykvetla nová kultura z prvků řeckých, římských, křesťanských a barbarských.⁵⁾

Veliký význam tohoto kroku Konstantinova patrný jest zvláště a především v ohledu politickém. Založením Konstantinopole bylo přeneseno těžiště říše ze západu na východ a tím zároveň řeč latinská, úřední řeč veškeré říše římské, počala býti zatlačována řeckou, která ve východní polovici nikdy před tím nemohla býti úplně udušena. S tím pak bylo v souvislosti i uvedené již rozdělení říše r. 395. Jazykový a kulturní dualismus existoval ovšem již před Konstantinem a Theodosiem, ale teprve založením Konstantinopole a rozdělením říše byl definitivně potvrzen a mohl se nerušeně vyvíjeti dále. Na druhé straně však tato trvalá rozluka řeckého východu a latinského západu přivodila vzájemné odcižení Řeků a Latinů, které se později stupňovalo v hluboký odpor a zjevné nepřátelství, v průběhu století často se uplatnilo ve sporech politických i církevních a nalézá svůj výraz

⁵⁾ Veliký význam založení Konstantinopole zvláště krásně ocenil Gregorius na str. I. 25—29, kde mezi jiným praví též, že i papežové římsí v podstatě dobře poznali ohromné následky tohoto skutku, soudíce, že Konstantin Veliký úradkem Božím přinucen byl k tomu, aby z Říma uchýlil se na Bosporos, aby tak římské církvi ponechán byl západ. Nevyrovnatelná poloha tohoto světového města uznána byla i v době moderní A. Humboldtem, který nazval Konstantinopolis nejkrásnějším městem na světě.

Zbytky porfyrového sloupu Konstantina Velikého v Konstantinopoli ze 4. století. Sloup ten byl prý císařem Konstantinem přenesen z Říma a bylo na něm zřítli spirálovitě vystupující relief. Byla na něm socha Apollonova, jehož hlavu dal Konstantin odstraniti, aby ji nahradil podobou své vlastní hlavy. Pod tímto sloupem bylo prý zakopáno Palladium Byzance. Dne 5. dubna r. 1101 byl zasažen bleskem a proto býval často zván »spáleným sloupem«.

Lze jej v Konstantinopoli viděti se všech stran.

i dnes v různosti germánsko-románského a řecko-slovanského světa.⁶⁾

Tato protiva byla zvláště podporována a zesilována rychlým vzrůstem nového hlavního města; to se stalo řeckým nebo počítaným částem říše politickým a zeměpisným a brzo také náboženským, společenským, literárním a uměleckým střediskem, které zničeno bylo teprve pádem říše. Staré dědictví dorského Byzantia, rybnaté bohatství Bosporu, jakož i lehkost, s jakou tuto mohla býti vytvořena veliká tržiště pro pontské obilí a docela pohodlně vybíráno vodní clo, přešly na nové světové město. Velmi brzo se ukázalo, jak podivuhodnou silou obrannou i útočnou vyniká a jak dovede udržovati v souvislosti velikou říši, jejíž části se rozprostíraly po třech dílech světa. Vždyť Konstantinopolis slynula do r. 1204 nejen krásou a nádherou, která budila omamující dojem v národech barbarských i vzdělaných, nýbrž i jako nejmohutnější zbrojiště středověku budila úžas všeobecný. Krajinné půvaby zelených břehů a pahorkatin na březích Bosporu a krásy modrého moře s čarovnými výhledy na horstvo bithynské obkličovaly velkolepou, pestrou nádheru výtvorů Konstantinových i překvapující hojnost nejušlechtlejších památek hellenského umění, shromážděných ze všech končin Řecka. Výtečné opevnění se strany mořské i zemské umožnilo Byzantincům velmi často odraziti útoky mocných nepřátel a vždy zase říši znovu uspořádati. K tomu přispívala i nevyrovnatelná poloha města, jež ležíc na křižovatce všech mořských cest, mohlo snadno rozkvést

⁶⁾ Zajímavý názor o vládě Konstantinově vyslovil H. Koch ve spisku: Konstantin der Grosse und das Christentum. (Ein Vortrag. München 1913). Koch uvažuje tu především o vývoji, jež pozorujeme v poměru národnosti zbaveného a cíle pozbyvšího římského státu vzhledem k církvi, a pak o souvztažném vývoji, jež pozorujeme v poměru mezi křesťanstvím ve styku se zpořádaným světem a státem. Z obojího toho vývoje vysvětluje Koch přehledně Konstantinovo smíření státu a církve, v němž Imperium Romanum zůstalo vítězným v cesaropapismu východu jako v papacesarismu západu. Konstantinovo církevnictví určilo celý středověký vývoj a především zachránilo jednotu kultury.

obchodem a zároveň, stále usilujíc o udržení jednoty říše, vytvořiti soustavu centralisační. Tato centralisující tendence se projevila brzo na všech stranách. R. 451 na synodě Chalcedonské zvítězila Konstantinopolis v církevním ohledu nad Alexandrií. I v chronologii ukázala se bezohledná výlučnost nového města tím, že jeho érou zatlačena byla éra Antiochie a Alexandrie. Z počátku ovšem musila i Konstantinopolis závoditi o prvenství v říši s jinými vynikajícími městy, ale nepopíratelné převahy dosáhla asi od počátku 8. století, kdy Jerusalems, Antiochia, Alexandria a Karthago byly v rukou islamu, Atheny úplně sklesly se své výše a toliko Thessalonika mohla s ní poněkud soupeřiti. Jak byli Byzantinci hrdí na svoje hlavní město, patrně z četných panegyrických výroků byzantské doby; dozvuky toho názoru se jeví i v novořeckém přísloví: Holos ho kosmos dódeka ki hé Poli dekapente.⁷⁾

Také v ohledu náboženském musí býti doba Konstantina Velikého pokládána za počátek období byzantského. Jestliže totiž protiva byzantinismu a hellenismu nebo vůbec antiky spočívá na protivě křesťanství a pohanství, musíme zajisté křesťanství pokládati za nejdůležitější a nejrozhodnější znak byzantinismu ve srovnání s antikou. Vždyť právě za Konstantina Velikého církev křesťanská vyšla vítězně z katakomb, aby ve znovuzrozené říši římské se ujala spoluvlády nad světem. On to byl, který ediktem milánským r. 313 uznal též náboženství křesťanské za náboženství v říši oprávněné a prohlásil svobodu všech vyznání. Co vedlo Konstantina k tomuto kroku dalekosáhlému, o tom vyslovena byla různá mínění. Někteří jej vyvozovali z pohnutek čistě sobeckých, vykládajíce, že císař ten byl chladným, vypočítavým sobcem, který viděl i v křesťanství jen otázku politické moci. Jiní zase tvrdí, že na rozhodnutí jeho měly vliv jen důvody

⁷⁾ Překlad tohoto zajímavého přísloví zní: Celý svět dvanáct a Město, t. j. město Konstantinovo, patnáct, t. j. znamená-li celý svět dvanáct, znamená Konstantinopolis o tři více, je tedy vzácnější než celý svět. Krása Konstantinopole byla často spisovateli vyličena, nejnověji Konstantinopolis byzantskou i osmanskou znamenitě vyličil Ch. Diehl v díle: Constantinople, Paris 1924.

nezištné a upřímná péče o blaho státu. Otázky ty jest ovšem velmi nesnadno rozhodnouti, podobně jako ani o osobním poměru jeho ke křesťanství není mezi badateli shody. Někteří vidí v něm upřímného křesťana, přesvědčeného o nezvratné pravdě náboženství křesťanského, který při každé příležitosti tomuto svému osobnímu názoru dával průchod, jakkoli okolnosti mu nedovolily přetrhati rázem všechna pouta, vízící jej a řící k pohanství, jiní pokládají jej za člověka nábožensky celkem lhostejného, uznávající spolu jeho větší sklon k pohanství.⁸⁾ Zdá se, že v obojím případě třeba zvoliti jakousi střední cestu. Konstantin, osobně nábožensky snášelivý, který však ani pohanského ani křesťanského názoru světového neučinil vůdčí hvězdou svého vnitřního života, povznesl náboženství křesťanské i proto, že uznával jeho vnitřní cenu proti pohanství, i proto, že hleděl se opřít o nejdůležitější sociální moc ve státě. Tou byla vedle vojska církev křesťanská, jakkoli přívrženci její proti ostatnímu pohanskému světu byli v menšině.

Budíž tomu jakkoli, on odloučil říši od starého náboženství pohanského, které ve svém tehdejší rozvratu přes povinný kult císařský nemohlo již býti oporou pro moc státní. To zajisté zůstane vždy slavnou a nepopíratelnou jeho zásluhou. On tušil v církvi křesťanské budoucí oporu imperia a podle toho se k ní zachoval. Vedle vznešené a chladné rozvahy, vedle úplné vnitřní neodvislosti ode všeho křesťanského cítění náležela k tomu právě tak neobyčejná rozhodnost jako chytrost; Konstantin totiž dovedl svá opatření vždy

⁸⁾ Zástupcem směru, který vidí v Konstantinovi člověka chladně vypočítavého, přihlížejícího jen k otázce politické moci, může býti pokládán Burckhardt, který o tom vykládá na str. 449. Zástupcem směru druhého lze pokládati Funka, který věnoval celé své uvedené pojednání otázce o poměru Konstantinově ke křesťanství, vyvrací důvody Burckhardtovy a soudí, že náboženská novota Konstantinova musí býti v první řadě vyvozována z jeho křesťanského přesvědčení, a ne z vypočítavosti politické. Právě tak jako Burckhardt na str. 347 n., i Gregorovius na str. I. 28 kloní se k názoru, že osobní jeho přesvědčení bylo spíše pohanské než křesťanské a že ani spojení s křesťanstvím neudusilo v něm pohanského člověka.

prizpůsobiti vládnoucím náladám a až do konce svého života měl dosti neohroženosti, aby brzy pohanství vzdoroval a brzy zase dařil je svou přízní. Tím, že r. 324 konečně prohlásil křesťanství za náboženství státní, smířil dvě síly světové, jež dosud sobě odporovaly; římská říše se tím ještě jednou stala schopnou života a křesťanství otevřena dráha k vnitřnímu propracování a největšímu rozšíření na venek.

Tento čin Konstantinův měl ovšem v zápětí následky velmi závažné. Bylo totiž třeba upravit poměr mezi státem, který chtěl mít svrchovanou moc nad všemi příslušníky svými, a církví, která se domáhala svrchovanosti aspoň ve věcech duchovních a někdy dokonce i vlivu na záležitosti státní. Spory v lůně církve se dotýkaly ovšem i státu, který k nim musil zaujmouti určité stanovisko, uznáváje církev vždy za moc, vyvíjející se vedle něho. Spory o primát mezi papežem v Římě a patriarchou v Konstantinopoli, boje mezi papežem a císařem a mezi císařem a patriarchou a konečně i velmi těsná souvislost mnohých otázek náboženských s otázkami politickými svědčí o tom, že vývoj náboženský šel ruku v ruce s vývojem politickým a že tudíž ani v líčení období dějinných nemůže býti od něho odlučován. Církev byzantská zmohtněla brzy tak, že byla silnější než stát a kultura a proto také obojí přežila; v ní žije dosud trest byzantinismu. Jest tedy křesťanství nerozlučným prvkem života byzantského.

Tyto dva činy právě vyličené jsou tak velikými důkazy energie a neohroženosti, že svět mohl Konstantinovi právem dáti čestný název „Veliký“, i kdyby vše se bylo obrátilo na jeho škodu. Ovšem stěží by byl dosáhl tento císař tak mohutného významu, kdyby moc osudu nebyla ho postavila na rozhraní dvou dob světových.

Avšak i úvaha o sociálním vývoji říše byzantské vede nás k době Konstantina Velikého jako k východisku, od něhož vnitřní poměry státu, všeobecné poměry kulturní, národní vzdělání i společenský mrav nabývají zcela zvláštního rázu. Nikdo zajisté nebude popírati, že společnost řecká byla pře-

tvořena hlavně křesťanstvím, ale křesťanství nemohlo na vývoj veškerého státního života působiti dříve, než bylo uznáno a v celé říši povýšeno za náboženství státní. K prvkům římským, řeckým a barbarským musily se přidružiti ještě prvky křesťanské, aby vznikla ona podivuhodná kultura byzantská. Proto se nebudeme diviti, že některé zjevy duševní a mravní, které se podle obvyklého pojetí pokládají za známky byzantinismu, totiž dvorské pletichy, plazivé smýšlení, bezohlednou ukrutnost a úskočnost, širokou rozbředlost, nedostatek charakteru a původnosti, míšení latinských, řeckých a východních živlů a jiné zjevy nalezneme již v prvních stoletích doby císařské; ba některé mají kořeny již v době alexandrijské, z níž přešly na římské císařství, obzvláště prostřednictvím Egypta. V těchto psychologických oborech národního života, jichž změny současníci téměř ani nepozorují, lze vůbec těžko provésti ostřejší ohraničení; pokud je to však možno, rozhodující události připadají do století 3. a 4. po Kr.

Doba Konstantina Velikého jest určitým mezníkem též ve vývoji umění byzantského; dnem zrození tohoto umění jest založení Konstantinopole, kdy všechny zbytky antického a starokřesťanského umění byly přetvořeny pod mocným vlivem živlů syrských, alexandrijských a římských. Že tehdy umění vstoupilo vskutku na nové dráhy, patrné z toho, že řecká plastika tehdy začala ustupovati v pozadí před ornamentikou. Konečně i v řeči a metrice řecké pozorujeme v té době zánik antické podstaty; právě v prvních stoletích po Kr. nejdůležitější změny v řecké řeči buď byly již provedeny nebo se teprve prováděly a v metrice na místo principu časoměrného zaveden byl princip přízvukný. Ze všeho toho je patrné, že i po stránce sociální vláda Konstantinova může býti pokládána za počátek období byzantského. Tíže jest stanoviti přesné rozhraní mezi dobou hellenistickou a byzantskou v literatuře, poněvadž živly staré se tu udržují s neobyčejnou houževnatostí a nové jen znenáhla a nesměle vy-

stupují v popředí. Ale i tu od 4. století počínajíc pozorujeme v literárním vývoji nový vkus, spočívající na změněných předpokladech a vytvořený vlivy římskými a východními, a neobyčejnou převahu křesťanských spisů theologických. Kdežto dříve pokládána byla doba Justinianova za východisko literatury byzantské, nyní právem se uznává doba Konstantinova i v tomto odvětví duševního života za počátek nového období světového, tak že tu máme ve všech součástkách kultury byzantské plnou shodu, pokud se týče jejího vzniku.⁹⁾

Nástupci Konstantinovi pro vývoj byzantské kultury nemají valného významu. Pro stálé války sídlili v Konstantinopoli jen zřídka. V dějinách křesťanství zaujímá však důležité místo císař Julianus, jenž panoval od r. 361 do r. 363 a pokusil se o opětné zavedení pohanství ve formě filosofického hellenismu na základě školy novoplatonské. Odpadlictví císaře Juliana lze se sice posmívati jako romantickému poblouzení, přece však by bez něho v dějinách lidstva na přechodu od kultury staré ke kultuře nové něco scházelo. Je to poslední hold vzdaný hellenskému pohanstvu, hold, jehož zdar musil se ztroskotati s pádem svého původce. Pohanství se ukázalo nadále neudržitelným; uměle roznícený plamen víry v bohy opět uhasl, jakmile veliký jeho ochránce padl.¹⁰⁾

⁹⁾ Krumbacher sám v I. vydání svého díla *Geschichte der byzantinischen Literatur* soudil, že počátek období byzantského v literatuře sluší klásti teprve do polovice 7. století po Kr. Od mínění toho v II. vydání svrchu uvedeného díla právem upustil, ale vykládá omyl svůj dřívější v úv. str. 13 n. tím, že právě v první době byzantské, v periodě t. zv. raného byzantinismu, staré antické prvky ještě mocně se derou v popředí. Podobně i jiní mužové stanovili pro počátek období byzantského dle různých známek politického, církevního a sociálního života dobu 6., 7. neb dokonce 8. století, jak souborně vykládá Krumbacher v úv. na str. 13. Také již D. Vikelas v pojednání *La littérature byzantine*, uveřejněném v díle *La Grèce byzantine et moderne*, Paris 1893, na str. 135 nn. přiklonil se k mínění, že počátek byzantského období v literatuře sluší klásti do 4. století.

¹⁰⁾ Císaři Julianovi jest věnována již celá literatura, kterou u nás kriticky rozebral Em. Peroutka ve spise „Studie o císaři Julianovi“, uveřejněném v *Listech filologických* r. 1902, str. 1—19, 105—121, 185—219, 337—371, 441—475. Od té doby arci literatury o něm opět značně přibýlo.

Nástupci Julianovi Jovianus, Valens a Valentinianus vrátili křesťanství zákonnou vážnost a jeho výsady, nezrušili však zásady Konstantinovy o trpění pohanství. I Gratianus ještě šetřil té zásady, jakkoli první odmítl císařskou hodnost velekněze pohanského náboženství. Jako nejrozhodnější zastance křesťanství vystoupil však císař Theodosius I. Veliký hned při svém nastoupení na trůn r. 379. On konečně zlomil též odpor Říma, kde podobně jako v Athenách pevně se držela víra ve staré bohy olympské. Oporou této víry v Římě byla aristokracie senátu a její boj proti křesťanství byl povahy politické, v Athenách však aristokracie vzděláná, jejíž odpor proti křesťanství byl povahy filosofické. Edikty císaře Theodosia I. byla konečně úplně potlačena veřejná modloslužba na západě i na východě, pokud se ještě udržela, a jim padly za obět též četné svatyně a chrámy, v jichž prospěch nadarmo psal řečník Libanios svůj spis obranný. Tak od císařů Konstantina I. a Theodosia I. proměněn stát pohanský v křesťanský a křesťanství se stalo podstatnou součástí byzantské kultury.

Chceme-li vývoj říše byzantské i po stránce sociální od jejího vzniku až do pádu správně oceniti, nesmíme zapomínati na jeden z hlavních jejích znaků, totiž na stálé podivuhodné míšení prvků antických a středověkých, církevních a světských, byzantských, východních a slovanských; teprve pak objeví se nám svérázný a bohatý její vnitřní život ve vši velkoleposti. Její zjevy nebudou nám snad vždy sympatické, jako ani dějiny byzantské nevyhovují vždy našim požadavkům dějinné krásy, ale budou nicméně zajímavé a přispějí k potvrzení staré pravdy, že každá doba má své snahy a ideály a že musí býti ze sebe posuzována. Tak na př. scházely Byzantincům láska k vlasti a obětavost pro říši, tyto ideální ctnosti národní, které nám platí za nejvyšší květy státního života. Snad nás uráží absolutní forma vlády a tuhá centralisace. Ale v říši, se všech stran ohrožované barbar-skými národy, byly to životní podmínky existence. Snad se

i pozastavíme nad tužší závislostí církve na státě. Nesmíme však zapomínati, že mnohé nepěkné stránky společnosti a kultury byzantské se vyskytovaly i v jiných státech tehdejších a že vedle stránek nepěkných i ve společnosti byzantské setkáváme se s leckterými zjevy milými a chvály hodnými. Konečně nesmíme měřiti kulturu byzantskou měřítkem kultury hellenské; čistá krása, svérázná původnost, božský klid, prýšticí z opravdové radosti životní, nebeská harmonie a jiné krásné vlastnosti ducha hellenského dávno byly již vymizely z lidstva tehdejšího a nemohly se tudíž jeviti ani v říši byzantské. Úkolem této říše nebylo nové tvořiti, nýbrž staré zachovávat, a úkolu tomu dostála společnost byzantská plnou měrou. Jen ona to byla, která z antického dědictví zachovala velikou část pokladův ušlechtilé duševní kultury a celou řadu technických, vojenských, společenských a uměleckých výtvorů starobylé, bohatě vyvinuté vzdělanosti řecké a římské. Poklady kultury antické byly Byzantincům samým často zdrojem, z něhož hojně čerpali, po výtece však záleží zásluha Byzantinců v tom, že zachovali nám tyto poklady až do úsvitu doby nové, kdy západ latinský převzal po nich toto vzácné dědictví.

Tato společnost byzantská nebyla ovšem stejnorodá po stránce národnostní. Jako říše římská nebyla státem národním, tak jím nemohla býti ani říše byzantská, jež převzala dědictví po ní. Byly tu různé národnosti barbarské, z nichž některé byly pořečtěny, byli tu pořečtění obyvatelé původu latinského a konečně bylo tu vlastní obyvatelstvo řecké. Silou přirozených poměrů řečtina zjedнала si na konci 6. století arci platnost všeobecnou, ale společnost byzantská proto nepozbyla svého kosmopolitického rázu. Usazena jsouc na půdě Evropy a Asie, otevřena byla vlivům východu perského i arabského, jakož i barbarských národů severních. V ní se mísily nejrůznější prvky, dodávající jí oné pestrosti,

kterou nemůže se vykáhati žádná jiná společnost tehdejší. Pozoruhodno je, že v různých dobách různé národnosti měly v říši byzantské převážný vliv, ale právě vlastní národnost řecká musila dlouho ustupovati v pozadí. Ani na trůně byzantském dlouho nedovedla se uplatniti; teprve poslední dynastie byzantské, dynastie Komnenů, Duků, Angelů, Palaiologů a Kantakuzenů, jsou původu čistě řeckého. Právě proto usilovala říše o pořečtění svých obyvatelů, ale to se jí ovšem v plné míře nemohlo podařiti, poněvadž právě obyvatelstvo čistě řecké tvořilo jen malý zlomek veškerého obyvatelstva říšského. Podařilo se jí sice po dlouhém úsilí zdolati Slovanstvo ve vlastním Řecku a na Peloponnesu, ale všechny její snahy o pořečtění se minuly cílem v severních krajinách poloostrova Balkánského. Tím jakož i stálým vnikáním nových barbarských prvků v oblast říše byzantské vysvětlujeme si, proč přes dlouhé trvání říše se nevytvořil nový, svérázný řecko-byzantský lid.

Za to však síla civilisace a schopnost assimilace kultury byzantské byla ohromná. Kdo totiž jednou vešel v přímý styk s touto kulturou, ten brzy byl úplně vyměněn. Nevzdělání a divocí barbaři, davše se proniknouti jejími prvky, stávali se lidmi vzdělanými a zaujíмали význačná místa ve správě státní a v životě dvorském nebo byli činní v oboru literatury a umění. Právě této stálé přeměně drsných a cizích látek děkovala říše v první řadě své dlouhé trvání; ale následky tohoto zjevu byly spolu neblahé, poněvadž stálý styk s barbary naplnil říši barbarstvím. Tato assimilační činnost se soustřeďovala v Konstantinopoli; všechny tyto různorodé prvky, které vnikly do říše, byly obzvláště tam přeměněny a připodobněny jednotnému typu kultury byzantské. Vždyť tam jako v ohnisku se sbíhaly všechny paprsky vzdělanosti říše, která po pádu říše západořímské mohla žíti v pyšném vědomí, že jest jediným útlukem lidského

vzdělání, a ze starého nevyčerpatelného pokladu štědře udi-
leti všem národům podrobeným.¹¹⁾

Není tudíž divu, že tito národové, kteří ve větší neb menší
míře přijali dobrodiní kultury byzantské, ostře se odlišovali
od národů ostatních, kteří si teprve musili vytvořit nové,
přiměřené podmínky životní. Jednotícím poutem těchto růz-
norodých národů říšských byla v první řadě státní myšlenka,
která mocně ovládala mysli všech příslušníků, v druhé řadě
řecká církev, která pronikala veškerý život společnosti by-
zantské, ve vyznávání pravé víry sjednocovala živly nesvorné,
ano dokonce dodávala státu jakéhosi jednotného, národního
rázu. Řeč řecká byla pouze poutem zevnější, neboť nebyla
řečí národní, nýbrž pouze prostředkovací. Podle úspěchů
práce assimilační a podle pokroků v šíření křesťanství tyto
základní rysy různě se měnily.

Na základě všech těchto podmínek života sociálního a na
základě všech pevných řádů politických byla by se říše by-
zantská ještě více dovedla povznést v očích současníků, byla
by snad ještě mnohem déle mohla čelit nepřítelům vnějším
i vnitřním, ba snad ještě dnes by se skvěl kříž na chrámu sv.
Sofie v Konstantinopoli, kdyby nebyl Byzantinců svíral ne-
rozborný, kovový řetěz tradice, který jim bránil napodobo-
vati nové kulturní zjevy jiných národů, sídlících mimo oblast
říše, a opouštět staré řády a zařízení věky posvěcená, i když
v nových poměrech ukázala se nedostatečnými nebo dokonce
škodlivými. Pokládajíce se s hrdostí za dědice světovlád-
ného imperia římského, byli prodchnuti citem nekonečné
povýšenosti nad ostatním světem. Tyto dvě okolnosti vtiskly

¹¹⁾ Na assimilační sílu byzantské říše klade právem veliký důraz Diehl ve
spise *La civilisation byzantine*, II. La société str. 131 n. Méně věří této assi-
milační síle Scala str. 109 n., poukazuje k tomu, že se Byzantincům nepo-
dařilo pořečtiti celý poloostrov Balkánský a tím odstraniti překážky, které
i v době moderní se stavějí v cestu mírumilovnému soužití tamějších národů.
Jest ovšem pravda, že po té stránce byly poměry silnější než vůle Byzantinců,
ale přes to nelze onu assimilační sílu podceňovati. Na druhé straně lze právě
s důrazem poukázati k síle kultury byzantské ve vlastním Řecku, kde živel
slovanský byl téměř úplně udolán a pohlcen.

vývoji politickému i sociálnímu celkový ráz trvalosti, který konečně vždy zachvacuje staré, věky posvěcené kultury. Jenom Čínu a částečně Indii lze v tom směru srovnati s říší byzantskou. Hledíme-li k současným poměrům ostatních států evropských, byla by se říše byzantská po staletí stěží mohla od nich něčemu přiučiti. Ale znenáhla i na západě vyrostla nová kultura, jejíž mladistvý pud, na všechny strany pronikající, nezastavil se ani před hrdou Konstantinopolí a ve čtvrté výpravě křížové svrhl tuto velkolepou královnu Bosporu s jejího trůnu. Byly sice již dříve provedeny i v politickém i v sociálním životě byzantském leckteré změny, avšak nebyly to změny význačné a zásadní. Teprve od válek křížových, kdy říše byzantská vstoupila v bližší styk se západem, pozorujeme silnější vliv řádů západních na řády východní. Ale celkem ani potom se nepovznela k výtvorům skutečně novým a svérázným a k reformám převratným, ani potom nepronikl do ní van osvěžující, ani tento první pád Konstantinopole do rukou Latinů nevštípil Byzantincům pevného přesvědčení, že v sociálním i politickém vývoji třeba voliti jiné cesty. Proto musila konečně nadejiti neodvratná katastrofa r. 1453.

Sociální těleso byzantské se vyvíjelo tudíž po dobu trvání říše bez velikých převratů. Všechny vrstvy společnosti se braly celkem stále týmiž drahami, a podobně v poměrech hospodářských, obchodních, literárních a uměleckých nenastaly změny podstatné. Leckdy sice tu a tam nastal čilejší ruch a vznikly pokusy o nalezení nových drah a cílů, ale síla poměrů byla tak mocná, že zřídka měly takové pokusy účinky hluboké a trvalé. Jako v každém sociálním tělese, tak i v byzantském záhy se rozrůznily vrstvy společnosti, jež si utvořily vlastní střediska. Mimo společnost provinciální, která měla přirozená střediska v hlavních městech provincií, společnost hlavního města seskupila se kolem paláce císařského, kolem chrámu sv. Sofie a kolem závoďště.

I. DOBA ARKADIOVA A JEHO NÁSTUPCŮ

395—518.

Vývoj politický: Ostrogothové, Visogothové, Hunové, Arimeni, Poměr mezi církví a státem. Přehled vývoje říše a snahy centralisační. Císař a jeho pravomoc: Nedostatek poslušnosti, theokratický ráz, sloučení různých pravomocí. Dvorní a státní úředníci: Rozdělení jejich funkcí. Stav vojska v jednotlivých dobách. Vzdělanost společnosti: Svět křesťanský a pohanský. Antika ve spojení s křesťanstvím základem výchovy. Literatura: Samostatnost duševního života byzantského. Literatura umělá a lidová a jejich vznik. Příčiny převahy prosy nad poesii. Poměr látky a formy. Umění: Ráz starého umění křesťanského. Východní vlivy na umění byzantské. Význam Konstantinopole v jeho vytvoření. Nenáhly jeho vývoj v prvních stoletích.

Theodosius I. Veliký byl poslední v řadě velikých císařů římských, kteří rozpadávající se říši spojili ve svých rukou, a osvědčil se jako zachránitel říše před hrozícím nebezpečím se strany Germánů. Jím vlna gothská byla ještě jednou odražena od hranic říše. Při rozdělení říše r. 395 připadla synu jeho Arkadiovi polovice východní, která od té doby se vyvíjela jako politický útvar zcela samostatně. Nazvána byla říší východořímskou, podle hlavního města svého byzantskou, podle obyvatel, kteří přes svůj v podstatě řecký ráz s hrdostí se pokládali za příslušníky světovládného imperia římského, říší Rhomaiů, a zbudována byvši na pevných základech, přetrvala téměř o 1000 let říší západořímskou.

Jako této, připadl i říši východořímské světodějný úkol, totiž houževnatý boj proti barbarům, kteří se drali do jejího území, chtějíce si vynutiti nová sídla nebo ohrožující i její existenci. Říše ta se skládala ze dvou prefektur bývalé nerozdělené říše římské, totiž z Illyrika a Orientu. Illyrikum zaujímal dioikese Dakii a Makedonii, Oriens dioikese Thrakii, Asii, Pontos a Oriens. Vojenská zdatnost i diplomatické umění její zabránilo utvoření barbarských říší na její půdě již v této první době jejího trvání, kdežto v říši západořímské odvoláním posádek z Britannie, Gallie a Hispanie otevřený ty země návalu barbarů.

Již za prvního vládce byzantské říše Arkadia Gothové se

stali říši opět nebezpečnými. Visigothové totiž, usazení od císařů Valenta a Theodosia v Moesii a Thracii, pobouření byvše Alarichem, vyloupili Makedonii, ano pronikli i do Řecka vlastního a na Peloponnes. Tomu ovšem císař se svým prvním rádcem Rufinem nedovedl zabrániti, protože zatím se vzbouřili Ostrogothové a Gruthungové usazení ve Frygii, ohrožující samotné hlavní město Konstantinopolis. Vůdce germánských vojsk v hlavním městě Gainas, který se necítil na byzantském dvoře dosti vážen, spolčil se totiž tajně s vůdcem obou vzbouřených národů Trigibildem, a byv proti němu s Leontem vyslán, přidal se na jeho stranu a způsobil tak porážku Leontovu. Tak mohl Gainas přinutiti císaře, aby vykázal Ostrogothům sídlo v Konstantinopoli. Tu však zvítězil moment náboženský; lid totiž, uražen jsa ve svých pravověrných citech arianskými Ostrogothy, vzbouřil se proti nim a vypudil je z města. Diplomatickým uměním byzantským získaný jiný vůdce Ostrogothů Fravitta zničil loďstvo Gainasovo a tak řádění jeho učinil konec.

Nezdar politiky Rufinovy proti Visigothům způsobil již r. 396 jeho pád, načež nástupce jeho Eutropius přijal konečně nabídku Stilichona, prvního státníka Honoriova, který rychlými pochody pospíšil do Řecka, sklíčil Alaricha na arkadské rovině Foloe a tím dalšímu jeho pustošení učinil přítrž. Potom, jak se zdá, umožnil mu volný odchod do Epiru, ale za to byl prohlášen nepřitelem říše a přinucen opustiti její území. Postavení Alarichovo v Epiru brzo se stalo neudržitelným, a toho zase použila diplomacie byzantská, aby jej poštvala proti říši západořímské. Tak konečně r. 408 nebezpečí Visigothů trvale od říše odvráceno. Smutným následkem obojetné politiky říšské bylo ovšem strašné zpuštění poloostrova Balkánského, jehož zbědovaný stav byl teprve za vlády Theodosia II. poněkud zase povznesen.¹²⁾

¹²⁾ Ve vývoji těchto událostí jest ještě leccos nejisté. Zdá se, že různé plotichy hrály v nich velikou úlohu. Obšírněji o nich vykládá Hertzberg v díle *Geschichte Griechenlands* I. 51—61.

Za vlády tohoto císaře vzniklo nemenší nebezpečí od Hunů, kteří již za panování Arkadiova branami při moři Kaspickém vtrhli do Evropy. Podlehly jim i pevnosti na Dunaji a konečně po r. 433 octli se pod vůdcovstvím Attilovým před samou Konstantinopolí, opakující několikrát své vpády, a vynutili si dokonce i veliký poplatek, až konečně zápletky těchto sveřepých barbarů na západě a posléze i smrt Attilova r. 453 zbavily hlavní město a tím říši strachu před zkázou. Výborná byla politika říše i v tom, že přijímání do jejího svazku i četní uprchlíci z Armenie. V mládí Theodosia II. provozovali poručnickou vládu nejdříve velitel císařské stráže Anthemios a později starší sestra císařova Pulcheria, která zavedla do dvorského života vážný tón klášterní, ale zasnoubivši císaře s krásnou pohankou Athenaidou, dcerou filosofa Leontia, která později přijala jméno Eudokia, nevědomky otevřela tu dráhu radostnému duchu hellenskému.

Smrtí Markianovou vymřela dynastie Theodosiova. Nej-
mocnějším mužem tehdejšími byl v říši Aspar, vrchní velitel vojska, ale ten jako přívrženec sekty ariánské nemohl sám činiti nárok na trůn císařský. I dovedl obrátiti r. 457 volbu vojska na Řeka thrackého původu Leonta I., ale v muži tom se zklamal. Poněvadž i Aspar byl rodem German a živel germánský počal nabývati ve vojště byzantském velikého vlivu, umínil si Leon vytvořiti ze samých příslušníků říše, z divokých horských obyvatelů isaurských nové jádro vojska a brzo potom byl Aspar i se svým synem zavražděn. Tak bylo nebezpečí germánské pro říši byzantskou zažehnáno.

Od smrti císaře Markiana se počala vláda byzantská také horlivěji zabývati záležitostmi říše západořímské, která spěla ku své záhubě. Pád její r. 476, jakož i obava před velikými vojevůdci gothských pomocných vojsk byla vládě mocnou vzpruhou k znovuzřízení znamenité národní armády; zároveň však se datují odtud osudné nároky císařů byzantských na dědictví západořímské. Mocná říše Odoakrova, zbudovaná na troskách říše západořímské, byla ovšem diplo-

macii byzantské trnem v oku. Brzy se jí naskytla příležitost k jejímu zničení, a tato rána, namířená proti říši Odoakrově, zbavila říši též hrozícího nebezpečí se strany Ostrogothů, kteří z Pannonie byli zatím rozšířili svá sídla i do Moesie a Thrakie. Císař Zenon poštval totiž Theodoricha, krále Ostrogothů, kteří rozhněvání jsouce obojetným chováním dvora byzantského, plenili jednotlivé části říše, proti Odoakrovi a vypudil jej tak do Itálie, kdež Ostrogothové po vítězství nad Odoakrem založili r. 493 mocnou říši. Tento čin, který byl pokládán za mistrovský projev byzantského umění diplomatického, velmi brzo ukázal krátkozrakost této politiky a stal se osudným pro vývoj říše. Tím totiž padla zároveň silná bašta, která ještě chránila říši na straně dunajské proti blížícímu se přívalu kmenů slovanských, finnsko-tatarských a turanských. Vývoj těchto kmenů, kteří právě v době založení říše Ostrogothů v Itálii vnikli bez překážky do Thrakie, Makedonie a Thessalie, opakující své vpády v letech 502, 505 a 517, měl dalekosáhlé následky pro pozdější osud poloostrova Balkánského a částečně i pro říši byzantskou. Bohužel početní výše armády byzantské neodpovídala velikým vojenským úkolům doby a opevnění, která císař Anastasios I. dal vystavěti podél pobřeží od Selymbrie na Propontidě až k Derkonu na Černém moři, byla jen slabou náhradou za nedostatečnou vojenskou hotovost říše, nehledíc ani k tomu, že tím posilována neblahá stránka centralisace, již provincie se stávaly víc a více věcí vedlejší.

Celkem šťastna byla politika císařská proti Armenii. Theodosius I. rozdělil totiž Armenii, která byla dlouholetým předmětem sporu mezi říší římskou a perskou, tak, že pouze pětina s městem Theodosiupolis zůstala říši římské. To byla rozhodná chyba, kterou císař Theodosios II. snažil se napravit aspoň potud, že přijímání do říše ti Armenové, kteří prchali před pronásledováním perským, mezi nimi i Mesrob, vynálezce armenského písma a překladatel bible na jazyk armenský. Podporou, které se dostávalo armenské

škole překladatelské z prostředků státních, spojena byla Armenie duševně s říší byzantskou. Válka, s perským králem Kavadhem o Armenii vedená, skončila r. 506 bezvýsledně; obnoven totiž stav před válkou.

Ve vývoji poměru mezi církví a státem pozorujeme v této době tři vrcholné body: První spor církve a státu spadá již do vlády Arkadiovy. Konstantinopolis, věrný to obraz starého Říma se svým císařem a se svým senátem, se svým Kapitoliem, ano i se svými sedmi pahorky, jmenovala se neoprávně Novým Římem a chtěla se jím také státi v ohledu církevním. Proti tomu ovšem se stavěla svrchovanost státu, který si osoboval právo zasahovati i ve vnitřní věci církevní. Za Arkadia Joannes Chrysostomos povýšil patriarchu konstantinopolského nad ostatní patriarchy říše. To vzbudilo ovšem veliký odpor oněch patriarchů; ve spor ten zasáhl i stát a dovedl svoji autoritu až do konce plně uhájiti, a již tento první spor mezi mocí světskou a církevní se stal takto typickým pro spory ostatní.

Druhý význačný bod v tomto vývoji značí spor patriarchy byzantského Nestoria s patriarchou alexandrijským Kyrillem o úctu Panny Marie. Nestorios totiž, maje na paměti výtky nepřátel, kteří posměchem stíhali připodobňování zvyků pohanských křesťanským, horlil proti přílišnému zdůrazňování úcty Panny Marie. V tomto sporu byl sice vládou byzantskou obětován, ale vláda sama utrpěla velikou porážku na ekumenickém sněmu v Efesu r. 431 a poskytla tím Kyrillovi příležitost, aby si osobil co největší moc v církvi i ve státě. Už se podobalo, jakoby se Egypt měl proměnit v církevní stát.

Nebezpečí to vzrostlo ještě více za patriarchy alexandrijského Dioskora, jehož spor s císařem Markianem a papežem Lvem I. Velikým znamená třetí mezník v tomto vývoji. Mocné postavení Dioskorovo nemohlo býti ovšem ani jednomu ani druhému po chuti, i spojili se ku potření společného nepřítele. Na ekumenickém sněmu v Chalkedonu r. 451 Dios-

koros sesazen a hierarchům východním vnučeno umluvené s Římem vyznání víry, ač se tomu důrazně vzpírali. Poněvadž však monofysitismus, t. j. učení o jedné přirozenosti v Kristu, které Dioskoros s jinými hájil, byl věrou zbožného lidu na východě, nastala tím vnitřní duševní rozštěpenost ve státě, která měla brzo i neblahé následky politické. Obyvatelé Syrie a Egypta, jichž národní vědomí nebylo Řekům přátelské, přidali se totiž k učení protichalkedonskému a tím se i politicky říši odcizili. Současně se zničením plánů Dioskorových o založení církevního státu povznesen na přední místo v říši byzantské patriarcha hlavního města, který však se stal brzo pouhým nástrojem v rukách císařových.

Císařové Zenon a Anastasios vynasnažovali se ze všech sil o smíření přívrženců a odpůrců sněmu Chalkedonského. Henotikem, t. j. listinou sjednocovací, která byla sepsána roku 482 za císaře Zenona patriarchou Akakiem, potvrzena byla stará víra sněmu Nikajského a Efesského a uznána též usnesení Chalkedonská, pokud jí neodporovala. Tím zajištěn byl církevní mír pro dvě pokolení; toliko papež Felix III. nesohlasil a Akakia vyobcova. Tím politická a národní rozluka r. 484 poprvé dovršena rozlukou církevní. Za císaře Anastasia I. vznikly nové zmatky, ježto Řím neúprosně trval na škrtnutí Akakia z posvátných knih, ale proti tomu zase se bouřil cit lidu byzantského, který si Akakia velice vážil.

Už v této době pozorujeme tudíž veliký rozdíl mezi církví západní a východní. Církev západní, majíc ducha praktického, zasahovala vlivem svým v revoluci politickou i sociální, jež se kolem ní odehrávala. Církev východní, libující si v subtilních úvahách, rozmlouvala o dogmatech, pouštěla se ve vášnivé spory o přirozenosti Kristově, pořádala veliká shromáždění, ale dovolovala i císaři vliv na své záležitosti. Jestliže přes všechny tyto spory říše odolávala útokům barbarů, životní síla její byla pevně založena a nezávisela nikterak na osobní moci císařů.

Takový byl politický a církevní vývoj této první periody

ranného byzantinismu, v němž položeny základy pozdějšího, často skvělého vývoje. Kulturní obraz této první doby byzantské říše změnil se proti dobám dřívějším hlavně tím, že povýšením křesťanství za nové náboženství státní vytvořena nová společnost, která vtiskla podstatný svůj ráz celému vývoji dalšímu, ač ovšem prvky pohanské nemohly zmizeti rázem. Mnohotvárné vzájemné působení vývoje politického a kulturního se projevilo ovšem i v dějinách byzantských a je dobře známo, že ohraničené epochy politické nejsou vždy spolu ohraničenými epochami kulturními. Líčíme-li společně vývoj politický a kulturní, můžeme mluvit o věcech kulturních s hlediska širšího, přehlížejíce často různé epochy z rámce jedné určité epochy politické.

Už v této první epoše vidíme, jak zvláště od počátku stěhování národů ohrožována je říše novými a novými nájezdy divokých hord barbarských, plných mladistvé síly a bujarosti, které pod nátlakem sousedů hledají nových sídel. Kdežto však říše západořímská se hroutí pod těmito nárazy a rozpadá v trosky, říše byzantská trvá dále ještě skoro tisíc let. Kolik tu různých národů vystoupilo na dějiště světové, aby měřili své síly v bojích s říší byzantskou! Téměř všichni byli však buď udoláni mečem nebo diplomací byzantskou nebo pohlceni vše stravující silou státu. Naproti tomu stát byzantský trval přes všechny tuhé a palčivé boje, přes všechny těžké zkoušky, v nichž někdy i o existenci bylo nutno zápasiti, neochvějně ve své nezdolné síle, a to i za doby zmatků vnitřních a převratů na trůně, jakož i v době špatných a slabých vladařů. To by zajisté nebylo bývalo možno, kdyby základy jeho nebyly bývaly téměř nerozborny, kdyby nejdůležitější zařízení vlády a správy jeho nebyla bývala vnitřně odůvodněna, a zasahující v sebe jako články nerozlučného řetězu, i za špatných vladařů nebyla bývala výtečným prostředkem k ovládnutí říše. Ani špatní císařové, jakkoli leckdy způsobili říši ztráty nenahraditelné, nemohli tohoto podivuhodného politického ústrojí naprosto zničiti. Bylo třeba

více než století práce rozkladného feudalismu a veškeré ničemnosti bídného rodu Angelova, aby říše r. 1204 podlehla rytířům západním. Ale jako v dobách předešlých vedle onoho ducha konservativního, jenž se vyznamenával úctou ke starým tradicím, vždy také jakýsi duch pokrokovosti se jevil ve státě byzantském a vždy po těžkých zkouškách nalézány prostředky k jeho omlazení, tak i po této přetěžké katastrofě říše jako bájný fénix se zvedla znovuzrozena z trosek svých r. 1261. A zase bylo třeba dvou století, aby mimo jiné zesílený vliv feudalismu a mravní úpadek národa učinil ji kořistí Osmanů r. 1453.

Toto dlouhé trvání státu, často tak těžce ohrožovaného, jest tím obdivuhodnější, ježto po dlouhou dobu nebyl jednotným státem národním. Jakožto dědic říše římské podržel stát tento i jazyk latinský jako jazyk úřední; ale už v prvních jeho dobách bylo nutno činiti různé ústupky živlu řeckému a po bezúspěšné reakci Justinianově řečtina razila si vítězně přístup ke dvoru i ve všechny obory vlády a správy. Bylo to zajisté zcela přirozeno, neboť východní polovice říše římské byla už od doby hellenistické silně pořečtěna, jsouc proniknuta řeckou vzdělaností. Přes to však pestrá směsice jednotlivých národů, jichž bylo v říši byzantské původně asi dvacet, zachovávala svůj národní ráz. Byla tu především skupina románská, která byla promíšena hojnými prvky cizími a zmenšována častými vpády severních barbarů, skupina hellenistická, k níž čítáni i vlastní Hellenové, a skupina národů semitských, k níž čítáni Syrové a Maurové; ke všem těmito národům družili se ještě Berbeři, Egypťané a jiní. Mimo to ani po ztrátě zemí, obývaných těmito semitskými a jinými národy, jež nadešla v 8. stol., nebyl živel čistě řecký v říši panujícím, jak vidíme z národnosti císařů. Vyjímajíc jedinou Atheňanku Irenu panovali v Konstantinopoli až do polovice 11. století po Kr. císařové románští, asijské a řecko-slovanští. Teprve poslední dynastie Komnenů, Duků, Angelů a Palaiologů cítily se skutečně jako dynastie řecké, a to

právě v době, kdy ráz byzantské říše byl ze základu změněn vnikáním západní soustavy feudální. V té době bylo ostatně i obyvatelstvo říše buď čistě řecké nebo pořečtěné.

Do té doby však, t. j. do počátku dynastie Komnenovy, byli přijímáni ve svazek říše stále noví členové, pokud byli vojensky přemoženi nebo uznali svrchovanost říše. Jihoslované, Bulhaři, národové turanští a finští, v malých skupinách i Němci, Armeni, Peršané, Arabové a Turci vyplňovali postupně ohromné mezery, jež katastrofami v oblasti její byly způsobeny. Přetvořiti všechny tyto nesourodé části a podříditi je ústrojí státnímu pokládala vláda byzantská vždy za jeden ze svých nejpřednějších úkolů. Za tím účelem přerušována jejich národní souvislost, veliké skupiny přesazovány do spolehlivých krajín a promíšeny osadníky staršími. Byzantská vzdělanost i činnost církve východní dokonaly pak tento úkol v životě občanském, kdežto v armádě dále se to snad ještě snáze a rychleji. Od konce 6. století byl jazyk řecký jako jazyk úřadů byzantských i východní církve zároveň zprostředkovacím jazykem říšským.

Tu objevila se stará zásada římská v novém rouše, jsouc jako v říši římské prostředkem usilovné centralisace. Tato centralisace nebyla ovšem prováděna vždy se stejnou příkrostití, ale k ní se vraceli všichni velkolepě nadaní nositelé koruny byzantské nebo vedoucí státníci, kdykoli šlo o důkladné reformy. Nebyla to však snaha o stopování všech i nepatrných věcí v celé oblasti říše, nýbrž šlo pouze o souvislost ústřední říšské moci se správou provincií, aby síly říše v každém okamžiku bylo možno dokonale přehlédnouti. Tato soustava měla nejsilnější oporu ve vojenském i obchodním významu hlavního města říšského, v ní jeví se nám i státní myšlenka byzantská v plné ryzosti, jaké neshledáváme jinde v dějinách, jen ona mohla ve státě bez národního podkladu vytvořiti správu, která musí býti nazvána dokonalým dílem uměleckým.

V čele státu byzantského stál císař, jenž ve své hodnosti

jako dědic světovládnych císařů římských spojoval ve svých rukách veškeru onu pravomoc, kterou oni byli opatřeni. V římském císařství se spojovaly už od počátku dva různorodé živly, živel římský, který se jevil v principátu jako souhrnu pravomoci úřadů republikánských, a živel hellensko-východní, který stále nabýval větší převahy, aby na konec vtiskl pečeť svéráznosti úplně vytříbené absolutní monarchii. Tento vývoj absolutní monarchie římské označen je vládami Augustovou, Hadrianovou, Severovou, Diocletianovou a Konstantinovou. Už za Augusta se přidružil k politické moci v principátu ráz sakrální, který se jevil v prokazování božské pocty císařům a v přijímání jich mezi bohy po smrti. Hadrianus stvořil nový stav císařských úředníků, Severus se pokusil o založení dědičné monarchie a Diocletianus vytvořil neomezenou moc panovnickou, která se neopírala ani o senát ani o vojsko, a tím vnitřní podstatě zmožněvší ideje monarchistické dal zevnější formu. Nedohtknutelnost osoby vladařovy a neomezenou jeho moc, která se zevně projevovala východní nádherou a nejpřísnější obřadností, spojil s idejí křesťanství Konstantin Veliký, který zůstal zástupcem božské všemoci na trůně.¹³⁾

Teprve tímto spojením prvků pohanských s křesťanskými vytvořen i v politickém i v sociálním životě onen zvláštní ráz, jež na vrcholu jeho vývoje nazýváme byzantským. Může tudíž Konstantin Veliký právem býti zván předchůdcem císařů byzantských, kteří právě tak jako on spojovali ve svém císařském titulu čtverou pravomoc. I císař byzantský nazýván byl z počátku imperator, ale jakmile živel řecký začal nabývatí převahy, přijal titul řecký basileus. Jako zákonný nástupce a přímý dědic císařů římských byl imperator, t. j. vůdce války a zákonodárce zároveň. Jako hlava hellenismu, kterému teprve přenesením sídla císařského do Kon-

¹³⁾ Vývoj ideje monarchické zkoumá velmi důkladně Kaerst na str. 80—102, jehož spis je vůbec důležitý pro hlubší pochopení prvků monarchie římské a byzantské.

stantinopole se dostalo volného rozvoje, byl vládcem a králem, t. j. basileus. Ve styku s monarchiemi asijskými a pod jejich vzrůstajícím vlivem učinil sebe neomezeným vládcem; byl tudíž despotés neboli autokrátör. Jsa konečně nejvyšší hlavou křesťanského státu, byl zástupcem Boha na zemi a panovníkem podobným apoštolům; proto nazýván isapostolos. Vláda říše byzantské byla tudíž absolutní, jak toho vyžadovala přirozenost jejích národů a zvláštní její politické úkoly, ale jednak i ve státě byzantském přece aspoň někdy byla omezována, jednak nebyla vždy stejně despotická.¹⁴⁾

Říše byzantská, zachovávajíc ráz staré říše římské, zůstala až do konce svého trvání v theorii říši volební; ve skutečnosti dovedli císařové omeziti moc senátu, lidu i vojska tak, že i spolupůsobení při volbě jejích skleslo na pouhé schválení senátu a pozdravení lidu, ať už císař dosedl na trůn jako vladař zákonný, ať byl naň povznesen revolucí armády nebo převratem dvorním. Pozoruhodno jest, že v říši byzantské každý občan, i když pocházel z nejnižšího rodu, mohl se státi císařem. Ve skutečnosti ovšem dosahovali důstojnosti císařské jenom nejvyšší hodnostáři občanští a vojenští, pokud se nedostali k vládě skuteční nebo adoptovaní synové císařů panujících. Nedostatek upravené posloupnosti otevřel dokořán brány revolucím a usurpacím, které někdy tak dlouho se opakovaly, až zase silný vladař pevnou nohou stanul na trůně, udolal své protivníky a pokusil se založiti dynastii. Toto nástupnické právo, prosté všeho řádu, ustoupilo v 7. století novému pořádku. Probudil se tu cit zákonitosti. Tehdy také dědičnost posílена i tím, že při nastoupení trůnu i nedospělý syn císařův obdržel císařský vínek. Volební ráz říše musil však i v tomto případě vždy býti zacho-

¹⁴⁾ V novější době o titulech císaře byzantského pojednali Ch. Diehl ve spise *La civilisation byzantine* str. 107—110 a L. Bréhier v článku *L'origine des titres imperiaux à Byzance*, uveřejněném v *Byzant. Zeitschrift* 1906, 161—178.

ván. To se dalo tím, že císařové přibírali si své nástupce za spoluvladaře, senát a patriarcha potvrdili tuto volbu a lid pozdravil spoluvladaře v závoďšti. Avšak tito spoluvladaři s počátku neměli žádného podílu v moci císařské; teprve od 10. století počínajíc zaujímalí leckdy postavení rovnocenné s císařem panujícím.

Poněvadž hodnost císařská mohla býti rozdělena na více osob, i ženy mohly býti císařovnamí, a to buď spoluvládkyněmi panujících císařů neb poručnícmí nedospělých synů. Ale i v těchto případech vystupovali leckdy noví nápadníci trůnu, a opírajíce se o vojsko nebo o přízeň knížecích žen a palácových kleštěnců, buď ihned nebo po čase zničili rod panující. Nelze se tudíž diviti, že vzpoury, revoluce palácové a zákeřné vraždy provázely dějiny byzantské a při povrchním pozorování vzbudily domněnku, jakoby vývoj říše té nevykazoval vůbec stránek světlejších. Ze 107 vládců, kteří od r. 395 do 1453 vystřídali se na trůně, pouze 34 jich zemřelo na loži, 8 ve válce nebo nešťastnou náhodou, ostatní vzdali se vlády nebo zemřeli smrtí násilnou následkem 65 revolucí vojenských nebo palácových. Aby se uchránili před vzpourami, císařové sídli v paláci co nejdůkladněji opevněném při moři, aby i v nejhorším případě mohli utéci po lodi. Teprve od 9. století shledáváme pokrok v ideách zákonitosti. Příchylnost a oddanost k rodu panovníckému stoupla a projevila se někdy i velmi dojemně; rod makedonský udržel se 150, rod komnenovský 100 let na trůně bez revolucí. S tím ovšem souvisí jedna vada, že se takto dostaly na trůn talenty i povahy jen prostřední. Ale poslušnost rodová a právo prvorozenství nebylo zákonem stanoveno nikdy.

Novému císaři se dostávalo korunovací božského posvěcení. Jí se stával představitelem Boha na zemi a zákonným vládcem říše. Tak spojen jsa s Kristem a triumfuje vždy jen v Jeho jménu, pověřen byl zároveň úkolem, aby z trůnu svého na Bosporu obrátil na pravou víru veškerou zemi a

ovládal ji jako pozemský obraz obce Boží. Proto také císařové byzantští nazývali se vždy panovníky z vůle Boží, nikoli z vůle národa. Jako dědicové pohanských císařů, kteří měli též vrchní dozor nad náboženstvím státu, zabývali se hojně i otázkami náboženskými a osobovali si též svrchovanost nad církví. Ani patriarchové, ač měli právo korunovati císaře, neměli proto ještě zvláštního vlivu na vládu. Císař však měl neobyčejnou moc již tím, že byl ochráncem a šířitelem pravé víry křesťanské. Zahraniční knížata křesťanská pokládal za své duchovní syny a nově obráceným byl kmotrem při křtu, posiluje jejich horlivost u víře skvělými dary.

Význačnou osobností náboženského rázu byl obzvláště císař Herakleios. Jeho válka proti Peršanům byla pokládána za válku náboženskou a po svých úspěších on slaven jako křesťanský rek. Povýšení sv. Kříže v Jerusalemě r. 629 bylo pozdraveno jásotem veškerého křesťanstva a provázeno i mezinárodním krvavým pronásledováním Hebreů. V boji proti islamu vůbec vystupuje theokratický ráz říše značně v popředí. Více než půldruhého století vedli císařové byzantští tento tuhý boj za pravou víru křesťanskou. Když v 9. století moc chalífátu muslimského klesala, zůstávalo nicméně přesvědčením císařů, že jednota říše a víry jsou dva statky nej-cennější, jež nutno hájiti s veškerým úsilím. Je to patrnó i z krutého pronásledování Paulikiánů, kteří za obrazoboreckých císařů se těšili přízni dvora jako stateční hraničáři, ale později mnoho jich padlo za obět náboženské horlivosti císařů. A přece současníci v těch často krutých činech viděli jen plnění císařské povinnosti chrániti jednotu říše.

Jsouce svými osobami představiteli velebnosti, jednoty a souvislosti říše, jsouce obklopeni velikolepou nádherou a přísnou obřadností, do nejmenších podrobností předepsanou, spojovali císařové ve svých rukách moc zákonodárnou a výkonnou a byli zároveň nejvyššími správci politiky zahraniční, vojenství a finančnictví. V tom tkvěla nevyčerpatelná síla říše, ale z toho také dovedeme si vy-

světlení její občasnou slabost. Těžko bylo i císařům měniti pevné, hluboce zakořeněné řády byzantské, které i v dobách tísně často skýtaly jí oporu; někdy však postavení říše uvnitř i zevně bylo tak ohroženo, že bylo třeba vladařů silné vůle a pronikavého rozhledu, vladařů prodchnutých vznešeným citem povinnosti, aby absolutní despotismus císařský mohl se náležitě uplatniti. Takových vladařů ovšem nebylo vždy v říši byzantské, jejíž postavení vůbec bylo zřídka tak utěšené, aby hodnost císařská mohla býti pokládána za nejvyšší dosažitelné lidské štěstí.

Císař byzantský, jehož nejpřednější úlohou bylo bdíti nad vnitřní správou říše v užším smyslu, nebyl by mohl povinností svým dostáti bez četného úřednictva dvorského a státního. Někteří z úředníků byli jen úředníky dvorskými, jiní byli spolu dvorskými i státními, a obojím podřízeno bylo přechétné dvorské služebnictvo. Úředníci státní zaměstnáni byli jednak při ústřední správě v Konstantinopoli, jednak v provinciích, vyznamenávající se mnohými, často velmi zvučnými tituly. Pozoruhodno však jest, a v tom se liší vládní ústrojí byzantské od ústrojí jiných států, že každý z úředníků dvorských i státních byl ozdoben vedle jména svého úřadu čestným titulem *magistra*, *anthypata*, *patrikia*, *protospatharia*, *spatharokandidata*, *spathara*, *kubikullaria* atd., zkrátka titulem, jímž zařaděn byl na určitý stupeň dvorské šlechtické hierarchie říšské. Tyto tituly byly dle významu svého sestaveny v přesně stanovenou řadu, takže úředníci, jsouce stále udržováni v naději na vyšší odměny, tvořili oddaný a povinností dbalý sbor. Ovšem tato stupnice titulů měla i následek neblahý, svádějíc vyšší hodnostáře k úplatnosti, která zvláště později značně se rozmohla.

Rozvětvený úřednický stav pochází již z doby římského císaře Hadriana, po němž přejali jej i Diocletianus a Konstantin Veliký, rozšířivše jej a přizpůsobivše novým potřebám říše. Za Konstantina Velikého bylo dokonáno rozdělení

říše ve čtyři prefektury, jež se dělily na 13 dioikesí a 116 provincií. Prefekturám, jež sluly Oriens, Illyrikum, Italia, Gallia, stáli v čele praefecti praetorio. Konstantin Veliký, zrušiv tělesné strážě pretoriánské, učinil z oněch jejich náčelníků úředníky ryze občanské a vyňal z jejich pravomoci pouze města Řím a Konstantinopolis, jichž správu řídil na obou místech jeden praefectus urbi. Ústřední správu říše měla v rukou státní rada, v jejíž čele stáli tři státní ministři: 1. Magister officiorum byl ministrem císařského domu a náčelníkem císařské kanceláře. 2. Quaestor sacri Palatii byl ministrem spravedlnosti. 3. Comes sacrarum largitionum byl ministrem státního pokladu. K nim se družili čtyři ministři dvorští, nezávislí na oněch třech státních: 1. Praepositus sacri cubiculi řídil záležitosti paláce císařského a provázel císaře. 2. Comes rerum privatarum divinae domus byl správcem soukromého jmění císařova. 3. Comes domesticorum peditum byl velitelem dvorní strážě pěší. 4. Comes domesticorum equitum byl velitelem dvorní strážě jízdné. Mimo to zasedali ve státní radě, jež čítala celkem 15 osob, i praefectus praetorio Orientis a praefectus urbi. Při rozdělení říše r. 395 připadly říši byzantské prefektury Oriens a Illyrikum, ostatně však v rozdělení úřednictva celkem nenastaly změny až do konce 6. stol. Toliko praefectus praetorio Orientis nabyl znenáhla význačného postavení ve státě, jsa skutečným prvním ministrem. Velmi důležitou novotou císaře Konstantina Velikého, která rovněž asi do konce 6. stol. potrvávala v říši byzantské, bylo odloučení občanské a vojenské správy, aby zmařena byla každá myšlenka na usurpaci. V čelo válečné hotovosti říšské tehdy postaveni byli magister peditum a magister equitum.

Kde nepomohlo výborné diplomatické umění byzantské a často i jindy musily se zbraně byzantské osvědčiti v boji proti nepřítelům vnějším i vnitřním. Za starších dob často se mluvilo o vojenské slabosti a neschopnosti Rhomaiů, ale

názor ten nyní jest úplně vyvrácen.¹⁵⁾ Ostatně ani samo dlouhé trvání říše nebylo by vysvětlitelno bez zdatnosti armády. V některých dobách ovšem armáda byla v úpadku, ale zásluhou znamenitých válečníků na trůně vždy zase se povznese, tak že až do první veliké katastrofy r. 1204 obyčejně vítězila. Byli to zvláště Herakleios, Leon III., Basileios II. a Alexios I. Komnenos, kteří svým osobním rekovstvím vdechli armádě novou sílu a schopnost odporu. V nejhorším stavu byla armáda po slavné vládě Basileia II., kdy říše se připravovala na dobu míru; smutné následky neblahé té politiky se ukázaly za Romana IV. Diogena, který přes svoji osobní statečnost a ráznost, přes znamenitý talent vojévůdcovský padl za obět převrácené politice občanské strany dvorské. Také za Palaiologů rozvrat v armádě stále stoupal a zavinil spolu s jinými nešťastnými okolnostmi pád říše r. 1453.

Armáda byzantská ovšem nebyla armádou národní, ježto stát byzantský ani nebyl založen na podkladě národním, ani se neopíral o všeobecnou povinnost brannou. Přes četné boje, jež bylo říši stále podstupovati, ani jeden z panovníků nepokusil se zásadu tu uplatniti. V theorii ovšem každý dospělý zdravý muž byl povinen vojenskou službou, ale ve skutečnosti zavedena byla rozsáhlá soustava výkupná. Není tudíž divu, že domorodé mužstvo císařské armády musilo býti hojně doplňováno sbory žoldnéřskými a že ochrana provincií musila býti často svěřena domácím sborům bojovných obyvatelů, byla-li armáda císařská zaměstnána na jiných místech.

I ve vojenství zachovány původně staré řády římské. Těžkooděnecká pěchota bojovala ve starých legiích, jež později nazvány themata; jméno to přešlo potom na vojenskou hotovost v menších okresech říšských a konečně na okresy

¹⁵⁾ Dřívější názor o vojenské neschopnosti byzantské po prvé byl vyvrácen G. Finlayem v díle *A history of Greece*, Oxford 1877.

samy. Válečná hotovost thematu činila v theorii 10 tisíc lidí, dělila se ve 2 turmy, každá turma v 5 tlup, každá tlupa v 5 pentarchií. Vrchním velitelem thematu byl strategos, turmě velel turmarchos, tlupě drungarios a pentarchii pentarchos. Za Herakleia se začal starý řád legií římských hroutiti, poněvadž nemohly odolati bouřlivému návalu Arabů, synů pouště, kteří bojovali na koních. Vynikající místo v armádě zaujala tudíž brzy jízda, jež se skládala ze sborů těžkých katafraktů a ze sborů lehkých trapezitů neboli vyzvědačů. K tomu se družily sbory technické a zvláště vynikající dělostřelectvo. Vrchním velitelem veškeré armády říšské byl megas domestikos, jedna z nejdůležitějších osob v říši. Ovšem i císař sám leckdy se stavěl v čelo vojska.

Legie, jichž velicí řečí byla do konce 6. století latina, později řečtina, sestavovány původně z vojinů nejbojovnějších provincií, z Isauřanů, Kappadočanů, Armenů, Thraků, Illyrů a Germanů, jakož i z obyvatelů hlavního města. Jízdné sbory thematu Armenského a Anatolského bojovaly pak proti Arabům, jízdné sbory thematu Thrackého proti Bulharům. Brzo se ukázala potřeba větší hotovosti válečné, i bylo nutno přibrati četné sbory žoldnéřské z nepřátelských národů, kteří se usazovali na hranicích říše. Až do ztráty Afriky byli v nich zastoupeni bojovníci maurští, do ztráty Syrie perští a arabští, do čtvrté výpravy křížové arménští a kolchičtí. Ani Gepidové, Herulové, Hunové, Jihoslované, Bulhaři a Turci v nich nescházeli. Ti všichni bojovali pod svými vlastními vůdci a s národní výzbrojí a byli podrobeni kázní byzantské, nebyli však zavázáni účastniti se cvičení pravidelné armády. Podivuhodné město na Bosporu vábilo však mocně i národy severu, jichž příslušníci rádi byli přijímáni v osobní strážce císařské a později zařadováni i do pravidelného vojska. Vyplyvalo to z nedůvěřivosti císařů, kteří hleděli takto udržeti v rovnováze sbory domácí a cizí, zneškodniti tak případné vzpoury a zmenšiti vliv vrchního vojevůdce.

Jenom tehdy, byly-li všechny sbory žoldnéřské shromážděny v jedno, obdržely řeckého velitele, jenž slul ethnarchos. Zásadou arci bylo, aby vojska žoldnéřská nepřevyšovala domácích. Ovšem bohužel neposlušnost a vzájemná žárlivost barbarských důstojníků a nedostatek kázně u mužstva těch žoldnéřských sborů ochromovaly často činnost armády a někde od nich byla spáchána dokonce i zrada. Po té stránce neblaze proslul zvláště sbor Katalanců ve 13. a 14. století. Všichni tito žoldnéři soudili, že válka musí živiti válku, a pokládali říšské země, jimiž táhli, za země nepřátelské. Se všemi sbory žoldnéřskými čítala armáda byzantská za doby Justinianovy asi 150.000 mužů, později asi 120.000 mužů.

Rhomaiové měli také dobrou službu výzvědnou. Jí dovídali se císařští generálové o všech pohybech v zemích nepřátelských. I obchodníků do zemí těch cestujících bylo k těm službám užíváno. V pozdějších dobách, když říše kalifů víc a více se rozpadala, emirové pohraničních okresů byli zřejmými nebo tajnými přáteli Rhomaiů, jimž bývaly otevřeny jejich tvrze, ovládající silnice. Ostatně i Rhomaiové sami opevnili si své hranice pevnými tvrzemi, jež byly hájeny posádkami pod velením kleisurarchů.

Vojska musila s sebou voziti mnoho náradí a potravin, poněvadž pustošení ve vlastní zemi bylo zásadně zakázáno a většinou šlo o války obranné. Útočné vojsko mělo mimo jiné výhody i tu, že potraviny mohlo bez ostychu ukořistiti. Leckdy ovšem i vojevůdcové byzantští zpronevěřili peníze pro vojsko určené a vyslali do boje špatně zásobené sbory, ba někdy dovolili i pleniti, aby nemusili vojsku platiti a aby sami měli veliký podíl na kořisti. Proto mnohá provincie slavila odchod vojska ještě dlouho jako radostnou slavnost. Veliký zisk vynášeli i váleční zajatci, jež vítězové prodávali za otroky nebo po léta nechávali strádati v žalářích, aby vynutili veliké výkupné. Největší slabost byzantského vojska záležela v nedostatku kázně. Vojínové poslouchali často podle nálady a zejména sbory žoldnéřské bývaly

velmi neukázněny. Jen statečnost a věrnost Germanů podněcovala vždy zase císaře byzantské, aby je najímali do svých služeb a svěřovali se sami jejich ochraně. Tak politické a vojenské dědictví římské říše pojistilo i byzantské říši tisícileté trvání, za něhož mohly se rozvinouti i vyšší květy lidské vzdělanosti.

Založení nového sídelního města na Bosporu mělo jistě pro kulturu i politiku význam dalekosáhlý. Tím, že přeneseno těžiště říše na východ, hlásila se i řeč řecká ku svému přirozenému právu, jsouc řečí vzdělců i literatury a nabývající čím dál více půdy i v životě dvorském a státním. Národní pýše Řeků se dostalo však ještě jiného podnětu. Oživila totiž opět stará sídla vzdělanosti řecké, Atheny, Alexandria, Antiochia, Berytos, Nikomedeia v Bythinii, Kaisareia v Kappadokii, Gaza v Palestině; na školách těchto měst k nové výši povznesla se studia filosofie, rhetoriky a vědy právní. Nade všechna vyniklo však právě nové skvělé město na Bosporu, Konstantinopolis, do kterého sneseny byly poklady literatury a umění řeckého, aby se staly nádhernou ozdobou i zdrojem radosti a zábavy jeho obyvatelů a podnítily duchy vnímavé k napodobování. Kdežto však ve starých oněch sídlech vzdělanosti řecké podklad veškerého vyučování byl pohanský a učitelé i žáci mohli v nich pod rouškou filosofie dávatí průchod své lásce k starým bohům hellenským, Konstantinopolis přes četné ony poklady pohanské kultury v jádru svém byla křesťanská a císařové čím dál více se vynasnažovali vykořeniti poslední zbytky pohanství. Úsilí císaře Juliana o obnovení pohanství přirozeně nemohlo se již setkat s úspěchem; návrat k pohanství byl nemožný. Zavírány nebo ničeny byly pohanské chrámy a zbytky pohanství začaly se uchylovati do škol filosofických, až i těm učiněn konec uzavřením university athenské r. 529 za císaře Justiniana I. Pohanské zvyky a mravy byly ovšem příliš hluboko zakořeněny, aby rázem mohly býti odstraněny; proto s velikou obratností byly jim dávány formy

křesťanské nebo dokonce náboženské formy kultu ponechá-
ny s křesťanským zabarvením. Konečně nauky křesťanské
uváděny byly ve spojení s obdobnými naukami hellenismu
a staří bohové a heroové nahrazováni křesťanskými světci,
kteří podstatou nebo jménem na ně upomínali. Tak i říše
byzantská znenáhla nabývala rázu křesťanského.

Společnost byzantská byla v základě společností řecko-
římskou, ale ráz její značně byl změněn jednak prvky kře-
st'anskými, jednak prvky barbarskými. Tyto dvojí prvky
přely se v jejím vývoji o nadvládu na podkladě antickém,
jehož životní síla byla tak mocná, že v mnohém ohledu ne-
podařilo se ani křesťanství hráz tu prolomiti. Byla to cel-
kem společnost konservativní, kterýžto základní rys pozor-
jeme v životě veřejném i soukromém. Ale přece i ona do-
vedla se často přizpůsobiti novým požadavkům, takže ani
jediné století nepodobalo se druhému. Celkem však vládla
v ní tradice, zvláště v oboru života duševního. Řecko-řím-
ským základem jejím se vysvětluje též nenáhlý přechod její
v společnost byzantskou, což právě svedlo badatele k myl-
nému domnění, že byzantské období začíná teprve po Justi-
nianovi I. nebo ještě později. Prvky antické vystupovaly
v této první době sice ještě dosti mocně v popředí, ale nové
prvky křesťanské měly pro další vývoj důležitost daleko
větší, takže právem bylo od onoho mylného mínění upu-
štěno a počátek období byzantského klade se nyní do doby
Konstantina Velikého. První dobu trvání byzantské společ-
nosti nazýváme dobou ranného byzantinismu; doba ta sahá
od Konstantina Velikého do smrti Herakleiovy r. 640; te-
prve pak objevuje se byzantinismus ve vyspělých formách.

V duševním rozvoji této společnosti je však pozoruhodno,
že ani barbarství ani antika ani křesťanství nenabýly v ní
samovlády. Říše byzantská přijímala sice stále cizí součástky,
ale připodobňovala je rázu celkovému tak, že státem bar-
barským se nestala nikdy. Proti němu stály mocná tradice
antická a čím dále více vzrůstající vlivy křesťanské, ba

možno říci, že antický živel dovedl nejen barbarství, nýbrž i křesťanství zabraňovati ve volném rozvoji a v uplatnění svérázných sil. Nedošlo tu k velikému onomu rozuzlení, v němž by jeden z obou žvlů, buď antika neb křesťanství, byl triumfoval nad druhým a tak umožnil pokrok světový. Vedle antické tradice vyvíjela se kultura křesťanská nejdříve nerušeně; pohanské nebe bylo více než plodem krásných obrazů a metafor a žilo vedle křesťanského. Křesťanství zase bylo jednak církví sloučeno se státem, jednak mnišstvem odloučeno od skutečných potřeb lidu.¹⁶⁾

V takové společnosti, v níž tradice antická působila trvale a nikdy úplně nebyla přerušena, i když v dobách pokusův o její znovuzrození působila mocněji než jindy, nebylo ji možno rozvinouti vlivy tak zúrodňující a blahodárné jako na západě, kde souvislost s antikou byla přerušena. Setba antického zrna nemohla tam vzrůst v tak bujné klasy jako na svěží, panenské půdě italské, poněvadž jednak stálým užíváním antiky byla společnost otupena, jednak politické, národopisné a sociální poměry, jakož i grammatizující směr vědy byzantské čím dál více ničily živné její jádro. Ale na druhé straně zase řecká vzdělanost byla stále základem výchovy, takže nebyla taková propast mezi jednotlivými vrstvami obyvatelstva jako na západě. Lidé vzdělaní stejně ovládali literaturu řeckou jako Písmo sv.; a odtud si vysvětlíme zájem o otázky theologické. Křesťanství arci samo nedovedlo vypěstovati v říši byzantské onoho ducha účinné křesťanské lásky k bližnímu, který by byl otevřel lidem oči pro bídu a útlisky sociální, který by byl nutil sáhnouti v plný a rušný lidský život a naplnil živnou mízou i literaturu a umění.

¹⁶⁾ Sloučení prvků antických s křesťanskými v kultuře byzantské pěkně oceňuje Neumann ve spise *Byzantinische Kultur und Renaissance-Kultur* (v překladu Jarolímkové na str. 12—13). Menší vliv antiky v kultuře byzantské správně vykládá Krumbacher v recenzi tohoto spisu, ukazuje spolu, jak příznivý pro přijetí antické kultury byl stav zemí západních ve 14. a 15. století.

Tím snad vysvětlíme si, proč ani v literatuře ani v umění se neselekáváme se zjevy epochálními, které by z úzkého okruhu byzantského se povznášely v obor zjevů všesvětových. Proto snad se tam nevyskytl Dante a Tasso, Leonardo da Vinci, Rafael a Michel Angelo, kteří vyrostli z renaissance italské a zaujali vynikající místo v dějinách literatury a umění světového. Byzantské kultuře schází tudíž nimbus geniálnosti a tvůrčí síly, ale přes to bylo by nespravedlivě mluvit o neplodnosti její; vždyť i v literatuře i v umění bylo přes všechny rušivé vlivy vykonáno mnoho krásného. I literatura i umění byzantské mají v rámci vzdělanosti říše význam zcela samostatný.

Literatura byzantská jest nejdůležitějším výrazem duševního života řeckého národa a římského státu od konce starověku až na práh doby nové. Kdybychom nevěděli, že přechod od hellenismu k byzantinismu, počátek nového období světového v politice, náboženství, kultuře, umění a řeči sluší klásti na počátek 4. století po Kr., bylo by dosti nesnadno stanovit počátek literatury byzantské. V tomto odvětví duševního života staré zjevy se udržují vždy velmi houževnatě a živly nové vystupují jen znenáhla a nesměle v popředí. Proto i byzantská literatura se počínala dříve teprve dobou po Justinianovi I. Nyní však vidíme, že od doby Konstantina I. Velikého i v literatuře nastává nový život, jenž se projevuje jednak křesťanskými názory i v literatuře pohanské, jednak hojnějšími spisy křesťanskými. Tuto dobu, kdy prvky antické a řecká literatura pohanská se vyvíjejí vedle řecké literatury křesťanské, kdy antický, římsko-hellenský duch bojuje poslední boj se středověkým duchem křesťansko-byzantským, nazýváme dobou ranného byzantinismu; doba ta sahá až asi do polovice 7. století po Kr. Od té doby až do konce říše objevuje se byzantinismus ve vyspělých formách svých v literatuře právě tak jako v jiných oborech života byzantského. První dobu lze nazvati jinošským, druhou mužným a stařecím věkem byzantinismu.

Literatura byzantská má však veliký význam i pro východní, slovanské a západoevropské národy, jichž literatura zakusily jejího vlivu, a pro klasickou filologii, jež důkladným studiem jejím nabývá značného prospěchu. Antická tradice nebyla totiž v říši byzantské nikdy úplně přerušena; proto ani zvýšený klasicismus v době Komnenů nebyl pokládán za něco cizorodého a neživotného. Antické živly v literatuře byzantské nesmějí však býti přeceňovány, poněvadž bychom tím ztráceli porozumění pro vlastní její podstatu, pro nové, svérázné její výtvoř, které vyrostly na jiné půdě a z jiných podmínek než díla literatury antické. Literatura byzantská byla dříve studována jen potud, pokud měla vztah k památkám antickým, ale tím právě byla obrácena pozornost k nejhorším dílům otrockého napodobení a úsudek takto získaný byl nekriticky přenášen i na výtvoř ostatní. Jindy zase nazývána byla literatura byzantská jednotvárnou spoustou děl a šmahem odsuzována. Je sice pravda, že byzantský charakter vykazuje nápadnou houževnatost až do konce říše, ale znaky jeho nelze vždy zcela přesně určit, a mluví-li se jen o dogmatické ztrnulosti, náboženském fanatismu, rozbředlosti, otrockém napodobení, servilismu, úplatnosti a marnotratnosti, není tím jeho obsah jednak úplně vyčerpán, jednak některé z těchto znaků nejsou jen byzantinismu vlastní. Naproti tomu ponoříme-li se bez předsudků do literatury byzantské, najdeme i v ní rozdíly v dobách, družích i osobách a přiznáme, že i v ní se střídají doby úpadku s novými dobami vzrmachu a rozkvětu.

Dříve se tvrdilo, že duševní život byzantský jest pouhým pokračováním antického života řeckého. Ale proti tomu nyní důrazně třeba vytknouti samostatnost duševního života Byzantinců. Jejich literatura jest novým útvarem, v němž se sloučily ve svérázný celek živly řecké, římské, křesťanské, východní a barbarské; v tomto celku zůstal živel řecký pro svou vysokou vyspělost kulturní vládnoucím. Říše byzantská se stala říší řeckou a projevem jejího duševního života byla

těž řecká literatura, která se vyvíjí na mocném reálném pozadí veškerého politického a kulturního života. Jaký to rozdíl proti současné literatuře latinské na západě, které schází uzavřená jednota, jakož i národní, politický a sociální podklad! Na západě jest skoro všechno literární tvoření omezeno na tiché prostory klášterní. V říši byzantské pracují sice též mnozí v tichém ústraní klášterním, ale přemnoží spisovatelé jsou tu v živém, vzájemném vztahu k sociálnímu a politickému životu. Mnozí z nejvýznamnějších duchů jako Fotios, Psellos, Eustathios z Thessaloniky, Gregorios z Kypru, Nikeforos Gregoras a jiní účastní se ve vynikajících úřadech státních a církevních činně velikých hnutí své doby, jiní poznávají život světský na místech nižších. Zvláštní skupinu tvoří chudí spisovatelé, žijící ze dne na den, jako Theodoros Prodromos, Michael Glykas, Joannes Tzetzes a Manuel Files, kteří se nedovedou povznést k vyšším hodnotám a v žalostných zpěvech se domáhají přízně mocných. Tímto rozrůzněním sociálního postavení autorů nabývá literatura byzantská živoucího, pestrého a mnohostranného rázu. Ovšem i v ní působí jako v středověké literatuře latinské vzory staré způsobem zúrodňujícím, ale hlavní věcí zůstává přece samostatné tvoření a předvádění nových látek. Jen v některých oborech učených, jako v grammatice a metrice, v níž jednotlivé spisy dosáhly typické platnosti, bylo by možno ospravedlnit pokus, pozorovati veškerou literární tvorbu výlučně se stanoviska antiky.¹⁷⁾

Srovnáme-li byzantskou literaturu s literaturou antickou, jedna věc bije nám v oči. V byzantské literatuře není onoho nevyrovnatelného rozčlenění, kterým se vyznamenává řecká literatura antická až do Alexandra Velikého. Právě tak jako

17) Tato nestranná charakteristika Krumbacherova zasluhuje veškeré chvály. Krumbacher na str. 23 pěkně srovnává byzantskou vzdělanost se současnou a pozdější vzdělaností v Evropě západní. On také, první z badatelů, výtečně oceňuje samostatnost duševního života byzantského a mluví na str. 24 o mohutném reálném pozadí byzantské literatury.

v době alexandrijské i římské, pokoušeli se i spisovatelé byzantští současně v mnohých, často zcela různotvárných oborech. Tím ovšem vzniká literární směsice, v níž není snadno se vyznati a v níž i souvislost vzniku jednotlivých děl lze jen velmi pracně vyšetřiti. Postup vývoje je tu zdlouhavější, není tu pravidelnosti, převládají tradice a mocně vystupují v popředí tendence konservativní. Rozdíly ve stáří a rázu jednotlivých spisů jsou tu daleko jemnější než v době antické a je třeba často neobyčejné bystrosti, abychom vystopovali, od kterého spisovatele ten neb onen spis pochází a do které doby jej třeba klásti. Nyní však je třeba naprosto zavrhnouti názor, který v literatuře byzantské spatřoval jen stále vzrůstající úpadek. I v ní zajisté byly doby rozkvětu a úpadku, vyplývající ze změn v poměrech politických, náboženských a kulturních.¹⁸⁾

V literatuře období byzantského pozorujeme zřejmě dva proudy; je to byzantská literatura ve vlastním slova smyslu, psaná umělou, mrtvou řečí spisovnou, a řecká literatura lidová, psaná živou řečí lidu. V první převládá směr racionalisticky učený, v druhé romanticky lidový. S malými výjimkami se pokoušejí spisovatelé výlučně buď v jedné neb druhé literatuře. Obojí tento proud probíhá po celou dobu trvání říše vedle sebe, ale hlavní zástupcové literatury, nemajíce smyslu pro řeč lidovou a netušíce, jak mohli by ji povznést i zašlechtiti a jak by tím vývoji literatury prokázali výtečné

18) Nepříznivě posuzovali byzantskou literaturu zvláště Ph. Fallmerayer v *Gesammelte Schriften* III., 1861, str. 378, G. Bernhardy v *Grundriss der griech. Litteratur* I, Halle 4. vyd. 1876, str. 722 a R. Nicolai v *Griechische Litteraturgeschichte* III. Magdeburg 1878, str. 12. Dle Fallmerayera jest byzantská literatura věrným zrcadlem klesající civilizace byzantské, dle Bernhardyho spěje od 11. století k neodvratnému vysilení a Nicolaiovi jest obsahem i cenou nepatrná a neplodná. Bernhardy soudil, že vůbec neměli Byzantinci pravé poesie. Tento názor o stálém úpadku a o nicotnosti byzantské literatury svedl badatele k různým zcela nesprávným urcům vzniku jednotlivých děl, ano leckdy i k povrchní a nevědecké práci v tomto oboru. Je to tudíž zajisté nesmírnou zásluhou Krumbacherovou, že ve svých dějinách byzantské literatury opětovně poukazuje k velikému významu jejímu v kultuře lidstva.

služby, odpírají této řeči lidové právo řeči literární, takže literatura lidová po více než šest století musí ustupovati v pozadí. Až do 10. století lidová řeč zjednáva si aspoň částečné právo v některých spisech, určených pro kruhy širší, jako v legendách, životopisech světců, hymnech církevních, kronikách a jiných spisech. Ale o skutečných památkách lidové literatury řecké, která jest předzvěstí jedné části literatury novořecké, lze mluvit teprve od 11. století. Tato literatura přetrvala pád říše byzantské a po úpadku doby turecké slavila vzkříšení v obnoveném království řeckém. Ovšem nelze upřít, že byzantská literatura umělá působila na literaturu lidovou, právě tak jako umělá řeč spisovná působila na řeč lidovou. Ale k smíření obou těchto proudů, bohužel, nikdy nedošlo a tato dvojtvárnost literatury přešla i do literatury novořecké a stěží asi bude vyrovnána v době dohledné.¹⁹⁾

Mluvíme-li všeobecně o literatuře byzantské, míníme tím řeckou literaturu umělou, která, vznikši z literatury hellenisticko-alexandrijské, vyvíjela se pod různými vlivy a končí pádem říše byzantské, neboť tím pozbyla svého reálného pozadí. Pokud tato literatura má ráz náboženský, vznikla na základě židovsko-řecké literatury alexandrijské, pokud má ráz světský, na základě sofisticko-racionalistické části této literatury. Od delty nilské k Bosporu se sprádaly totiž četné kulturní nitky: Smíšení poesie a učenosti následkem vyčerpání básnické fantazie a nahrazení její sběratelskou prací hlavy, vystřídání filosofického myšlení theologickou dogmatikou, ustálení řeči řecké v attikismu, ztráta antického citu národního a vznik barbarského kosmopolitismu, všechny tyto rysy, pro byzantskou dobu tak charakteristické, vytvořily se již v Alexandrii, kulturním středisku doby hellenistické. Naproti tomu vliv Říma se vztahoval spíše na

¹⁹⁾ Rozdíl mezi literaturou umělou a lidovou pěkně oceňuje zvláště Dietrich str. 1—6, který v literatuře novořecké vidí pokračování řecké literatury lidové věku středního.

úřední život v politice, správě a obřadech dvorských a musil čím dále více ustupovati prvkům řecko-východním. Řekové, Syrové a Egypťané, jakkoli různost mezi nimi nebyla vyrovnána, byli sobě dějinným spojením a stejnorodým vývojem kultury ode dávna bližší než vlastním Římanům. Duševní život byzantský se vyvíjel tudíž pod vlivem stále vzrůstajících prvků východních, kdežto prvky antické ustupovaly stále více v pozadí nebo se slučovaly s prvky východními. Mizení ducha antického, na které mělo zajisté i křesťanství značný vliv, patrno jest z veškerého rázu literatury byzantské, jakož i z toho, že v literatuře Byzantinci houževnatě udržovali mrtvou řeč umělou.²⁰⁾

Mocné směšování prvků řeckých s východními se projevuje v celém životě byzantském jako orientální despotismus, a to jako centralisace a autokracie v životě státním, atomismus v sociálním a konservatismus v duševním. Literatura a umění, tyto nejvyšší plody ducha lidského, vyrůstají na podkladě života politického a sociálního. Vývoj politického a sociálního života byzantského přirozeně nemohl býti přízniv svěžím proudům duševního života; proto právě literatura uměla víc a více se odvracela od skutečného života, a ztrácejíc porozumění pro něj, nemohla ho povznášeti a zušlechťovati. Proto zvláště poetická tvorba jako výraz vnitřního živelního pudu srdce a fantasmie byla buď velice ztížena nebo úplně zmařena. Jako Konstantinopolis svojí centralisující tendencí nechávala upadati všechny ostatní části tělesa státního, tak hynuly i v duševním životě síly poeticky tvůrčí fantasmie a vzrůstala namahavá práce učené prósy. Tento nepříznivý poměr jest i zevně patrný převahou prosaických výtvorů nad poetickými. Ale i básníci byzantští až na skrovné výjimky pracovali příliš chladným a vypočítavým rozumem, nemajíce opravdové poetické tvůrčí síly, jsouce bez

²⁰⁾ O východních vlivech, jež působily na literaturu byzantskou, přehledně vykládá Dieterich str. 5—7.

fantasie a humoru a dávající se příliš ovládati tradicí a různými ohledy. Jenom v části hymnické poesie byzantské cítíme opravdu cosi jako vřelou teplotu citu, hluboké, mocné zanícení náboženské, oděné ve skvostnou formu básnické mluvy. Ale jsou i jiné vzácné výjimky, které rozhodně vyvracejí úsudek o literatuře byzantské dříve pronášený, jako by v ní vůbec nebylo pravé poesie. Ovšem rozsah poesie byl poměrně skrovný; ze světské poesie lyrika a drama vůbec nebyly zastoupeny, erotické epos jen v hrubých napodobeních; pouze drobná literatura jako drobné umění dospěla k jakési výši. V poesii duchovní nebylo vůbec zastoupeno duchovní drama, kdežto poesie hymnická se těšila jen krátkému rozkvětu. Orientální tlak omezoval totiž volný rozvoj všech ušlechtilých vloh lidských; východní despotie dusila v básnících lásku k svobodě, východní smyslnost dusila lásku k ženě a tuhá, východní asketická theokracie dusila lásku k Bohu a člověku. Z toho si též vysvětlíme, proč ani ve formě románu nedosáhlo rozkvětu epos a proč se nemohlo vyvinouti ani drama duchovní ani světské.

Jako se staré formy poesie v byzantské říši čím dál více rozkládaly, jako vznikalo libovolné míšení různých druhů poetických, tak i zevnější forma poesie nebyla již nutným výrazem obsahu, nýbrž cizím, hotovým obalem, jenž sestaven byl ze zbytků antiky. Jako nebylo poesie epické, lyrické a dramatické, tak nebylo ani příslušných druhů slohových. Byla tu jen pestrá směsice slohová, jejíž jednotlivé součástky byly k sobě v poměru čistě zevnější, nejsouce určovány mocí a silou osobnosti spisovatelovy, nýbrž jen jeho oblibou pro toho neb onoho antického básníka. I ve slohu byli tudíž byzantští spisovatelé pouze epigony, ne však umělci, kteří by ve svých dílech zobrazovali vlastní bytost. Můžeme-li tu vůbec mluvit o jemných rozdílech řeči, nejsou to rozdíly organické, přirozené povahy, nýbrž jen rozdíly zevnějšího zvyku. Hledíme-li konečně k tomu, že Byzantinci neměli tolik síly, aby přijatý cizí duševní majetek přetvořili a připo-

dobnili, pochopíme, proč nemohou se vyskytovat v literatuře byzantské ostře vyhraněné typy význačných literárních velikánů doby moderní.²¹⁾

Abychom lépe porozuměli vývoji byzantského umění, nutno předeslati několik slov o počátcích umění křesťanského vůbec. Rodící se křesťanství nemělo mnoho smyslu pro umění, v němž vidělo nejlepší podporu pohanství a jehož výtvořů pokládalo za dobrou školu modlářství a nemravnosti. Starý odpor Židů proti obrazům nalezl pokračovatele v prvních učitelích křesťanských. Konečně musilo se však i křesťanství smířiti s uměním, ale toto umění mělo zvláštní ráz. Bylo to umění symbolické, které, jak dosud vidíme na malbách katakomb, bájeslovnou výzdobou a výjevy z umění antického snažilo se zpodobiti ideje, drahé srdcím věřících. Často užívalo znamení mystických, kotvy, ryby, holubice, jež byla vynalezena v řeckých obcích Antiochii a Alexandrii. Leckdy se tu vyskytovaly i figury jinotajné, jako Orfeus, Psyche, Daniel a Jonáš. S tímto symbolismem byl někdy smíšen i jemný druh filosofie východní. Zkrátka prvotní umění křesťanské se nám jeví proniknuto vlivy východními, které vyplývaly jednak z trvajícího rozkvétání hellenismu, jednak ze znovuzrození starého východu.

²¹⁾ V celkové charakteristice byzantské literatury se Krumbacher a Dieterich celkem shodují, až na to, že Dieterich vidí rozkvět její hlavně v době až do 10. století a vysvětluje to tím na str. 30 n., že literatura byzantská není v základě ničím jiným leč pozdním květem alexandrijsko-hellenistickým. To je však stanovisko hyperkritické; úpadek, který vidí Dieterich v době od 11. století až do konce říše, není ve srovnání s dobou předešlou tak veliký. Lze tedy zajisté spíše přisvědčiti Krumbacherovi; ten v úv. na str. 28 pokládá literaturu byzantskou za organický celek, který ovšem vlivem poměrů zakusil různých změn. Krumbacher zašel snad na str. 26 poněkud daleko, soudí-li, že v byzantské literatuře se vyskytují tak rozdílné postavy jako francouzští spisovatelé Hugo, Daudet, Zola, Bourget, Loti. Proti tomu správně, nyslím, ukazuje Dieterich na str. 19 n., že samo o sobě je nepřipadné srovnávat spisovatele středověké s moderními, ale srovnání to se stává dvojnásob povážlivým, běží-li o dva takové kulturně-historické extrémny, jak se nám jeví ve světě středověké Byzance a moderní Paříže. Ani s výtvarným uměním antickým nelze dobře srovnávat literaturu byzantskou, nýbrž nanejvýš s výtvarným uměním vlastním, které v celém vývoji nevykazuje rozdílu podstatných v celkovém pojetí a osvojení látky, nýbrž hlavně jen rozdíly ve slohu.

Jakmile církev vyšla vítězně z katakomb, budovalo se na daných již základech, jež slučovány s prvky novými. Dříve se soudilo, že na západě se vytvořilo umění po výtce římské a že toto umění nahradilo všechny ty prvky umění hellenistického, které do té doby na východě se uplatňovaly. Ale dnes víme, že k vytvoření nového umění byzantského přispěl daleko větší měrou východ než Řím, neboť původní umění východní, soustřeďující se v Egyptě, Syrii a Malé Asii, vyznamenávalo se různými vlastnostmi zcela rozdílnými od umění římského, jako realismem v pojmání postav a bohatou, často fantastickou výzdobou. K vytvoření tohoto raného umění byzantského přispěla ovšem i Konstantinopolis sama.

Na prvním místě to byla Syrie a její bohaté hlavní město Antiochia, která přispěla k vytvoření umění byzantského. To bylo místo staré kvetoucí kultury a civilisace, tu se směšoval duch hellenismu se starými tradicemi, sem přinášeny rozsáhlými styky obchodními také zúrodnující podněty mesopotamské a perské. Tu vzniklo také svérázné umění, z něhož do umění byzantského přešlo užívání kupole, snaha o eleganci a výzdobu, záležející v květech, listech, úponcích, hvězdících a ve fantastických podobách zvířat. Odtud vplynuly i skulpturní výzdoby, práce ze slonoviny i drobnomalby.

Na druhém místě byl to Egypt, kde vedle hellenismu se slavným střediskem civilisace, vědy a umění v Alexandrii vytvořilo se i národní umění koptické. Odtud si vypůjčilo byzantské umění zálibu ve výzdobě mramorové, v mosaikách a kovových deskách, z Alexandrie osvojilo si lehkost ve zpracování basreliefů a prací štukových, oblibu pro výzdobu, záležející z květín, postav zvířecích i lidských, techniku perspektivy a realistické zpracování. Východu náleží i monumentální sloh, jak se projevil ve zpodobování starozákonních osob a světců i v ilustracích rukopisů. Všude tu

se jevil vkus orientální, který znenáhla zatlačoval do pozadí zpodobování plastické.

Třetím okruhem, z něhož se živilo umění byzantské, byla Malá Asie, která na západě měla bohatá hellenistická města Milet, Smyrnu, Efesos, Magnesii a Filadelfii, a významnými karavanními cestami spojena jsouc s blízkým i vzdálenějším východem, byla jakýmsi krystalisačním bodem pro umělecké směry západní a východní. Odtud pocházeli též stavitelé chrámu sv. Sofie. Tu se objevila ve stavitelství okrouhlá neb mnohoúhelníková ústřední stavba s kupolí vedle staré hellenistické basiliky a basiliky s kupolí. Tato stavba okrouhlá nalezla v 6. století cestu do Konstantinopole, kde se objevuje v chrámě sv. Sergia a Bakcha a dále na západě v Ravenně v oktogonu sv. Vitala. Všude tu spatřujeme směšování hellenismu s prvky východními.

O umění byzantském právem lze říci, že zrodilo se založením Konstantinopole, jež, okrášlena byvši od Konstantina Velikého nejskvostnějšími díly věčně mladého a svěžího umění hellenského, stala se takoruka znova oživeným museem hellenismu. Na náměstí Konstantinově mohli se obyvatelé obdivovati obrovskému kolosu bohyně Hery, v závoďišti ohromné postavě odpočívajícího Heraklea a sousoší Parida, podávajícího Afroditě jablko, a jinde jiným výtvorům mistrovským, jež stále ještě pělý píseň zašlých krás melodičnými obrysy svých těl, podněcujícíce umělce k výtvorům podobným. Souvislost se starověkem ovšem mizela čím dále tím více, ale za to mocně vystupoval v popředí lesk a nádhara, kterou nové náboženství křesťanské vtisklo svým projevům, dávajíc umělcům rovněž nové podněty k tvorbě umělecké. Velikolepý rozkvět budov církevních i světských a stále vzrůstající přepych spolu přispěly k tomu, že v novém sídelním městě císařském a v říši byzantské vůbec mohly se rozvinouti dříve poutané esthetické city sociální bytosti řecko-východní. Také Řím působil na rozvoj umění byzantského, ale jen nepatrně; daleko větší byly vlivy východu.

Všecky tyto prvky slučovaly se po dvě století, aby konečně v době Justinianově zazářilo umění byzantské v plném lesku a ve svých vyhraněných tvarech.

Památky dovolují nám ještě dnes sledovati postup tohoto dlouhého vývoje. Přímé čáry basilik římských začali stavitelé čím dál odvážněji nahrazovati zakřivenými formami osmihranných nebo okrouhlých chrámů a prostory chrámové korunovati kopulemi stále smělejšími a velkolepějšími, jichž vzory našli u stavitelů perských v Seleukii a Ktesifontě. Nádhera východní šířila se bohatými a spleťtými ozdobami, jež zdobovaly zvířata, ptáky, rostlinstvo i listí. V klenutí kopulí a v záhyby apsid vkládány byly výzdoby mosaikové, v nichž něžný symbolismus primitivního umění křesťanského nahrazen byl náměty ryze historickými z dějin vítězného náboženství. Odpor proti výtvarům obrazovým byl totiž zlomen od té doby, co velcí učitelé církevní Basileios, Gregorios Nyssejský a Neilos v obrazech z Písma sv. začali spatřovati výchovný prvek pro lidi čtení neznalé. Tu se počaly objevovati na stěnách a stropích chrámů výjevy ze života Kristova a světců. Prostý „dobrý pastýř“ katakomb změnil se tu v Krista triumfujícího, který oblečen jsa v nádherné roucho jako světský vladař a sedě na zlatém trůně, řídí svět spolu s dvorem svých andělů, apoštolů, proroků a světců, jsa zároveň výrazem sebevědomí vítězné církve. Umělecké provedení ovšem přes krajinné různosti nabývalo jakési jednotvárnosti a typy světců se znenáhla ustalovaly. Tak vznikalo znenáhla nové umění, v němž prvky řecké se směšovaly s východními, brzo mírumilovně se pronikající, brzy vystupující proti sobě nepřátelsky.

Nikde se však nemohla umělecká dovednost byzantská projevit lépe než ve výtvorech drobného umění, v látkách bohatě malovaných nebo vyšíváných a v drobnomalbách rukopisných. Neboť tu nesvíralo umělce žádné dogma jako ve vlastním umění církevním, tu mohl se projevovati nespoutaně také lidový vtip, a proto mohly se tu uplatňovati též

Přední strana skfinky na ostatky, vyřezávané ze sloni a pocházející z 5. neb 6. století. Je chována v pokladě dómu v Trevíru v Německu. Vidíme tu veliký dům, v jeho oknech i na jeho střeše četné diváky, a chrám, k němuž se blíží slavnostní průvod. Dva kněží, na voze jedoucí, drží skfinku s ostatky před sebou, osoby se svíčkami kráčí před vozem a žena s křížem očekává slavnostní průvod před chrámem. Zdá se, že je tu zobrazena slavnost uložení ostatků v některém chrámě v Konstantinopoli.

umělecké proudy doby. Zachovalo se nám mnoho ilustrací světských i církevních. Mezi světskými ilustracemi převládá ještě směr alexandrijský, ale ani v církevních drobnomalbách nemizí docela radost ze života; objevují se tu idylické krajinky a genrové obrázky. Teprve v 6. století počíná se i tu uplatňovati směr východní, a tak umělecké znovuzrození byzantské v 10. století může se po té stránce vhodně připojovati k 6. století.

V tomto uměleckém vývoji přísluší tudíž Malé Asii, Syrii a Egyptu, jež zúrodněny byly vlivy perskými, místo vynikající. Byla to však Konstantinopolis, která, užívajíc oněch prvků s odvahou a důmyslností, dotud neznámou, posvětila a přivlastnila je umění byzantskému. Konstantinopolis neměla staletých tradic a byla hotova přijímati výtěžky různých civilisací. A tak právě ona se hodila výborně k vytvoření nového slohu, neboť se zrodila a vyrostla z Alexandrie, Antiochie a Efesu. V ní nové umění došlo své jednoty a jen

odtud mohlo působiti na celek vzdělaného světa. Konstantinopolis byla právě tím šťastna, že z prvků východních některé přijala, jiné jako výlučně východní odmítla. Prvkům přijatým dala však nové roucho a právě tím, že tu nikdy úplně nevymizely tradice antické, lišilo se toto nové umění ode všech umění východních. Tak si dovedlo toto nové umění zachovati vždy svou původnost. A tak konečně bylo potřeba jen znamenitých stavitelů, vynikajících umělců a značných prostředků hmotných, aby po přípravné době dvou století umění byzantské se mohlo ustáliti v době Justinianově.²²⁾

²²⁾ O umění byzantském a jeho původnosti byly proneseny různé názory. Myslím, že spíše má pravdu Ch. Diehl, který zvláště ve svém díle *Manuel d'art byzantin* poukázal na veliký význam Konstantinopole ve vytvoření byzantského umění, chtěje tím s důrazem naznačiti, že umělci byzantští přece také leccos vytvořili ze sebe. Naproti tomu J. Strzygowski v recenzi tohoto obsáhlého a bohatými ilustracemi okrášleného spisu, uveřejněné v *Byzant. Zeitschrift* 1911, 274—278, tvrdí, že ještě v 6. a 7. století není vlastního umění byzantského, nýbrž jen umění orientální, mnohonásobně rozrůzněné ve dvou proudech, totiž perském a křesťanském. Je prý sice pravda, že Konstantinopolis jaksi vyssává v této době vše, jako dříve Řím, ale skutečné byzantské umění se projevuje teprve, když islam dobývá východu a západ se vyvíjí jako samostatná moc. Diehl ovšem uznává též četné vlivy východní, ale s důrazem vytýká na str. 124, že Konstantinopolis byla přece jen tvůrčí a že řecký duch nepřevzal z umění východního všeho, nýbrž jen prvky, jež odpovídaly jeho rázu. Víru v tvůrčí sílu byzantského umění čerpá Diehl také ze zpráv syrských a arabských spisovatelů o účasti byzantských umělců na stavbách východních, zejména islamských. Strzygowski pokládá ty zprávy za nezaručené a nevěří vůbec v trvalý vliv Byzantinců na umění asijské. Také v umění doby obrazoborecké nevidí Strzygowski rázu výlučně byzantského a upozorňuje, že právě tak neprávem prohlásil J. Venturi v díle *Storia dell' arte bizantina* toto umění za italské. Ani ve zlatém věku umění za dynastie makedonské nevidí Strzygowski tvůrčí vynalézavosti, ale souhlasí aspoň v tom, aby se toto umění nazývalo byzantským, poněvadž východ a západ se rozvíjejí velkolepě v islamu a římské církvi a jiného křesťanského orientu v té době není. Proto se též Strzygowskému, který je zaujat pro mocné vlivy východu na umění byzantské, daleko lépe líbí kniha O. M. Daltona *Byzantine art and archaeology*, kterou velmi příznivě posoudil v *Byzantinische Zeitschrift* 1911, 548—551.

II. DOBA JUSTINIANOVA A JEHO NÁSTUPCŮ

518—610.

Vláda císaře Justiniana: Válečné podniky, dílo zákonodárné, politika církevní. Politické i církevní dějiny nástupců Justinianových. Vojevůdce Belisarios. Císařovna Theodora. Císařovna Sofia. Počátky parlamentarismu. Soudnictví byzantské. Císař jako soudce, pravomoc soudců, rozsudky. Finančnictví. Pevná měna, správa, daně. Církev a náboženství křesťanské: Pravomoc patriarchů. Obliba Rhomaiů pro náboženské otázky. Velkostatkářská šlechta duchovní. Boje, práva a povinnosti církve. Sociální význam kněžstva světského. Mnišstvo a život v klášterech. Zasluby mnichů a úcta k nim. Vliv církve na ráz společnosti. Nedostatek úsilí o mravní povznesení. Síla křesťanství v protivě k obřadům. Politická práva lidu: Slavnosti v závodisti a záliba v nich. Strana Modrých a Zelených. Bouře Nika. Péče císařů o lid. Zbytky pohanství a jiné sklony lidu. Péče o lid v zákonodárném díle Justinianově. Obchod a průmysl byzantský: Obchodní tržiště, průmysl, živnostenské sbory, vlastní průmysl hedvábnický, obchodní ruch v Konstantinopoli. Literatura: Školy řečnické a filosofické, pohanský a křesťanský ráz, jednotlivé druhy poetické a prosaické. Umění: Základní prvky, chrám sv. Sofie, stavební činnost Justinianova, vnitřní výzdoba chrámů a paláců, umění mosaikové a vliv církve, umění skulpturní, všeobecný ráz umění, pozdější láska k přepychu v umění.

Po krátké, výborné vládě Justina I. znamená vláda Justiniana I. jeden z vrcholů ve vývoji říše, která za něho dosáhla svého nejvyššího rozmachu a největšího rozšíření. Přispěla k tomu mohutná síla jeho osobnosti a nezlomná energie, s kterou vytrval na dráze nastoupené, směřující k obnovení universální monarchie římské. Celá politika Justinianova nesla se k tomu, aby se učinil pánem aspoň východní části Středozemního moře spolu s Itálií. Značnou důležitost moře pro říši dokazuje ovšem i Ravenna, která i po dobytí Itálie zůstala jejím hlavním městem. Neúnavná činnost a neochvějná důslednost, s jakou pokusil se vyrvati odcizené části říše národům germánským, byla ovšem korunována úspěchem. Ale výbojná tato politika převyšovala vojenské i finanční síly státu a způsobila ve století následujícím jeho úpadek.

Prvním válečným podnikem Justinianovým byla válka proti loupežnému státu Vandalů v Africe, druhým válka proti šlechtnému národu Ostrogothů v Itálii, třetím zakročení ve věcech Visigothů v Hispanii a čtvrtým konečně

válka proti odvěkému nepříteli Persii. Válka proti Vandalům, k níž daly podnět spory o trůn v rodině královské, skončena r. 533 vítězstvím Belisariovým, načež stát Vandalů zničen a Afrika s hlavním městem Karthagem náležela potom půl druhého století k říši byzantské. Po dvacet let zoufale se bránili Ostrogothové, bojující se střídavým štěstím proti Byzantincům, kteří jsouce finančně často vyčerpáni a znepokojováni současnými vpády Bulharů a Slovanů do Řecka, nemohli veškeré hotovosti vojenské soustřediti proti Italii. Triumf Narsetův r. 554 v Římě, poslední, na který se dívali potomci světovládných Římanů, byl skvělým závěrem jímavé oné tragédie, kterou národ Ostrogothů byl zničen. R. 555 Itálie opět přivtělena k říši a prvním exarchou se sídlem v Ravenně se stal Narses. Válka s Visigothy pojistila říši držení jihu a jihozápadu Hispanie. Válka s Persií konečně byla jen přirozeným následkem společných zájmů obou říší, a to jednak obchodních, jednak náboženských. Obě říše usilovaly totiž o to, aby mohly ovládati obchod indočínský, obě vysílaly kněze své, Persie magy do říše byzantské, tato kněze křesťanské do Persie, aby získávaly nové přívržence víry. Bojováno se střídavým štěstím, jako vůbec války s Peršany byly celkem jalové; spíše by se byly měly obě říše dohodnouti o mírumilovné spolužití, neboť vzájemným oslabením umožnily pozdější úspěchy Arabů. Vůbec však lze pozorovati, že císař Justinian I., hodlaje znovuzískati západ, obětoval částečně bezpečnost východu.

Dal sice i na hranicích Persie a Kavkazu vystavěti některé pevnosti, ale pozornost svou přece jen více obracel k západu, kde dal opevniti mnoho měst, vystavěl četné pevnosti a zbudoval hradbu dunajskou. Velkolepá tato opevnění v severní části poloostrova Balkánského i ve vlastní Helladě přispěla aspoň ku zmírnění útoků národů severních. Bylť Dunaj zároveň opravdovou vnitřní drahou průjezdní. Znameníatá tato myšlenka Justinianova nemohla ovšem býti náležitě využitkována, a to ze dvou příčin. Pro nedostatek

peněz ve státní pokladně bylo nutno leckdy stavby ony přerušiti a také asi nebylo možno stavěti vždy se stejnou důkladností. Mimo to císař, zaměstnán jsa na všech stranách válkami, neměl dostatečné vojenské hotovosti k vydatné obraně a podezřívá despotická politika jeho bránila mu užití domácích sborů obranných. Přes to nelze díla Justinianova podceňovati, neboť stavby ty aspoň podporovaly houževnatost, s jakou obyvatelé oněch krajin se hájili proti Avarům, Slovanům a Bulharům až do opětného povznesení říše za císařů z dynastie isaurské. Zvláště Slované a Bulhaři znova a znova vpadali na poloostrov Balkánský a ocitli se r. 558 až u Konstantinopole, ale byli Belisariem odraženi. Zajímavé je, že právě v této době se končí ono veliké hnutí, jež nazýváme stěhováním germánských národů, hnutí, jehožto ohromné převraty proměnily tvářnost Evropy. A tak říše byzantská ani na chvíli nemohla si oddechnouti; sotva byla zbavena nebezpečí se strany Germánů, již nastaly jí boje s národy slovanskými, které zvláště pro národopisný vývoj poloostrova Balkánského jsou nad míru zajímavý.

S velkolepým jeho plánem, s trůnu na Bosporu ovládati celé bývalé římské imperium, úplně jest v souhlase jeho postup proti hellenismu kulturnímu a náboženskému. Jeho říše tudíž, jsouc posledním velikým znovuzrozením myšlenky římské světové monarchie, měla býti též jednotně ovládána latinskými zákony. Proto jeho vláda jest zároveň poslední mocnou reakcí proti vzrůstajícímu se hellenismu, reakcí ovšem bezvýslednou, jak ukázala doba pozdější. Nicméně význam Justiniana I. jako zákonodárce bude vždy vřele oceňován. Dílo Konstantinovo bylo teprve Justinianem dovršeno. Jím teprve dokonale smířen názor antický s názorem křesťanským. Prohlédnuty totiž staré sbírky zákonů, vypuštěny ony zákony, které se nesrovnávaly s náboženstvím křesťanským, ostatní vesměs přizpůsobeny nové době, zvláště vzhledem k právu osobnímu a manželskému. Tak společnou práci právníka Triboniana a jeho soudruhů

vznikla r. 529 sbírka zákonů pod jménem *Codex Justinianus*. K tomu se přidružily r. 533 obsáhlá sbírka výkladů a nálezů právních pod názvem *Digesta* neb *Pandectae* a návod k užívání sbírek předešlých pod názvem *Institutiones*. Brzy potom vyšla původní sbírka, nově uspořádaná a hojnými dodatky opatřená, totiž *Codex repetitae praelectionis* r. 534 a konečně sbírka nových doplňků a vyhlášek císařských, jež původně sepsána jazykem řeckým, ale zachována jest v latinském překladu pod názvem *Novellae*. Ve všech těch knihách se jeví Justinian I. jako vyznavač evangelia despotismu. Jasnost i přehlednost těchto sbírek přispěla k tomu, že zavedeny i v jiných říších křesťanských.

Politická jednota západu s východem byla též cílem církevní politiky Justinianovy. Obíraje se totiž už za vlády svého strýce Justina I. svými velkolepými plány politickými, přispěl r. 519 ku sjednocení ve víře s Římem. Henotikon Akakiovo zavrženo a Akakios musil býti škrtnut z posvátných knih. To bylo ovšem triumfem církve západní a zároveň velikým pokořením církve východní a politickou chybou, která vzrostla za vlády Justiniana I., když náboženství musilo vstoupiti do služeb zahraniční politiky a jednota víry měla umožniti politické sjednocení se západem. Tento zisk na jedné straně měl brzo v zápětí ohromnou ztrátu na straně druhé. Církev syrská a egyptská přerušila totiž styky své s říší byzantskou, což mělo za následek i politické uvolnění. To bylo pro říši tím nebezpečnější, ježto na delší spojení obou církví nebylo možno s jistotou spoléhati pro nenávisť Řeků proti Latinům. Ale to vše musilo ustoupiti v pozadí před plány Justinianovými, který se pokládal za nejvyššího zákonodárce církevního a ztělesňoval takto cesaropapismus ve formě ještě příkřejší než Konstantin Veliký. S tím souviselo též, že nemilosrdně ničil všechny zbytky antiky, které jakkoli upomínaly na pohanství.

Po smrti Justinianově prostředky říše byly úplně vyčerpány a bída říše stupňována ještě tím, že ani jeden z ná-

stupců jeho neměl jeho geniálního ducha. Málo bystrozraku dala byzantská politika na jevo na severu, jednak klidně dopustivši, aby Gepidové byli vyhubeni od Langobardů, jednak po odchodu Langobardů do Itálie dovolivši Avarům, aby se usadili v krajinách karpatských a v poříčí Dunaje a Tisy. Odtud podnikali potom Avari nepřetržité vpády do Dolní Moesie. R. 568 Langobardové založili pod vedením krále svého Alboina samostatné království a brzo podařilo se jim dobýt celé Itálie až na Ravennu, Aemilii, Pentapolis a jižní Itálii. Byli-li tam povoláni exarchou ravennským Narsetem, jest nejisto. Tito Langobardové proměnili pak smíšením znenáhla národ latinský v italský. Avarský chán Bajan podnikl proti císaři Maurikiovi dvě války, první r. 584, druhou r. 597; třetí r. 600 započal císař sám. Bajan se objevil r. 599 po prvé, r. 602 po druhé před samou Konstantinopolí. Byzantinci vždy se musili vykoupiti placením velikého poplatku. Při vpádu Avarů r. 597 se osvědčila znamenitě Thessalonika svými mocnými zdmi, svojí nevyrovnatelnou polohou a především svým silným občanstvem jako mohutná bašta řecké národnosti.

Ohromné vojsko slovanských národů vytáhlo asi kolem r. 578 z Thrakie a obsadilo průsmyky Thermopylské. Císař Tiberios II., jsa zaneprázdněn válkou perskou a nemoha Hellady chrániti, získal mocného chána Avarů Bajana, který vpadl v sídla oněch Slovanů a přinutil je takto ke zpátečnímu tažení ze zpustošeného Řecka. Později asi mezi r. 588 a 591, bezpochyby na pokyn Bajanův, avarsko-slovanská vlna národů zaplavila Makedonii a země vlastní Hellady i Peloponnes. Usadili se tam sice trvale, ale obyvatelstva řeckého neposlovanili; krev slovanská působila tu pouze způsobem omlazujícím jako germánská na západě. Až do té doby politika i zbraně Rhomaiů dovedly příboj slovansko-avarský aspoň potud zadržovati, že jižně od Dunaje nevznikla pevná sídla těchto barbarských národů. Konečně však nesmírná tíha berní nedopouštěla ani obyvatelstvu měst ani

obyvatelstvu venkova volného rozvoje a tím úspěšný boj proti trvalému usazování Slovanů byl znemožněn.²³⁾

V politice církevní nastal za nástupců Justinianových jakýsi obrat. Už za Justiniana I. se ozval nový hlas biskupa Fakunda z Hermiany v Africe o poměru mezi státem a církví. Císař byl totiž od něho varován, aby nesledoval příkladu pohanských císařů, kteří spojovali moc císařskou s nejvyšším úřadem kněžským, a žádán, aby ponechal církví autonomii. Justinian I. ovšem hlasu toho nedbal, ale nástupci jeho, snažíce se získati si pomoc Říma proti Langobardům v Itálii, nezasahovali do vnitřních věcí církevních. Do té doby spadá též spor o titul ekumenického patriarchy, kterým nazývání patriarchové byzantští ústně i písemně. Ale spor ten neměl hlubšího významu a pozdější papežové již nebyli oním titulem nemile dotčeni. Celkem mezi oběma církvemi panoval mír, poněvadž papež i císař byli v zlých těch dobách na sebe odkázáni.

Všechna téměř velkolepá vítězství, jichž se podařilo Justinianovi dobyti, byla dílem vynikajícího vojevůdce Belisaria, jehož jméno nahánělo strachu nepřátelům říše na západě i na východě, na severu i na jihu. Pocházel z rodičů thrackých, přidružil se k osobní strážci Justinianově a stal se pak nejvyšším velitelem vojska proti Peršanům. Odvolán byl pohřichu dříve, než dosáhl trvalého vítězství nad těmito

²³⁾ O dějinách a rozsahu slovanského osídlení na Balkáně byl ještě v polovici minulého století mezi badateli spor. Ph. Fallmerayer dokazoval v díle „Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters“ (I. 1830, II. 1836, Stuttgart u. Tübingen), že plémě Hellenů bylo Slované na Peloponnesu úplně zničeno. Po delších sporech zvítězil konečně názor K. Hopfa v jeho díle „Geschichte Griechenlands im Mittelalter und in der Neuzeit“, Leipzig 1867—1868 (Ersch-Grubers Allgemeine Encyklopaedie der Wissenschaften, sv. 85 a 86). Z něho je patrné, že teorie Fallmerayerova má jen v malém rozsahu oprávnění, že Slované jen znenáhla se usazovali na Balkáně a že původní plémě Hellenů v krajinách vlastního Řecka a Peloponnesu nikdy od nich vyhubeno nebylo. Proto novější badatelé se přidružují právem tohoto názoru Hopfova; tak Hertzberg v díle Gesch. Griech. na několika místech a Gregorovius podobně na různých místech obšírně vykládají o vpádech Slovanů na Balkán a nenáhlém poslovanštění některých jeho částí, jakož i o působení vlády a církve byzantské proti vlivu slovanskému.

nepráteli říše. Velmi platné služby prokázal císaři v bouři Nika r. 532. Jeho velkolepé činy, vyvrácení říše Vandalů, odnětí Italie Gothům, odražení barbarů od Konstantinopole, vyplývaly ne z převahy moci válečné, nýbrž hlavně z chra- brosti a důmyslu. Na jeho osudu nás dojmá, že sám pode- zíravý a lakotný císař kladl mu v cestu mnoho překážek, že ani císařovna Theodora nebyla mu valně nakloněna a že on, ačkoli ponížen a urážen, nikdy neporušil věrnosti k cí- saři, slučuje tak v sobě antický heroismus s křesťanskou pokorou. Jest litovati, že podléhal téměř osudově prostopášné manželce Antonině, o jejíž nevěře a hamižnosti nikým se ne- dal přesvědčiti. Báj o Herakleovi a Omfale se tu projevila ve skutečnosti. Na konec byl nespravedlivě obviněn ze spik- nutí, statky mu byly zabaveny a on sám byl strážěn jako vězeň. Jeho nevina arci byla prokázána, ale hoře podrylo v několika měsících r. 565 jeho život. Jak jeho osoba žila v povědomí lidu, je patrné z pověstí, že byl oslepen a musil žebroti, ale to je výmysl 12. století.

Ve všem, cokoli císař Justinian podnikal, byl podporován ráznou a obezřelou manželkou Theodorou, s níž nedlouho před svým nastolením se zasnoubil. Je podivuhodno, jak tato dcera medvědářova, která nejdříve v divadle provozova- la umění taneční, ba dokonce jako Fryne poznala mnoho mužů, mohla se na konec do té míry stavěti ctnostnou a zbožnou, že Justinian vzplál k ní horoucí láskou. Bylo to po jejím návratu z cest po Africe a Asii. Sotvaže byly odstra- něny překážky, stavějící se proti tomuto sňatku, pojal ji za choť, ale zbožná a počestná jeho matka prý se z toho utrá- pila. Tak tato žena byla korunována patriarchou cařihrad- ským a byly jí vzdávány pocty právě takové jako císaři. Svě- mu manželu byla pak věrně oddána, ale ač se všemožně sna- žila uvéstí dřívější život v zapomenutí, nemohla přece potla- čiti v sobě úplně zlých sklonů povahy, jako mstivosti, ukrut- nosti, lakoty a panovačnosti, a zle se vedlo tomu, kdo jednou vzbudil její nepřízeň. Vyzvědači její vypátrali všechno, a kdo-

koli od nich byl zatčen, uvržen byl do podzemního žaláře, odkud málokomu se podařilo vyjít; kdo vyšel, byl zpravidla zlomen na duchu i na těle. Historik Prokopios nám zaznamenal ještě mnoho jiných rysů, jež nikterak nejsou Theodoro ke cti, ale moderní badání odkázalo leccos z toho do říše pomluv.

Jak ženy zasahovaly do dějin politických, o tom v této době mimo císařovnu Theodoru podává význačný doklad císařovna Sofia, manželka Justina II., sestřence a nástupce Justinianova. Za něho exarchou čili místodržitelem italským byl Narses, který se dopouštěl z hrabivosti různých přehmatů. Když byl od svých odpůrců v Konstantinopoli osouzen a odvolán, císařovna Sofia prý prohodila, že by měl raději mezi ženy jíti příst a řemeslo válečné ponechat mužům. Tu Narses prý prohlásil, že jí způsobí předivo, jehož, co živa bude, nerozplete, a povzbudil prý Alboina, vůdce Langobardů, k vpádu do Italie. Také toto vypravování odkazuje moderní věda do říše pověstí. Ale jisto je, že vpád Langobardů do Italie byl pohromou pro říši byzantskou. Na popud své choti jmenoval císař Justinos II. spoluvladařem udatného Tiberia Konstantina. Když císař Justinos se uchýlil v ústraní, vládl Tiberios šťastně, ale po smrti Justinově se zklamala Sofia, která doufala v sňatek s novým císařem. Tiberios povznesl na trůn zákonitou a dosud v ústraní žijící ženu Anastasii. Naproti tomu císařovně Sofii prohlásil, že jí bude povždy jako matce prokazovati úctu, a vykázal jí nádherný palác a četné komonstvo. Ale tímto osudem nemínila se vládychtivá Sofia spokojiti a způsobila proti císaři spiknutí. Když bylo odhaleno, nepotrestal jí císař ani odsouzením k pobytu v klášteře, jak to jindy bývalo obyčejem, nýbrž vykázal jí jen výživu a obsluhu skrovnější. Pak arci už proti němu nepodnikla nic.

Dědictvím antiky byla absolutní moc císařská. Císař byzantský byl rovněž panovníkem absolutním. Už v prvních dobách císařství římského poklesl význam senátu i shromá-

ždění lidu. A tak nelze mluvit ani v říši byzantské o parlamentarismu. Ale přece víme z důležité listiny, zachované v papežském archivu římském z konce 7. stol. po Kr., že při důležitých státních jednáních svoláváno bylo jakési říšské zastupitelstvo. Toto shromáždění mělo významné jméno „silentium“, patrně proto, že jen vyslechlo pokaždé oznámení císařská, omezujíc se jen na výkřiky blahopřejné a pochvalné. První místo zaujímal v něm patriarcha byzantský, po něm ostatní patriarchové s papežským legátem, náčelníci občanských úřadů, členové stálé církevní synody, důstojníci císařských stráží a náčelníci cechů a stran závodíště. R. 669 přibyli k těmto zástupcům, většinou z hlavního města svolávaným, také zástupci armády; r. 687 bylo těch vojenských zástupců sedm. Vidíme tedy, že i v Byzancii byly dány základy, z nichž se mohl vyvinouti parlamentární život jako v Evropě. Ale v prvních dobách byla říše stále ohrožena, musila zápasiti o své bytí a nebytí, i nezbývalo času na dlouhé úvahy a řeči. Bylo nutno uměním vojenským a diplomatickým potírat nepřítele. Ostatně nevíme ani, kdy tato shromáždění byla poprvé zavedena, ani kteří císařové je svolávali. Zdá se, že i tato shromáždění jako zcela bezvýznamná začátkem 8. století zanikla.

Jedním z trvalých pomníků vlády císaře Justiniana jest velkolepá budova byzantského zákonodárství, která dala i vnitřní správě říše pevný základ. S výtečně uspořádanou vnitřní správou, která se v této době ustálila, souvisí i řádné soudnictví, v němž na počátku trvání říše zůstala v platnosti zařízení římská. Po době Justinianově stalo se však byzantské ústrojí soudní velmi spleťtým. Vznikly totiž různé soudy církevní i světské, z nichž některé měly sídlo své v hlavním městě, jiné v provinciích; ze soudů světských jedny byly občanské, jiné vojenské. Obor působnosti těchto soudů je dosti nesnadno určit, jakož vůbec soudní zřízení byzantské není ještě dostatečně probádáno. Lze tudíž podati jen zá-

kladní rysy byzantské soustavy soudní, z nichž povaha absolutní monarchie je nad slunce jasnější.

Císař totiž byl spolu nejvyšším soudcem a celá soudní správa spočívala na odvolání k němu nebo k jeho zástupci, jímž již od doby Konstantina Velikého byl náčelník města. Císař vykonával spravedlnost buď přímo v případech vážných, jichž rozsouzení jemu bylo vyhrazeno, nebo zkoumal a měnil rozsudky soudů jiných, z nichž bylo možno v každém případě k němu se odvolati. Císař mohl dokonce soudní dvůr, jemuž určitý případ byl přikázán, zrušiti nebo aspoň přetvořiti nebo sestaviti zvláštní mimořádný soudcovský sbor. Mohl zvětšiti nebo zmenšiti počet soudců, ano dle zásady Justinianovy i sesazovati soudce. Nejen o občanech a jejich statcích, nýbrž i o statcích, výsadách a důchodech měst rozhodoval císař neomezeně. Justinian I. osobil si právo, dávat soudcům závazná poučení o otázkách, jež od nich měly býti rozřešeny. Týž císař prohlásil, že rozhodnutí, učiněná císařem ve přích soukromých, jež od stran na něho byly vzneseny, mají platnost zákona, a to nejen pro ony strany, nýbrž ve všech případech podobných. Rozsudky soudní císařem pronesené měly tedy od té doby platnost zákona. Zda i v dobách následujících bylo tomu tak, není dosud zjištěno.

Císař v této své soudcovské činnosti podporován byl vysokým soudním dvorem, který v 6. století nazýván byl consistorium, později to basilikon dikastérion; v něm zasedali velcí hodnostáři říše a vedle toho soudcové ze stavu senátorského, kteří si osvojili hlubší znalost zákonů. Ti se obírali studiem oněch záležitostí, jež odvoláním od soudců obyčejných vzneseny byly na císařskou radu, a dobrozdání svá předkládali císaři, majíce tak právo dozoru nad soudci nižšími. Tomuto vysokému soudnímu dvoru předsedal sám císař nebo v jeho nepřítomnosti nejdříve náčelník města, později od 11. století vrchní velitel císařské stráže, který slul drúngarios též Biglés nebo též basilikés Biglés. Císař

mohl svoji soudní moc svěřiti též jiným soudcům; proto Justinian I. jmenoval 12 soudců císařských, kteří později byli nazýváni soudci velu a hippodromu.

Císařové to byli, kteří již za doby římské značně omezili soudcovskou moc senátu. To potrvало i v říši byzantské, v níž senát mohl v politických a náboženských věcech spíše jen nepřímo zakročovati a v soudnictví pozbyl své samostatnosti téměř úplně. Toliko rozhodování o přechínech politických a soudnictví nad členy řádu senátorského zůstalo mu až do konce trvání říše. Císař však mohl rozsudek jeho v každém případě změnit.

Soudní správa hlavního města podřízena byla náčelníku města, který byl podporován četnými přísedícími a obhájci. Ku zmenšení jejich úkolů, jež službou dvorskou velice vzrostly, přispívaly četné soudy nižší, jako soudy praetorské, soudy krajinské, soud parathalassita pro spory námořní atd. Veliké změny, dosud rovněž málo známé, nastaly v tomto zřízení v 11. století. V provinciích případy z práva občanského i trestního souzeny byly až do 7. století občanskými správci provincií nebo soudci, kteří od nich k tomu byli ustanoveni, věci menší důležitosti v obcích od obhájců. Dle poměru stran četné případy vyhrazeny byly soudům vojenským nebo církevním. Od té doby, co správa provinciální se proměnila za Leonta III. v thematickou, náleželo soudnictví v thematu zvláštnímu soudci. Soudnictví obecní vymizelo skoro úplně.

Ve všech dobách vláda byzantská usilovala o to, aby vytvořen byl stav řádně vzdělaných úředníků. Justinian I. věnoval horlivou péči rozvoji velikých škol právních v Konstantinopoli, Římě a Berytu; Bardas, první ministr říšský za Michaela III., založil novou akademii v paláci Magnaurském v Konstantinopoli a zveleboval správu i soudy; podobně Konstantinos IX. Monomachos obnovil právní akademii v Konstantinopoli a učinil z ní semeniště občanských úředníků. Činnost jejich podstatně byla usnadněna dobrými

zákony. Bohužel malý byl počet zákonů trestních, které by byly mohly značně přispěti k vypěstění většího citu lidskosti. V tom nedostatku lze spatřovati vliv tradice republiky římské, v níž jen lid měl právo pronášeti trestní rozsudky.

Právě tento nedostatek vedl soudce k neslýchané libovůli v ukládání trestů, které byly při těžších přečinech jednak nečestné, jednak ukrutné. Bičování, mrzačení, zvláště uřezávání nosu nebo oslepování, a konečně smrt hladem vydávají smutné svědectví o poklesnutí citu lidskosti v říši byzantské. Častým trestem za politické zločiny bylo vyhnanství a uzavření podezřelých a nebezpečných osob na různých místech. Pustiny Thebaidy v Egyptě, oasy Libyjské pouště, skalnatá pobřeží Egejského moře slýchala do konce 6. století asi leckdy vzdechy těchto nešťastných obětí. Teprve později vyhnanci vypovídání na půvabné ostrovy řecké nebo do větších měst, kde žili buď ve volném vězení nebo v klášteře. Tak se užívalo Thessaloniky, Athen, Prokonnesu, Lesbu a Skyru.

Řádná vnitřní správa i zdatnost armády mohly býti udrženy jen dobrým stavem financí, z nichž vnitřní podstatu byzantské říše zvláště dobře lze poznati. Stav financí byl arci v různých dobách různý. V době však, kdy v Evropě nebylo pravidelného zdanění, byly říšské finance byzantské vlastní duší státu. Všichni rozumní císařové se starali o to, aby pěstěním starých a otevřením nových zdrojů příjmů udrželi blahobyť a zesílili berní schopnost národů říše. Výdaje státu byly ovšem ohromné, ale říše vládla též obrovskými prostředky, které opatřovány většinou rozumnou cestou. Vytvořeny byly totiž ve finančnictví určité zásady, od kterých ani císařové bez nebezpečí nesměli upustiti. Zřejmé vydírání bylo vždy snášeno s nevolí, ale bylo císařům spíše odpouštěno než zhoršení normální zlaté mince říšské, jež slula původně solidus aureus, později nomisma chrýsinon, u národů západních byzantius, známa byla celému středověku a ražena byla tak, že jich šlo 84 na libru zlata. Naproti

tomu císařové, kteří zmírnili břemeno berní, těšili se nejvyšší přízni lidu, i když o jejich pravověrnosti bylo pochybováno. Nesvědomitá vydírání, pokud aspoň poněkud nebylo je lze omluviti tísní zevnější, byla leckdy pomstěna rozsáhlými požáry a krvavými bouřemi, k nimž luza hlavního města byla velmi náchylna. Když za Michaela VII. vznikla nouze o potraviny, obchod obilní prohlášen byl státním monopolem; obilí tehdy prodáváno lidu za hříšné ceny a zřizenci státní okrádali ještě kupující o čtvrtinu míry; lid se pomstil císaři aspoň tím, že mu dal příjmy Parapinakes, t. j. zkracovatel míry.

Finanční soustava byzantská je nám pohřchu ještě méně známa v podrobnostech než zřízení soudní. Z toho, co dosud víme, jest patrné, že byla zbudována na římském základě, neboť daň pozemková hrála v ní trvale velikou úlohu. Katastrální knihy byly přehlíženy každých 15 let. V 8. století nastala v tom změna jen potud, že původně společné finanční hospodářství rozděleno bylo do jednotlivých odborů státní správy, takže od té doby pokladny vojenské, skladiště zásob pro vojsko a loďstvo, císařské statky a jiné věci měly správu finanční oddělenou. Z ústřední pokladny státní byly pak hrazeny jen výdaje na vojenské výpravy, veřejné stavby a potřeby císařského dvora.

Příjmy státní nebyly vždy stejné. Daně přímé byly placeny trojím způsobem; buď odváděny peníze ve stříbre nebo přírodniny nebo byla na obyvatele uvalena zvláštní břemena. Ze skutečných přímých daní sluší zvláště uvést tyto: 1. Daň osobní, jež slula *capitatio* nebo *kapnikon*, tížila zejména nemajetné a pocházela z doby římské; lid hlavního města a velikých měst říšských snad již za Konstantina Velikého byl od ní osvobozen, načež za Justiniana I. nebo nejpozději v 10. století byla zrušena úplně. 2. Daň výdělková, jež slula *chrysargyron*, placena byla od obchodníků a průmyslníků, za císaře Anastasia I. byla r. 498 ne sice úplně zrušena, jak se soudilo dříve, ale aspoň spravedlivěji rozdělena mezi

jednotlivé vrstvy obyvatelstva. 3. Daň pozemková placena byla od majitelů statků i od nájemců podle důchodu pozemkových jednotek, vztahovala se původně jen na majetek pozemkový a slula zeugarion nebo enktétikon. Jak patrně, vyžadovala pozorných prací katastrálních. Tato daň pozemková byla velmi nepříjemná a odpor proti ní zvyšován způsobem vybírání. Stanovena totiž zásada, zvaná adiectio sterilium neboli epibolé, dle níž k půdě vzdělané a úrodné přidávána půda jalová a opuštěná; sloučením těchto katastrálních skupin dolehla na majitele půdy úrodné leckdy tíha dvojnásobná. 4. Každý byl povinen daní z hlavy kefalaiou a obyvatelé měst platili ještě zvláštní daň městskou. 5. Majetek, záležející z budov obytných nebo jiných, byl obtížen zvláštní daní, jež slula aerikon, ale později sloučena s daní pozemkovou. K tomu se družily četné daně jiné, často velmi citelné, jež musili platiti pracovníci všeho druhu, umělci, nevěstky a j. Mimo to leckde placeny daně v přírodninách; kdekoli se od tohoto přírodního hospodářství přešlo k hospodářství peněžnímu, bývaly vzpoury obvyklým následkem takové nerozumné politiky, jak se ukázalo v Bulharsku později za vlády Michaela IV. Paflagonského. V 11. století přešla vláda byzantská k hospodářství peněžnímu všude trvale. Konečně ukládána, zejména obyvatelům provincií, břemena, jednak mimořádná, jako služební práce, jednak jiná jako vydržování cest, mostů atd.

Doba vyhraněného cesaropapismu za vlády Justinianovy vede nás k tomu, abychom si uvědomili význam náboženství křesťanského a církve v říši byzantské vůbec. Náboženství křesťanské, povýšeno byvši v říši římské za náboženství státní, uspořádalo svoji správu dle správy říše římské, ale ani v ní, ani v dědičce její v říši byzantské nedospělo k centralisaci takové, aby církev křesťanská mohla vytvořiti stát ve státě. Z počátku činila církev nároky jen na svézákonnost, chtějíc státi vedle státu, ale znenáhla hleděla si osvojiti i vliv na záležitosti státní. V obojím tomto ohledu narazila

však na mocnou překážku; císařové totiž, pokládající sebe spolu za náboženské hlavy státu, zasahovali někdy i do vnitřních věcí církevních a udusili v zárodku všechny ony pokusy, jimiž si církev chtěla osvojit vliv nad státem. Císařům bylo tu podstoupiti tuhé zápasy jednak s papežem římským, jednak s patriarchou byzantským, ale podařilo se jim obhájit svrchovanost státu nad církví vždy, i když církev zdánlivě dosáhla vítězství. Patriarchové byzantští, pozorující čím dále větší politické úspěchy papežů římských na západě, byli by rádi si získali tak vlivuplné postavení na východě, ale všechny jejich pokusy byly marny. Dosazování jsouce od císařů, musili se spokojiti druhým místem po nich a neměli ani nad biskupy a synodami takové moci, jako papežové na západě. Císařové byzantští ovšem usilovali o to, aby patriarchové byzantští dosáhli úplné nezávislosti na církvi římské, ale jenom proto, aby, majíce je ve svém sídelním městě, učinili z nich povolný nástroj svých záměrů.

Z toho všeho je patrné, že skutečná politická moc patriarchy byzantského, jako zástupce a vrchního představitele církve východní, mohla býti jen nepatrná. Patriarchové měli od doby císaře Leonta I. Velikého důležité právo korunovace císařů, z něhož mohli těžiti zvláště při násilných převratech trůnu; ale císařové po korunovaci obyčejně zapomínali na všechny své dřívější sliby. Ani práva vyobcování z církve neužívali patriarchové proti císařům často, neboť vina císařů musila býti především zjištěna před mocí politickou, t. j. před ministry a senátem, ale patriarchové mohli býti zároveň od císařů sesazeni a vypověděni. Ve svém vyhnanství mohli míti nepatrnou útěchu v tom, že klatba zůstávala v platnosti i za nového patriarchy a že mohla býti zrušena jen svým původcem. Proto řídké bývaly případy, kdy patriarchové vystoupili proti císařům zřejmě nepřátelsky. Když patriarcha Nikolaos Mystikos v 10. století chtěl zabrániti císaři Leontovi VI. po jeho čtvrtém sňatku vstup do chrámu, byl za to sesazen. Patriarchové mohli býti

snadno obžalování též ze zločinu urážky veličenstva. Patriarchové a biskupové vůbec nikdy nedosáhli v říši byzantské takové moci, jako měli jejich druhové na západě.

Někdy patriarchové zakročovali v důležitých událostech před císařem nebo senátem, jindy přednášeli císařům stížnosti lidu, ale vždy záleželo na panovnicích, chtějí-li se jejich radami řídit. Do r. 1204 stáli císařové vždy nad patriarchy, za doby císařství nikajského však, potřebující jejich pomoci k vypuzení Latinů a k obnovení říše, poslouchali leckdy jejich rad, a podobně za Palaiologů využítkovali patriarchové někdy slabosti vlády ku zvýšení svého vlivu na záležitosti politické.

Nepřímý politický vliv patriarchy i duchovenstva říše byzantské vyplýval z vášnivé obliby Rhomaiů pro otázky náboženské. Císařové totiž nesměli se bez nebezpečí stavěti v přímou protivu proti patriarchovi a duchovenstvu, poněvadž tito při každé hlubší rozmrzelosti lidu mohli císaře podezírati vzhledem k jeho pravověrnosti a tím i politicky jej po případě zničit. Je nyní dostatečně známo, že bychom se nesetkávali v dějinách říše byzantské s tolika náboženskými zápasy, kdyby se za nimi nebyly skrývaly otázky politické. Tím se také vysvětluje, proč politicky dobře míněné pokusy císařů o sjednocení s církví západní se ztroskotaly vždy o vášnivý odpor duchovenstva a lidu proti Latinům. I církevní reformní pokusy mocných císařů obrazoboreckých byly jen potud provázeny úspěchem, pokud se císařům podařilo zajistiti si souhlas a spolupůsobení převážné části vyššího duchovenstva.

Církev křesťanská, vyšedši za císaře Konstantina Velikého vítězně z katakomb, dosáhla ve státě byzantském brzy postavení vynikajícího. Byla to odměna za strasti a svízele úporného zápasu, jež bylo jí podstoupiti ve státě římském ve třech stoletích předchozích. Pronásledování státní moci dodávala jí síly a s velikým prospěchem pro ni bylo, že až do Konstantina Velikého mohla se vyvíjeti zcela samostatně,

nezávisíc na moci světské. Když za toho císaře křesťanství bylo uznáno a brzo potom povýšeno za náboženství státní, stala se církev zároveň důležitou mocí sociální. V pohan-ském státě římském kněžstvo, netvoříc určité ohraničené a pevně sečlánkované třídy společenské, bylo úplně podřízeno moci politické; v ohledu sociálním byl význam jeho nepatrný, poněvadž náboženství pohan-ské nemělo dogmat ani nepečovalo o mravní vývoj společnosti. Církev křesťanská však, o kterou se císařové počali na počátku 4. století po Kr. opíráti, chtějíce monarchii římskou vyprostiti z vlivu kruhů vojenských, byla od nich nadána různými výsadami, dosáhla práva nabývatí pozemků a zjedнала si též značný vliv na vývoj byzantské společnosti. Pokoušela se ovšem též zasaho-vati v politický vývoj státu, ale tato snaha byla jen občas korunována úspěchem, ježto stát ve všech sporech otázek církevních se světskými žárlivě hájil svoje prvenství a hleděl si vždy zajistiti vliv rozhodující.

Církev ostatně v prvních dobách ani nemohla soustřediti všechny síly k tomu, aby dosáhla větší moci politické. Brá-nily jí v tom na počátku trvání říše byzantské ještě mnohé tuhé a těžké boje, a to jednak proti pohanství, jednak proti židovství, jednak proti kacířství. Šlo především o to, dobýti bezpodmínečného vítězství nad náboženstvím pohan-ským, které i po vládě Konstantinově udržovalo se v nerozdělené říši římské a později v říši západní i východní, a to jednak ve školách filosofických, jednak v krajinách odlehlých, jed-nak v rodinách, které zůstaly z přesvědčení věrny starým bohům. Teprve Justinianův bezohledný boj učinil konec po-sledním zbytkům pohanství; co z něho ještě potom zůstalo, nemělo již významu. Proti židovství jako náboženství mono-theistickému byl všecken boj císařů i patriarchů marný; ostatně v dějinách byzantských nevystupuje nikde nápadně v popředí. Konečně v lůně církve samé vznikly názory od-chylné o rozličných pravdách křesťanských. Církev povždy

se vyznamenávala opravdovým, upřímným úsilím, aby učení křesťanské bylo zachováno čisté a neposkvrněné. Z toho vznikaly logickou nutností stálé dogmatické spory, na jejichž rozřešení vynaloženo i v obecném životě i v literatuře mnoho pílě a času. Kdo nesouhlasil s učením církve pravověrné o rozličných oněch jemných a spletitých otázkách, které na sněmech a synodách církevních byly rozřešeny, byl ze společenství jejího vyloučen, takže se tvořily nové a nové sekty křesťanské.

Církev hleděla svoji politickou moc zvýšiti hojnými statky; také v rukou hodnostářů duchovních se hromadily ohromné pozemky a tak vznikala velkostatkářská šlechta duchovní, která byla pro stát právě takovým nebezpečím jako světská. Proto ovšem zákony, jež směřovaly ku zmenšení vlivu velkostatkářstva vůbec, týkaly se též hodnostářů duchovních, pokud vládli velikými statky. Celkem však velkostatkáři duchovní nikdy nenabýli převahy nad světskými. Církev měla ovšem i jiná nadprávi, zvláště ve službě vojenské, soudní a berní. Biskupové sami vybírali pozemkové daně a stavěli do pole vojska, ale nikdy sami nebrali na sebe pancíře jako na západě. Ostatně ani požadavky státu nebyly nepatrné. Církev často musila převzítí břemena, jež vlastně náležela jiným, a vštěpovati lidu přesvědčení, že krev a jmění občanů náleží státu. Konečně církev obstarávala též sociální úkoly státu, berouc podíl na vyučování, na vývoji mravním i na skutcích dobročinnosti, pečujíc o chudé a nemocné, ale vrchní řízení zůstalo i tu skoro vždy v rukou státu. Patriarcha stal se časem, smíme-li užíti toho slova, jakýmsi ministrem osvěty, a představený hlavního sirotčince, zvaný megas orfanotrofos, předsedal shromážděním ústavů lidumilných.

O všechny boje a o všechny otázky náboženské nejevilo zájem jenom kněžstvo, nýbrž i celá společnost byzantská. V takové společnosti přirozeně zaujímal kněžstvo místo vynikající a důležité. V čele jeho stál patriarcha konstantino-

polský, který se obklopoval leskem a nádherou. Hodnosti této jakož i jiných vysokých hodností církevních však nedosahovali obyčejně světští duchovní, nýbrž buď vynikající mniši nebo znamenití laikové, učenci a státníci. Za to sociální význam patriarchy byl veliký podobně, jako význam veškerého duchovenstva. Nálezy sněmů měly moc zákona; kdo nevyznával víry pravé, provinil se proti státu. Lidé, v klatbu daní a z církevního společenství vyobcovaní, byli vyloučeni též ze styku občanského. Na správě říše duchovenstvo ovšem nemělo účasti. Při veškeré účtě, které církev požívala, zůstaly věci duchovní a světské vždy od sebe odloučeny a stát měl nesporně převahu.

Hledíme-li k výhodám, kterých církev v hojně míře požívala, nemůžeme se diviti, že přemnoho lidí hrnulo se k tomuto stavu. Duchovní požívali plné ochrany císařské a podobně i jejich državy a výkony úřední. Oni byli osvobozeni ode všech břemen státních a ze svých držav platili jen daň pozemkovou. Ve věcech církevních a občanských sporech vzájemných podléhali vlastnímu soudnictví, jakož vůbec byla církev ve věcech kázně a mravů samostatna. Oni byli smířčími soudci ve věcech laiků, měli dozor nad stavem mravním a osvojili si znenáhla i soudnictví ve věcech manželských. Chrámy měly rozsáhlé, zákonem uznané právo asyly a církevní pokání mohlo nastoupiti někdy na místo světského trestu. Konečně církev sama nežádala pro vstoupení do kněžského stavu žádných zvláštních schopností; tím se stávalo, že nižší duchovenstvo bývalo často nevzdělané a netěšilo se u lidu takové účtě jako vyšší vzdělané duchovenstvo světské a duchovenstvo řeholní.

Mniši byzantští měli po stránce sociální význam veliký. Původ mnišství sahá do prvních století po Kr. V říši byzantské však stanovil pravidla klášterní kázně sv. Basileios Veliký, který vycházel z přesvědčení, že v klášterích třeba uskutečniti harmonické sloučení života světského a poustev-

nického.²⁴⁾ Tak mniši byzantští trávili čas jednak na modlitbách, jednak v užitečných pracích různého druhu, nehledíc k těm, kteří, chtějíce se povznést k vyšší svatosti, vedli přísný, asketický, rozjímavý život a nalézali konečně své uspokojení v mystickém sblížení s Bohem. Nejznamenitější z klášterů byly kláštery na Sv. hoře Athosské, klášter Studion v Konstantinopoli a klášter sv. Saby v Jerusalemě. Je však pozoruhodno, že nikde v říši byzantské se nesloučily četné kláštery v řádová společenstva, jako tomu bylo na západě. Každý klášter byl světem pro sebe, ba jednotlivé kláštery, jako kláštery na Sv. hoře Athosské se někdy dokonce přely mezi sebou. Pozorujeme tu též sociální atomismus, jako v jiném odvětví sociálního života se jeví v nedostatku pochopení pro řemeslné cechovnictví, které bylo tak bohatě vyvinuto na západě. Řeckému živlu totiž odedávna scházela schopnost jednati podle širokých, společných hledisk a podrobovati se duchům vynikajícím.

Kláštery se stávaly útlkem lidí zbožných, kteří se vyhýbali hluku světskému, ale vstupovali do nich i takoví, kteří neměli záliby v životě dvorském a politickém nebo kteří doznali zklamání a protivenství v životě světském, a nescházeli ani tací, kteří si tak chtěli zabezpečiti bezstarostný život, i když v sobě necítili povolání k cílům vznešeným. Některé z klášterů, založeny jsou na místech půvabných a ozdobeny krásnými zahradami, podobaly se skoro moderním vilám, jen s tím rozdílem, že přísná pravidla života mnišského nebyla vždy zachovávána a že bohoslužba a nábožné zpěvy byly hlavním osvěžením jejich obyvatelů. Kláštery skýtaly útulku buď doživotního nebo jen dočasného a bývaly někdy též místem, kam uzavírání byli sesazení císa-

²⁴⁾ Na příčiny a původ snah sv. Basileia Velikého správně poukázal mimo jiné M. C. Paparrigopulos ve spise *Histoire* str. 161—173, který tu vykládá spolu o zařízení klášterů byzantských.

řové, členové císařských rodů nebo jiní lidé dvoru nepohodlní.²⁵⁾

Ze zbožnosti Byzantinců a z náboženského rázu celého jejich života si vysvětlíme, proč stále klášterů přibývalo a proč štedrost Byzantinců právě na ně se soustřeďovala. V klášterích se hromadilo takto bohatství. Boháči často na konci svého života se uchýlovali do klášterů, aby tam činili pokání. Rolníci leckdy vstupovali tam hromadně. Jakmile asi deset rolníků obléklo na sebe roucho kajicnické, jejich sídlo požívalo práv kláštera. Kdo sám do kláštera nevstoupil, snažil se zajistiti si blaho duševní zakládáním klášterních nadací a chtěl býti aspoň pohřben v klášterním hrobě nebo na klášterním hřbitově, takže obyčejnými hřbitovy se musili spokojiti jen chudšasové. Ke klášterům se družily nejen hostince pro cizince, nýbrž i nemocnice, sirotčince, starobince, do nich se uchýlovali utiskovaní a chudým v nich rozdělována jídla.

Nelze tedy upřít, že kláštery vykonaly velmi mnoho dobrého. Ve všech těch skutcích lásky a dobročinnosti závodili mniši s duchovními světskými. Mimo to vydržovali školy, zakládali knihovny, opisovali rukopisy, byli činní v literatuře a umění a zjednali si též veliké zásluhy o rozšíření křesťanství a o pokrok vzdělanosti u národů barbarských. Není tedy divu, že se těšili veliké úctě u císaře, dvora i lidu. Císařové často jich užívali k diplomatickým posláním a radili se s nimi ve věcech důležitých, dvůr císařský si jich vážil, povolával je k různým hodnostem a dbal jejich rad a pokynů, biskupové je volili za své rádce a tajemníky a lid si je obestíral jakousi svatozáří a obklopoval úctou někdy až pověrečnou, zvláště když dbali cudnosti. Proto někteří

²⁵⁾ Špatné stránky mnišstva byzantského líčí badatelé celkem souhlasně. Skvělou rehabilitaci jeho podnikl A. Marin v důkladném svém spise *Les moines de Constantinople depuis la fondation de la ville jusqu'à la mort de Photius*, Paris 1897, jehož jednotlivé oddíly jsou nadepsány: I. Kláštery. II. Mniši a život náboženský. III. Mniši a moc duchovní. IV. Mniši a autorita císařská. V. Rozumová činnost mnichů.

přes všechny zákazy dokonce volili život kleštěnců, aby si tím pojistili vzestup k vyšším hodnotám. Proto i biskupové, zvolení z kněží světských, oblékali napřed roucho mnišské. Mniši byli až na nepatrné výjimky vždy obhájci pravé víry a až do rozluky s Římem vždy se odvolávali k autoritě papeže římského jako hlavy křesťanského světa. Všim tím pojistili si mniši čestnou památku v dějinách byzantských.

Církev to byla, která změnila společnost hellenistickou v společnost byzantskou. Nejpodstatnějším rysem této společnosti jest tudíž ráz křesťanský. V síle evangelia byla zajištěna moc ohromná, ale přes to křesťanství nedovedlo ze základů přeměnit celou společnost, poněvadž tu narazilo na silné prvky kultury antické, dlouhými věky posvácené obyčeje a odedávna utvrzené rysy povahy. Křesťanství bylo by musilo v jádru svém mít sílu podobnou islamu, aby na jeho základě celá společnost se obnovila a proměnila. Pozoruhodno jest, že na základě Starého a Nového Zákona nezrodilo se v říši byzantské nikdy nové právo veřejné a soukromé; byly sice učiněny pokusy uvést v soulad právo křesťanské a římské, ale životní moc pohansko-římského právního podání nikdy nebyla otřesena. Právo církevní přidružilo se sice k právu římskému, ano ve sbírkách Justinianových bylo mu dokonce první místo vykázano, ale zásadní požadavky jako zrušení otroctví nikdy se neujaly a právo církevní musilo ustoupiti vždy, kdykoli se ocitlo ve sporu s právem římským.

Jakkoli tedy křesťanství nemělo síly islamu, přece jen vtisklo společnosti byzantské ráz nesmazatelný. Náboženský život císaře a dvora císařského, velikolepé slavnosti církevní a zájem veškerého lidu o otázky náboženské jsou toho neklamným důkazem. Ve společnosti byzantské se neutvořila zajištěna ona propast mezi duchovenstvem a lidem jako na západě. Lid sám pokládal se spíše za část církve než za stádo věřících, od ní chráněné. Kdežto v Itálii v posledních dobách vlády Ostrogothů vyšší společnost, která bývala nosi-

telkou starého vzdělání, byla zničena, v říši byzantské byla zachována, a slučujíc vzdělání pohanské i křesťanské, nedopustila, aby společnost se rozdělila ve dva ostře odlišené tábory, jako tomu bylo na západě. S této vyšší společností přenesl se zájem o věci církevní na lid, takže otázky náboženské nebyly řešeny jen na sněmech a synodách, nýbrž zaměstnávaly celou společnost a daly podnět k nekonečným sporům a fanatickým pronásledováním. Tato náklonnost ke sporům byla dědictvím z doby antické, jež, nemohouc se projevovati na poli politickém a filosofickém, soustředilo se v oboru náboženském a rozvinulo tu veškeru sílu a mnohotvárnost řecké dialektiky. Nelze upřít, že tyto spory náboženské poškodily leckdy zájmy církve i státu, ale nesmíme v nich spatřovati jen čisté projevy náboženského cítění, nýbrž leckdy též ideje a programy politické. Kdybychom vždy věděli, co tajilo se v mnohých těch sporech náboženských, nepokládali bychom je vždy za nicotné, zvláště kdybychom měli na paměti, že v této kosmopolitické říši, v níž jednota víry byla jediným prvkem soudržnosti a v níž pravověrnost zaujímal místo národnosti, otázky náboženské byly v první řadě politickými. Jen oposicí církevní mohly se tu formulovati zásady protivládní, odpor proti hlavnímu městu, přání a tužby berněmi vyssátých provincií. Hledíme-li ke všemu tomu, nemůžeme Byzantincům vytýkati náboženskou předpojatost, i když ony nekonečné spory náboženské přičí se našemu cítění modernímu.

Náboženství nebylo tedy ponecháváno žárlivé ochraně kněží, nýbrž všichni lidé činili nároky na spolurozhodování ve věcech církevních a náboženských. Náboženství bylo prvkem všeobecného vzdělání a zaujímalo důstojné místo vedle vzdělání vojenského, politického, právníkého, vědeckého a literárního u každého laika a především u císařů, kteří však, osobujíce si rozhodování ve sporech náboženských, nebyli zajisté vedeni touhou po novotách ve věcech víry, nýbrž spíše péčí o blaho a zájem státu. Vůbec v říši byzantské ne-

byli nikdy fanatikové srdce, nýbrž jen fanatikové politici. Ale tento náboženský směr ve vývoji společnosti byzantské se omezoval právě jen na otázky dogmatické a na zevnější účastenství při obřadech náboženských, kdežto úsilí o mravní povznesení ustupovalo nápadně v pozadí. Tím se též stalo, že duch pravého, evangelického křesťanství byl v říši byzantské udušen pod tvrdou skořápkou obřadnosti. Snaha o uskutečnění ideálu čistě křesťanského pudila potom mnohé lidi do klášterů, kdežto ve společnosti byzantské znenáhla se vytvořil názor, že pečlivé a přesné plnění předpisů církevních zajišťuje každému spásu po smrti i bez upřímné snahy o mravní zdokonalení.²⁶⁾

Přes to však vnitřní síla křesťanství byla tak mocná, že pronikala i projevy zevnější, dodávala jim posvátnosti, očišťovala je a bránila tak lidu upadnouti úplně v modloslužbu. Zvláště po vyřízení sporu obrazového lid začal v oněch obřadech spatřovati jakýsi smysl vyšší a byl nucen chápati pravý smysl modliteb, které se obracely k svatým jen potud, aby jejich prostřednictvím vyprošeno bylo na Bohu splnění proseb. Hlavně úcta Panny Marie měla mocný vliv na zjemnění a zušlechtnění srdcí lidských. Vůbec ani literatura ani hry v závodisti nepůsobily na společnost byzantskou tak jako chrámy, kde se shromažďovali muži i ženy, nejen aby byli přítomni obřadům, nýbrž i aby se viděli a bavili. Obě pohlaví byla sice oddělena, ale nalezla přece leckdy příležitost k vzájemným stykům; muži mohli se tu setkat s přáteli, ženy, které tu mohly stavěti na odiv skvělé úbory, docházely obdivu, ne-li u mužů, aspoň u žen ostatních. Zevnější nádhera obřadů, které byly do nekonečna prodlužovány, a dojmy duševní a mravní mocně působily najmě na citlivá srdce žen, i nemůžeme se diviti, že ony právě bývaly nejhor-

²⁶⁾ Zevnější stránku křesťanství byzantského vykládá se stanoviska filosofie dějin J. Burckhardt v díle: *Weltgeschichtliche Betrachtungen*, Berlin und Stuttgart 1905, str. 149; o náboženství křesťanském a o jeho poměru ke státu Byzantinců pojednává přehledně na str. 49 n., 98 a 112 n.

livějšími zastánkyněmi pravd náboženských. Při některých částech bohoslužby a v přestávkách lidé bez ostychu se bavili, ale při slavnostních okamžicích a při zpěvech posvátných veškerý hovor umlkal, aby učinil místo vroucí zbožnosti.

V této byzantské společnosti původně nebylo šlechty. Už v říši římské politická práva byla znenáhla vyrovnána a od r. 212 po Kr. podle ustanovení císaře Caracally byli všichni svobodní obyvatelé státu římského zároveň občany římskými. Tak to potrvало i v říši byzantské. Sociální mocí ve státě bylo hlavně duchovenstvo a vysoké úřednictvo. Jinak v politických právech nebylo rozdílu mezi boháči, středními vrstvami a chudřasy. Z představitelů městské samosprávy v různých místech se vytvořila jakási nižší šlechta, ale ani ta neměla vlivu na řízení státu a zanikla již v 9. století. Obyvatelé provincií mohli arci původně konati provinciální shromáždění, ale ta již před Justinianem I. pozbyla veškerého významu.

Zájem o otázky náboženské v říši byzantské tkvěl právě v tom, že střední stavy a prostý lid neměly tu téměř žádných skutečných politických práv. Přes to však nebyly ani tyto střední a nižší vrstvy naprosto bez významu, poněvadž v nich tvořilo se veřejné mínění, jemuž i císařové leckdy musili se podrobiti. Střední stavy buď spolu se šlechtou vstupovaly do služeb státních a dvorských nebo se zabývaly průmyslem a obchodem. Mocný rozvoj těchto dvou odvětví kulturního života byzantského byl jejich dílem a svědčí o neobyčejné síle, zdatnosti a vytrvalosti těchto vrstev. Třídy nižší skládaly se jednak z obyvatelstva venkovského, jednak z městského. Městské obyvatelstvo nižších tříd zabývalo se asi nejvíce řemeslem a živnostmi nebo dodávalo dělníky pro různé podniky. To byl onen vrtkavý, kolísavý lid, který často žil ze dne na den a leckdy žádal, aby byl od státu nejen baven, nýbrž i živěn. Nejnižší vrstvou obyvatelstva konečně byli nevolníci a otroci. Obchodem se zajatci východními, slovan-

skými nebo latinskými nebo dobrovolným přijetím otroctví se udržovalo totiž otroctví i v říši byzantské; církev neusilovala o jeho odstranění, poněvadž otroci pracovali i na statcích církevních a tradice starověké byly i v byzantském státě křesťanském velmi mocné. Teprve od 12. století věnovali císařové tomuto stavu větší pozornost, zmírňující kruté životní podmínky otrokův a usnadňující jim propuštění na svobodu.

Lid východní, nemaje tolik potřeb jako lid západní, rád se oddával a oddává zahálce, neboť žhavé slunce a bujná příroda byla a jest mu dosud zdrojem mnohých veselých chvil. Tak i lid byzantský nejen v hlavním, nýbrž i v jiných větších městech říše neměl velikých potřeb, ale toužil stále po nových dojmech. Mohl se ovšem zvláště v Konstantinopoli kochati skvostnými díly uměleckými a velkolepými budovami, mohl se osvěžit v kvetoucích zahradách a v nádherných lázních, ale to vše bylo by mu časem sevsednělo. Nemoha uplatnit své živé letory v životě politickém, žádal si dráždivějších novot, a vláda byzantská plně vystihla tuto jeho touhu, rozdávajíc mu občas peníze a chléb, popřávajíc mu podívanou na skvělé průvody a velkolepé slavnosti a pořádajíc mu závodní hry a různá divadla v závodišti. Záliba v těchto závodních hrách se udržela přes četné spory dogmatické a přes ustavičné boje o celistvost říše v plné svěžesti až do první polovice 12. století, kdy i v Byzancii víc a více půdy začaly nabývat rytířské mravy západní. Závodiště sice upomínalo na amfiteatr římský, ale nebyla v něm prolévána lidská krev; vliv církve a zjemnělé ideje filosofické působily i tu blahodárně. Avšak ani v tragediích a komediích lid tehdejší nenalezal už záliby. Za to za všechno dostalo se mu náhrady ve význačném lesku, oslňující nádheře a báječné velkoleposti her závodních a jiných zábav rozmanitých. Církev sice v 4. století velmi prudce potírala hry v závodišti, ale konečně i ona, vidouc marnost takového počínání, vzdala se boje proti nim, ba i sama se jich účastnila. Jenom zápasy lidí s divokými

šelmami byly za císaře Anastasia I. odstraněny. Velkolepá, nádherná stavba hippodromu, nad jehož mramorovými stupni rozpjaty byly hedvábné plachty na ochranu proti slunci, slučovala za dnů slavnostních všechny třídy obyvatelstva.

Ani císař a císařovna nesměli při slavnostech scházeti. Čím nádherněji byly ony slavnosti vypraveny, tím větším sympatiím se těšil panující císař a císařovna. Dvůr, kněžstvo i šlechta měly tu příležitost rozvinouti všekeren přepych a zaskvěti se před lidem, který tu nalézal největší radost životní. Tam se ozýval vítězný jásot nad vítězstvím hrdých vozatajů, tam ze stříbrných varhan vyluzovány hymny posvátné, tam zaznívaly vítězné zpěvy na oslavu císařů, tam slaveny triumfy, ale tam byly spolu vykonávány též hrdelní tresty, podávány prosby a žaloby, projevovala oposice a připravovány vzpoury. Záliba v závodních hrách byla u lidu tak veliká, že se v nich utvořily strany, přející těm neb oněm zápasníkům, které i barvou oděvů se rozlišovaly. Císařským absolutismem volný politický život byl udušen, všečen život veřejný a vyšší zájmy byly v úzké souvislosti s církví, literatura určena byla jen pro vyšší kruhy, zbývaly tudíž jen hry, v nichž mohly býti přivedeny k platnosti všechny světenské rozpory, všechny otázky náboženské i politické. Toto stranicství, v němž lze spatřovati matný odlesk stranicství antického, bylo z hippodromu přeneseno i do života, takže v 6. století, jež lze nazvati dobou jeho květu, byl všekeren národ rozdělen ve dvě strany Modrých a Zelených. Stranám těm se říkalo demy, a jádrem každé z nich bylo uzavřené společenstvo, které si časem získalo majetek pozemkový, pravidelné důchody a zvláštní výsady a kolem něhož se sešli všichni, kteří při hrách více nebo méně činně byli zúčastněni.

Tyto strany utvořily znenáhla pravidelně uspořádaná válečná mužstva. Císařové marně se snažili postaviti se nad strany, aby udrželi právo a pořádek. Vůdcové vítězné strany strhli zpravidla na sebe všecku moc a tato strana dovolovala

si pak různé přehmaty. Dlouho měli převahu Zelení, za císaře Justiniana I. dosáhli vrcholu Modří, kteří pak začali utlačovati Zelené. Ti způsobili vzbouření a zapálili několik domů. To byl počátek vzpoury r. 532, která je známa pode jménem Nika. Když totiž několik vůdců obou stran bylo zatčeno a čtyři z nich odsouzeni k smrti, lid se jich ujal, obě strany se pak smířily, žádající od vlády odstranění neoblíbených úředníků, a zuřily po městě. Pět dní trvala v ulicích Konstantinopole strašná řež, jejíž účastníci povzbuzovali se navzájem slovem nika, t. j. buď vítězem, k odboji proti císaři. Vznikly též požáry, jimž veliká část hlavního města padla za obět. Císař dlouho se rozpakoval užití násilí. V závodišti poukazoval toliko na Písmo sv. a sliboval, že buřičům odpustí, ale vše bylo marno. Proto chtěl již utéci, ale Theodora, manželka jeho se opřela tomuto úmyslu ráznou, vzletnou a mužnou řečí, jsouc odhodlána raději ztratiti život než trůn. Vojevůdcové Belisar a Mundus udeřili na Zelené v závodišti, Narses vyjednával s Modrými; tím spojenectví obou stran počalo se rušiti. Modří provolali opět Justiniana císařem a potom nastala v závodišti strašlivá řež, již padlo za obět asi 30.000 lidí, mezi nimi i osoby nejvznešenější. Závodiště pak na několik let uzavřeno, z trosek Konstantinopole však vyrostlo nové město a zejména chrám sv. Sofie zaskvěl se v nové kráse a velkoleposti. Právem lze říci, že bouře Nika svou velkolepou hrůzností neměla snad sobě rovné leč ve vulkanických výbuších řeží Janičářů v době turecké.

Od té doby až do vlády Herakleiovy byly dějiny závodiště téměř dějinami říše. I dvůr sám byl nucen se přikloniti k jedné z obou jmenovaných stran; tím ovšem uvalil na sebe nenávisť strany druhé, která často výsměšným křikem stíhala císaře a jeho stranu, kdykoli tato byla přemožena. Došlo tak daleko, že spory byly vedeny jen pro spory, i když neměly hlubšího podkladu zájmů hmotných nebo duševních, a že fanatická nenávisť stranická pudila přívržence obou stran

k násilnickým skutkům nejhoršího druhu, které pak zase dávaly podnět k novým činům pomsty. Ještě za císaře Foky zuřil ve všech velikých městech východních částí říše ozbrojený boj mezi Modrými a Zelenými. Později tyto protivy znenáhla ustupovaly v pozadí a císařové vidouce, že by další boj proti těmto stranám byl marný, přidělili jim za náčelníky „demokraty“ a proměnili je v neškodné, mírumilovné sbory veřejné, jež zvyšovaly lesk císařských slavností. V 10. století i tyto sbory byly již v úpadku.

Hry závodní byly jedním z prostředků, jimiž císařové získávali si oblibu u lidu. Byly však i jiné, kterými vláda snažila se připoutati lid k panující dynastii. Zakládány byly hostinné domy pro starce a cizince, domy pro nemocné a sýpky na obilí, jež jednou za rok ve slavnostním průvodu navštívití ukládalo císaři dvorské obřadnictví. Romanos I. Lekapenos dal uzavřítí prkny sloupení, kam se uchylovali tuláci města, aby je chránil od zimy a nepohody. Císařovna Eirena vyzvedala předměty, uložené v zastavárnách tehdejších, a navracela je jejich majitelům. Jiní vládcové vykupovali dlužní lístky chudých občanův a dávali je spalovati na veřejných náměstích, jiní vykupovali ty, kteří pro dluhy upadli v zajetí doma, nebo ty, kteří ve válce se dostali do zajetí k barbarům. Císař Theofilos jako jeho současník, kalif bagdaský Harun al Rašid, procházel ulicemi města, aby slyšel stížnosti lidu proti úředníkům a zjednával rychlý a přísný průchod spravedlnosti. Jiní zase i při slavnostních průvodech rádi vyslýchali žaloby a žádosti; spravedlnost, kterou vykonávali, byla ovšem často krutá, ale tím císařové nepozbývali obliby.

Přes to, že celý život Byzantinců proniknut byl prvky náboženskými, zachoval si lid byzantský mnoho z hellenské radosti životní. Význačným toho dokladem je jeho vášnivá záliba v závodních hrách. Ale i jinak miloval slavnosti a radovánky. Zvláště na počátku roku šla slavnost za slavností. Ulice tonuly v záplavě zeleně, na domech visely ko-

berce a od sloupu k sloupu se vinuly hedvábné látky. I v tom bylo mnoho zbytků z doby pohanské, jakož vůbec stopy pohanství najdeme ještě za doby Justinianovy v leccčems. I vyšší společnost měla k němu leckdy tichou náklonnost. Všeobecně se věřilo v čáry a znamení. Víra v osud, kterou mnozí dokonce filosoficky ospravedlňovali a jiní jako dějepisec Prokopios zužitkovali po stránce filosofie dějin, kryla mnoho pověry. Ještě na mincích Justinianových se objevuje Tyche města Konstantinopole s rysy bohyně Romy a drží kouli a kříž; teprve v boji obrazovém zmizela, aby učinila místo Panně Marii. Také v uctívání svatých se vměšovaly různé polytheistické náklonnosti. Staré prosté legendy již nestačily. Lid si žádal polomythických výtvorů fantasie, v nichž se hromadily zázraky a báječné zjevy. Náklonnost k pohanství je patrná i ze záliby pro allegorie, jak je vidíme na př. ve vídeňském rukopise Dioskorida; Sofia, Heuresis, Fronesis a jiné vlastnosti jsou tu vyobrazeny jako konkrétní bytosti, což nás upomíná na podobné zobrazování u Římanů. Jiní lidé zas se klonili k víře židovské a po způsobu Židů popírali divy Nového zákona. Konečně i v lůně církve samé bujelo sektářství. Proti všemu tomu horlivě vystupoval Justinian, ale celkem s malým úspěchem. On sám skoro ve všem se klonil k učení církve pravověrné; toliko Monofysitům byl nakloněn. Jako dbal o čistotu učení křesťanského, tak mu ležela na srdci i čistota života, zvláště kněží a biskupů, a náboženskou horlivostí zavedl se svými poddanými.

Jak již svrchu bylo naznačeno, tato doba ranného byzantinismu jest dobou, v níž znenáhla se vykristalisovala společnost byzantská. Z toho si vysvětlíme neúmornou činnost císaře Justiniana I., který si nevytkl za životní cíl jen obnovení bývalé římské imperium, nýbrž upevniti říši také uvnitř. Za hlavní prostředek k tomu pokládal právní jednotu na starořímském základě, kterážto jednotu vylučovala všechna práva národní. Bylo to římské právo, které se tu ustálilo se všemi jednostrannostmi a přikrostmí, byvši zmírněno filo-

sofickými myšlenkami řeckými a křesťanskými. Justinian I. šel po té stránce ještě dále než jeho předchůdci, a pokládal otroctví za zařízení, odporující právu přirozenému, hleděl ulehčiti los otroků, podporoval lidi nevolné a uznával právo světové. Snažil se pozvednouti též právní postavení ženy a býval proto někdy zván „ženským právníkem“. Dovolil děrám vdávati se bez svolení rodičů, jestliže překročily 25. rok věku. Do věcí manželských se vkládala i jeho choť Theodora, která rozloučila a spojila mnohé dvojice. Také dětem hleděl Justinian usnadniti dosažení samostatnosti. Dostalo se jim oprávnění míti vlastní jmění; otec jich nemohl již vyděditi, leč z důvodů přesně v zákoně vyčtených. Pokusil se o zmírnění práva dlužního, jež prospělo i nájemcům a kolonům. Uznáváje spořádané zemědělství za jeden z pilířů dobré státní správy, nedovoloval velkostatkářům, aby uváděli volné obce rolníků v závislost. Konečně se staral vždy o hojný dovoz obilí a opatření dobré vody; vodovod, jež mimo hojné cisterny, rybníky a studnice dal zříditi, trvá dosud a zván je od Turků „muallak kemer“, t. j. pověšené oblouky. Vidíme tedy, jak císař se staral právě o lidi slabší a utlačované, a prospívaje veškerenstvu, hleděl dopomoci lidu k blahobytu a spokojenosti. Blahobyť říše se rozvíjel ostatně i rozvětveným průmyslem a obchodem.

Průmysl a obchod říše byzantské byl skvělým dědictvím státu římského a náležel k nejvýznačnějším formám byzantského života. Stát byzantský byl v první řadě průmyslovým a obchodním a teprve v druhé řadě hospodářským, i nelze se diviti, že právě na rozkvětu těchto dvou odvětví lidské práce závisel jeho neobyčejný blahobyť a jeho prvenství v současném vzdělaném světě. Jako město Řím bylo kdysi střediskem obchodu říšského, tak po rozdělení říše římské Konstantinopolis, hlavní a sídelní město říše byzantské, výtečnou polohou na rozhraní dvou dílů světa stala se střediskem nejen obchodu vnitřního, nýbrž i pojítkem světa západního a východního po stránce obchodní. Záleželo tudíž

jen na politice říše, aby toto skvělé dědictví římské zůstalo jí co nejdéle zachováno. První rány, zasazené ve 4. století barbarskými národy severním krajinám říše, uškodily sice i obchodu byzantskému, ale ne na dlouho. Touha severních národů po výrobcích byzantských umožnila výnosný obchod výměnný, při němž sever poskytoval hlavně surovin různého druhu.

Hlavní věcí však bylo, že až do ztráty Syrie a Egypta v 7. století ovládali Byzantinci Středozemní moře a velké obchodní cesty z východní do západní Asie zůstávaly stále oživeny. Říše byzantská byla spojena i s Čínou a to cestou přes Indii a cestou po souši starou Sogdianou do Samarkandu a Buchary, kam přicházeli kupci čínští. Indické zboží, které čím dále tím více bylo žádáno v říši byzantské i u národů západních, dostávalo se na hranice Persie nebo do Syrie a Egypta, a hedvábné látky čínské dopravovány byly přes ostrov Ceylon do Malé Asie nebo Turkestanu k přístavům Kaspického moře.²⁷⁾

Jak skvělý byl obchod a průmysl v Syrii, Palestině a Africe, vysvítá i z hojných zpráv arabských, které máme ze 7. století, když Arabové těchto provincií dobyli. Neúporný obchodní duch obyvatelů říše, Řeků, Egyptanů, Syřanů a Hebreů napomáhal znamenitě rozkvětu jednotlivých provincií říše, jejichž úrodnost a bohatství byly velkolepé. Egypt sám byl ve stálém spojení s Indií a dálným východem svými

²⁷⁾ N. Jorga ve svých přednáškách, konaných na Sorbonně v Paříži r. 1922, důrazně vytýká, že říše byzantská byla až do doby Justinianovy pravou thalassokratii, t. j. mocí ovládající Středozemní moře, a že Balkánu věnována byla pozornost teprve v druhé řadě. Hlavně tu šlo o udržování styku se severem a proto musilo loďstvo byzantské stále ovládati oba břehy Dunaje, neboť Dunaj byl opravdovou vnitřní tepnou, vnitřní drahou průjezdní. V jiném spise *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'orient au moyen âge*, Paris, Gamber 1924, autor potírá dosud platný názor, že velké obchodní cesty, které spojovaly západ s východem Evropy, byly přerušeny bouřlivým vpádem barbarů. Náraz a postup Hunů a chaotické stěhování národů jím způsobené nemohlo zničit antické kultury římských provincií. Na poloostrově Balkánském se zachovala stará města se svými ctihodnými jmény, zachovaly se i latinské výrazy obchodní a též oběh peněz je doložen. Z toho je patrné, že obchodní činnost dřívější nikterak nebyla přerušena a zničena.

přístavy na Rudém moři. Výbornými obchodníky byli Syřané, z nichž mnozí zajížděli i do jižní Gallie, ano i do Paříže, ba měli tam i v Hispanii svá skladiště a pomáhali i králům jako bankéři ve finančních nesnázích. Zvláště pozoruhodny jsou po té stránce záznamy Kosmy Indikopleusta, velkoobchodníka egyptského, současníka Justinianova. Z něho se také dovídáme, že byzantské peníze byly ve všech krajinách jím navštívených ochotně přijímány a těšily se tedy pevně hodnotě. Zajížděl na svých plavbách do Zingia, to jest Zanzibaru, a Barbarie, t. j. Berbery v Somalsku v Africe, jakož i na Taprobanu, t. j. Ceylon, ježž nám líčí jako společné světové tržiště národů mezi východní Afrikou a Čínou.

Hlavním střediskem veškerého obchodu a světovým místem pro překládání zboží byla po dlouhou dobu Konstantinopolis. Tu se sbíhalo veškeré bohatství. Není tudíž divu, že udržení tohoto obchodu s cizinou byla věnována veliká pozornost a ochrana a že právě on byl důležitý i po stránce politické. Ve všech smlouvách s Araby a Peršany bylo o to pečováno, aby tento obchod byl zajištěn a aby trhy byly volně přístupné. Rhomaiové a Peršané vyměňovali své zboží na trzích Armenie a na hranicích Syrie, kdežto hlavními tržišti obchodu na Černém moři byl Cherson a Trapezunt. Po ztrátě Syrie a Egypta rozvinul se obchod i průmysl ještě usilovnější ve zbývajících provinciích.

Průmysl byzantský se rozvinul již v prvních dobách státu znamenitě, přes to, či snad právě proto, že říše byzantská byla pravým rájem monopolův a výsad. Práce nebyla svobodna, nýbrž velmi přísné předpisy svíraly třídu průmyslnou, ale tím zároveň cizí soutěž byla buď velice potlačena nebo aspoň omezena. Vznikly totiž rozličné sbory živnostenské, které pod dozorem prefekta městského byly seknuty ve spolky pevně uzavřené; způsob práce, plat a prodej byly v nich podrobně vymezeny. Ve spolcích těch byli sloučeni prodávací látek hedvábných a lněných, mydláři, voňavkáři, kupci, vinárníci, řezníci, směnárníci a mnozí jiní.

Dovídáme se o nich ovšem teprve v 9. století, ale není pochybnosti, že existovaly již dříve. Členové jejich byli buď výrobci a prodavači zároveň, nebo jen prodavači, jak tomu bylo při zboží indickém a látkách hedvábných.²⁸⁾

Veliká touha po látkách hedvábných v říši a nenávisť proti Peršanům, kteří si hedvábnický monopol osvojili, vnukly císaři Justinianovi I. šťastnou myšlenku, přenést hedvábnický průmysl do říše samé. R. 552 pronikli k jeho rozkazu dva mniši byzantští až na hranice Číny a přinesli odtamtud v dutých holích vajíčka bource hedvábného. Tak byl dán podnět k domácímu průmyslu hedvábnickému, jehož rozvoj omezoval se původně arciť jen na Syrii, ale později rozšířil se po celé říši a dovedl konečně vlastním surovým hedvábím krýti nejen vzrůstající požadavky obyvatelů jejích, nýbrž i velikou spotřebu obchodu západního. Ovšem i pak musila někdy cizina přispívat, aby uspokojeny byly nároky císařských továren, které opatrovaly tisícům lidí chléb. Kdežto v Syrii pěstění moruší vůčihledě přibývalo a mnohá města jako Tyros a Berytos tím nově rozkvetla, bylo v Konstantinopoli hotovení a barvení hedvábných látek, určených pro dvůr císařský, svěreno jedině státním továrnám. Mimo to kvetl průmysl hedvábnický zvláště v Thebách a Korintě. Dvůr potřeboval látek hedvábných a zboží východoasijského nejen pro sebe, nýbrž i pro národy severní a západní. Neboť na duchovní i světské vladaře těchto zemí působily tyto prostředky při diplomatickém vyjednávání více než všechno ostatní, a vláda byzantská ráda a s velikou zchytralostí jich užívala už z té příčiny, že touha po oněch nádherných věcech udržovala i nadále obchodní spojení a tím zase část západních držav zůstávala trvale připoutána k říši i politicky.

Tak od doby Justinianovy se soustřeďovaly v říši byzant-

²⁸⁾ O těchto společenstvech a jejich výsadách vykládá stručně Diehl ve spise *Civilisation byzantine* str. 142 n., a to na základě díla, nazvaného *Liber praefecti* z 9. století, jež objevil J. Nicole a vydal v Ženevě r. 1894.

ské všechny druhy průmyslu přepychového. Mimo nádherné látky hedvábné, v jichž barvení byli Byzantinci rovněž mistry, vyráběny byly látky nachové, tkaniny lněné s bohatými výšivkami a roucha, vyzdobená malbami postav a květin nebo protkaná zlatem. Podivuhodná díla umění zlatnického, smaltového a sklenářského, skřínky z ciselované slonoviny, klenoty, zářící rubíny a perlami, bronzы vykládané stříbrem, schránky na ostatky svatých s vložkami smaltovými, rukopisy na nachovém pergamenu s výtečnými drobnomalbami, výtvořы keramické, obrazy mosaikové, kříže s Kristem a díla náboženského umění a konečně i jiné drobné skvosty, to vše dostávalo se z Konstantinopole, Thessaloniky a jiných obchodních středisk říše do krajín západních. I není divu, že do hlavního města se hrnuli stále cizinci a že někteří z nich trvale se tam usazovali. Vznikala nouze o byty a bylo nutno stavěti domy o několika patrech a posouvati příbytky i do moře. Tento průmyslový a obchodní ruch dodával právě Konstantinopoli takové živosti a takového významu, že se stala Londýnem věku středního, kdežto skvělou nádhrou a velkolepou vzdělaností se podobala nynější Paříži.

Na podkladě této civilisace se vyvíjela také literatura byzantská, která tvoří svérázný celek, souvisící sice mnohými prvky s antikou, ale přece zároveň plný prvků nových, odpovídajících duchu doby tehdejší. V prvních dobách trvání říše kvetly ještě znamenité školy v Antiochii, Edesse, Berytu, Gaze, Tyru a Caesarei a od 6. století také v Konstantinopoli samé a z těch se šířila vzdělanost tak mocně, že mateřská země řecká ustupovala úplně do pozadí. V Athénách trvala ještě filosofická škola pohanská, ale ta byla r. 529 od císaře Justiniana uzavřena.

Tak ráz říše byzantské se stal plně křesťanským a to se projevilo i v literatuře, která přijímala sice nový obsah, odpovídající duchu nového náboženství, ale nemohla se rázem odloučiti od vynikajících a osvědčených forem antických.

Vždyť i učitelé církevní namnoze požívali vzdělání na školách pohanských. Ještě tu byly snahy smířiti oba názory světové, křesťanský a pohanský, a ty se projevovaly zvláště v novoplatonismu. Ale antika působila mocně a dlouho i v literatuře křesťanské, která stále nabývala převahy, a nepřestala působiti po celou dobu trvání byzantské říše. V ní je patrné, že i přes orientální prvky zůstávala byzantská říše říší řeckou. Křesťanský ráz literatury se projevil i v poesii, která ovšem většinou netryskala, jako za doby antické, z nevysýchajícího zdroje lidové fantasie a z tvůrčího ducha vynikajících lidí, i v próse, která měla značnou převahu ve všech oborech. Plody literatury lidové byly v této první době skoro úplně potlačeny; toliko u kronikáře Joanna Malaly setkáváme se s řečí lidovou. V době pozdější užíval ji Leontios Neapolský, kronikář Theofanes a císař Konstantinos VII. Porfyrogenetos.

Z literatury poetické zasluhuje na prvním místě zmínky poesie hymnická, z níž mluví k nám živě cítící duše lidu. Předním zástupcem této poesie, která koncem 4. století po Kr. svůj rozměr časoměrný přetvořila v přízvukný, berouc za základ tvoření přízvuk slov a počet slabik, jest Romanos ze 6. stol. po Kr., největší z církevních básníků byzantských vůbec. On se připíná ke starým básníkům křesťanským, ale hellenský půvab ustupuje u něho přísnému a nadsmyslnému rázu a biblický živel vystupuje ještě mocně v popředí. Vývoj této poesie byl ukončen asi v 11. století.

Méně svérázně se rozvinula byzantská poesie mimo církevní liturgii. Rytmických, t. j. přízvukných forem užívalo se v ní původně nepatrně. Naproti tomu byly napodobovány nejružnější antické stopy, zvláště iambický trimetr, méně často hexamet, elegické distichon a anakreontský dimetr. Nápadného rozšíření dosáhl časem t. zv. politický verš patnáctislabičný s přerývkou po prvních čtyřech stopách, původně iambický, ale později tak volně upravený, že v něm byly jen slabiky počítány. Pokud básníci se pohybovali ve vy-

ježděných kolejích, klonili se příliš k hledaným umělůstkám a ozdobám, pokud však holdovali vkusu lidovému a volně užívali veršů politických, upadali často v nesnesitelnou šíř a nevkus. Významno jest, že po celou dobu trvání říše nepovstal nikdy nový rozkvět světské poesie umělé, avšak úpadek pokračoval pomalu a ne bez kolísavých obrátů k lepšímu.

Na počátku této doby byla pěstována ještě poesie epická, ale to byly již poslední dozvuky antické poesie. Sluší tu jmenovati zvláště Nonna, který kol r. 400 jako pohan napsal veliké epos Dionysiaka o tažení boha Dionysa do Indie a jako křesťan zpracoval básnický evangelium sv. Jana.

Skoro současně s církevní poesií, částečně v závislosti na ní, vyvinula se i v říši byzantské poesie epigrammatická, dědictví to antiky a doby hellenistické. Byl to druh básnický, který, jsa dobově Byzantincům nejbližší a nečině přílišných nároků na jejich poetickou mohutnost, hojně byl od nich pěstován. Antika i křesťanství působily na vývoj jeho stejnou měrou. Řada epigrammatiků byzantských se počíná Agathiou v 6. a končí Christoforem z Mytileny v 11. století; oba podléhali značně vlivu antiky, která v 6. století ještě mocně působila, v 11. byla působením Psellovým opět povznesena, kdežto poesie náboženská současně pozbývala vnitřní síly.

Třetím druhem poesie, který má rovněž původ v době alexandrijské, bylo panegyrické enkomion k oslavě vládců a jejich činů neb pamětihodných předmětů a událostí. V 6. století vynikl v něm zvláště Paulos Silentiarios, který napsal báseň k zasvěcení chrámu sv. Sofie. Tyto chvalořeči skládány byly až do 12. století.

Mnohem větší důležitost než literatura básnická má prosaická literatura byzantská. V ní rozsahem přední místo zaujímá literatura theologická, která se připíná k patristické křesťanské literatuře doby alexandrijské, a byla stálým pramenem předních scholastických theologů západoevropských. Právě pořečtená Afrika a Asie to byly, kde se v tomto oboru

objevili duchové vedoucí. Teprve od konce 12. století západoevropská theologie scholastická předstihla theologii byzantskou, která však již od počátku trvání říše přes veškeré námahy papežů stále více se uzavírala západu, takže ani největší theolog západu Aurelius Augustinus nikdy nestanul pevnou nohou na půdě byzantské.

Církevní otcové 4. a 5. století, kteří ještě v lecčems projevovali samostatné myšlení, stávali se znenáhla hlavními autoritami pravověrnosti a tak theologie byzantská upadala ve stav ztrnulosti, který byl podporován silou nezdolatelných tradic i v jiných oborech. Athanasios, Basileios, Gregorios Nyssejský, Gregorios Nazianský a Kyrillos z Alexandrie stali se autoritami pro dogmatiku a polemiku. Joannes Chrysostomos pro exegesi a apologetiku, Eusebios pro dějiny církevní, jiní pro jiné obory. Díla theologů byzantských nevynikají tedy původností myšlenek a bystrostí ducha, ale zobrazují nám věrně veliké ony boje říše byzantské na půdě církevní. Důkazem ztrnulosti theologie byzantské jest i veliká literatura katén, t. j. sbírek výpisků z různých theologů, jež sestaveny jsou podle určitých hesel. Největšími representanty scholastiky byzantské byli Leontios Byzantský v 6. století, který poprvé uvedl do theologické literatury aristotelovská určení pojmů, a Joannes z Damašku v 8. století, kterého církev východní uznává podnes za největšího dogmatika. Jeho učebnice křesťanské dogmatiky „Pramen poznání“ jest dosud učebnicí řeckých theologů.

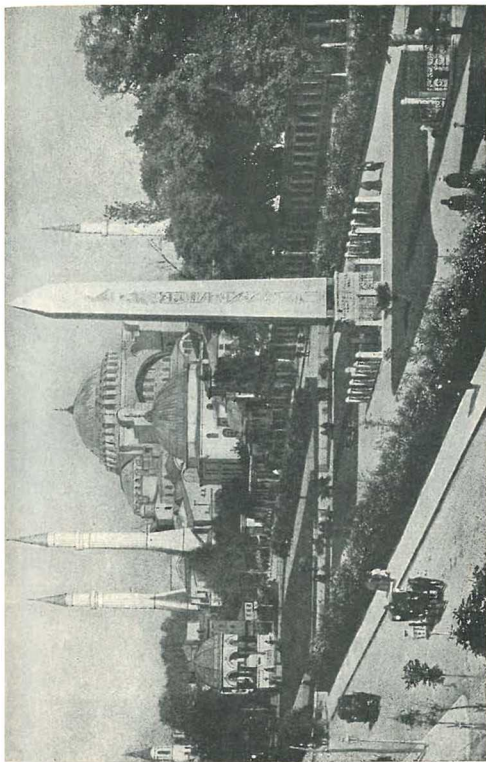
Po celou dobu trvání říše veliké oblibě se těšila konečně literatura asketická, kazatelská a hagiografická, která vznikala v četných klášteřích a vyznamenávala se větší měrou samostatnosti než ostatní obory theologické. Vzorem knihy asketické jest „Nebeský žebřík“ od Joanna Klimaka ze 6. století, vzorem knihy hagiografické „Duchovní louka“ od Joanna Moscha rovněž ze 6. století. Životopisy svatých byly po celou dobu literatury byzantské opravdu knihami lidovými.

Z literatury světské poměrně nejbohatěji byla vyvinuta literatura dějepisná, která spolu s řeckou dějepisnou literaturou doby klasické a hellenistické objímá dobu dvou tisíc let. V ohromné této literatuře, kterou spolu byly potomstvu zachovány v nepřetržitém vývoji dějiny východu, pozorujeme dvě skupiny.

Dějepisci psali obyčejně dějiny své doby nebo kratších období časových, a to slohem vyšším pro vrstvy vzdělané, kronikáři psali kroniky, obyčejně od stvoření světa, zanebávající úplně stránku slohovou, a to pro vrstvy nižší. Dějepisci byli sice v metodě, technice i celkovém pojetí závislí na vzorech klasických, ale látka vždy nová sama zabránila tu ztrnulosti, která se nám jeví v literatuře theologické; bohužel nemohli přes snahu o objektivnost zatajiti veliké záliby pro spory theologické a diplomatické. Z ohromné spousty jmen zvláště některá sluší tu připomenouti. Po málo plodných stoletích 4. a 5. dosáhlo světské dějepisectví nového rozvoje v 6. století mohutným Prokopiem, jemně vzdělaným Agathiou, diplomaticky vyškoleným Petrem Patrikiem, originálním Menandrem Protektorem a konečně v 1. polovici 7. století Theofylaktem Simokattem. Pozoruhodno je, že na některé z těchto dějepisců nikterak nepůsobil nový názor světový. Prokopios, Agathias a Menandros psali ještě jako pohané, mluvíce o působení Tychy na osudy lidské a o závidi bohů, jak to vidíme u Prokopia, nebo o božstvu, odplácejícím činy dobré i zlé, jak je to patrno u Agathia. Prokopios byl současným svědkem událostí, a proto jeho dílo *Historikon* je pro dobu Justinianovu velmi cenné, kdežto jeho *Anekdota*, obyčejně uváděná pod titulem *Tajné dějiny*, jsou pamfletem na tohoto císaře i jeho choť Theodoru. Pokračovatelem Agathiovým, který války nevyvozoval z vůle Boží, nýbrž z poměrů lidských, byl Menandros Protektor, z jehož díla známe jen zlomky. Pověstný svým hledaným slohem byl zejména Agathias, jehož špatné stránky ještě zveličil Theofylaktos.

Naproti tomu kronikáři sestavili svá díla z nejrůznějších prvků často beze všeho hlubšího nazírání špatným jazykem, ale přes to mají veliký význam pro vzdělanost byzantskou i středověkou vůbec a pro dějepisectví národů slovanských, a nahrazující mnohá ztracená díla dějepisná, i pro badání dějepisné. Kronikáři byli většinou mniši a proto v jejich dílech církevní ráz vystupuje značně v popředí. Jejich díla, leckdy naplněná různými nesmysly, jimž lid nevzdělaný rád věřil, počínala obyčejně stvořením světa a končila dobou současnou. Nejstarší z podobných nám známých kompilací jest kronika Ioanna Malaly ze 6. století.

Vláda císaře Justiniana I. znamená také v umění rozhodnou epochu, v níž bylo užito všech prostředků techniky, aby se docílilo uměleckých kombinací, které by naplnily obdivem a úžasem mysl divákovu. Je to první zlatá doba umění byzantského. V té době stanoveny byly všechny typy staveb, jichž potom se užívalo často najednou. Nejvíce proslul chrám sv. Sofie, jehož stavba provedena byla mezi r. 532 a 537 od Anthemia z Trallu a Isidora z Miletu. Původností půdorysu, báječnou lehkostí stavby, moudrou obratností ve spojování zásad rovnováhy jevil se tento chrám jedním z nejmohutnějších výtvorů umění stavitelského, zázrakem pevnosti a odvahy, čistoty linií a skvělosti barev. Svoji ohromnou kopulí, která se opírala o čtyři veliké oblouky, nesené čtyřmi pilíři, svými dvěma gigantickými polokopulemi, jež doplňovaly kopuli ústřední, svými třemi apsidami a dvojím patrem gallerií pro ženy se stal tento chrám klasickým typem stavitelským, jehož vliv byl téměř zázračný. Nikdy genius Říma a východu se nespojily v celek tak harmonický, nikdy umění neosvědčilo více důmyslu v pojetí, více obratnosti a vynalézavosti v rozluštění problémů technických. Chrám ten byl za své doby jedinečný, poněvadž znamenal objevení a zároveň zavrcholení nového slohu uměleckého. K velkoleposti stavby této se družila báječná nádhara vnitřku, objevující se v silném světle, jež 40 okny ku-

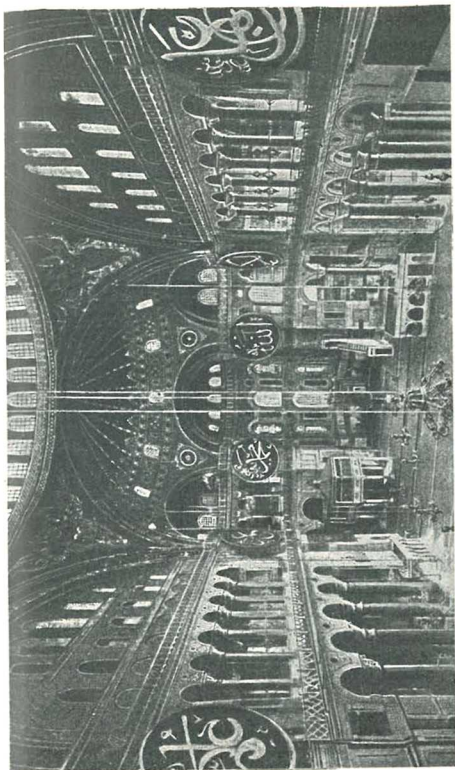
Zevnějších chrámu sv. Sofie v Konstantinopoli, vystavěného za císaře Justiniana v 6. století, s nynějším svým okolím. Lze tu zřítí náměstí Atmeidan s obeliskem Theodosiovým. Je to náměstí, kde býval dříve hippodrom. V pravém rohu je „hadí sloup“, který kdysi měl na sobě zlatou třínožku, posvěcenou Apollonovi v Delfech na památku vítězství Řeků nad Peršany u Plataj r. 479.

pole proudilo do vnitra, takže Justinian I. právem mohl zvolati: „Překonal jsem tebe, Šalomouně!“ Vždyť ještě dnes, jakkoli byl pozdějšími přístavbami znešvařen, vzbuzuje chrám ten neskonalý obdiv.

Ve vnitřní výzdobě chrámu sv. Sofie vidíme právě tak jako ve stavbě jeho samé zavrhlení určitého vývoje, v němž právě vnitřní výzdoba, původně závislá na celkovém uspořádání, stávala se víc a více samostatnou. Užívalo se skulptur jemně propracovaných, které jako krajky se odrážely a vystupovaly ze stinného podkladu, různobarevných mramorů a mosaik s živými základními barvami. Všeho toho bylo užito při chrámu sv. Sofie s hýřivou velkolepostí a přece tu všechny, i nejmenší podrobnosti byly přesně kombinovány, aby přispěly k harmonickému dojmu celkovému.

Proto ovšem obdiv současníků pro tento chrám neměl sobě rovna. Dějepisci oné doby nemají dosti chvály pro genialnost architekta tohoto chrámu podivuhodného, zázračného, jedinečného, jakého dějiny dosud nikdy nezaznamenaly a který bude šířit slávu svého původce, pokud bude trvat. Dějepisec Prokopios se zmiňuje o dojmu, jímž chrám tento působí na návštěvníka: „Když člověk vstupuje do tohoto chrámu, aby se modlil, ihned cítí, že to není dílo moci a přičinlivosti lidské, nýbrž dílo samého božstva; a duch, pozvedající se k nebi, chápe, že tu Bůh je zcela blízko a že má zálibu v tomto bydlíšti, které si sám zvolil.“

I v následujících stoletích působil chrám ten podivuhodně na obrazivost lidu a celý kruh legend se utvořil kolem kupy sv. Sofie. Víme, jaká úloha byla přidělena d'áblu při stavbě katedrál na západě. Něco podobného vytvořil i východ, ale tuto čest přidělil Bohu samému, který pomocí svých andělů nastínil prý plán a bděl nad stavbou chrámu sv. Sofie. Podle přesvědčení současníků Prozřetelnost božská bděla nad Justinianem, aby si mohl vybrati stavitele tak vynikající, kteří by ve skutek uvedli jeho velkolepé myšlenky. Obrazivost lidu se nemohla též dosti vynadiviti

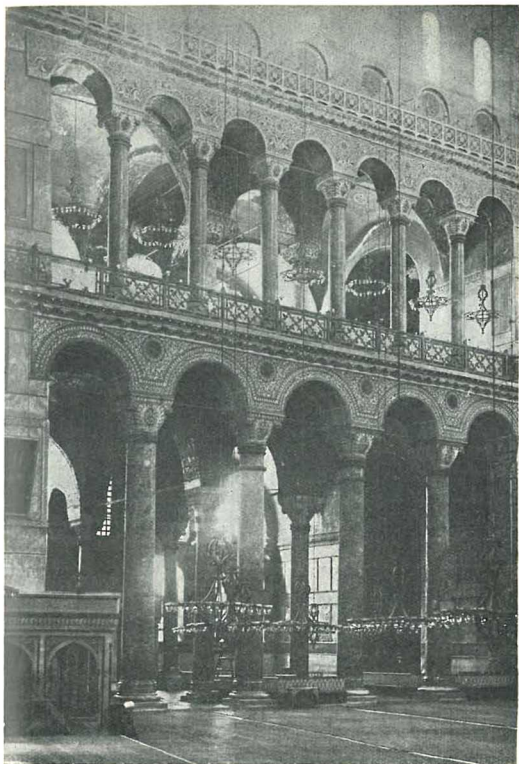

Vnitřek chrámu sv. Sofie, kde se odehrálo tolik významných událostí v dějinách říše byzantské. Ještě dnes podává výmluvné svědectví o nádhře bývalé, ať již téměř 500 let neslouží se tu nekřesťanská oběť Kristova. Veliké turecké nápisy jsou zřejmou známkou, že je to mešita turecká.

ohromnosti prostředků peněžních, jichž k výstavbě a výzdobě chrámu toho bylo potřebí, a též tu si vybájila, že se jich Justinianovi dostalo způsobem nadpřirozeným.

Ještě dnes mluví k nám z chrámu toho minulost přes cizí muslimský nátěr, zvláště z mosaik s obrazy Krista a císaře před ním se sklánějícího, mluví k nám četné vzpomínky na to, co vše se v něm odehrávalo. Když ke konci 10. století velkokníže kijevecký Vladimír hodlal se vzdáti pohanství, poslal své bojary po světě, aby hledali nejlepší náboženství. A právě krásy chrámu sv. Sofie to byly, které rozhodly obrácení Rusů na víru křesťanskou. Na jedné z gallerií nalezneme nápis hlásající, že tam se svým dvorem sedávala císařovna Theodora. V jedné mramorové dlaždici nalezneme jméno slavného dožete benátského Enrica Dandola a jinde nápis, svědčící o tom, že sultán turecký Mohamed II. dal rozmetati kosti tohoto vynikajícího státníka. Chrám sv. Sofie byl vždy baštou pravověrnosti a střediskem náboženského života říše; proto ho Turci nemilují a zanedbávají; cítí příliš zřetelně, že Konstantinopolis nebyla jejich městem. Známa je konečně legenda, podle které kněz, sloužící mši sv., když Turci r. 1453 do chrámu vtrhli, zmizel s kalichem ve stěně chrámu a vyjde opět, až chrám ten se stane opět křesťanským a na místě půlměsíce se zaskví na jeho kupoli kříž.

Císař Justinian byl vůbec velkým stavitelem. Nejenom hlavní město, nýbrž i celá říše pokryta byla za jeho vlády nejrůznějšími stavbami, chrámy a kláštery, paláci a pevnostmi, mosty, cisternami a vodovody, lázněmi a nemocnicemi, jež vesměs svědčí o hýřivé téměř činnosti císařovně. Na vysokých pláních v Alžíru a Tunisu, v pouštích na Sinaji, v opuštěných krajinách Malé Asie, právě tak jako v Konstantinopoli, Soluni, Ravenně a Poreči jsou nevyhladitelné stopy této činnosti. Na všech těch dílech je patrný duch vynalézavosti, odvaha v luštění nejjemnějších problémů architektonických a neobyčejná čilost mistrů 6. století. Tak

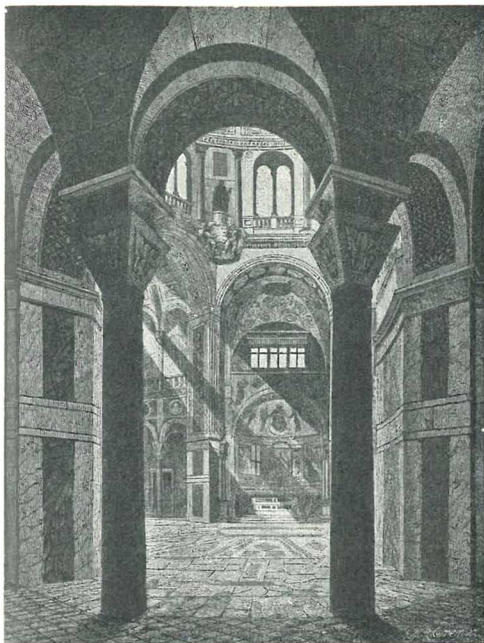

Vnitřek chrámu sv. Sofie, jak se jeví s hoření galerie. Je na něm patrné, jak stavitelé tehdejší soustředili veškerou svou snahu na to, aby nádhernou výzdobou vnitřní okouzlili a uchvátili věřící. Muslimové nyní nevěnují mu arci pravé péče, jakoby si stále byli vědomi, že byl až do konce byzantaké říše střediskem řecké pravověrnosti.

v Konstantinopoli se připomínají z jeho doby náměstí Augusteion, lázně Zeuxippovy, císařský palác s podivuhodnou stavbou, zvanou Chalke, od něho opravené thermy Arkadiovy, jeho vodovod s dvojím patrem arkád a jeho velkolepé cisterny sloupky zdobené. Na tomto velkolepém rozvoji uměleckém měla podíl celá říše, ba císařští stavitelé byli činní i mimo hranice říše, jako v Persii budovali palác králi perskému Chosroovi.

Dle vzoru velechrámu sv. Sofie vznikly již za Justiniana I. a ovšem také později četné chrámy jiné v Konstantinopoli a na jiných místech. Tytéž základní znaky pozorujeme i na stavbách světských z té doby. Současně se rozvíjel všude neobyčejný přepych. Poněvadž lid křesťanský se shromažďoval uvnitř chrámu, obrátili umělci byzantští veškerou pozornost k výzdobě tohoto vnitřku, který oslňoval nádherou. Kamenné krajky na hlavicích sloupů, nástěnné malby ze života Kristova, Panny Marie, andělů, proroků, mučedníků a světců na kopulích, práce mosaikové s podobnými postavami, velkolepá barvitost mramorů na stěnách, nákladná díla zlatnická a skvělé látky zdobící oltáře, to vše působilo v chrámech dojmem úchvatným. O nádheře mosaik tehdejších svědčí dosud zbytky v chrámu sv. Sofie v Konstantinopoli, v některých chrámech Thessaloniky v Makedonii a Ravenny v Itálii. Mosaikami byly vyzdobeny ovšem také stavby světské; tak císař Justinian dal v předsíni stavby Chalke zpodobiti svá vítězství v Africe a Itálii. Tytéž směry pozorujeme i v drobnomalbách, jimiž jsou ozdobeny tehdejší rukopisy, v malbě enkaustické, pracích ze sloni a polovypuklinách. Sochařství naproti tomu, jsouc zavrhováno od církve, více ustupovalo v pozadí a fresky, které rovněž nebyly příliš oblíbeny, byly stále více zatlačovány mosaikami.

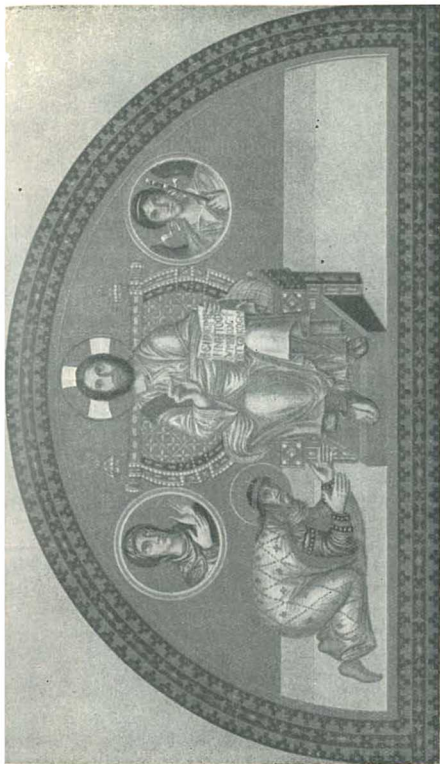
Umění mosaikové, jež bylo u Byzantinců velmi oblíbeno, spojujíc motivy klasického umění s vlastní vynalézavostí, šířilo se zvláště od doby Justinianovy, neboť pevně rozčleněná soustava kupolí, oblouků a pilířů ve stavbě chrámů

Vnitřek chrámu sv. Vitala v Ravenně v Itálii. Chrám ten, vzniklý mezi r. 526 a 547, jest mnohoúhelná stavba s kopulí. Osm pilířů, v osmiúhelník sestavených, nese vrchní zeď a spo'u kopuli. Osmistranná okružní chodba přilpíná se ke kopu'ovitému prostoru ve dvou patrech a mezi hlavní pilíře jsou postaveny sloupy.

poskytovala volné pole pro dekoraci ploch. Je sice pravda, že svěžest a volnost figur, jaká se mohla jevit v malířství, byla tu postavám odňata, ale byl to vkus doby a mosaiky ty působí i přes jakousi tvrdost harmonickým dojmem, jsouce vypočteny pro vzdálenost. Charakteristické jsou po té stránce zvláště svrchu uvedené mosaiky chrámů sv. Vitala a sv. Apollinaria v Ravenně, kde osoby ve scénách Obětování Isákovy, Kristus trůnící mezi anděly a světci na kouli světové a Justinian a Theodora uprostřed svého dvora mají přes svoji konvenční jednotvárnost přece cosi svérázného. Nad tyto mosaiky harmonií a uměleckým vkusem ještě vynikají nedávno po r. 1912 objevené mosaiky v chrámu sv. Demetria v Thessalonice, jež pocházejí ze 6. neb 7. století. Jsou věnovány vesměs oslavě sv. Demetria, jemuž dárci je věnovali jako votivní dary, davše se tu sami s jasnou a usměvavou tváří zvěčniti v úboru vysokých úředníků. Uprostřed bývá Madonna, trůnící mezi anděly. Totéž umění realistické se mohlo projevit v portrétech, jak vidíme na př. na obrazech světců Sergia a Bakcha v Museu duchovní akademie v Kijevě na Rusi. Mosaik se také užívalo jako ozdoby podlah a tu zvláště se mohl uplatniti radostný realismus hellenistický. Mimo to bylo možno tak stvořiti díla trvalejší než každým jiným druhem malířské techniky.

Význam tohoto umění se ještě zvýšil, když ve sporu obrazovém a po něm se ustálila praxe, podle níž nebyly v chrámech přípustny sochy, nýbrž jen výjevy na plochách. Vedle zvířat, rostlin a ornamentů byly v těchto mosaikových dílech zobrazovány scény ze Starého a Nového Zákona a z dějin křesťanství. Formy klasické však brzo ustrnuly a umělecká dovednost klesala čím dále tím více, ač technika zůstávala na stejné výši. Obřadnost dvorského života vnikla znenáhla i do umění a projevila se i na náboženských malbách v seskupení osob a v držení těla. Vytvořily se určité typy pro osoby biblické, od kterých se umělci neuchylovali; také jim nešlo o jemnost v provedení a o zdokonalení výtvorů. A přece

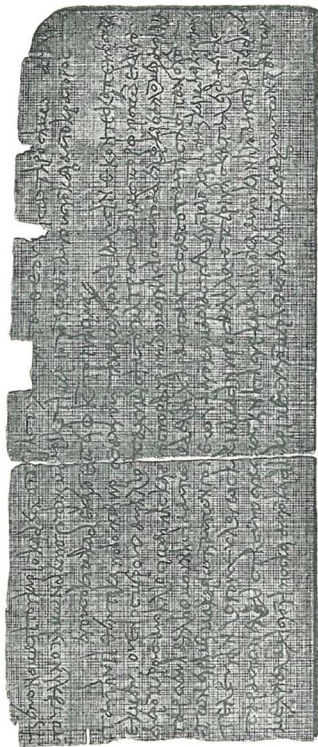

Mosaikový obraz v chrámu sv. Solie v Konstantinopoli, umístěný nad hlavními portálem, vedoucím z předstíně do chrámu. Po obou stranách Krista, sedícího na trůně, jsou v medailonových obrazech umístěni Panna Marie a archanděl Michael. Před Kristem skloněn je císař, snad Justinian; je to postava pokročilého věku, oblečená v dalmatiku perlymi posetou. Podle toho pochází tento obraz se zlatou půdou ze 6. století. Je-li tím císařem Herakleios nebo Basileios I., jak mní někteří, náležel by arci teprve do 7. nebo dokonce do 9. století.

nám obrazy ony imponují visionářskou září a majestátním klidem postav. Charakteristickou jejich známkou jest, že jednoduchá modř podkladu byla brzy nahrazena zlatou půdou, která byla pořízena tak, že kovové plátky položeny mezi dvě vrstvy zlata a ty pak ztaveny. Poněvadž tu bylo třeba jen mechanické pilnosti, udrželo se toto umění až do konce říše.

Podivuhodno je, jak v této době počala mizeti antická radost z plastického zpodobování a jak s mizející technikou díla skulpturální ustupovala víc a více v pozadí. Sochařství sice žilo ještě dále; ze 6. století se připomíná jezdecká socha Justinianova, umístěná na náměstí Augusteiu, jež existovala ještě v 15. století, ba víme i o soše Konstantina VI. z 8. století. Ale umění toto, částečně pod vlivem církve, ochabovalo a omezovalo se pak jen na reliefy. Po té stránce zasluhují zmínky práce ze sloni, v nichž zprvu se snoubí řecká elegance s jakousi volností pojetí, ale znenáhla pod vlivem syrsko-perským hellenistický směr se přetvořuje v pojetí východní, což vidíme v uspořádání i v pohybu. Tentýž směr pozorujeme i v zlatotepectví, technice emailové a na tkáních.

Přehlédneme-li ráz tohoto umění 6. století, vidíme, že z vlivů, které na ně působily, byl nejmocnější vliv Alexandrie. Podrželi tedy umělci některé podstatné prvky umění klasického. Jako umělci klasičtí milovali krásu uspořádání, vznešenost postojů, souladnost a uhlazenost závěsů a měli oblibu pro bývalou malebnost. Podléhající i jiným vlivům, porušili arci leckdy ráz antiky, ale mocný dech antického nadšení přece jimi pronikal. Z vlivů východních vyplynul u byzantských umělců smysl pro přepych a velkolepost a tím znenáhla docela ztuhla okouzlující fantasie umění starověkého. Avšak umění byzantské právě křesťanstvím se stalo uměním tvůrčím. Ono dalo výtvorům křesťanským originální fysiognomii a vyjádřilo velkolepě skvělost triumfujícího náboženství, velebnost věcí božských a naděje,

Faksimile listiny císaře Maurikie. Tato listina, psaná na papýru, nalezena byla v Egyptě, psána byla kolem r. 600 po Kr. a je nyní uchována ve sbírkách Louvru v Paříži. Císař Flavius Maurikios Tiberios je tu zván zveštovatelem tře a samovládce.

kteřé náboženství podává lidstvu. V něm se uplatňovalo sice též umění světské, ale umění byzantské bylo obzvláště a podstatně uměním náboženským. Mělo význačný ráz theologický a vždy jej zachovalo. Církev, která ho užila jako nástroje pro poučení a oslavu, bděla nad ním dosti horlivě a tím ovšem vznikla v něm jakási jednotvárnost. Ta se však naprosto nezvrhla v jalovou ztrnulost, neboť po velikém náběhu originální a tvůrčí činnosti 6. století ještě dvakrát nový život jím pronikl a přetvořil je. Po prvé bylo to v 9. a 10. století, po druhé ve 14. století, ale umění byzantské vždy zůstalo těsnými pouty spjato s církví a z tohoto spojení vyplynula jeho opravdová a nesporná velikost a spolu některé slabosti.

Ještě nástupci Justinianovi byli velcí stavitelé; jejich péčí postaveny v Konstantinopoli nové chrámy a také císařský palác byl nově vyzdoben. Ale tvůrčí mohoucnost, kterou se vyznamenávala století předchozí, se uvolňovala, opakovaly se posvěcené formy, ale už nově nic nebylo vynalézáno a brzo následoval úpadek. To se vysvětluje okolnostmi dějinými. Vláda Justinianova vyčerpala síly a prostředky říše. Rozvrat říšských financí byl tím osudnější, že říše byzantská začala býti na všech stranách ohrožována nepřáteli.

Umění byzantské, které se povzneslo za Justiniana I. k tak mocnému rozmachu, nenalézalo tedy potom ani ve společnosti, ani v sobě samém mocných zárodků života, neboť mu scházela láska ke kráse; základní pružinou jeho vývoje byla jen láska k přepychu a tradici. Proto začala brzy nabývat převahy umění průmyslná. Umělci neměli lásky k přírodě, dávali zvířatům formy fantastické, neměli smyslu pro krajinomalbu, zpodobovali osoby v neohebných rouchách hedvábných, dávali Kristu vzezření východního vládce, vyhýbali se úzkostlivě scénám, v nichž by se mohla velebnost Boží jeviti poníženou, jako bičování a ukřižování, zkrátka neprováděli takových výtvorů, v nichž by musili rozvinouti život a pohyb.

III. HERAKLEIOS A JEHO DYNASTIE 610—717. DYNASTIE ISAURSKÁ A FRYŽSKÁ 717—867.

Dějiny politické a církevní: Ztráta Syrie a Egypta za Herakleia. Nové hrozivé nebezpečí od Arabů za Leonta III. Neúspěchy na Balkáně. Ztráta Kreta. Osudy Herakleia, Lva V. Armenského, Theofia a Michaela III. Reformy Leonta III. Spor obrazoborecký: Úmysly císařů obrazoboreckých. Zmenšení významu říše na západě. Tříštění sil církve. Vnitřní správa říše: Reformy Leonta III., proměna provincií v themata, autonomie obcí, účinky dobré správy. Rozvoj individualismu v zákonodárství byzantském. Náboženský duch v občanstvu a armádě. Zvyky pohanské a pověrečnost. Zemědělský vývoj říše: Vojenská léna. Vliv ztráty Syrie a Egypta na rozvoj obchodu a průmyslu. Obchodní spojení se severem a Středozezním mořem. Literatura: Všeobecná chudoba, mrtvá století. Umění: Rozvoj umění za doby obrazoborecké. Návrat k umění hellenistickému. Zbytky toho umění. Mezinárodní vztahy kulturní: Vlivy na říši byzantskou. Vlivy říše byzantské na západ, východ a Slovanstvo.

V zakladateli nové dynastie Herakleiovi osud uštědřil říši muže výborného. Na trůn byl povznesen v době pro říši nejvyšší nebezpečné a osvědčil se plně hodným důvěry v něho kladené. Posledním císařem dynastie Justinianovy byl Maurikios. Ten se na konec znelíbil vojsku a byl zavražděn od vůdce buřičů Foky, který pokládal prestol císařský jen za prostředek k ukojení svých prostopášností. Císařovna Konstantina, vdova po Maurikiovi, která se pokusila o vzpouru proti němu, byla jata a umučena s třemi nevinnými dcerami právě na tom místě v Chalkedonu, kde před tím vykrvácel Maurikios s pěti syny. Také spoluvinníci její byli pronásledováni, mučeni a oslepováni. Zatím na východě se rozzuřila znovu válka s Peršany. Fokas se znepřátelil i se stranou Zelených, která mu přála, a dal některé posměváčky z nich, vytýkající mu opilství, zohaviti, jiné v pytlích zašité ponořiti do moře. Tu zeť jeho Krispos, nepokládaje se rovněž dosti bezpečným, přemluvil senát, aby povolal do Konstantinopole Herakleia, místodržitele afrického. Tak se stalo. Herakleios poslal do hlavního města svého syna Herakleia, který, spojiv se s velitelem Abydu, bez překážky přitrl ke Konstantinopoli. Vše odpadlo od krutovládce Foky, ten byl jat

a mučen a konečně hlava jeho oddělena od trupu a trup spálen v duté kovové krávi.

Herakleios, zvítěziv u hlavního města nad protivníky, povolán byl císařem a založil novou dynastii. Vláda jeho znamená v dějinách byzantských epochu tím, že mohutnou silou odražený útoky Peršanů, s nimiž bylo říši již za předešlého období houževnatě zápasiti. Uvážíme-li zoufalé postavení říše, která byla r. 614 od Peršanů zbavena Syrie a r. 619 i obilnice říšské Egypta, a to v době, kdy Slované a Avari znova a znova pustošili poloostrov Balkánský, uvážíme-li její rozvrat uvnitř a naprostý nedostatek kázně v armádě, uznáme zajisté, že rozřešiti tak těžkou úlohu bylo skvělým činem státnické a vojenské dovednosti, a nebudeme se diviti, že od Byzantinců samých byl císař Herakleios pokládán za posledního velikého zástupce v řadě světovládých římských císařů, který stál na rozhraní dvou dob a jehož vláda spadá do doby, kdy zátopa islamu po prvé se rozlila po krajinách Asie, aby jako nová světová moc pohltila říši byzantskou a s ní i křesťanství.

Pádem Jerusalema r. 614 se dostal i svatý kříž, jež kdysi našla Helena, matka Konstantina Velikého, do rukou Peršanů, nenáviděných to ctitelů ohně. Také hrob Spasitelův zpustošen a nádherné chrámy, císařem Konstantinem Velikým a císařovnou Helenou postavené, byly zpleněny nebo spáleny. Mimo to asi 90 tisíc křesťanů povražděno. To bylo ovšem potupou pro veškeré křesťanstvo. Po pádu Egypta r. 619 a ohrožení hlavního města říše císař neviděl již žádné záchrany, a toliko prosby lidu, senátu a patriarchy Sergia zdržely Herakleia, aby nepřenesl sídla svého do Karthaga. Válka proti Peršanům prohlášena za válku svatou, církev sama projevila ducha nanejvýš vlasteneckého a dala zlaté nádoby své přelíti v mince, aby zaopatřila císaři svému prostředky válečné, takže tento se mohl s velikým vojskem, jež plálo svatým nadšením, vrhnouti na odvěkého nepřítele říše. Bojoval s Peršany brzo v Armenii, brzo v Medii a, nedav se

ani útokem Avarů s Peršany spojených na Konstantinopolis pohnouti k návratu, rozmetal rozhodnou bitvou u Ninive r. 627 mocnou říši perskou a zjednal opět převahu říši byzantské. V zaslouženém triumfu mohl se vrátiti do jásajícího sídla svého, oslavován jsa po celé říši, které připadly opět všechny provincie od r. 604 ztracené. I svatý kříž opět jí byl navrácen a u přítomnosti císaře dne 14. září r. 629 opět vztýčen. Památka této události se slaví dosud v církvích křesťanských.

Tyto úspěchy byly odměnou za soustředění veškeré hotovosti říšské na východ. Tím aspoň částečně napravena byla chyba Justinianova, který, přepínaje síly říše, zanechal nástupcům svým dědictví, na všech stranách ohrožované. Za Herakleia ovšem španělských držav říše byzantské zmocnili se Visigothové a severozápadní části poloostrova Balkánského osadili Chorváti a Srbové, kteří, byvše tam povoláni asi od Avarů, stali se později rozhodnými nepřáteli národa avarského jako Bulhaři a od té doby byli klínem mezi Slovany západními a východními. Ale za to úspěchy právě získanými na východě dosaženo opět jednoty říšské, která byla zesílena i návratem ku starým tradicím říšským. Živel řecký, stále potlačovaný od Justiniana, konečně triumfoval, aby již nikdy neustoupil živlu latinskému.

Bohužel této jednoty říšské bylo dosaženo jen na krátkou dobu. Dědictví po Peršanech přejali Arabové, kteří, puzeni jsoouce fanatismem nového náboženství Mohamedova, zničili bitvami u Kadesie r. 635 a Nehavendu r. 640 perskou říši Sasanovců a brzo i říši byzantské se ukázali strašnými odpůrci. Dobytí Persie od Arabů mělo pro evropskou kulturu dalekosáhlé následky, neboť uvolnilo Turkům cestu do Persie a tím do oblasti byzantské kultury. Bylo to v době nanejvýš osudné, kdy říše byzantská byla oslabena a vyčerpána válkami perskými. Císař, chtěje církvi nahraditi vypůjčené poklady, uvalil na poddané nová břemena, jimiž podvrácen hmotný i duševní blahobyt lidu. Úzká souvislost

politiky světské a církevní tehdy nanovo se objevila. Pozorujeme tu pravý opak proti Justinianovi, jemuž jednota víry byla prostředkem k dosažení jednoty říše. V Herakleiovi však říšská jednota, zdarem zbraní jeho získaná, vzbudila touhu po jednotě církevní. Jeho církevní politika upravila téměř půdu výbojným Arabům.

Chtěje totiž smířiti četné monofysity ve východních částech říše, zvláště mezi Egyptany a Syřany, kteří při vpádu Persanů r. 612 se objevili velmi nespolehlivými poddanými, dal patriarchou Sergiem sepsati nové henotikon, ve kterém sestaveno nové učení monotheletické, t. j. učení o jediné vůli v Kristu. Návrh ten dosáhl ohromného úspěchu. Ale pro úsilný odpor Sofronia, patriarchy v Jerusalemě, ke sjednocení nedošlo a císař, chtěje dalším sporům zabrániti a zároveň církev římskou poněkud upokojiti, vydal r. 638 svoji ekthesi, t. j. výklad sporných náboženských otázek. Vším tím vzrůstala veliká nelibost proti církvi a tím i proti říši byzantské v Syrii a Egyptě, takže výbojní Arabové, kteří víry a majetku se nedotýkali, nikde se nesetkávali s odporem. Ani osobní objevení císařovo na bojišti syrském neprosspělo. Bitvou nad Jarmukem r. 635 ztracena Syrie a Mesopotamie, r. 638 opanován i Egypt a r. 640 padlo po 14měsíčním obležení i hlavní město jeho Alexandrie v ruce Arabů.

Tak velikolepé dílo Herakleiovo bylo zničeno; říše byzantská omezena jen na poloostrov Balkánský, řeckou Malou Asii, severní Afriku, některé državy v Itálii, na ostrov Sicílii a ostrovy ve východních částech Středoziemního moře. Tím ovšem sklesla se stupně velmoci, ale jsouc zbavena částí, národností i věrou se různících od jádra obyvatelstva řeckého, mohla vnitřně zmohutněti. Po smrti Herakleiově Arabové začali podnikati lupičské výpravy námořské proti jižním pobřežím říše a ta na neštěstí neměla rekovné postavy rázu Herakleiova na trůně. Posledním potomkem rodu Herakleiova Justinianem II. počala doba vnitřních zmatků a neblahé anarchie, v níž za 32 let se vystříдалo šest císařů.

Ale na štěstí ani říše kalifů arabských se netěšila vnitřnímu klidu, takže postup Arabů Malou Asií až k samému Chalcedonu byl z počátku celkem bezúspěšný, jakkoli říše byla jimi stále znepokojována.

R. 668 konečně vysláno loďstvo arabské k hlavnímu městu, jež současně obleženo i na suchu. Arabové mysli, že dobytí Konstantinopole bude právě tak snadné, jako se již zmocnili Antiochie, Jerusalema, Alexandrie a jiných měst. Ale zapomněli, že hlavní město byzantské říše má silné a mohutné opevnění a četné obhájce, nadšené pro náboženskou myšlenku, a že řecký oheň, vynalezený syrským Řekem Kallinikem z Heliopole, vykoná také v jejich loďstvu dílo zhouby. Také vojsko suchozemské bylo tehdy poraženo. Přes to tvrdšíjní Arabové, jimž bylo slibováno odpuštění hříchů, pokaždé v době letní se objevovali s loďstvem u hlavního města, ale vždy musili odplouti s nepořízenou, takže kalif Muavija, pohnut jsa ztrátou 30.000 bojovníků svých, uzavřel konečně r. 675 třicetiletý mír. Ano na kalifech arabských dokonce byl vynucen poplatek, hlavně tím, že Mardaitové, loupeživý křesťanský národ, sídlící v horstvu Libanonském, opětovali své vpády do říše kalifů. Mimo to stejná víra a stejné zájmy obyvatelstva maloasijského s obyvatelstvem hlavního města byly mocnou vzpruhou energického obranného boje proti Arabům. Naproti tomu za císaře Leontia r. 697 nadobro byla ztracena severní Afrika, jež po nešťastné bitvě u Utiky spolu s Karthagem padla do rukou Arabů a jimi oloupena o starou svoji kulturu.

Se ztrátou velikých měst Alexandrie a Antiochie přestalo i jejich církevní, literární a obchodní soupeření, což posílilo vliv a vynikající, přední postavení Konstantinopole v říši. Snad jen Thessalonika byla by mohla býti v oněch dobách rovnocennou její soupeřkou, kdyby stálé boje proti Slovanům nebyly vyčerpávaly jejich sil. Po čtyřikráte byvši obležena od Slovanů, hrdinně odrážela jejich útoky, ale ovšem nemohla jich úplně oslabiti, ježto celá téměř hotovost říšská

byla zúčastněna v boji o existenci říše proti Peršanům a Arabům a obrana poloostrova Balkánského byla ponechána posádkám větších měst a domácímu obyvatelstvu. Humánní zájem o blaho každého národa, jaký dle mínění moderních žádáme od správy země, nebyl ovšem význačným rysem Rhomaiů; přes to však vláda byzantská jistě nepřihlížela nečinně k postupování Slovanů v Makedonii a Thessalii. Vždyť po ztrátě kvetoucích zemí asijských zajisté běželo o to, aby zachovány byly v neztenčeném rozsahu aspoň země evropské. Slované začali na malých lodicích provozovati i námořní lupičství a zpustošili mnohé kraje řecké. Konečně se vypravil proti nim s velkým vojskem císař Justinianos II. na počátku 8. století, mnoho jich zajal, jiné přiměl k míru a některé přesadil do krajiny Opsikia blíže Propontidy, kde z nich zřídil silné vybrané pluky pro boje proti muslimům, t. j. vyznavačům náboženství Mohamedova.

Ovšem prostředky říšské na všechno nestačily, a tak vysvětlíme si velikou pohromu, kterou říše utrpěla na severu: Chán bulharský Asparuch se zmocnil totiž r. 679 Moesie, t. j. nynějších bulharských sídel, a podrobil odtud okolní národy slovanské; Bulhaři, členové uralo-altajské rodiny národů, splynuli potom se Slovany, přijali jejich řeč a založili mocnou říši s hlavními městy Velkou Přeslaví, Varnou a Silistrií. Ano Asparuch, poznáv slabost Rhomaiů, donutil císaře Konstantina IV. Pogonata, aby se vzdal práva na Moesii. Říše bulharská potom po tři století stále vzrůstala. Od té doby čím dále tím více mizela v krajinách těch kultura hellenská, jako v Egyptě a Syrii zničena byla Araby. Do objevení Bulharů a trvalého jejich usídlení na Balkáně věnovali císařové byzantští pozornost Balkánu jen potud, pokud bylo potřebí zajistiti volný obchod a svrchovanost vojenskou. Potom však musila se říše byzantská proti nim brániti. Ale ani pak neměli Bulhaři ještě valné důležitosti, aspoň neměli té důležitosti jako Frankové na západě, a postupovali-li proti říši byzantské, nebylo to proto, aby se tam

stali pány, nýbrž aby vynutili placení poplatku jako Avarové, aby obdrželi příznivější hranice nebo lepší obchodní odbytiště pro výměnu svých výrobků. Všem ostatnímu bránilo jejich pohanství. Teprve když ke konci 9. století přijali křesťanství, mohli proniknouti do evropské civilisace.

Ve věcech církevních nástupcové Herakleiovi se ukázali odpůrci učení monotheletického, ale zároveň dali v nich na jevo neobyčejnou energii. Císař Konstantinos III. přikázal svým typem, t. j. vzorem víry, od patriarchy Paula r. 648 sepsaným, mlčení i pravověrným i monotheletům, s velikým důrazem háje svrchovanosti císařské i ve věcech církevních. Avšak papež římský Martin I. slavně odsoudil jak Herakleiovu ekthesi, tak i Konstantinův typos a za svoje přesvědčení dokonale svůj život ve vězení v Chersonu. V souhlase s ním i sv. Maximos důrazně hájil svobody církve proti vládě a císaři, odpíraje císaři konání úkonů posvátných a svolávání synod, a právě to se mu v Konstantinopoli vytýkalo jako nedostatek vlasteneckého smýšlení, plynoucí ze záští proti Řekům. Maximos se nám jeví tu jako revoluční národní novotář a zároveň tu pozorujeme projev národního vědomí řeckého pod rouškou církevní. Nástupce Martina I. papež Vitalian se mlčky podrobil císaři a přijal jej s duchovenstvem a lidem s okázalou slávou, když r. 663 navštívil Řím, pojav před tím romantický plán učiniti jej opět residencí. Nevole, která z tohoto dokonalého úspěchu vlády nad církví vznikla na západě, byla r. 680 odstraněna ekumenickým sněmem v Konstantinopoli, na němž císař Konstantinos IV., chtěje vzhledem ku své politice italské a ztrátě východních zemí, pro které se daly všechny pokusy sjednocovací, získati znova sympatie západu, dal monofysitické a monotheletické učení zavrhnouti a smířil se s církví římskou, která od té doby zaujala vůdčí postavení ve věcech církevních.

Jako kdysi Řecko v 5. století př. Kr. nebylo by odolalo útokům Peršanů, kdyby nebylo mělo svého Miltiada a The-

mistoklea, tak i říše byzantská byla by propadla neodvratné zkáze, kdyby návalu Arabů nebyl se opřel nový znamenitý hrdina Leon III. Isaurský, jenž, pocházející z Germanikeie v Syrii, založil dynastii syrskou neboli isaurskou; tento druhý název dynastie jest vlastně mylný, ale věky posvěcen. Jsa za císařů Anastasia II. a Theodosia III. nejvyšším velitelem vojsk na východě, byl od obyvatelů města Amorია ve Frygii, jež vysvobodil z obležení Arabů, povolán císařem a slavil dne 25. března r. 717 slavný vjezd do Konstantinopole. Jeho nastoupení na trůn jest jedním z nejdůležitějších momentů v dějinách lidstva. Novým upravením správy říše, vojenství, financí a soudnictví zasloužil si čestného názvu obnovitele říše. Jím počínají červánky lepší budoucnosti říše, jím odrazeny poslední mohutné útoky Arabů, kteří chtěli dobytím Konstantinopole zasaditi říši ránu smrtelnou.

V létě r. 717 obležena byla hrdá tato pevnost na Bosporu se strany zemské i mořské. Ale rozvážnost, ráznost a věhlas císařův, pomoc Bulharů, strašlivá moc řeckého ohně a prudká zima zeslabily armádu Arabů tak značně, že nové arabské loďstvo, jež v létě r. 718 do Bosporu připlulo, jen částečně nahradilo ztráty utrpěné. Porážka loupežné výpravy, kterou Arabové byli nuceni vyslati do Bulharska, mor v armádě a nové ztráty, zradou křesťanského mužstva a řeckým ohněm způsobené v loďstvu, přinutily Araby konečně k odplutí a k odchodu. Z loďstva bouří zničeného toliko pět lodí se vrátilo do Alexandrie. To byla porážka, jaké islam dosud nezažil. Od té doby byl schopen pouze menších výprav a i těm rozhodné vítězství u Akroina v Malé Asii r. 740 učinilo konec. Důležitost vítězství u Konstantinopole r. 718 pronikla i za hranice říše; západ, rozechvěný dosud ztrátou říše Visigothů, které se Arabové zmocnili po svém vítězství u Xeres de la Frontera v jižním Španělsku r. 711, počal opět volněji dýchat, ale teprve vítězství, u Poitiers ve střední Francii Karlem Martellem r. 732 získané nad Araby, zba-

vilo jej strachu docela. Tak se osvědčila říše byzantská jako bašta proti návalu islamu.

Není tudíž divu, že nástupci Leontovi činili všemožné pokusy proti Arabům o znovuzískání ztracených provincií, ale celkem s malým úspěchem. Kalif Harun al Rašid podnikl neméně než 8 loupežných vpádů do krajín Malé Asie a již r. 781 vynutil si značný roční poplatek. Loupežné výpravy i později často opětovány a za císaře Theofila dokonce bylo spáleno město Amorion ve Frygii, rodiště zakladatele fryzské dynastie Michaela II. Za jediný úspěch diplomatického umění byzantského může býti pokládán spolek, za císaře Leonta V. Armenského ujednaný s Aglabovci v Africe, kteří nejen s Abbasovci v Bagdadě, nýbrž i s Omejovci ve Španělsku žili v nepřátelství. Spolkem tím bylo zabezpečeno držení Sicílie, na kterou Arabové odedávna konali nájezdy, pokládajíce ji za klíč k Italii. Za to však r. 826 dobyli andalusští Arabové ostrova Kreta a založili tam samostatné panství; nové jejich hlavní město Chandak dalo ostrovu tomu jméno Kandia. Všechny pokusy, ostrova toho dobýti zpět, byly zmařeny, poněvadž Rhomaiové byli nuceni hájiti Sicílie a jižní Italie. Za Michaela III. mohl býti již jen východ Sicílie proti Aglabovcům hájen. Proti kalifátu bagdadskému bojováno tehdy sice s větším štěstím, poněvadž sám byl v rozkladu, ale vláda sama se zbavila vydatné pomoci Paulikianů, kteří za doby císařů ikonoklastických se těšili největší snášlivosti a v bojích s Araby prokazovali říši výtečné služby.

Za vlády isaurské dynastie stihl Helladu a Peloponnes r. 747 a 748 strašný mor, který ve 2. polovici 8. století měl za následek proměnu národopisné tvářnosti těch zemí. Mnoho lidí z Hellady a Peloponnesu bylo též převedeno do Konstantinopole a mnoho lidí se vystěhovalo do přímořských měst. Území takto opuštěná mohli zaujmouti Slované; ba mohla to býti i byzantská vláda sama, která jim na venkově přidělila pozemky. V 10. století byla již Hellas a Peloponnes osazeny zcela určitě kmeny slovanskými. Ale

pozoruhodno jest, že tam Slované nezaložili žádné slovanské říše jako v Chorvatsku, Srbsku a Bulharsku, kteréžto země navždy pozbyly i svých antických jmen. Mezi Slovaný v Helladě a na Peloponnesu jednak oblíben byl kočovný způsob života, jednak odpor řeckého národa udolal všechny pokusy zmocniti se pevných měst a přístavů, neboť jen tak byl by mohl slovanský živel v krajinách těch vstoupiti v soutěž s žívlem řeckým.

Vláda byzantská ovšem též udusila v zápětí každý větší rozmach moci slovanské. Výboje Konstantina V. Kopronyma proti Slovanům v Makedonii r. 758 ovšem neměly dlouhého trvání. Za to však výprava Staurakiova r. 783 proti Slovanům v Makedonii, Helladě a Peloponnesu skončila úspěšně. Také za císaře Nikefora I. odražen útok Slovanů na město Patry na Peloponnesu, jehož se chtěli zmocniti, aby odtud mohli býti ve spojení s Araby. R. 812 nastalo jakési rozdělení zájmů mezi říší byzantskou a franskou. Nadvládu nad Slovaný pobřežními ponechala si říše byzantská, kdežto Slované vnitrozemští ve staré Illyrii připadli Frankům. Slovanstvo na Peloponnesu podlehl potom brzy síle řecké kolonisace a křesťanských misíí. Vzbouření jejich za Michaela III. snadno bylo udoláno. Proti Bulharům bojováno za dynastie isaurské a fryžské se střídavým štěstím. Konstantinos V. Kopronymos bojoval proti nim celkem šťastně, ale za to Nikeforos I. a Michael I. Rhangabe utrpěli od bulharského chána Kruma hrozné porážky a teprve Leon-tovi V. Armenskému se podařilo jej poraziti. Za této doby skandinávští Rosové v 1. polovici 9. století pronikli podél řeky Dněstru na jih a zpustošili severní pobřeží Malé Asie. R. 860 objevili se na svých primitivních lodích u Konstantinopole, ale musili odplouti s nepořízenou. Podobně loďstvo Rusů, kteří r. 866 učinili první útok na Konstantinopolis, bylo prý zázrakem rozprášeno.

Jedním z nejlepších císařů byl v této době po Leon-tovi III. císař Leon V. Armenský. Po Michaelu I. Rhan-

gabe povznesen byl r. 813 na trůn byzantský za velmi nebezpečné doby od vojska a lidu, hlavně zásluhou Michaela Amorijského, pozdějšího zakladatele nové dynastie. Šťasten byl ve válce s bulharským chánem Krumem, jenž byl nazýván druhým Sanheribem, a také na ostatních stranách za jeho vlády říše se těšila míru. Toliko spor obrazoborecký dále ji hubil. Císař podléhal ve všem obrazoboreckému vojsku a povolný patriarcha Theodotos svolal synodu, již ctění obrazů s veškerou přísností bylo zavrženo. Zatím však Michael Amorijský začal kouti proti císaři pikle a odsouzen r. 820 k smrti. Manželka císařova, hledíc k svatvečeru vánočnímu, vyprosila na císaři odložení trestu. Císař temně tušil neštěstí vlastní i pohromu rodiny, přece však povolil a to se mu stalo osudným.

Michael Amorijský dlel ve vězení v těžkých poutech. Císař, nemoha spáti, šel se podívat do vězení a našel vězně na posteli strážníkově, strážníka na podlaze, oba tvrdě spící. Tím ovšem značně se poděsil, vida v tom známky dorozumění. Návštěvu císařovu ve vězení zpozoroval jeden z otroků Michaelových, který, slyše císaře, jak se blíží, rychle vlezl pod postel a po odchodu císařově vyličil Michaelovi i jeho strážci, co se právě stalo. Tu strážce poznal, že mu jde o hrdlo, a proto přivedl Michaelovi do vězení jeho věrného přítele Theoktista v oděvu duchovním. Tomu Michael vyjmenoval své nejrozhodnější přívržence a vzkázal jim, aby ještě v noci zabili císaře a jej vysvobodili, sic že je všechny udá jako své spoluspiklence.

Těmto mužům prospěla náhoda. Ráno na Hod Boží vánoční přicházeli kněží a zpěváci zadní branou k paláci. Přátelé Michaelovi tedy v rouše kněžském a s meči pod svými rouchy připlížili se mezi ně a dostali se tak za šera do kaple, kam chodíval též císař, nemoha spáti, a rád s kněžími zpíval. Na něho se vrhli; on mával velikým krucifixem, i uťali mu nejdříve ruku a potom ho dobili. Ctitelé obrazů jásali, ale sám sesazený patriarcha Nikeforos prohlásil, že

církev je sice zbavena velikého nepřítele, ale stát výtečného panovníka. Po té spiklenci vyprostili ihned Michaela z vězení a ještě v poutech posadili na trůn císařský. Ještě do odpoledne musil v nich vězeti, poněvadž klíč od nich nemohl být nalezen; teprve odpoledne kovář mu je rozbil kladivem. Panovník v poutech na trůně, to byl i pro Byzantince zvláštní obraz!

Posledním císařem obrazoboreckým byl Theofilos, který panoval od r. 829 do r. 842 a dříve nebyval posuzován obzvláště příznivě, hlavně asi pro svoje nepřátelství k obrazům svatých.²⁹⁾ Byl to však celkem výborný panovník. Jeho učitel Joannes Grammatikos, jeden z nejučenějších mužů své doby, vštípl mu především lásku k spravedlnosti jakož i k vědám a uměním. Jako stavebníkovi a podporovateli věd a umění přísluší mu jedno z prvních míst. Spravedlnost konal neochvějně; v chrámu Panny Marie v Blachernách každý týden vyslychal a přijímal žádosti poddaných, což svědčilo o hlubokém jeho citu pro odpovědnost. Ale někdy zašel v krutosti a přísnosti příliš daleko. Účastníky zavraždění Leonta V. Armenského potrestal na hrdle, ač jim předtím slíbil nejen beztrestnost, nýbrž i odměnu. Palác Petrony, bratra své choti Theodory, který nepřipouštěl téměř světla a vzduchu do domku chudé vdovy, dal srovnati se zemí.

Nevlastní matka jeho Eufrosyna, dcera Konstantina VI., chtějíc ho oženiti, svolala prý do paláce největší krásky, aby si z nich vybral nevěstu.³⁰⁾ Císař přistoupil k jedné z nich,

²⁹⁾ O císaři Theofilovi býval úsudek moderních historiků nepříznivý. Nyní nabýváme o něm názoru lepšího. Jako nepřítele ctění obrazů církev ho arci nemohla mít ráda. Ale jinak se mu nemohlo nic vytýkati. Proto Roth v *Geschichte des byz. Reiches* str. 68 správně upozorňuje na problematičnost úsudku moderních historiků a s tím souhlasí i Bidlo v přednáškách Byzantské dějiny.

³⁰⁾ Toto vypravování o císaři Theofilovi a jeho přehlídce nevěst, sdělované mnohými kronikáři, pokládáno bylo dosud za historické. Proti tomuto mínění se vyslovil J. Psichari v pojednání *Cassia et la pomme d'or* (*Annuaire de l'École pratique des Hautes Études* 1910-11, str. 1—54, Paris 1910). Podle mínění Aug. Heisenberga, který práci tuto oceňuje v *Byzant. Zeit.*

Ikasii, a pravil: „Od ženy přišlo všechno zlo na svět.“ Ale ona ihned odpověděla: „Ale ženou byl také svět od zla osvo-bozen.“ Tu císař, soudě patrně, že žena, která má na vše hned odpověď připravenou, za mnoho nestojí, odvrátil se od ní a pojal za choť zbožnou Theodoru, načež Ikasia vstoupila do kláštera. Ale ani své skromné Theodoře nepovolil císař ve všem, ba jednou dokonce dal spáliti její kupecký koráb, po-kládaje za nedůstojné, aby císařovny římské kramařily. Na konci svého života boje se, aby jeho svat Theofobos ho nepři-pravil o trůn, dal ho stíti a, patře na jeho hlavu, pravil: „Už nejsi Theofobem, ale ani já za krátko Theofilem nebudu.“ Brzy potom skončil.

Nástupcem Theofilovým byl Michael III. Císařovna Theo-dora, za níž úcta obrazů opět byla obnovena, vládla za jeho nezletilosti. Ale jeho vládychtivý strýc Bardas, chtěje si sám upravit cestu k trůnu císařskému, působil naň velmi neblaze, ba popuzoval jej i proti matce a proti spořivému kancléři Theoktistovi. Toho dal Michael III. konečně zavraždit, ne-věda, že se tím zbavil největšího přítele a dobrodince. Tím byla ovšem podvrácena i moc Theodořina. Ta se uchýlila v ústraní a neomezeným pánem říše se stal Bardas, který docela nečinně přihlížel k tomu, jak se prázdní pokladnice říšská, naplněná za moudré vlády Theofilovy.

Císař mrzkým a prostopášným jednáním překonal ještě císaře Nerona, libuje si jen v hippodromu, obcuje jen s ní-zkými lidmi a oddává se pustým orgiím. Ba posměch si tro-pil i z důstojného patriarchy Ignatia; oblékl se do jeho rou-cha, a přestrojiv několik druhů za kněze, vstoupil do kom-naty Theodořiny v době, kdy ještě byla císařovnou. Ta po-klekla a pustý smích byl odpovědí na její omyl. Jindy zase odvážil se tupiti samé náboženství, rozdávaje při nějaké pitce

schrift 1911 str. 552, ukazuje Psichari správně, že toto vypravování náleží do říše bájí a že bylo vynalezeno od nepřátel obrazoboreckého císaře, proti němuž měla býti postavena pravověrná Kasia jako uctívatelka Bohorodičky. Budiž tomu jakkoli, poetického jádra tomu vypravování zajisté neupře nikdo.

„večeři Páně“; podával k pití ocet smíšený s hořčicí a měl neobyčejnou radost z nepěkných posunků pijících. Konečně napodoboval se svými druhy na ulici posvátné úkony patriarchovy a přerušoval posvátné zpěvy divokým rykem. Patriarchu Ignatia sesadil a nástupcem jeho se stal známý patriarcha Fotios. Nedůstojná smrt císaře Michaela III. je v souvislosti s počátkem nejslavnější dynastie na trůně byzantském.

Veliké válečné úspěchy a zdar říše za Leonta III. lze vysvětliti jeho znamenitými reformami. Se zvláštní energií se zasadil o to, aby obnovil a zesílil brannou moc říše. Škoda jen, že nezavedl všeobecné branné povinnosti a že neodstranil úplně vojsk žoldnéřských. Kdyby k technickým zbráním, z nichž zvláště byla kladena váha na dělostřelectvo, k loďstvu a pevnostem byla se přidružila silná armáda národní, byla by mohla říše za nástupců Leontových s úspěchem daleko větším čeliti Arabům a Bulharům. S reformami vojenskými souvisely reformy ve finančnictví, jež Leon III. podřídil svému osobnímu dozoru, a reformy ve vnitřní správě. Jím úplně odstraněno rozdělení říše v provincie a dokonáno rozdělení její v themata, jichž místodržitelé spojovali ve svých rukách nejvyšší moc vojenskou a občanskou. Ochrana těchto menších dílů říše byla tím daleko lépe zajištěna a střídáním místodržitelů odňata půda nebezpečným vzpourám vojenským. Nemenší zásluha přísluší mu v zákonodárství. Svým vřelým zájmem o stav rolníků, obchodníků, průmyslníků a řemeslníků a přísnou péčí o řádné vykonávání práva, jež obsaženo bylo v jeho řecké Ekloze, nepřímou zajištěl obranu říše proti Arabům.

Bohužel i tento vládce měl Achilleovu patu, domnívaje se, že moc duševní, jakou byla církev křesťanská, lze vnějšími prostředky sevřítí ve státní jho. Tato osudná chyba nebyla mu od dějepisců byzantských, stojících skoro vesměs na straně církve, odpuštěna. Tím se stalo, že na ohromné jeho zásluhy se často zapomínalo a on nazýván krutým samovlád-

cem a nepřitelem Boha.³¹⁾ On totiž v pocitu nejvyšší autory své rozšiřoval reformy své i na věci církevní a tak dal podnět k velikému hnutí, jež známo jest pod jménem hnutí obrazoboreckého neboli ikonoklasmu. O vlastních a bezprostředních pohnutkách, jež rozvířily tak prudký boj mezi církví a státem, nejsme dostatečně zpraveni. Zdá se však, že rozhodovaly tu ohledy náboženské i politické. Uctívání obrazů bylo křesťanskou metamorfosou plastického a malebného kultu bohů pohanských. Jako každá věc sama o sobě dobrá může se zvrhnouti, tak i toto uctívání obrazů v říši byzantské se zvrhlo v opravdovou, často velmi neblahou pověrečnost. Obrazy Krista, Panny Marie, sv. apoštolů a jiných světců netěšily se jen účtě jako osoby jimi zpodobené, nýbrž nabývaly i nadpřirozených schopností a očekávaly se od nich zázraky. Hagiografové líčili obrazy mluvící, jednající a pohybující se jako bytosti nadpřirozené. Tak se ve víře lidové vracelo pohanství.

Výtka mnohobožství, která z té příčiny od islamu a židovstva proti křesťanství byla pronášena, velmi nemile působila ve vyšších kruzích obyvatelstva i u vyššího duchovenstva.

³¹⁾ Velmi dobře poukázal Hertzberg k různému oceňování, jakého se císaři Leontovi III. dostává, a vyslovil se v díle *Gesch. der Byzantiner* str. 99 zejména proti názoru moderních Řeků, kteří jej rádi prohlašují za jednoho z největších reformátorů všech dob, připisující mu ideje, z nichž mnohé teprve v moderních stoletích byly uskutečněny. Ovšem ani on nepopírá velkého významu tohoto císaře po stránce politické i náboženské. Ke sporu obrazovému se pojí nyní již mnoho spisů, které jej posuzují a líčí celkem stejně, lišíce se pouze v důraznějším připomínání těch neb oněch momentů. Nová hlediska se snažil v poslední době vystopovati L. Bréhier ve spise *La querelle des images*. O tom, jaký vliv měl spor obrazový na rozvoj umění, byl mezi badateli spor. Nyní, jak se zdá, vítězí mínění těch, kteří volí cestu střední, soudíce, že jim umění jen částečně utrpělo a že nesmí býti veškerá vina svalována na obrazoborecké císaře; úmysly jejich byly zajisté čisté, ale v provádění jich se zašlo leckdy na scestí. Nejnověji Roth v *Gesch. des byz. Reiches* na str. 57 praví, že v hnutí obrazoboreckém spatřují někteří docela neprávem rys jakéhosi racionalismu. Podle něho není ničím jiným než výrazem protivy mezi východem a hellenismem. Ale toto hyperkritické mínění právem zavrhl E. Gerland v *Byz. Zeitschrift* 1925 na str. 164 n. V byzantském vzdělání se uplatňoval odedávna pohanský, světský rys vedle církevně-křesťanského a šířiteli těch prvků světských byli vysocí úředníci světských i duchovní, mezi nimiž byli i podporovatelé hnutí obrazového.

Ostatně reakce proti pověrečné účtě, obrazům vzdávané, vycházela částečně i z lidu. Jako již v stoletích předchozích byly v krajinách východních někdy obrazy ničeny, jako v 6. století Antiochie syrská byla jevištěm vzbouření proti obrazům, jako v 7. století leckdy svaté obrazy byly oštěpy probodávány nebo trhány, tak v této době mnoho zbožných lidí, ohromených zázračnými vítězstvími nevěřících, vidělo v porážkách křesťanů důkaz hněvu Božího, a potírajíce obrazy, doufali, že Boha usmíří. Mnozí jiní zase pociťovali touhu očistiti náboženství, z něhož uctíváním obrazů se stalo modlářství. Takové byly asi i city nové dynastie, jejíž příslušníci byli upřímní věřící. Ostatně k pohnutkám náboženským se přidružily beze vši pochyby i motivy politické. Umění bylo v rukou mnichů, jimž skýtalo mocných prostředků vlivu. Tato mravní moc mnišstva, které zároveň mělo v rukou veliký majetek, znamenala zároveň nebezpečí pro autoritu státní a měla býti tímto bojem proti obrazům zlomena. Pozoruhodno je, že císařové této dynastie našli pro své pokusy pomocníky i v kněžstvu.

Nelze se tudíž diviti, že císař, poznáv již v Syrii sektu Paulikianů, která veškeré uctívání obrazů a soch prohlašovala za modloslužbu a kladla váhu na mravní stránku křesťanství, nechtěl trpěti oné pověrečné účty a že s veškerou přísností proti ní vystoupil. Snad se také domníval, že tím zastaví útoky Arabů, získá je pro víru křesťanskou a obnoví tak říši Justinianovu. Proto r. 726 vydal edikt, jímž ctění obrazů zakázal. Strašné vzbouření, jež proto vzniklo v západních částech říše a ve starém Řecku a na ostrovech, císař krvavě potlačil a odpor církve západní zlomil tím, že jižní Itálii, Sicílii, Illyrii a Makedonii vyňal z církevní svrchovanosti papežovy a podřídil patriarchovi byzantskému. Tím učiněn další krok ve vývoji cesaropapismu; Leon III. totiž nespokojil se hrdým heslem svým: „Já císař a kněz“, nýbrž prohlásil za zásadu, že žádná duchovní vrchnopastýřská moc zahraniční nesmí vládnouti v oblasti říše byzantské.

Od té doby zuřil v říši byzantské neblahý onen boj o obrazy s přestávkami až téměř do polovice 9. století. Již Leon III. pobouřil proti sobě zvláště obyvatelstvo Řecka a Italie, ale pokračoval neúprosně proti ctitelům obrazů, ač přívrženci svobody církve mu právo k tomu upírali. S velikou přikrostiti vystupoval potom proti ctitelům obrazů zvláště Konstantinos V. Kopronymos, Leon V. Armenský a Theofilos. Za prvního z těchto tří císařů církevní sněm hierarchů východních v Konstantinopoli r. 754 slavně prohlásil ctění obrazů za modloslužbu, a toto usnesení potvrzeno i za Leonta V. Také za Theofila ctitelé obrazů dávání do klatby a zuřivě pronásledování. V boji tomto císařovna Irena, která vládla na místě nedospělého syna svého Konstantina VI., postavila se na druhém sněmu v Nikai r. 787 na stranu ctitelů obrazů, ale teprve císařovna Theodora, matka nedospělého Michaela III., za své poručnické vlády rozhodla navždy vítězství této strany na synodě, kterou r. 843 dala do Konstantinopole svolati. Tam usnesení sněmu Nikajského obnovena a obrazoborci vyloučeni z církve. Strana mnišská tím sice zvítězila, ale vytoužené svobody církve tím přece nebylo dosaženo, neboť vláda po celou dobu tohoto sporu dovedla uhájiti svůj rozhodující vliv i ve věcech církevních.

Na prvním místě všude tu vystoupila v popředí otázka náboženská, ale ve skutečnosti šlo zároveň o rozsáhlé reformy, které měly míti za následek hluboké změny ducha správy státní a celé společnosti byzantské. Nelze popírati, že císařové obrazoborečtí měli v základě úmysly dobré, chtějíce povznést křesťanství mravně a očistiti obřady církevní ode všech příměšků nevhodných, ale k provedení úmyslů svých nevolili cesty správné. Stržení jsoouce palčivostí zápasu a rozdráždění odporem mnichů, kteří s fanatismem bouřili široké vrstvy lidové, dali se svést k výstřednostem, které jen přilévaly oleje do ohně a měly za následek též zničení mnohých uměleckých děl. Kdyby císařové tito mírnými prostředky byli se pokusili o nenáhlé vykořenění oněch po-

věrečných zvyků lidu byzantského, byli by asi dospěli k témuž rozřešení, k němuž dospěl ekumenický sněm v Nikai r. 787. Tam sice zbožňování obrazů bylo zamítnuto, ale dovoleno vzdávat jim úctu klaněním, kadidlem a světlem.

Spor obrazoborecký konečně zmenšil též vážnost říše byzantské na západě, který už dříve pro kacírství, vyděračství a despotismus měl ji v nenávisti a odvracel se od ní i proto, že v ní živel latinský čím dále více mizel ze života veřejného i dvorského. Od doby Leonta III. nebyla již říše byzantská pokládána za středisko křesťanstva, nýbrž jen za baštu proti islamu. Nevšímali si jí příliš ani Frankové ani Langobardové a podobně Řím, který se postavil na stranu ctitelů obrazů, byl pro ni ztracen právě tak jako Ravenna, již roku 751 dobyl langobardský král Aistulf. Papež Štěpán III. nemohl již hledati ochrany v Konstantinopoli a proto se postavil pod ochranu Franků, jichž králové od té doby úspěšně postupovali v Italii. Korunovace krále franského Karla Velikého na císaře západořímského r. 800 byla jen závěrem této politiky, jež úplně zmařila rozhodující vliv říše byzantské v krajinách západu a učinila papežství mocí samostatnou s nároky objímajícími svět. Hmotně bylo toto obnovení císařství západořímského pro říši byzantskou jenom nepatrnou ztrátou. Karel Veliký prý se také zanášel myšlenkou, sjednotiti říši sňatkem s císařovnou byzantskou Irenou, ale myšlenka ta nebyla uskutečněna.

Církev křesťanská v říši byzantské trpěla v této době nejvíce mnoho tvořením nových sekt. Tímto sektářstvím bylo podporováno spolu tvoření národních církví, které, majíce překlad písem svatých v jazyce národním a své národní kněze, přes houževnatý odpor císařů i patriarchů čím dále více trhaly pouta, vízící je k církvi hlavního města. Po velkých oněch dogmatických sporech, z nichž mimo jiné zbyly dvě sekty monofysitů a monotheletů, došlo v 8. století ke sporu obrazovému, který půl druhého století udržoval říši v napětí, uškodil značně mnohým oborům vzdělanosti a byl

prvním podnětem k roztržce s církví římskou. Ve sporu tom šlo, jak jsme viděli, nejen o reformu náboženskou, nýbrž i o reformu politickou a sociální. Reforma náboženská směřovala k tomu, aby se přítrž učinila značnému rozvoji mnišstva a aby křesťanství opět se vrátilo na dráhu čistého monoteismu, a setkala se aspoň s částečným úspěchem, kdežto druhé dvě reformy byly zmařeny.

Síly církve se tříštily též bojem patriarchy konstantinopolského s císařem, s patriarchy jinými a s papežem římským. První boj rozhodnut byl ve prospěch císařův a vrcholil konečně v cesaropapismu; teprve za poslední dynastie Palaiologů nabyli patriarchové větší moci a většího vlivu politického. V době mezi Justinianem a dynastií Palaiologů leckdy pozorujeme úsilí o provedení moderní zásady „Svobodná církev ve svobodném státě“. V boji druhém zvítězil patriarcha konstantinopolský zvláště podporou císařů, kteří chtěli v něm míti povolný nástroj svých záměrů. Po ztrátě Syrie, Palestiny a Egypta zůstal v říši patriarcha hlavního města osamocen. Boj třetí vedl konečně r. 867 k částečnému a r. 1054 k trvalému odloučení církve východní od západní, čímž patriarcha konstantinopolský se stal skutečnou hlavou církve byzantské. Tím roznícena byla nesmiřitelná zášť mezi oběma církvemi, která se projevila hlavně ve válkách křížových a která zmařila všechny pokusy, za poslední dynastie Palaiologů podniknuté za příčinou opětného sjednocení obou církví.

Ve správě říše nejvyšší úředníci dvorští i státní tvořili jako v dobách předchozích spolu s jinými důvěryhodnými osobami státní radu, jež před Justinianem I. zvána jako v Římě senátem, později až do konce trvání říše hé syrklétos býlé. Až do doby Justinianovy předsedal jí úřadující konsul, později náčelník města, který od 7. století měl titul eparchos. Tato rada, složená jsouc z úředníků, císařem jmenovaných a dosazovaných, přirozeně nemohla míti slavného významu senátu doby republikánské, nýbrž jsouc pojítkem

šlechty byzantské, sklesla na pouhý nástroj v rukách císařských. Vliv její v záležitostech politických a náboženských byl celkem nepatrný, ale přec tu a tam byli císařové nuceni dbáti jejího hlasu, poněvadž mnozí její členové, vynikající svým původem, bohatstvím, statky a dalekosáhlými styky, mohli jim býti leckdy nebezpeční. Tato rada neměla vůbec moci výkonné a zákonodárné. Zbylo jí pouze právo potvrzovati volbu císařů a rozsuzovati politické pře. V oboru správním byli vždy nejvyššími pány císařové.

Ústřední správa říšská měla dozor nad správou provincií, ve kterých původně zachovány řády říše římské. Provincie obou prefektur říše byzantské spravovány od počátku svými místodržiteli s pravomocí občanskou. Teprve císař Justinian I., získav opět říši Afriku a Itálii, spojil správu občanskou a vojenskou v provinciích těch v jedněch rukách a vrátil se takto zase ke zvykům, jež panovaly před Konstantinem Velikým. V soustavě této pokračoval císař Heraклеios a dokonale ji vybudoval císař Leon III. Isaurský, za jehožto doby úprava provinciální úplně ustoupila úpravě thematické. I v tom se jeví vítězství hellenismu nad formami říše římské. V době útoků slovanských, avarských, perských a arabských bylo totiž nutno větší okresy provinciální rozdělit a správu oněch menších okresů upravit především podle hledisk vojenských. Tak vznikla „themata“, t. j. menší okresy správní se samostatnou vojenskou organizací, která jim dovolovala i bez přispění ústřední moci úspěšně se brániti proti zevnějším nepřátelům. Velitelé těchto themat obdrželi spolu ve svých okresech i nejvyšší pravomoc občanskou. Mezi vládci themat a správou ústřední bylo vždy přímé spojení a touto velmi energickou centralisací zvýšena značně branná síla říše. Tím, že tito vládcové mohli býti po roce odvoláni a že nebylo velikých pohraničních vojsk, zmenšilo se nebezpečí vojenských vzpour. Později v 10. století za císaře Konstantina VII. Porfyrogenneta, který sám napsal spis „O thematech říše byzantské“, bylo 7 themat

evropských a 17 asijských; později nastaly v počtu a úpravě themat ještě některé změny. Některé okresy malé, náležející k pevnostem a sousedící s hranicemi, tvořily kleisury. Až do 12. století themata asijská byla ve větší vážnosti než evropská, zcela po právu, neboť v nich záležela síla státu. Toto spojení občanské i vojenské moci v jedněch rukách se patrně výborně osvědčilo, neboť potrvalo do konce říše. Vojenští náčelníci měli ovšem technické poradce jako před tím náčelníci občanskí.

V čele každého thematu stál strategos, který spojoval ve svých rukou správu vojenskou i občanskou. Themata se dělila v turmy, jež řídili túrmarchoi. V působnosti úředníků podřízených strategovi byly přesně odděleny úkoly vojenské i občanské. Byli to: 1. Domestikos thematos byl náčelníkem štábu. 2. Chartúlarios thematos byl správcem financí vojenských. 3. Krités thematos neboli dikastés thematos obstarával soudnictví v thematu. 4. Prótonotarios thematos stál v čele občanské správy thematu; byl sice v té příčině podřízen strategovi, ale mohl si s císařem přímo dopisovati. Někdy byl zároveň soudcem thematu. Některé okresy měly v čele úředníky s jinými jmény, jako katepanó, dúx, pronoétés atd. Někde vůbec nebylo možno zařídití spořádanou správu pro odpor obyvatelstva. Tak zvláště v maloasijských krajinách Isaurii a Albanii a v některých krajinách balkánských autorita císařská jen nesnadno mohla býti uplatněna. Mimo to Dalmacie, jižní Itálie a město Cherson měly zvláštní postavení v ústavě říšské.

Obce jednotlivých provincií a později themat byly původně samostatné, autonomní. Ale ti, kteří stáli v čele těchto obcí, leckdy působili velmi neblaze. Ani t. zv. defensores, kteří byli voleni na ochranu obyvatel proti velmožům a starostům, nemohli mnoho pořídití. Proto Leon VI. v 9. století autonomii tu zrušil a vyhradil veškeré rozhodování sobě; tak byla centralisace nově posílena. I shromáždění provinciální pozbyla již před Justinianem I. svého politického vý-

znamu, ježto byla v nich spatřována pouze příležitost ku hrám a slavnostem a dáván jim jednostranný ráz náboženský. Lid neměl tudíž na vládě účastenství žádného.

Ve výborně rozčleněném úřednictvu říše se vyvinula během doby naprostá spolehlivost a dokonalá obratnost do té míry, že ústrojí státní pracovalo téměř samo i za doby špatných vladařů. Z toho si vysvětlíme, proč říše mohla přečkati nejtěžší krise, ale zároveň, proč tak zřídka se v ní potkáváme s rysem geniálnosti. Úředníci soudní i správní musili projíti řádnou školou, a řídíce se výtečnými zákony, mohli poměrně snadno udržeti v pravidelném, přesném chodu podivuhodné toto ústrojí státní. Zvláště od doby reforem císaře Leonta III. pod vojenskou správou themat se projevoval všude neochvějný řád, ale ovšem byla tu nezbytná neomezená poslušnost. Tak zvláště za sporu obrazového musili mniši mnoho trpěti; v thematu Thrakesiu byli mniši a jeptišky přinuceni k sňatku a náčelník jeho Michael Lachanodrakon zabavil ve prospěch státu všechny majetek církevní. Tak i později ústrojí státní pracovalo horlivě a přesně a okolní národové pohlíželi na ně s největší úctou.

Dílem úřednictva vojenského i občanského a právníků byzantských pod vrchním dozorem císařů jest i zákonodárství byzantské, ve kterém křesťanství přispělo k mocnému vývoji individualismu, i když nemělo síly probuditi city účinné lásky k bližnímu. V otázce dědictví stále více pronikal názor o oprávnění příbuzenstva pokrevného proti antickému mínění o příbuzenstvu, jež bylo založeno na náboženském nojetí rodiny. V posuzování manželství, jež se rovněž znenáhla vyprošťovalo z ideí starověkých, rovnoprávnost žen se projevila tím, že manželka měla při rozvodu právo na vrácení své části majetku. Sociální rozdíly tříd znenáhla mizely a proto dovolena i manželství z nerovných stavů.

Císařové obrazoborečtí dále se starali o povznesení žen, dětí a otroků. Rozmnoženy byly překážky sňatků a značně rozšířena svoboda při pořizování poslední vůle. Za to byly

zvýšeny tresty pro necudnost a krvesmilníky stíhal trest smrti. V řízení trestním se hromadily víc a více tresty tělesné. Křivopřísežníci měli býti trestáni vytržením jazyka jako na západě. Odtínání údů, vyrážení očí, odřezávání nosu a jiná muka se vyskytovala u Byzantinců dříve než na západě, ale nebylo u nich ordalií, soudů Božích, jež byly hojné v krajích západu. Také hrůz inkvisice a soudů čarodějnic zůstala byzantská říše ušetřena.

Rozvoj individualismu způsobil též, že zmizela v byzantské říši idea vlasti, na místo níž nastoupilo pouto náboženské. Jak toto pouto bylo mocné, patrně nejlépe z obnovení říše po výboji Latinů za dynastie Palaiologů a ze znovu-vzkříšení Řecka v době nové. Ostatně nedostatek vlasteneckých citů nezlomil energie Byzantinců za četných vpádů nepřátel do říše, kdy nejenom silné a zdravé obyvatelstvo venkovské, nýbrž i zahálčivé a změkčilé obyvatelstvo velikých měst podalo, často i bez pomoci vlády byzantské, neklamné důkazy chrabrosti a s úspěchem odrazilo jejich útoky.

Jedna věc byla však přece na závalu statečnosti občanů. Víra křesťanů, podle níž Bůh řídí osudy lidské, neotřásla totiž bojovným duchem národů západních, ale vzbudila někdy v národech východu klamné domnění, že neúspěchy válečné jsou jen znamením hněvu Božího, a to mařilo jejich energii a vrhalo je leckdy v zoufalství. I tu tedy se uplatnil náboženský ráz byzantské společnosti.

Ostatně náboženský duch pronikal vůbec i armádu. Čím více musili Byzantinci bojovati s fanatickými nepřáteli víry Kristovy, s Araby a Slovany, tím více nabývaly jejich výpravy rázu výprav pro víru. Kdykoli císař táhl do boje, žehnal jej, vojsko i loďstvo patriarcha a za zpěvu žalmů od lidu zpívaných vojsko postupovalo kupředu. Kněží provázeli podniky válečné svými modlitbami a žehnáním a nosili v popředí kříže a svaté ostatky. Válečný pokřik zněl: „Ježíš Kristus vítěz!“ O svatých dnech vojska se zdržovala boje a těchto pravidel dbali i odpůrci.

Společnost byzantská byla tedy sice ovládána duchem náboženským, ale jakkoli to byla společnost křesťanská, pohanské zvyky a obyčeje ihned z ní ani po Justinianovi nevymizely. Oslavovány byly Brumalie ku počtě Bakchově a ještě v 7. století konaly se slavnosti ku počtě velikého Pana. Při vinobraní ještě byl zván bůh Dionysos, za novoluní osvětlovány byly ulice i domy a ani svatojanské ohně nebyly neznámy. Ještě v 9. století byli obyvatelé Mainy pohany.

S tím souvisí i pověrečnost byzantská, která byla rozšířena u císařů a tříd vznešených právě tak jako u tříd nižších. Ve 4. století lid konstantinopolský soudil, že loďstvo s nákladem obilí z Egypta nepříplulo včas do Konstantinopole, protože syrský filosof Sopater zadržel jižní větry. Prokopios, tajemník Belisariův, přičítal v 6. století živelní katastrofy, mor, zemětřesení a povodně, knížení démonů, který se oděl postavou Justinianovou. Císař Maurikios na konci 6. století navrátil se bez výsledku z výpravy proti Avarům, poněvadž byl poděšen úmrtím milovaného koně, setkáním s kancem, bouřkou a lijákem a narozením lidské nestvůry. Císař Herakleios a jeho syn na počátku 7. století se nestavěli na odpor vpádům arabským do Syrie, poněvadž byli přestrašeni sny. Tak čím dál více lid spoléhal na přispění vyšší, nemaje již na paměti starého příkazu hellenského: „Vzývej Athenu a učin vše, čeho třeba, aby ses zachránil.“ Svatým obrazům a předmětům přičítána byla moc zázračná a porážky ve válce svalovány na vlastní hříchy. Teprve spor obrazový aspoň částečně učinil přítrž oněm domněnkám pověrečným; že však tento rys povahy byzantské nikdy úplně nevymizel, o tom svědčí poslední okamžiky říše, kdy Byzantinci se utekli do chrámu sv. Sofie, očekávající, že anděl sestoupí s nebe, aby je osvobodil a vypudil Mohameda II. z města.

Ke zdaru každého státu jest potřebí, aby byl náležitě zabezpečen jeho rozvoj hmotný, aby si dobře uvědomil,

chce-li býti státem hospodářským či průmyslovým a obchodním, a dle toho aby též působil na obyvatelstvo. Teprve na tomto základě vyrůstají ostatní snahy společnosti, život politický, literatura a umění. Stát byzantský byl po přednosti státem průmyslným a obchodním a dovedl si v tomto ohledu po nějakou dobu udržeti prvenství mezi národy ostatními, ale ani jeho poměry hospodářské se nesmějí podceňovati, ba lze právem říci, že utěšenější rozvoj právě těchto poměrů byl by i vnitřní i vnější politice říše byzantské vykázal nové dráhy.

Zemědělství za poslední doby státu římského nebylo sice již na tom stupni dokonalosti, na který povznesla je moudrá správa některých císařů předešlých, ale mnohé kvetoucí země dovedly ještě vyživiti četné obyvatelstvo. Tak to potrvало po nějakou dobu i v říši byzantské, která v počátcích svého trvání mohla se vykázati silným středním stavem, volnými rolníky. Vedle toho byli tam ovšem t. zv. kolonové, kteří měli sice svůj majetek, ale musili se svěřiti v ochranu velkostatkářů, a rolníci nesvobodní, kteří pracovali v područí velkostatkářů. Ovšem na počátku trvání říše byl Egypt stále obilnicí říšskou a k němu se družila bohatá Syrie, kdežto západ častými vpády barbarských národů byl ochuzen a zemědělství jeho značně porušeno. Proto různí císařové snažili se povznésti toto kleslé zemědělství. Po ztrátě Syrie a Egypta v 1. polovici 7. století znenáhla se stávala Thrakie a Makedonie územím bohatým na obilí, Thessalie hlavní říšskou obilnicí, ba i některé špatně vzdělávané části Řecka a Peloponnesu nabyly pro zemědělství důležitosti. Konečně i končiny maloasijské, které byly původně způsobilé jen pro pěstování dobytka, péčí císařů se staly úrodnými končinami. Škoda jen, že císařové nevěnovali stejné péče volným rolníkům a nebránili už v prvních dobách přílišnému vzrůstu velkostatkářstva, které se množilo právě tím, že malí rolníci, nemohouce snést berní tíhy, pozbývali majetku a pracovali pak na državách velkostatkářů. Za

dynastie Herakleiovy a částečně již dříve nastalo ovšem jakési uvolnění stavu rolnického.

Ale trudné poměry se objevily v 8. století znova a ponukly císaře obrazoborecké k zakládání četnějších cizineckých osad v jednotlivých krajinách. Se snahou povznést kleslé zemědělství byly tu ovšem spojeny též účely politické. Na počátku 8. století vznikla podle vzoru první doby římského císařství z téže snahy vojenská léna, t. j. státní statky odevzdány schopným lidem s podmínkou, že budou sloužiti ve vojště, nebo některé selské dvorce prohlášeny za taková léna a majitelé zavázáni rovněž ke službě vojenské. K lénům jízdným z 8. století přibyla na konci 9. století ještě léna námořní. Stát pečoval takto nejen o udržení stavu svobodných rolníků, nýbrž spolu též o zdatnou armádu, neboť povinnost vojenská přecházela tu na potomky nebo jiné držitele. Bylo jich několik tisíc a stále ještě byla zakládána léna nová, jichž odcizení původnímu účelu bylo co nejprísněji zapověděno. Vojenští kolonisté byli ovšem namnoze cizího původu. Armenové, Hunové, Arabové a Slované se takto četně usadili v říši byzantské. Muslimové musili se v tom případě státi křesťany. Všichni dostali od vlády též peněžitě prostředky pro první zařízení.

Vedle těchto vojenských osad byly i osady mírumilovných rolníků, a to ne již kolonů k hroudě připoutaných, nýbrž buď úplně volných nebo takových, kteří sice byli od velkostatkářů usazeni na jejich državách, platili jim zpravidla desátky, ale mohli za náhradu postavení to opustiti. Tato změna, kterou v zákonodárném díle Leonta III. nalézáme již provedenu, souvisí asi se vpády Slovanů na Balkán a územními změnami v Asii. Tak Slované, kteří nebyli zvyklí na kolonát a nemohli k němu býti nuceni pro stálé boje císařů na jiných stranách, nepřímo přispěli k zlepšení stavu venkovského obyvatelstva v říši. Proti snahám císařů dynastie isaurské se postavili šlechtici, kteří by byli rádi ony

volné rolníky učinili na sobě závislími. Toto úsilí šlechty se zvýšilo v době pozdější.

Kráčel-li blahobyť říše ruku¹ v ruce s rozvojem obchodu, byla zajisté ztráta Syrie a Egypta v 7. století pro ni ranou citelnou nejen tím, že dvě kvetoucí provincie se dostaly takto do rukou Arabů, nýbrž i tím, že říše byla oloupena o pracně zjednané obchodní spojení s Čínou a Indií. Ucítily to země poloostrova Balkánského, které teprve v polovici 9. století opět se povznesly ve směru hlavně průmyslovém. Rozkvetly tu Theby a Korint hedvábnictvím, Patry slynuly vyšívánými rouchy nachovými, jemnými tkaninami vlněnými a nádhernými koberci a Thessalonika, druhé hlavní město říše, ležící na Via Egnatia, která spojovala hlavní město říše se západem, viděla na svých trzích nejružnější výrobky uměleckého průmyslu říše. Tam se objevovali Rhomaiové, Slované, Italové, Francouzi, Španělé i Arabové. Mimo to rozkvetla obchodem ještě jiná města ve vlastním Řecku i v jiných částech Balkánského poloostrova.

Snaha o zajištění Malé Asie před útoky Arabů zdržela poněkud rozvoj obchodu, který se pak obrátil k moři Černému. Stará byzantská houževnatost se však osvědčila i tuto. Byzantinci neměli sice tehdy již obchodu s východem v rukách, ani si nedovedli včas zajistiti nová vydatná odbytiště na západě, ale ziskuchtivost a mocná touha po dávno užívaných výrobcích východní Asie překonala konečně i rozpory náboženské, tak že obchodníci byzantští se objevovali pak neúnavně i v Alexandrii, Antiochii, Damašku a Aleppu a stýkali se v Trapezuntě na Černém moři hojně s kupci muslimskými a armenskými. Říše Chazarů, ležící na severu Černého moře, byla důležitou průchodní zemí mezi krajinami asijskými a končinami západními. Proto také s Chazary hleděli Rhomaiové vždy udržeti styky přátelské a tak zajistiti si tento důležitý pramen příjmů státních ze styků obchodních. Tak do Chersonu přicházeli i kupci ze severu, aby tu vyměňovali své výrobky za výrobky Číny, Indie a

Ceylonu. Také ve Středozezemním moři měli Byzantinci stále ještě prvenství, jakkoli vznikali jim tam nebezpeční soupeři v Arabech a hlavně v Italech. Soutěž Italů znenáhla víc a více byla podporována neopatrností vlády byzantské, která z důvodů finančních monopolisovala určité výrobky obchodní, obdarovala různé osobnosti výsadami a ztížila tak volný rozvoj příslušných odvětví obchodních, ano někdy i vnitřní obchod obilní omezovala libovolnými a obtížnými předpisy.

Literatura byzantská ve stoletích právě vyličených, kdy říše bojovala boj o bytí a nebytí, je chudší než v prvních periodách říše. Vždyť právě Afrika a Syrie, hlavní sídlo literární tvorby, byly pro říši ztraceny a všechny síly obráceny proti nepřátelům. I v oboru theologie panoval klid, poněvadž dogmatické spory byly ukončeny. Proto se tato století 7., 8. a částečně 9. často nazývají mrtvými. V hymnické poesii vynikli patriarcha Sergios a Andreas z Krety v 7. a Joannes z Damašku v 8. století, u nichž biblický živel ustupuje již svérázným prvkům byzantským. Po bouři obrazové se osvěžila totiž hymnická poesie byzantská hlavně v Syrii a jižní Itálii, ale v Byzanci samé vznikala už malátnost a ochablost. V 9. století se tam arcí usídlila hymnická poesie ještě jednou, ale rhetorické umělůstky dusily víc a více básnickou obraznost, až v 11. století spolu s úpadkem náboženského a uměleckého citu odumřela úplně. V poesii epigrammatické zasluhují zmínky zvláště Georgios Pisides v 7., Theodoros Studites a Kasia v 8. a 9., Joannes Geometres v 10. století; z nich Theodoros Studites a básnířka Kasia vypěstili nejoriginálnější epigrammatiku křesťanskou. Mezi básníky chvalořečí zasluhuje chvály obzvláště jmenovaný již Georgios Pisides v 7. století, jenž složil mimo jiné nadšenou slavnostní báseň o vítězství císaře Herakleia nad Peršany a stal se tak vzorem stoletím pozdějším. Mimo tyto plody jenom theologické památky vydávají svědectví o neochabujícím zájmu Byzantinců o otázky náboženské; k nim druží se některá díla kronikářská, ale není tu jmen vynika-

jících. Jediným vynikajícím spisovatelem theologickým jest připomenutý již Joannes z Damašku v 1. polovici 8. století, zanícený obhájce uctívání obrazů, jenž psal také proti sektám a islamu a složil i spisy asketické a exegetické.

Rozvoj umění byzantského, který poklesl již za nástupců Justinianových, byl za Herakleia a jeho nástupců téměř zastaven, neboť opakované vpády nepřátel ohrozily říši byzantskou na všech stranách, a za dynastie isaurské k zevnějším nebezpečím se přidružil ještě neblahý spor obrazový, kterým zničeno mnoho cenných památek uměleckých. V 7. století tvůrčí části říše, Syrie, Palestina a Egypt, byly pro říši nenávratně ztraceny a vyčerpání sil se stále stupňovalo. Umělecký vývoj byl by snad odumřel vůbec v mnišské ztrnulosti. Ale tu se dostala k moci dynastie isaurská, jejíž členové byli sice nepřáteli obrazů, ale nebyli vůbec nepřáteli umění, nýbrž naopak přáteli řecké radosti a přepychu a někteří jako Konstantinos V. a Theofilos horlivě stavěli. Ale tu se sáhlo k dřívější umělecké technice a na místo dosavadní církevní ztrnulosti i v chrámech voleny staré ozdoby, záležející v ptáčích, zvířatech, stromech, výjevech ze závodů atd. Císař Theofilos provedl některé palácové stavby podle vzorů bagdadských a dal je bohatě vyzdobiti. Konstantinos V. dal zpodobiti i svá vítězství, jež naplňovala lid obdivem a nadšením. Byly to scény genrové, jaké mělo v oblibě umění alexandrijské, tak že se tu umění vrátilo k původní výzdobě křesťanských chrámů. Také portrétům a pozorování přírody byl tu ponechán širší rozsah jakož i pojetí realistickému, tak že tím nastal návrat k oněm prvkům, které církev nepozorovaně vyloučila.

Z tohoto umění přepychového a velkolepého nezbyvá nám na neštěstí téměř žádná památka význačná. Zbývají nám jen zbytky mosaiky v chrámě sv. Demetria v Thessalonice, několik výtvorů ze sloni, několik smaltů v chrámě sv. Ambrože v Miláně a některé drobnomalby v rukopisech. Právě v těchto drobnomalbách byli umělci poměrně nejvolnější. Do nich

se mohla za sporu obrazového uchylovati stíhaná pravověrnost, v nich mohli za dob klidných volně tvořiti umělci, kteří těžce snášeli jho církve, aniž se musili obávat církevních trestů. V nich mohlo tedy náboženské umění ukázati plně svou tvůrčí sílu. Odtud vyšla památka nad jiné význačná, vzniklá pravděpodobně v klášteře Studijském v 1. polovici 9. století, žaltář s okrajovými ilustracemi, jenž se zve klášterním a theologickým. Mimo jiné žaltáře zbývají nám ještě drobnomalby v rukopisech t. zv. Fysiologu.

Lze tedy všeobecně říci, že spor obrazový byl umění byzantskému spíše prospěšný než škodlivý, neboť je aspoň na čas vybavil z neomezeného vlivu církve, z formalismu klášterního, a tak bylo připravováno znovuzrození umění byzantského v 9. a 10. století. Na konci sporu obrazového triumfovalo mnišstvo, které svým asketismem získalo si nepřekonatelnou moc ve světě křesťanském, a tato moc se projevila i v říši byzantské mocným vlivem na umění, které zvláště od 10. století se stalo po výtce uměním náboženským.

Říše byzantská není důležitá jen sama o sobě jako sídlo nejvyšší vzdělanosti středověké, nýbrž i vlivy, které se od ní šířily na národy vzdělané i nevzdělané. Ona sama cizím vlivům původně mnoho nepodléhala. Starobylé tradice římské, pevné řády politické a stálý rozvoj aspoň v některých oborech kulturního života způsobily, že říše byzantská vynikala až do 10. století daleko nad ostatní známý svět a nemohla nic nového přijmouti ze západu, který měl ještě zbytky staré vzdělanosti římské, ale jinak namnoze tonul v barbarství. Vlivy východní patrný jsou ovšem od počátku v různých oborech života byzantského a způsobily podivuhodným smíšením s živly antickými a křesťanskými nový kulturní svět byzantský, ale v jednotlivostech vlivy určitých národů východních, jako zvláště Arabů, a národů slovanských na říši byzantskou jsou celkem nepatrné. Silnější proud kultury západní rozlil se po říši byzantské teprve

ve válkách křížových a po nich, kdy na západě byla již silně vyvinuta nová, svérázná kultura.

Na všecek způsob souhrn toho, co říše byzantská přijala z ciziny, jest menší než souhrn toho, co ona dala světu západnímu, východnímu i slovanskému. Z těchto tří oblastí kulturních poměrně nejméně byl dotčen kulturním proudem byzantským svět západní, který ve starověku přijal ze starověké kultury řecké nejvíce; byl dotčen jistě méně než národové východní a slovanští. Majíce totiž hojné zbytky vlastní římské kultury, nebyly krajiny západní původně schopny přijmouti vzdělanost cizí; tím ovšem zůstaly i ostatní krajiny, pro něž Itálie byla by musila převzít úlohu zprostředkující, z vlivu byzantského vyloučeny. Rozpor náboženský i politický, který později nastal mezi světem západním a východním, bránil mocnějším vlivům byzantským na západě. Ani války křížové nebyly jim příznivé, protože styky v nich byly spíše nepřátelské než přátelské a krajiny západní, majíce již novou vlastní kulturu, nestály o vzdělanost byzantskou; naopak těmito vzájemnými styky byly spíše novoty západní přeneseny na východ. Vzájemné působení se jeví v té době jen v oboru řeči převzetím mnohých řeckých slov do jazyků západních a slov francouzských a italských do řečtiny. Vliv východu na západ, a to má největší význam kulturní, projevil se v té době konečně i tím, že vedle výrobků průmyslných přeneseny byly do krajín západních i mnohé rostliny a plodiny východní.

Kultura byzantská nemohla tedy sice působiti na kulturu západní tak, aby změnila celou její tvářnost a barvitost, ale vliv její se projevil přece v různých dobách a na různých místech. Nej působivějším se ukázal v křesťanské literatuře byzantské a v byzantském umění. Řecká poesie církevní měla veliký význam pro rozvoj latinské poesie církevní, ale tyto vzájemné vztahy potrvaly jen asi do 7. století v plné síle; od té doby se udržovala byzantská nauka jen v hudbě církevní. V 6. století ještě Priscianus a Boëthius horlivě studo-

vali řeckou literaturu prosaickou, v 9. století papežský knihovník Anastasius přeložil do latiny řeckou kroniku Theofanovu, která měla veliký význam pro středověké kronikářství latinské, a v dobách pozdějších byla tu a tam řecká studia ještě pěstována, ale nešlo při tom o hlubší vědomosti. Znenáhla však nastávalo odcizení, říše byzantská se omezovala jen na obchodní a průmyslové styky se západem, spisovatelé byzantští se neučili jazyku latinskému, jednak z odporu proti cizím jazykům vůbec, jednak z náboženské nenávisti proti národům západu, a znalost řeči i literatury řecké na západě mizela.

IV. VRCHOL MOCI BYZANTSKÉ ZA DYNASTIE MAKEDONSKÉ 867—1025.

Osudy Basileia I., zakladatele makedonské dynastie. Události politické v Itálii. Dobyť ostrova Krety. Válečné děje na Balkáně. Velké vítězství Basileia II. nad Bulhary. Styky s Rusy. Poměry církevní: První církevní rozluka. Zesílení absolutní moci císařské patrně v zákonodárství. Osobnost císařů Leonta VI. Filosafo, Nikefora II. Foky a císařovny Theofany. Vývoj zákonodárství byzantského. Nový svobodomyšlný duch o péči o blaho říše. Vzdělání dvorské obřadnosti. Úřednictvo v 10. století: Poměr k absolutní monarchii. Vojenství byzantské: Druhy vojska, loďstvo a námořnictvo. Finanční vývoj říše: Státní monopoly. Doba nejlepší správy. Umění diplomatické. Šlechta nižší a vyšší: Boj císařů proti velkostatkářům. Touha jejich po hodnostech. Ohromný přepych šlechticů v příbýtcích a oděvech. Význam žen ve společnosti byzantské. Celkový mravní stav společnosti. Obchod a průmysl: Střediska obchodní, rozšíření obchodu novými styky, zvláště s Itálií. Literatura: Druhy poetické i prosaické. Umění: Zrození nového umění z doby obrazoborecké. Umění světské i církevní. Ráz chrámových staveb a vnitřní jejich výzdoba. Palác posvátný a jiné světské stavby. Výzdoba obrazová a drobnomalby. Umělecké typy a vliv církve na uměleckou tvorbu. Rozvoj uměleckého průmyslu.

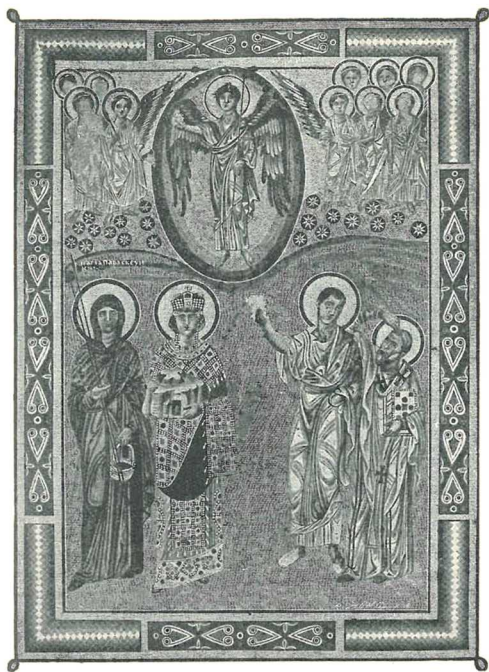
Ani za dlouhé vlády dynastie makedonské nezůstala říše ušetřena zmatky a revolucemi, ale přes to znamená tato doba největší rozkvět její po stránce politické i sociální. Skoro všichni císařové této dynastie se snažili aspoň částečně nahraditi ztráty minulé, bojující téměř na všech stranách s úspěchem proti odpůrcům, a zvláště Nikeforos II. Fokas, Joannes Tzimiskes a Basileios II. jsou obetkáni gloriolou rekovství.

Zakladatelem dynastie makedonské byl císař Basileios I. V pravdě úryvkem románu se nám zdá vypravování o štěstí tohoto prostého venkovského muže, který byl na trůn císařský povznesen jako Justinus, strýc Justinianův. Pocházel z armenských rodičů, usazených u Drinopole v Thrakii, a dostal se do zajetí bulharského. Odtud se mu podařilo uprchnouti; odešel nejdříve do Makedonie a pak do Konstantinopole, aby si tam hledal štěstí. To bylo za vlády císaře Michaela III. Jsa výborným krotitelem koní, dostal se prostřednictvím jednoho mnicha, který se ho ujal, do služeb k různým vysokým úředníkům, posléze pak k Theo-

filizovi, příbuznému cesara Bardy, spoluvládce císařova. Na cestě do Pater v Řecku poznal Danielidu, majitelku velkých statků, která ho štědře obdarovala. V Konstantinopoli se zalíbil i samému císaři, jenz jej potom povolal do svých služeb a jmenoval nejvyšším komorníkem.

Basileios vyhledával pak všech prostředků, jimiž by se povzněl u císaře. Velmi brzo vycítil, že císař jej musí mít stále kolem sebe. Z jeho návodu propustil i dosavadní manželku a pojal za choť Eudokii Ingerovnu, milostnici císařovu, ač věděl, že její dosavadní poměr k císaři nebude přerušěn. Mimo to i pak udržoval styky s císařovou sestrou Teklou. Tím vzbudil nenávisť Bardovu a záhy poznal, že buď musí padnouti on nebo Bardas. Proto se spojil proti Bardovi s vlastním jeho zetěm Symbatiem, nejvyšším správcem císařských pošt, jemuž namluvil, že mu u císaře vymůže hodnost cesara na místě Bardově. Pak popudil proti Bardovi i císaře. Ale poněvadž Bardas se těšil v Konstantinopoli veliké přízni a oblibě, umluvena výprava proti Kretě, již se císař s oběma soky i Symbatiem hodlal zúčastniti. Bardas, varován byv svým příznivcem filosofem Leontem, bál se té výpravy. Proto císař na oko způsobil mezi ním a Basileiem smír, ale to nebránilo Basileiovi, aby ho kdesi u řeky Maiandru při jednom slyšení nezavraždil.

Potom od výpravy upuštěno a císař se vrátil do Konstantinopole, kdež mu rozhořčeným lidem bylo voláno vstříc: „Sláva ti, císaři, ze slavného tažení se vracíš s rukama krví zbrocenýma; vlastní krev jsi prolil!“ Symbatios pak byl jmenován toliko velitelem vojska v thematu Thrakesijském, t. j. ve Frygii, Lydii a Ionii v Malé Asii, kdežto Basileios na Hod Boží svatodušní r. 866 korunován od Michaela III. za spoluvladaře a přijat za syna. Vzpoura Symbatia a přítele jeho Pegana byla potlačena a Basileios se počal od té doby vzdalovati orgií Michaelových. Tu císař si oblíbil jednoho z veslařů Basileiových Basilina a jednou v opilosti dokonce mu obul purpurové střevíce císařské. Basileios nemohl déle

A egorické zpodobení slavnosti veľkonoční. Je to drobnomalba v rukopise Kázání sv. Gregoria Nazianského, feckého cirkevního otce z r. 328—390; rukopis ten byl pořizen pro cisare Basiieia I. v 9. století a je nyní uschován v Národní knihovně v Paříži.

váhati, chtěl-li ujíti osudu Bardovu; při jedné hostině v Anthemiském paláci byl pak císař i se svým milcem od lidí Basileiových dne 24. září r. 867 usmrčen. To byl konec dynastie amorijské. Tak Basileios dostoupil prestolu císařského a stal se prvním panovníkem dynastie makedonské.

Basileiem I. dostal se na trůn byzantský v pravý čas muž rázný a neohrožený, který povznesl kleslou slávu říše. Za něho loďstva Rhomaiů odrazila útoky Arabů na Peloponnesos a ostrovy Ionské a spolu s loďstvem Ludvíka II., císaře římskoněmeckého, dobyla na Arabech města Bari v jižní Italii, jež se tak stalo r. 875 hlavním zbrojištěm byzantským na západě. Za Leonta VI. Filosofa nespornost místodržitelů v kalifátu Bagdadsém přispěla k tomu, že hranice říše byzantské posunuty dále na východ. Za Romana I. Lekapena i Armenie se vrátila ve svazek říšský. Také v Italii, kde před tím bylo panství byzantské velice ztenčeno, opět říše byzantská se rozšířila o Apulii a Kalabrii, hlavně za Basileia I. a Leonta VI. Na počátku 10. století po vzniku různých knížectví byla tu byzantská moc arci jen povrchní, ale za to se tu počala šířiti kultura byzantská hlavně působením řeckých mnichů. Kolem jejich klášterů se usazovali řečtí osadníci, kteří ze Sicilie prchli před Araby. Tato kolonisace po mnohých stránkách připomíná kolonisaci starověkou. Za Basileia II. začaly zase zuřivé útoky Arabů na jižní Italii. Také císař římskoněmecký Otto II. byl by rád vypudil Araby z této země a zároveň se zmocnil panství byzantského.

Po nezdaru všech těchto pokusů byla zlepšena byzantská správa v těchto krajích a také organizace náboženská velmi obratně upravena tak, aby byla podporou řádů politických. Tichý zápas církve římské s církví byzantskou v těchto krajích jest jakýmsi spojovacím článkem mezi rozkolem patriarchy Fotia v 9. a rozkolem patriarchy Kerularia v 11. století. Tak na konci vlády Basileia II. moc byzantská v jižní Italii dostoupila vrcholu a byla rozšířena až ku hranicím papežského státu. Mimo to vnitřní spory v republice benát-

ské přispěly i k zesílení moci byzantské na moři Adriatickém. Ovšem nelze zamlčeti též ztráty Syrakus na Sicilii r. 878, Demetriady v Thessalii r. 902, Thessaloniky v Makedonii r. 904 a po nešťastných bojích v jižní Italii a na Sicilii i definitivní ztráty Sicilie r. 902, kteréžto državy ve směr připadly Arabům.

Hrdina bojů proti Arabům za Basileia I. Nikeforos Fokas byl dědem jiného, neméně slavného hrdiny téhož jména, který po krvavém boji srovnal hlavní město kretske Chaudak se zemí a tak r. 961 vyrval Kretu Arabům. To byl čin velkolepý a Byzantincům nebylo by se zdařilo jej provést, kdyby nebyli měli četného a výborného loďstva, přísného, ale znamenitého a oblíbeného velitele a kdyby pomoc ze Španěl Kretě slíbená nebyla přišla pozdě. Kreta zůstala potom ve svazku říše byzantské až do čtvrté výpravy křížové. Není tudíž divu, že čin ten byl veleben a oslavován i v básních. Zásadou nejznamenitějšího misionáře tehdejší doby sv. Nikona stala se pak Kreta opět křesťanskou.

Obliba, z neočekávaného toho úspěchu u lidu vzniklá, urovnala Nikeforovi cestu k trůnu. Jako císař Nikeforos II. Fokas dobyl znamenitých úspěchů v Asii. Nepodařilo se mu sice dobýt Palestiny, ale připojil opět k říši Kilikii a severní Syrii, které byly tři sta let pod vládou Arabů. Město Antiochia bylo pak po sto let záštitou říše proti islamu. Tenkrát byl také ukořistěn meč proroka Mohameda. To byl druhý znamenitý úspěch té doby.

Po nastoupení císaře Joana Tzimiska vystoupila v popředí jiná moc, hrozící Byzantincům vážným nebezpečím. To byli kalifové Fatimovci v Egyptě. Útok s této strany chtěl Joannes Tzimiskes předejít výpravou proti Bagdadu. Získal sice Armeny jako spojence, ale sucho a obtíže zásobovací přinutily ho upustit od původního plánu. Císař pronikl sice k dávné hranici říše, k Eufratu, ale výsledky té výpravy přece jen neodpovídaly plánům zamýšleným. Antiochie musilo být znovu dobyto a krajiny jižnější zůstaly

přece jen panstvím pochybným, poněvadž měly převahou muslimské obyvatelstvo.

Také na poloostrově Balkánském bylo docíleno mnohých úspěchů. Za Basileia I. podrobeny byly některé ostrovy a pobřežní města dalmatská a Srbové i Chorvati uznali svrchovanost byzantskou. Naproti tomu nastolením cara Symeona na stolec bulharský nastal říši byzantské r. 893 za císaře Leonta VI. Filosofa boj o bytí a nebytí. Válka s Bulhary vzešla tehdy ze vzácného podnětu, ze zájmů obchodních. I Rhomaiové i Maďaři, od nich na pomoc povolání, byli od cara Symeona poraženi na hlavu a přinuceni k poplatku. Vítězný car učinil potom bulharskou církev samostatnou a nazval se carem Bulharů a autokrátorem Rhomaiů. Chmurná předtucha, jakoby dědictví byzantské mělo přejíti na Bulhary, mohla být potvrzena novou válkou za císaře Romana I. Lekapena. Když nástupci Symeonovu, caru Petrovi, byl přiznán titul basileus, t. j. císař, a dána mu za choť vnučka tohoto byzantského císaře, bylo patrné, že hodnost cara bulharského je pokládána i v Konstantinopoli za vyšší než hodnost císaře západního.

Brzy potom byla říše bulharská značně zeslabena náboženskými rozbroji Bogomilů. Diplomacie byzantská však využítokovala proti Bulharům také hnutí Srbů a Chorvatů, kterým říše bulharská byla tak oslabena, že za císaře Nikefora II. Foky vojvoda bulharský Šišman z Trnova utvořil r. 963 ze západních jejích částí novou říši samostatnou. Císaři Joannu Tzimiskovi bylo tudíž snadno dobýt r. 971 východní části říše bulharské, oslabené před tím vpádem Rusů.

Za nedlouho rozšířili se však Bulhaři západní po celém Balkánu a pustošili říši byzantskou až k Isthmu a Korintu. Po 24letém boji zasadil jim Basileios II. r. 1014 ránu tak strašlivou, že nazván byl Bulgaroktonem, t. j. Bulharobijcem, a říše bulharská se stala opět částí říše byzantské, byla jí však ponechána samostatnost politická i církevní. Po roz-

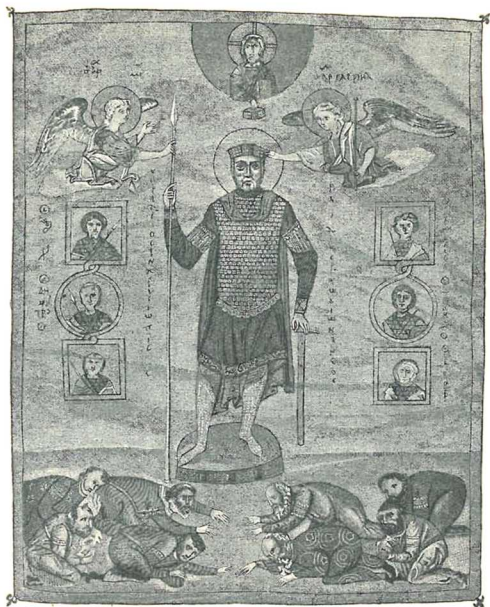

Deska ze sloni, patrně přední část diptycha nebo vlna knihového, pochází z 10. století, zpodobuje a'egorickým reliefem svatbu německého císaře Otty II. s Theofanou, neteří císaře Joanna Tzimiska. Postavy obou snouben i dárce, ležícího pod nohama císařovými, jsou označeny nápisy. Deska je uschována v Musée Cluny v Paříži.

hodném svém vítězství v průsmyku Cibalongu dal celkem 15.000 zajatců oslepiti, a přiděliv oddíly jejich jednookým vůdcům, poslal je tak bulharskému carovi Samuelovi, který z bolu nad tím po dvou dnech zemřel. Jako byl tedy Basileios II. v boji samém krutý, ba nelidský, tak v míru se ukázal moudrým a umírněným. Tak nadvláda na Balkáně byla obnovena a říše byzantská se prostírala opět od Drávy a Istrie až k Eufratu a Kypru.

Národnosti balkánské ovšem nebyly říši byzantskou politicky ztotožněny, nýbrž žily podle svého způsobu, uzavřeny jsouce ve vlastních panstvích a jsouce na říši byzantské závislé jen po stránce vojenské a finanční. Podmanění Bulharska zůstalo však největším politickým úspěchem říše byzantské vůbec. Jako už rozklad Bulharska po smrti cara Symeona poskytl Byzantincům příležitost, aby mocně postupovali proti vzrůstajícímu se islamu, tak i po rozhodné porážce Bulharska měla říše byzantská volnou ruku proti jiným nepřítelům. Od té doby i Srbové, kteří dosud osvědčovali přátelství říši byzantské, začali pociťovati obavy, že by je mohl stihnouti osud podobný, o proto by byli rádi střásli nadvládu byzantskou jako Chorvati. Ale oba ty národy dovedla říše byzantská obratně držeti na uzdě.

Styky s Rusy, které se rozvinuly za této doby, s počátku byly nepřátelské, později však přátelské. R. 907 bylo se Byzantincům vykoupiti poplatkem, r. 911 byli Rusové na moři úplně poraženi. Brzy potom ujednána r. 945 s velkoknížetem ruským Igorem přátelská smlouva se závazkem vzájemné pomoci ve válce a téhož roku vdova po Igorovi Olga přijala v Konstantinopoli křest, což mělo pro pokrok ruské vzdělanosti důležitost nemalou. Brzo potom se však Rusové rozšířili ve východním Bulharsku, odkud teprve r. 971 Joannem Tzimiskem byli vytlačeni. Za Basileia II. vstoupili konečně v trvale přátelský svazek k říši byzantské; velkokníže Vladimír přijal totiž r. 988 v Chersonu křest s celým národem svým a vstoupil i v příbuzenský svazek

Dedikační obraz ze žaltáře císaře Basileia II., znázorňující pancířem oděného císaře s kopím a mečem v rukou, jemuž jeden z andělů klade čelenku na hlavu. Je to drobnomalba z konce 10. století. Žaltář onen je uschován v Knihovně sv. Marka v Benátkách.

s dvorem byzantským. Tak z byzantské říše se rozšířilo tehdy křesťanství na Rus, jako již dříve za Michaela III. působením sv. Kyrilla a Methodia z Thessaloniky r. 863 do Čech a na Moravu a r. 865 do říše bulharské, jejíž car Boris sám přijal křest, vida, že nadále nebude mu možno vzpíratí se vlivu křesťanskému. Podobně již za Basileia I. i Srbové a Chorvati přijali křesťanství.

Na tyto nově získané země činili si v ohledu církevním nároky papežové, ale církev byzantská ovšem sama dobrovolně též nechtěla se vlivu svého v zemích těch vzdáti, a tak ještě více prohlubována propast, jež obě církve jakož i západ a východ vůbec dělila. Za dynastie makedonské protivy náboženské i politické zároveň vedly ku zřejmé rozluce pro sesazení oblíbeného patriarchy Ignatia. Nástupcem jeho na stolci patriarchálním stal se r. 857 Fotios, jehož boj proti církvi římské nebyl jen bojem náboženským, nýbrž spolu i mohutným projevem řeckého citu národního proti vševládajícímu Římu. K rozluce s Římem došlo r. 867. Fotios byl sice na ekumenickém sněmě v Konstantinopoli r. 870 sesazen, ale r. 879 na synodě tamtéž konané od hierarchů východních znova jmenován byv patriarchou, neuznal svrchovanosti papežovy, byl za to dán do klatby, ale zároveň znova odloučil církev východní od západní. Na té synodě odmítnut také požadavek papežských legátů, aby patriarchové nebyli jmenováni ze stavu laického. Velcí patriarchové 9. století Tarasios, Nikeforos, Fotios byli vesměs laiky, kdežto před tím bývali patriarchové vybíráni z mnichů. Ovšem i později papežové zasahovali v záležitosti východní, ale rozhodujícího vlivu již v ní nenabyli. Když pak byl odmítnut i návrh Basileia II., aby církev východní uznala svrchovanost papežovu, ale spolu aby jí bylo dovoleno, by pod svým patriarchou sama nezávisle se mohla spravovati, trvalá rozluka obou církví byla jen otázkou času. Došlo k ní za doby úpadku říše r. 1054. Ovšem idea svobody církve východní v této době podlehla úplně; vrchní dozor císařův i ve věcech cír-

Drobnomalba ze slavného Menologia, t. j. rukopisu o životě řeckých světců, napsaného na rozkaz císaře Basileia II. na pergamenu v 10. století. Je to jeden z nejkrásnějších rukopisů řeckých a má četné drobnomalby. Tato zobrazuje narození Kristovo.

kevních byl nejen přijímán, nýbrž jako úplně pravoplatný uznáván i ve stoletích následujících.

Avšak i v jiných ohledech projevila se v té době svrchovanost absolutní, despotické monarchie ve své nejplnější formě. Jest to patrné ze zákonodárných prací Basileia I. a Leonta VI. Filosofo, jež pod názvem Basilika vydány byly po první r. 884 o 40, po druhé r. 887—893 o 60 knihách a podle nichž jest císař téměř bohem ve své říši. Takovou moc soustřediti ve svých rukách mohlo se podařiti zvláště úspěchy zevnějšími, jež o něco později za této dynastie povznesly říši opět na stupeň velmoci, dávše spolu podnět i ke kulturnímu jejímu znovuzrození. Patrné jest, že této dynastii tanuly na mysli jen cíle dosažitelné a že bylo upuštěno od fantastických plánů Justinianových. Tím se stalo, že za Basileia II. všichni národové okolní pohlíželi na říši byzantskou jako na zářící střed lesku, bohatství, krásy a vzdělání.

Z císařů této doby zasluhuje obzvláštní zmínky Leon VI. Filosofos. Jak se časy změnily! S trůnu byzantského byl kdysi svržen Konstantinos VI., poněvadž se oženil po druhé. Po císaři Basileiovi I. nastoupil na trůn syn jeho a Eudokie Ingerovny Leon VI., který však byl pokládán od některých také za syna Michaela III. Vynikal sice učeností, ale jednak se o správu říše mnoho nestaral, takže správa financí hynula a vzmáhala se úplatnost, jednak i osobně nebyl bezúhonný. Despoticky se choval k duchovenstvu a sesadil patriarchu Fotia, jehož stolec udělil svému bratru Stefanovi, tehdy teprve 16letému. Zvláště však vzbudil pohoršení svým třetím a čtvrtým sňatkem. Nejdříve zostřil zákon Basileia I., aby nikdo nevstupoval po čtvrté v manželství, potom zakázal dokonce i manželství třetí, aby kroceny byly žádosti tělesné. Ty zákony sám překročil. Nejen sám se oženil po třetí, nýbrž po smrti třetí své choti zvolil za milenkou krásnou Zou Karbonopsinu, příbuznou dějepisce Theofana. Ta mu porodila dávno žádaného dědice trůnu Konstantina VII. Porfyrogenneta, nazvaného tak proto, že se narodil v nachové komnatě císařského zámku. Patriarcha Nikolaos Mystikos pokřtil sice novorozeně, ale zakázal císaři, aby dále žil se souložnicí. Po té císař ihned se s ní dal oddati a prohlásil ji za císařovnu. Patriarcha zakázal mu přístup do kostela; papež arcí podle dosavadních zvyků západních uznal čtvrtý sňatek za platný. Poněvadž však patriarcha setrval ve svém odporu, byl sesazen. Teprve nový patriarcha Euthymios potvrdil čtvrtý sňatek císařův.

Pozoruhodna je též císařská dvojice Theofano a Nikeforos II. Fokas. Theofano byla manželkou Romana II., syna císaře Konstantina VII. Porfyrogenneta. Vypravovalo se, že svého chotě r. 963 po čtyřleté vládě otráвила. Po něm se stala vladařkou, ale skutečnou vládu měl v rukách rázný a přísný ministr Bringas. S tím se zneprátelil Nikeforos Fokas, velitel vojska v Malé Asii. Ten přitrlh se svými pluky před hlavní město a, přinutiv Bringu k odstoupení, sám byl

r. 963 korunován na císaře a pojal Theofanu za choť, aby tím své císařské autoritě dodal zákonitého potvrzení. Byl to panovník znamenitý a neohrožený, ale pro svou přísnost nebyl příliš oblíben u lidu a svou bezohledností popudil proti sobě kněžstvo. Ve válkách byl skoro na všech stranách šfa-
sten, ale zprotivil se rozmařilé choti Theofaně, která, patrně z návodu svého milence, statečného Joanna Tzimiska, najala vrahy a dala ho v noci z 10. na 11. prosince r. 969 zavraždit. Tak se rozplynuly v niveč všechny jeho velkolepé plány. Joannes Tzimiskes osvojil si po něm císařský trůn. Když pak patriarcha nechtěl ho pro podezření z vraždy korunovati, svalil vinu na spoluspiklence a Theofanu. Oni posláni do vyhnanství, tato zavřena do kláštera. Joannes Tzimiskes sám pojal za choť Theodoru, dceru Konstantina VII. Dostal se sice na trůn přičiněním Theofaniným, ale byl výborným politikem i vojevůdcem. I on však patrně padl za obět zákeřné pomsty; na cestě z výpravy proti muslimům byl prý otráven a brzo po svém návratu do Konstantinopole r. 976 zemřel.

Moc císařská byla, jak jsme viděli, absolutní, ale přece byla jen zdánlivě úplně neomezena. Lid, armáda i církve přece jen vynucovaly si určitá práva, kterých i císařové byli nuceni šetřiti, nechtěli-li po případě roznítiti proti sobě vzpouru. Jinak však právě svojí mocí zákonodárnou dovedli se císařové učiniti panovníky neomezenými. Byli tedy císařové zároveň nejvyššími zákonodárci, jak jsme to již viděli v průběhu dějin politických. Právní řády římské, zmírněné tu a tam zásadami křesťanskými, ustáleny byly především ve velkolepých právních sbírkách císaře Justiniana. Ale poněvadž říše byzantská nabývala čím dále tím více rázu řeckého, rozumělo se latinskému originálu již stále méně dokonale a zavládalo stále více nejisté a nekontrolovatelné právo zvykové. Tak mizela jednotnost a posuzování právních činů, základní to podmínka spořádaného práva. Proto Leon III. vydal svoji Eklogu, svod to nejdůležitějších zákonů, pro lid

jazykem řeckým. Ale přes to byly tu různé mezery právní, jež se snažil vyplniti později císař Basileios I. svými sbírkami Prochiron a Epanagoge, v nichž vedle práva státního bylo hlavně probíráno právo občanské. Tím byla konečně vytvořena populární právní kniha pro lid. Ostatně Basileios, podporován jsa některými úředníky, přijímal i bez prostředníků žaloby lidu a zřídil i úřad pro stížnosti provinciálů, kteří u soudců domácích se nemohli práva domoci. Konečně nástupce jeho Leon VI. shrnul ve svých Basilikách ještě jednou právní řád říše byzantské; tento zákoník zůstal v platnosti až do konce jejího trvání a jest základem občanského zákoníku rumunského z počátku minulého století.

Ve vývoji práva vidíme zároveň vzrůst absolutní moci císařské, za jehož mezníky lze pokládati vládu Justiniana I., Leonta III., Basileia I. a Leonta VI. Justinian I., který ve svém zákonodárném díle i v celé své činnosti s železnou důsledností sledoval ideu císařskou a křesťanskou, učinil císařskou moc nositelkou jednoty právního života a v neomezené moci zakázal dokonce kritické probírání svého díla zákonodárného. Justinianův cesaropapismus v příkřejší formě obnovil Leon III. zákony o ctění obrazů, v jichž vydávání pokračovali i někteří z jeho nástupců. Basileios I. a Leon VI. postarali se konečně o to, aby moc zákonodárná byla v rukou císařových tak soustředěna jako finanční a vojenská. Mimo to Leon VI. i v otázkách církevních důrazně hájil svého práva svrchovanosti. Do konce 9. stol. spolupůsobila při jich vydávání velická státní rada, od té doby císařové vydávali je sami. V této zákonodárné činnosti neustali císařové ani později, ač byli nuceni více se věnovati otázkám finančním a vojenským. Se vzrůstem velkostatkářské šlechty do jisté míry byla i císařská absolutní moc ochromena.

Ale císařové se starali svými zákony také o rozkvět říše a blaho svých poddaných. Císařové i přes svou zbožnost nepodporovali církve vždy, jestliže se jim to nezdálo vhodné. Právě naopak pozorujeme i u zbožných císařů leckdy snahu

o omezení výsad církve a rozvoje duchovenstva a klášterů. Justinian I. svými zákony rozvrátil zbytky státu rodového a pohanské právo římské zušlechtil humánními zásadami křesťanskými. Leon III. věnoval pozornost zvláště věcem vojenským a hospodářským. Těmito jeho reformami zavál do říše nový svěží duch, který se projevil aspoň u dvora a vyšší společnosti větší svobodomyšlností a přirozeným výkladem zjevů přirozených. Důkazem toho je sbírka zákonů z doby Basileia I. a Leonta VI., zvaná Basilika, nesoucí se směrem pokrokovým, svědčí o tom zmíněné již zákony agrární proti rozmnožování statků církevních a pozorujeme to i ve zdůraznění světského rázu při vyučování veřejném. Leon VI. dokonale propracoval právo rodinné a Basileios II. se pokusil čeliti vzrůstu velkostatkářstva, pokračuje tak ve šlépějích svých předchůdců Nikefora II. Foky a Joanna I. Tzimiska. Nový duch svobodmyslný patrný je i z výroku patriarchy Fotia v 9. století, že zemětřesení způsobena byla ne množstvím hříchů, nýbrž množstvím podzemních vod, a z Pseudolukianova spisu Filopatris z 10. století, v němž trpkým výsměchem, ale s otevřenou mužností a duchem ryze hellenským se stíhá mnišský pesimismus a vyhybání se životu světskému.

Z doby Justiniana I. trvaly některé předpisy o klidu nedělním, které však nebyly tak nepřátelské všemu světskému, aby nepřipouštěly výjimek pro práci polní. Na počátku 10. století i ty zrušeny a v druhé polovici téhož století císař Joannes Tzimiskes založil dokonce tažení proti Rusům, vpadším do Bulharska, na tom, že překročil průsmyky Balkánu právě v týdnů velikonočních, jsa přesvědčen, že nepřátelé v době svátků nebudou na útok připraveni. Jeho plán korunován byl úspěchem; na Veliký pátek napadl protivníky a o Božím Hodu velikonočním slavil vítězný vjezd do Preslavě.

Do 10. století tedy tato absolutní moc stále vzrůstala a spolu s ní vzrůstala též obřadnost dvorská, kterou nám do nejmenších podrobností a zajisté též zcela spolehlivě vyličil

sám císař Konstantinos VII. Porfyrogennetos ve své knize „O obřadech“. Už od dob císaře Konstantina Velikého vše, co se týkalo osoby císařovy, mělo přívlastek „posvátný“ a brzo vznikla i domněnka, že vše, co bylo viděti v blízkosti císařově, bylo onomu velikému císaři zjeveno neb přineseno andělem. Ba i o dynastii makedonské, jež se dostala na trůn revolucí, bájilo se, že pochází z jeho potomstva. Vše, co císař činil, bylo přesně předsáno a jen velcí císařové dovedli se vyprostiti aspoň částečně z těchto svírajících pout. Z toho vznikla v 10. století obava, že císař bude zatlačen do pozadí vojenským správcem říše a promění se v posvátnou osobu, podobně jako v Bagdadu vojenský sultanát mocně vystupoval v popředí vedle kalifátu. Romanos I. Lekapenos byl pravým pánem a císařem vedle Konstantina VII. Porfyrogenneta, Nikeforos II. Fokas a Joannes I. Tzimiskes byli císaři a poručíky mladých korunních princů Basileia a Konstantina, a Bardas Skleros a Bardas Fokas usilovali o totéž postavení za Basileia II. Že vítězství na konec se naklonilo na stranu dynastie makedonské, jest zásluhou Basileia II., který pojistil říši opět vojenskou vážností a tím překonal svoje soupeře. V něm povstal říši opět císař, který sám táhl do pole a z vlastního názoru znal říši od Kavkazu až do Foinikie. Nejdůležitější oporou jeho vlády byla však myšlenka zákonnosti, která ve veřejném mínění těch dob zapustila hluboké kořeny.

S vývojem absolutní moci císařské souvisí také správa říšská. Vývoj úřednictva však a dějiny správy nejsou nám ještě do podrobností známy. O 5. a 6. století poučují nás zcela bezpečné prameny, ale pak ocitáme se v nejistotě. Za císaře Justiniana I. byla nejvyšší moc rozdělena na něco více než dvacet úředníků, kteří byli bezprostředně odpovědní císaři a jimž podléhali úředníci nižší. Od 9. století máme zase zprávy podrobnější a zvláště Kniha o obřadech od císaře Konstantina VII. Porfyrogenneta poučuje nás výborně o stavu říšské správy. Zdá se, že asi v 7. století ve vývoji stavu

úřednického nastaly podstatné změny. Na konci 9. století nalézáme ve správě říše více než 60 vyšších úředníků, kteří byli na sobě nezávislí a podřízení jenom císaři, ač hranice říše se proti době předešlé značně zúžily. Poněvadž pak mezi tím říše nabyla rázu výlučně řeckého, byly také tituly úředníků proměněny v řecké, ovšem někde jen zevně, takže svým latinsko-řeckým tvarem budí velmi podivný a často směšný dojem. Řecká správa říše byla dokonale vytvořena v 10. století a z té doby máme o ní též nejčtetnější zprávy.

Srovnáme-li s ní ústřední správu států moderních, pozorujeme, že úkoly nynějších ministrů školství, obchodu, orby a vojenství nebyly svěřeny zvláštním osobnostem, nýbrž že císařové sami, pokud toho bylo třeba, určovali politiku říšskou v příslušných oborech. Ostatně byla ústřední moc rozdělena tehdy na 5 ministrů: 1. Logothetés tú dromú, původně pověřený až do 8. století jen správou pošt, podával císaři zprávy o jednání úředníků provinciálních a v 10. století soustředil ve svých rukách veškerou správu občanskou. Byl tudíž ministrem vnitra, měl vrchní moc nade všemi strategy provincií a podepisoval všechny listiny císařské. 2. Prótoasekrétis byl správcem ministerstva záležitostí zahraničních. 3. Logothetés tú genikú byl nejvyšším pokladníkem říšským. 4. Logothetés tú stratiótikú byl správcem pokladu armády. 5. Logothetés tón oikeiakón byl správcem soukromého jmění císařského. Tak to potrvalo až do konce trvání říše; jediné logothetés tú dromú stal se později též ministrem zahraničním, takže za dynastie Palaiologů byl skutečným státním ministrem a nejvyšším kancléřem říše a obdržel titul megas logothetés.

Z ostatních úředníků dvorních zvláště sluší uvést tyto: 1. Megas chartúliarios byl představeným soukromé kanceláře císařské, který měl dohled i na císařské stáje a nazýval se z té příčiny ho tón basilikón hippokomón epistatón; také měl titul chartúliarios tón theión koitónón nebo chartúliarios tú theiú kúbúkleiú. 2. Parakoimóménoi byli nejvyššími komor-

níky, kteří se nikdy nevzdalovali od osoby císařovy a spávali v téže komnatě jako císař. 3. Kúropalátés byl maršálkem palácovým po nějakou dobu trvání říše. 4. Prótovestiarios byl původně vrchním správcem šatny císařské a měl tudíž jen nepatrnou důležitost. Později přeneseny na něho úkoly kuropalata, jehož hodnost se stala pouze čestnou. Císařové totiž se obávali, aby kuropalát se nestal příliš mocnou a nebezpečnou osobností. Protovestiarios, stoje v čele dvora, měl na starosti správu paláce a vykonával též úřad soudce nade všemi jeho důstojníky; mimo to předsedal při veřejných i soukromých slyšeních císařských. 5. Logothetés tón agelón byl vrchním dozorcem císařských stád. 6. Logothetés tón sekretón byl náčelníkem tajné kanceláře císařské. 7. Ho epí tón deéseón přijímal prosebné listy, jež měly býti odevzdány císaři. 8. Hoi epí tón barbarón pečovali o císařské hosty dvorní. Tuto řadu bylo by možno ovšem značně rozmnožiti úřady méně důležitými. K tomu se druží četné hodnosti duchovní, z nichž některé byly pověřeny též úkoly státními. Vládě a rozkazům vyšších úředníků státních, dvorských i duchovních podřízeny byly četné kanceláře, které ještě v 6. století zvány byly *scrinia*, později *logothesia* nebo *sekreta*. V těch pracovali úředníci, již zvaní byli sekretikoi, asékrétis, chartúlaríoi, notaríoi.

Přehlédneme-li pak dějiny 11. století, nemůže býti pochybnosti, že doba Konstantina VII. Porfyrogenneta neznamená ukončení tohoto vývoje správy. Zdá se velmi pravděpodobno, že přes mohutné osobnosti císařů Nikefora II. Foky, Joanna Tzimiska a Basileia II. dělení nejvyšší moci stále více pokračovalo. Absolutní monarchie byzantské říše byla, jak vidíme, dosti často v pravdě oligarchií dvorské šlechty a císař, který zdánlivě trůnil v hierarchické nedotknutelnosti, byl leckdy jen první mezi rovnými.³²⁾

32) Tento pozoruhodný názor o absolutní moci císaře byzantského vyslovil J. B. Bury v pojednání: *The imperial administrative system in the ninth century, with a revised text of the kletorologion of Philotheos*. The Brit. Acad.,

Císařové vědouce dobře, že jen silná armáda může být oporou říše a že vedle žoldnéřů třeba mít zajištěný počet zdatných bojovníků domácích, zřídili v asijských thematech vojenská léna, přidělili totiž pozemky jako dědičný majetek těm, kteří se zavázali konati službu vojenskou. I tato léna ovšem propůjčována též lidem, kteří nebyli národnosti řecké. Bohužel tato výtečná myšlenka bývala uváděna v niveč držiteli velkých statků, kteří pod různými záminkami ona vojenská léna si osvojovali. Také o zdokonalení taktiky dbali někteří císařové, jako zvláště Maurikios, Leon VI. a Nikeforos II. Fokas.

Se zvláštní péčí pěstěno po celou dobu trvání říše dělostřelectvo a zákopnictvo, důmyslné stroje a jiné válečné potřeby uloženy byly ve velikém arsenálu Magnaurském a řecký oheň byl postrachem národů barbarských. Výtečně zařízení byla služba táborová i vyzvědačská a s neúprosnou, ba někdy i krutou přísností dbáno vojenské kázně, a to i ve sborech povstaleckých. Také v umění opevňovacím a obléhacím byli Rhomaiové mistry. Obrana i útoky byly stejně houževnaté. Jaký význam měly pevnosti, zvláště Thessalonika a Konstantinopolis, pro obranu říše, je známo. Ovšem při nejlepším vůli nemohla být válka leckdy vedena s patřičným důrazem. Opevňovací stavby nebyly vždy stejně důkladné a leckdy neodolaly útokům barbarů, jak se ukázalo zvláště na poloostrově Balkánském. Veliký počet záškodníků a spousta obléhacích přístrojů zdržovala pochod vojska, jež v krajině zpustošené jen s obtížemi mohlo být zásobováno, a udržení území získaného vyžadovalo často značného nákladu a hojného mužstva, jehož bylo nutno užítí na jiném místě roz-

Suppl. Papers I., London 1911. Burymu se podařilo knihu císaře Konstantina VII. Porfyrogenneta O obřadech rozložit v její součástky a jednu z nich Kletorologion Filotheovo, sepsané za vlády Leonta VI. r. 899, vydal spolu s učeným komentářem. Je to jakási pořadová listina, podle níž vrchní pořadatel hostiny „atriklines“ zval k císařské tabuli. Podle ní dochází Bury k názorům svrchu uvedeným, jak o tom podává zprávu A. Heisenberg v Byzant. Zeitschrift 1912, str. 330 n.

sáhlých hranic. Také politickými pletichami, jimž vítězný vojevůdce zřídka unikl, podniky válečné byly na škodu Rhomaiů leckdy předčasně ukončeny. Přes to však zásluhou výtečných vojevůdců, kteří v říši byzantské nikterak nebyli vzácní a z nichž mnozí i trůnu se domohli, docíleno velmi často značných úspěchů a obhájena existence říše. Přispěla k tomu i ta okolnost, že sbory vojenské byly celkem dobře placeny a že vojevůdcové vyhýbali se nepravidelnému vedení války, ať útočné, ať obranné.

Velmi důležitou součástí armády byzantské bylo i námořnictvo. Důležitost loďstva pro říši, která by se byla mohla snadno státi jedinou světovou mocí námořskou ve středověku, poznána byla dosti pozdě. Ještě za Justiniana I. nebylo loďstvo majetkem státu, nýbrž stát pronajímal si lodi od jejich majitelů. A přece až do výbojů arabských byli Rhomaiové neomezenými pány na moři. V té době stalo se loďstvo významnou mocí ve státě a začalo dosazovati a sesazovati císaře. Teprve s Leontem III. nastaly zase urovnané poměry. Ale v 8. století vzniklo ve vojenských kruzích pohrdání loďstvem, jemuž stavěni v čelo dva důstojníci nižšího řádu. Tehdá proti Arabům nebylo ho již potřebí a za to zvýšil se význam armády pozemní. Zdá se, že teprve císař Basileios I. zřídil státní loďstvo, jež se skládalo z loďstva císařského a z loďstva provinciálního. Normální bitevní lodi byzantské byly t. zv. dromony, jež se podobaly starým hellenským trojveslicím, měly však pouze dvě řady veslařských lavic, a jsouce lehce stavěny, byly především zařízeny k rychlému veslování. Loďstvu císařskému i provinciálnímu stál v čele jediný admirál, který slul drúngarios tón plóimón, větším oddílům lodí veleli drúngariové, jednotlivým dromonům kapitáni. Do doby Leonta VI. bylo užíváno lodních veslařů spolu k námořnímu boji. Tím ovšem výkonnost loďstva značně byla zmenšena a proto již za Konstantina VII. Porfyrogenneta podle návrhů Leonta VI. v jeho Taktice odděleno veslařstvo od mužstva bojovného. Císařské loďstvo čítalo tehdy 60 dro-

monů, z nichž každý obsazen byl 230 veslaři a 70 vojíny; k tomu připojeno 40 pamfylů, t. j. lodí, naplněných vybraným mužstvem. Loďstvu provinciálnímu dodávala různá themata různý počet lodí; tehdy čítalo 52 dromonů a 35 pamfylů. Námořními vojíny byli hlavně obyvatelé Malé Asie, Thrakie, Makedonie a Řecka. Zejména kmen Mardaitů, sídlící v Pamfylii v Malé Asii a v Řecku, dodával mužstvo pro lodi. Byzantští císařové 9. a 10. století s hrdostí mohli poukazovati na svoji námořní moc. Loďstvo, které se vypravilo dobýti Kreta, čítalo 3300 lodí, jednak válečných, jednak dopravních. Lodi válečné měly na palubě dřevěné věže s válečnými stroji. Na přídách měly velké pozlacené lvy z bronzu a kovovými hadicemi, v tlamách jejich upevněnými, metán byl řecký oheň na nepřátele.

Jaký byl počet byzantského loďstva později, o tom dosud nemáme určitých zpráv; zdá se však, že už od polovice 11. století spolu s armádou i loďstvo upadalo, jak je patrné z dějin Alexia I. Komnena, který byl nucen žádati Benátčanů za pomoc proti Normanům. Zvláště však Palaiologové, spoléhající stále více na námořní moc Benátčanů a Janovanů, nevěnovali loďstvu pozornosti, až konečně dobytí Malé Asie od Turků zbavilo říši nejodvážnějšího námořního obyvatelstva a tak zničilo i námořnictvo byzantské.

Jak se v byzantské říši bojovalo na moři, o tom nabýváme náležitého názoru z Taktiky císaře Leonta VI. Především bylo nutno, aby lodi měly vždy dostatečnou zásobu životních potřeb, jež měly býti, pokud možno, odňaty nepříteli. Leon VI. si přál, aby boj z blízka sváděn byl jen v případech nejnutnějších, poněvadž v něm často i přesila mohla podlehnouti, a to ve vodách cizích, kde by vojínové byzantští, nemající naděje na záchranu, bojovali s tím větší udatností. Také příliš nedoporučoval zahákování lodí nepřátelských, nýbrž přál si, aby zdánlivým útekem a jinými lestnými prostředky lodi nepřátelské byly od sebe odděleny, obklíčeny a potopeny. V postavení bitevním měla býti vytvořena buď

linie přímá nebo útvar půlměsícový nebo tři skupiny. Na lodích bývaly nádoby s odporně páchnoucím olejem a jiné nádoby s hady a škorpiony. Z ničících prostředků válečných zvláště však sluší uvést řecký oheň, který buď s praskotem a kouřem vyrážel z kovových trub nebo v uzavřených kotlících neb v ručních rourách házen byl proti nepříteli. Složení jeho tajila řecká diplomacie jako státní tajemství. Od r. 717 význam jeho klesal; Arabové, jak se zdá, chránili se proti němu v pozdějších dobách kovovými pláty na lodích.

Jako ve vnitřní správě a ve vojenství, nastaly průběhem doby ve finančnictví některé závažné změny. Je přirozeno, že daně netížily všech společenských tříd stejně. Pozemky vojenské byly vůbec osvobozeny od veškerých daní. Statků církevních netížila ani epibolé, ani mimořádná, ani nízká břemena. Velkostatkáři dovedli se velmi často různými prostředky daním vyhnouti. Každá daň doléhala tudíž nejvíce na malého poplatníka. Osvobozením od daně pozemkové nebo aspoň snížením jejím byla arci pokladna státní značně ochuzena. O nápravu po té stránce staral se zvláště císař Nikeforos I., který zároveň ustanovil přesnou výši pozemkové daně pro velkostatky. Připočteme-li k tomu, že daně byly vybírány leckdy bezohledně, nemůžeme se diviti, že nespokojenost proti vládě někdy hrozivě se vzmáhala a že i přes prominutí četných nedoplateků bída mezi lidem bývala značná. Tomu hleděli odpomoci někteří císařové, pokud víme, po prvé na počátku 9. století zavedením zvláštní daně allelengya, která zavazovala bohatce platiti nedoplatky za chudřasy a která těžce doléhala na velkostatkáře světské i duchovní. Obnovena byla v 10. století Nikeforem II. Fokou a Basileiem II., ale bezvýsledně; vláda vůbec neměla síly boj se vzrůstajícím velkostatkářstvem dobojovati. I toto allelengyon brzy bylo zrušeno. V některých pohraničních i jiných částech říše zavedena byla branná daň na místo vojenské služby, což od obyvatelstva přijato se souhlasem. Vláda totiž musila po bohatých zkušenostech pohlížeti na provincii

ve zbrani vycvičenou se značnou nedůvěrou. Svědectví o případné náhradě služby vojenské daní se vyskytují již v 10. století, a to pro themata západní i východní; aspoň bohatí používali vždy této výhody. Za císaře Konstantina IX. Monomacha branná daň se stala pravidlem; i stará berní svoboda vojenské hranice, odměna to za povinnosti služby strážní a opevňovací, byla od něho zrušena. Že tím říši neposlouženo, jest na bíle dni; pohraniční krajiny, zbaveny jsouce vydatné ochrany, stávaly se pak snadno kořistí výbojných barbarů.

K daním přímým se družily četné daně nepřímé, jež vyplývaly z rozvoje průmyslu a obchodu byzantského. Výtěžek státních továren a státních monopolů se řídil sice rozsahem provincií říšských, ale byl přece vždy vydatným zdrojem státních příjmů. Tak zvláště průmysl hedvábnický, jenž byl původně jen v rukou Peršanů a teprve Justinianem I. přenesen na území říšské, byv zároveň prohlášen za monopol státní, opatroval státu nevyčerpatelné příjmy až do výbojů normanských v Řecku v 11. století a ani později nepoklesl úplně. Mimo to říše byzantská, jsouc po dlouhou dobu střediskem obchodu tehdejšího světa, vybírala všude hojná cla ze zboží, jež bylo přiváženo na její území nebo jím procházelo, a ustanovovala též poplatky za udělování obchodních patentů. Za dob pozdějších obchodní monopol nebo aspoň různé výsady obchodní udělovány byly republikám benátské, janovské a pisanské, za ohromné sice poplatky, ale bohužel, na škodu říše.

Přehlédneme-li finanční vývoj říše, pozorujeme, že tíha berní zvláště těžce doléhala na obyvatele, kdykoli bylo třeba vésti nákladné války nebo kdykoli neschopní vladaři potřebovali peněz na velkolepé stavby nebo na vydržování hýřivého dvora. Přes to zvláště ve dvou věcech vidíme pokrok proti dobám říše římské. Od doby Anastasia I. vzdali se Rhomaiové bezohledné přísnosti, s kterou Římané nutili náčelníky městské samosprávy k vzájemným závazkům za

celou částku pozemkové daně jejich okresu. Také opustili přísnou praxi pozdějších Římanů, která děti rolníků a řemeslníků trvale poutala ke stavu rodičů. Výdaje státu byly v celku podobné jako výdaje státu moderního. Byly na tu dobu ohromné. Mimo všechno to, co se vydává ve státě moderním, mnoho peněz stály rozdávaní obilí lidu, poplatky nepřítelům a dary spojencům. Náklad na vydržování vojska a na války činil, jakož přirozeno, jednu z předních položek rozpočtu. Ve správě říše pozorujeme do 11. století nápadný rozdíl mezi thematy východními, jež vydržována z pokladny říšské, a thematy západními, která byla odkázána bezprostředně na svoje vlastní důchody. Důvod pro to není znám. Zdá se však, že themata západní byla hojně promíšena živly barbarskými a že vybírání daní v přírodninách zdálo se nejvhodnějším. V 11. století správa říše po této stránce upravena jednotně.

Finance říšské byly nejlépe spravovány za dynastie make-donské. Basileios I. sestavil přesný státní rozpočet a přiřkl každému odboru říšské správy určité fondy. V 10. století důchody říše odpovídaly asi 3 miliardám korun. Při smrti Basileia II. obsahoval státní poklad přes hojně války předešlé doby asi našich 220 milionů korun. Roční důchod z jediné Konstantinopole činil tehdy asi našich 550 milionů korun. Číslo ta udána jsou vesměs podle měřítka předválečného. Je pozoruhodno, že vojenští správcové themat obstarávali i záležitosti finanční dobře, neboť až do doby Alexia I. Komnena, tedy do konce 11. století, nikdy nebyla vláda nucena sáhnouti k násilným prostředkům finančním. Tato pevnost finanční politiky zajistila také byzantské minci pevnou světovou hodnotu. Jen proto mohla uzavíratí říše byzantská i s cizími státy pevné smlouvy mincovní. To nás vede zároveň k úvaze o diplomatickém umění byzantském.

Už ve vnějším politickém vývoji bylo poukázáno k tomu, jak leckdy diplomatické umění odvrátilo od říše byzantské nebezpečí tam, kde meč nestačil. Byla to vskutku v rukou

vedoucích státníků na Bosporu strašná zbraň, jakkoli se tam nevytvořil sbor diplomatický ve vlastním slova smyslu. K provedení záměrů vedoucích státníků bylo možno nalézt vyjednavatele i mezi duchovními i mezi laiky i četné tlumočníky. V Konstantinopoli byla velmi dobře známa slabost i síla sousedních říší a vědělo se, jakých politických prostředků proti nim třeba užítí a jakými tituly vycházeti vstříc marnivosti jejich panovníků. Tak dože benátský byl r. 1018 nazván strategem Dalmacie, kníže iberský dostal titul kuro-palates, velkokníže ruský atriklines a pod. Vyslanectva cizích dvorů byla střežena od vojenských úředníků, aby se ničeho nemohla odvážití a aby si nezískávala jinde zprávy o stavu říše a věcech politických. Politika říše byzantské směřovala k tomu, aby přemnozí ti cizí vládcové aspoň podle jména zůstávali nebo byli pojati do svazku říšského a aby byli jakýmisi místodržiteli císařskými. Dary, které vyslanci od cizích knížat přinášeli, byly pokládány za znamení, že ona knížata uznávají nad sebou svrchovanost říše. Pozdravy, jimiž se obraceli na císaře, i odpovědi císařovy byly řádně odstupňovány a do nejmenších podrobností předepsány. Podobným slohem psány i listy cizím panovníkům. Kdykoli se objevila v hlavním městě cizí knížata sama, nebylo radovánkám a slavnostem konce.

Na základě těchto vědomostí vznikl spis císaře Konstantina VII. Porfyrogenneta O správě říše. Vidíme z něho, že císařové měli i důležitější věci na starosti než pouhé obřady. Ostatně také církev podporovala dílo politiků světských, přispívajíc k uskutečnění ideálu císařů, aby totiž ve své celistvosti byla obnovena stará říše římská, ano i více, aby tato říše byla rozšířena až k hranicím světa, aby z ní smíšením rozličných národností v lůně téže jednoty náboženské vytvořena byla říše všesvětová.

V tomto diplomatickém umění byzantském shledáváme ovšem stránky dobré i špatné. Neobyčejná vyškolenost, nevyčerpatelná vynalézavost a nepřekonatelná obratnost, s ja-

kou jednali Rhomaiové s cizími národy, byla především dědictvím státníků římských. Skalopevná houževnatost a energický státnický cit, který nahrazoval cit národní a bránil Rhomaioům vzdání se kterékoli pídě země, vzbuzují náš upřímný obdiv. Nejpodstatnější síla jejich záležela v obratnosti, s jakou dle okolností provozovali politiku velkou nebo malou, přehlížejíce s jasným zrakem a bohatou zkušeností poměry nejbližšího okresu jako stav velikých zemí, rozuzlujíce nejspletitější zmatky a tvoříce nejsmělejší plány. Lidé, kteří brali na sebe diplomatická posláná, byli vždy upřímně oddáni zájmům císaře a říše, poněvadž jinak by se stěžá byli vydávali v šanc v končinách nehostinných zlobě barbarských lidí. Pro hrdé Rhomaie nebylo maličností vyjednávatí u cizích knížat, kteří často neznali nejzákladnějších zásad práva mezinárodního. Ale obratností svou dosáhli často výsledků překvapujících.

Bohužel diplomatické jejich prostředky nebyly důstojné a čestné. Nevolí nás naplňuje, čteme-li, jak dovedli cizí národy na svých hranicích brzy zastrašovati, brzy pro sebe získávati lichocením a dary, jak je dovedli navzájem proti sobě štváti, rozněcovati jejich vnitřní spory a získávati mezi nimi strany pro sebe. V době nouze se neštítili mír zlatem si vykupovati, v pravý čas dovedli uniknouti útokům nepřátel a jindy zase vrhali se na ně s ničivou silou. S nemilosrdnou a bezohlednou vypočítavostí užívali k provedení svých záměrů nepoctivosti, lsti a prolhanosti, vyhýbajíce se jen přímé zákeřné vraždě. Tím vším otupili a často zničili hrdinskou sílu nejsvěžejších a nejdivočejších národů a pérem i zlatem dobývali zpět, co jim odňal nepřátelský meč. Zbraní těch neužívali ovšem vždy bez vlastního nebezpečí, zvláště pokud slovům svým nemohli dodati důrazu silnou armádou; čím více upadalo říšské vojsko, tím více trpěla říše vpády nepřátel přes všechno umění diplomatické. Přes to však nelze upříti, že zchytralost diplomatického umění byzantského se osvědčila skvěle zvláště proti Ostrogothům, Avarům, Nor-

manům, rodu Villehardouinovu, Benátkám a Vatikánu a že mu v nemalé míře náleží zásluha zachování státu byzantského přes všechny těžké krise po celý středověk.

V říši byzantské nebylo pevně, kastovnícky uzavřených stavů; i člověk z nízkého rodu mohl se ve službě státní nebo dvorské povznést k nejvyšším důstojnostem. Ovšem přirozeně se vyvinula vyšší třída společnosti, mocná svým původem, bohatstvím, majetkem pozemkovým a dalekosáhlými styky. Přispěla k tomu i tradice římská. V Římě byly původně dva šlechtické stavy, senátorský a rytířský; asi ve 4. století po Kr. byl druhý prvním skoro úplně pohlcen. Stav senátorský se doplňoval z úředníků a tudíž nepřímou podle vůle císařovy, jenž úředníky jmenoval. Císař Konstantin Veliký povolal mnohé senátory římské do Konstantinopole a udělil jim pozemky v Malé Asii. Tam obdrželi pozemky od císaře Zenona i oni senátoři, kteří po vpádu barbarů do Itálie se zachránili na východ. Tak se stala tato senátní šlechta zároveň šlechtou velkostatkářskou a sociální její moc čím dále více vzrůstala, kdežto moc nižší šlechty, t. zv. kuriálů, klesala, poněvadž byli přetíženi ve správě měst rozličnými úkoly, jež cele zaujímaly jejich pozornost. Proto nižší šlechta asi v 9. století vymizela a část její, totiž bohatí kupci, rozmnožili nově vznikající třídu sociální, měšťanstvo. Vyšší šlechta se dělila ve tři druhy lidí; náleželi k ní činní nebo vysloužilí úředníci, příbuzní do čtvrtého stupně a šlechtici provinciální. Ona to byla, která věrně zachovávala starou tradici, představovala konservativní živel říšský a učinila Konstantinopolis Paříží říše. Proto byla nepostradatelná pro císařský dvůr; i despotičtí císařové musili k ní míti zření, jakkoli mohli nejbližší důvěrníky voliti zcela podle libosti.

Vývoj této šlechty měl však pro politický i sociální život říše spolu následky neblahé. Od doby Justinianovy bylo možno jednotlivé hodnosti stavu senátorského si zakoupiti; tak se dostávali mezi šlechtice jen lidé nejbohatší. Ještě větším

nebezpečím pro říši bylo, že v 9. století se zmocnila velkostatkářská šlechta i úřadů vojenských. Nejen senát se tím vymkl z bezprostředního vlivu císařova, nýbrž šlechtici mohli proti císaři užívat i císařské armády. Pozemkové bohatství těchto šlechticů stále vzrůstalo. Najmě v provinciích maloasijských se utvořily mocné rody šlechtické, které rozšiřovaly své državy na úkor malorolníků, dokonce zcizovali i léna vojenská, která předchozí císařové zřídili, aby právě zesílili stav byzantské armády. Kdežto na konci doby předešlé kolonát z říše byzantské téměř úplně vymizel, v 10. století nalézáme již zase nevolníky na statcích velkostatkářů. Podnět k tomu zavdala patrně občanská válka za vlády císaře Michaela II., za níž samostatní rolníci, nemohouce snést tíhy berní, sami se dávali pod panství velmožů, jakmile přišli o svůj majetek. Tak držav samostatných malých rolníků stále ubývalo, jako zase državy kostelů a klášterů vzrůstaly majetkem těch, kteří, toužíce po klidu a rozjímavém životě, vstupovali v samotu klášterní.

Říše trpěla v té době právě touto vadou základní. Všechny zákazy o zcizování vojenských lén byly málo platny. Velcí statkáři pod různými záminkami a různými prostředky získávali si državy oněch svobodných rolníků, ano i léna vojenská, jichž majitele za to zbavovali služby vojenské, dosazující za ně do armády lidi prodejné, liknavé a nezpůsobilé. Tak se tvořila ohromná latifundia, jichž majitelé stávali se čím dále nebezpečnějšími i absolutní vládě císařů, poněvadž, jsouce zároveň vysokými úředníky světskými nebo duchovními, spojovali s hospodářskou převahou veškerou sílu politického i sociálního postavení. Stav svobodných rolníků upadal čím dále tím více. Bylo však potřeba, aby vypukl v říši r. 928 hlad, který teprv obrátil pozornost vlády k poměrům hospodářským. Toho hladu použili velkostatkáři k hromadnému vykupování malých rolníků. Romanos I. Lekapenos však prohlásil, že každý poddaný má nezadatelné právo domovské na své půdě a že lze ji dědit jen mezi nejbližšími příbuz-

nými. Zároveň nařídil, aby boháči vrátili jejich majitelům statky, jichž se za předešlého hladu zmocnili, za náhradu kupní ceny. Tím zahájen byl usilovný boj císařů proti hromadění velkých statků v rukách velkostatkářů světských nebo hodnostářů církevních nebo klášterů, boj, v němž potom pokračovali Konstantinos VII. Porfyrogennetos, Romanos II., Nikeforos II. Fokas a Basileios II.

Snadno lze pochopiti, jaké poměry nastaly následkem nových zákonných ustanovení. Velkostatkáři měli totiž po ruce různé prostředky, arci nezákonné, jimiž odnětí majetku neprávem získaného mohli zmařiti nebo aspoň oddáliti. Vláda byla nucena vydati celou řadu prováděcích nařízení a doplňovacích zákonů. Zejména proti zcizování vojenských lén nesvědomitými důstojníky musila vláda přísně zakročovati, poněvadž tím bylo saháno na zdatnost armády, která takto byla oslabována. Současně byly pro chudé sníženy útraty soudní a jiné poplatky, aby jim vymáhání jejich práva bylo usnadněno. Pohříchu nebyli v této snaze všichni císařové stejně důsledni a neochvějni. Tak již Romanos II. podstatně zmírnil ustanovení o vrácení vojenských lén. Tyto zákony byly vydány za pomoci vyššího duchovenstva, které vůbec klášterům nepřálo a bylo tudíž císařům povolným nástrojem v boji proti vzrůstání jejich majetku.

Nástupce Romana II., Nikeforos II. Fokas, opustil dokonce úplně rozhodnou politiku svých předchůdců a v boji tom volil jakousi podivnou cestu střední. Schválil základní rysy politiky o vrácení vojenských lén, ale vyšed sám z oné pozemkové šlechty, prohlásil ve svém agrárním zákoně, že sociální vyrovnání nastalo již zákony jeho předchůdců a že nutno nyní chrániti bohaté proti chudým; proto zvýšil cenu vojenských statků trojnásobně, aby tím navrácení menších pozemků znemožnil. Vrátiv takto velkostatkářstvu volnost hospodářského pohybu, ale zvýšiv zároveň vojenské nároky na velkostatky, musil se obrátiti proti velkostatkům církevním, jichž přibývání bylo pohromou pro stát, poněvadž du-

chovenstvo často nemělo sil pracovních ku vzdělávání půdy nebo výtěžek z pastvin pokládalo za výnosnější než výtěžek z rolnictví. Nepřikročil sice k násilnému sesvětštění církevních statků, jako na západě učinil Karel Martell, ale zakázal zakládání nových klášterů a získávání půdy osobami duchovními. To vzbudilo arci bouři odporu, poněvadž to bylo namířeno i proti duševnímu směru císařů této dynastie, která sama mnoho klášterů založila. Tyto zákony byly by ovšem měly značný vliv na vývoj ústavy říše, kdyby již nástupce jeho Joannes I. Tzimiskes jich nebyl zrušil.

Veliké nebezpečí, které hrozilo říši ze vzrůstání velkostatkářstva, v plném jeho významu pochopil zvláště Basileios II. Nebylo ho tajno, že pokusy jeho předchůdců se úplně zhatily, a proto r. 996 dal vyhlásiti přísný zákon, že zájem státu toho žádá, aby hromadění velkého jmění v pozemcích a zvláště jeho trvání dědictvím bylo zrušeno. S despotickou bezohledností vystupoval proti velkostatkářům; zval je sice na svůj dvůr, ale jen proto, aby je vzdálil z jejich velikých držav, a po smrti jejich zabavoval tyto državy pro stát. Jen kdo mohl z listin dokázati, že jeho statky náležely jeho rodině již za Romana I., mohl si je ponechati. Poznávaje však se vzrůstajícím rozhořčením, že toto zlo nelze z kořene vyplniti, umínil si voliti novou cestu za cílem vytknutým. Bylo totiž již dávno pozorováno, že politické nároky ve státě bývají skoro častěji následky hospodářského blahobytu určité vrstvy společenské než nouze. Mohl tudíž i Basileios II. snadno přijíti na myšlenku silnou tíhou berní obnoviti klid a rovnováhu ve státě, udolati velkostatkářstvo a zabezpečiti si vlastní autoritu. Ale ani tato berní reforma mnoho neprospěla, ačkoli Basileios II., podobně jako Nikeforos II. Fokas, soustavu berního ručení, t. zv. allelengyon, obnovil s neobyčejnou příkrostití. Proti velkostatkářům ani on nic nezmohl; zájem státu i pak u nich stavěn byl do pozadí.

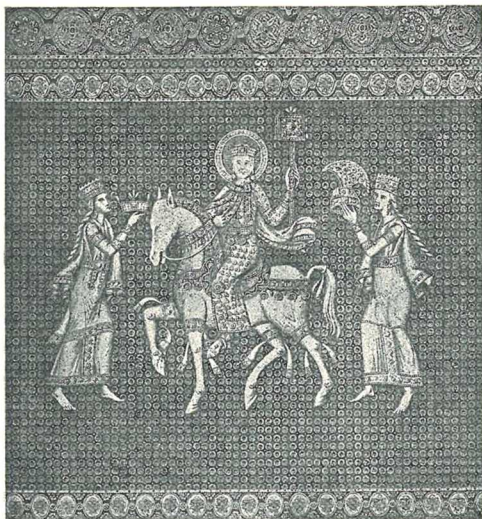
Jediným cílem těchto šlechticů bylo rozmnožení bohatství a dosažení nových vyšších hodností. Za tím účelem neštíteli

se žádných prostředků, jako vůbec smysl pro čest i v nejvyšších třídách společnosti byl málo vyvinut. Věděli dobře, že za přehmaty jejich stihnou je tresty bičování, oslepení, komolení, a přece vášeň jejich pudila je k zločinům, ježto byli přesvědčeni, že po případě i potom budou moci zaujmouti nová skvělá místa v hierarchii úřední. A jak by byli netoužili po oněch hodnostech lidé špatní, když lesk života dvorského vábil mocně i lidi nevinné a bezúhonné, ačkoli tušili, že jediné nerozvážené slovo zmaří všechny jejich naděje, zaplete je v zákazonosné vyšetřování a uvrhne je v bídu a zoufalství. Čím kdo stál blíže osobě císařově, tím nebezpečnější léčky všude na něho číhaly. Neochabující podezřívavost uvrhla v zkázu mnohé oblíbené a slavené vojevůdce a státníky, někteří byli zbaveni majetku a nejmenším trestem bylo, byl-li kdo přinucen, aby vstoupil do stavu duchovního. To byl nepohodlnější prostředek zbavit se osob nepohodlných.

Ohromné bohatství, které se nakupilo v rukách šlechticů, a zděděné zvyky z posledních dob císařství římského daly podnět k rozvinutí nevídaného dříve přepychu. Právě na dvoře císařském měli šlechtici příležitost stavěti bohatství to na odiv při různých slavnostech a obřadech. Ale nebyl to jen dvůr císařský, nýbrž i vlastní domácnost, kde vznešená společnost byzantská sloučila zvyky římské s leskem a nádherou východní. Tak už vnitřek domů šlechtických byl vyzdoben s přepychem skoro takovým jako samy paláce císařské. Domy byly sice budovány podle půdorysu starých obydlí římských, jak je patrné na domech byzantských, zachovaných částečně ve zbořených městech střední Syrie, ale síně jejich byly vyzdobeny mosaikami, opatřeny nákladným nábytkem ze dřeva, vykládaného kovem nebo sloní, a okrášleny velkolepými koberci, na nichž vyšita byla fantastická zvířata nebo předměty náboženské. Teprve ve 14. století pozbyly domy byzantské rázu antického a paláce vznešených upomín-

naly pak spíše na zámky světa západního. V budování paláců a jich výzdobě působil mocně příklad císařů, kteří si zbudovali mnoho skvostných paláců s chrámy a zahradami. Konstantinopolis pro svou skvělou polohu na Zlatém rohu mohla zároveň konati úkol Bají a Puteol, kde senátoři římsí mívali nádherné letohrádky. Ani v tom císaři a šlechticové byzantští nezůstali za nimi pozadu. I oni měli blíže Konstantinopole s přepychem zařízené letohrádky, jako Justinian I. v Chalcedonu, Konstantinos VII. ve Skutari a Manuel I. na jednom z rozkošných ostrovů Propontidy. Mimo to prodlévali v létě v lázeňských městech říše, z nichž nejlepší pověstí slynila za Justiniana I. Pythia v Malé Asii a Anchialos v Thrakii, za Konstantina VII. Brussa v Malé Asii.

Jako v příbytcích, tak stavěli Byzantinci nádheru na odívání i v oděvech. Po dlouhou dobu ovšem zůstal v oblíbě oděv římský, ale jednak stykem s národy východními přidružily se k němu prvky východní, jednak stykem s jinými národy sousedními dostaly se do říše byzantské útvary cizí, které záhy dodaly oděvům byzantským obzvláštní rozmanitosti. Charakteristickým rysem zůstala však vždy báječná velkolepost výzdoby. Rozvojem umění a průmyslu byzantského vznikaly stále nové nádherné látky, pro jichž výzdobu vymyšleny nové a nové vzory, stále smělejší, spleťtější, ano i bizarnější. Ovšem tato roucha byla těžká a v tuhých řasách splývala po těle. Teprve za doby křížových výprav stal se кроj Byzantinců poněkud ohebnějším a jednodušším. Ale přepych se jevil v kroji vznešené společnosti po celou dobu trvání říše. Nebyl vzácností šat senátora, na němž bylo možno zřítí svatbu v Káni Galilejské, vzkríšení Lazarovo, život Kristův a j., někdy až šest set vyšitých postav. I v pokrývkách hlavy, v družích obuvi, v klenotech, v jídle a vůbec ve správě celé domácnosti vznešená společnost zabíhala někdy až k mezím nádhery a přepychu. Zachovávající zvyky šlechticů římských, měli šlechtici byzantští svou zvláštní stráž,

Vyšívaná tkanina, náležející do 10. století a nalezená v hrobě biskupa Günthera, který žil v 11. století v katedrále v Bambergu. Zobrazuje byzantského císaře sedícího na vyšňořeném koni a držícího v levici korouhev »labarum«, a vedle něho dvě korunované postavy, patrně představitelky provincií západních a východních, z nichž jedna podává císaři korunu a druhá přílbu.

s níž se procházeli nebo projížděli hlavním městem, oděni jsouce ve skvostná roucha. Vojevůdce Belisarios v 6. století měl v průvodu 7000 jezdců a kleštěnc Basileios na konci 10. století 3000 otrokův a sluhův. Nemohl sice každý šlechtic tak nerozumně plýtvati jako císař Isaakios II. Angelos, který zaměstnával na svém dvoře 20.000 kleštěncův a slu-

žebníků, ale dovedeme si představit, kolik asi peněz pohlítila při podobném přepychu domácnost leckterého z nich.³³⁾

Byla-li vznešená společnost vůbec nádheremilovná, pochopíme snadno, že ženám v tom směru příslušelo místo vynikající. Jako císařovny, tak i ženy šlechticů a boháčů libovaly si do té míry v nádheře a přepychu, že v dobách současných neměly nikde sobě rovných a teprve zase doba moderní se přiblížila době byzantské ve vynálezech úborů, ozdob i ličidel. Tak arci klesal cit pro krásu přirozenou a ceněny byly jen půvaby umělé, ba nakonec hrubé tloušťce, udržované zahálčivým životem, dávána byla přednost před úměrnou a vznešenou krásou přirozenou. Péče o úbory, lázně, ličidla, ozdoby a voňavky vyplňovaly domácí život vznešené ženy byzantské, která vycházela z domova vždy jen v průvodu kleštěnců a při slavnostech, v divadlech a ve chrámech stavěla umělou svoji krásu na odiv. Mimo různá jemná ličidla byly to hlavně rusé vlasy barbarských žen, jimiž si vznešené Byzantinky hleděly dodati půvabu. Zvyk tento byl tak oblíben, že i muži ho následovali, a to nejen ti, kteří tím chtěli zakrýti holohlavost, nýbrž i jiní, kteří tím dávali výraz zženštilým choutkám právě tak, jako ženskými šaty, v něž se oblékali za slavnostních dnů. Módou všeobecnou se staly objemné paruky ovšem teprve později. A přec nečinost, ve které Byzantinka doma si mohla hověti, rozněcovala leckdy nejstrašnější vášně. Co se odehrávalo někdy v paláci císařském, nebylo vyloučeno ani z paláců velmožů. Že i dívky z nižších stavů, které sňatky se povznesly do této společnosti, napodobovaly příklad ostatních, je přirozeno. Ba co více,

33) Přepych šlechty v jídle, oděvech a jiných potřebách životních líčí zvláště Diehl ve spise *La civilisation byzantine II. La société* str. 138 a H. Baudrillart: *Histoire du luxe privé et public depuis l'antiquité jusqu' à nos jours*, tom. I. et II. Paris 1878, tom. III. et IV. Paris 1880, a to ve sv. II., str. 334—348 a na jiných místech. Obšírně o oděvech, nábytku a nářadí byzantském jedná H. Weiss: *Kostümkunde. Geschichte der Tracht und des Geräthes im Mittelalter* vom 4. bis zum 14. Jahrhundert, Stuttgart 1864. V II. sv. na str. 46—58 podává historický úvod, na str. 58—137 jedná o kroji, na str. 137—165 o nářadí byzantském.

byly to někdy ženy pověsti ne právě nejlepší, které, dostavše se sňatkem do této společnosti, ani v manželství neupouštěly od dřívějšího způsobu života. Za hrdopyšné rozmary jejich bylo často pykati nevinným otrokyním, které bývaly od nich mučeny a ke sloupům přivazovány. Aby ukojily touhu po zlatě a zábavě, neštítily se tyto ženy nejhorších prostředků; vyssávaly nemajetné, spolčovaly se s úředníky státní pokladny, aby měly podíl na jmění zabaveném, ano dávaly podnět i k hrdelním zločinům. Kdo by se tudíž divil, že už slavný Joannes Chrysostomos na počátku 5.století, nesen jsa duchem evangelického rozhorlení a demokratické rovnosti a prostoty, ostře bičoval tuto nemravnost a zkaženost, útoče neohroženě i na samou císařovnu Eudoxii, manželku Arkadiovu. Zápas mezi hlasateli křesťanské morálky a vyššími kruhy trval i později, ale nástupci Chrysostomovi nedosáhli mravní výše a opravdovosti svého mistra. Kdežto Chrysostomos horlil proti přepychu, ať se jevil kdekoli a jakkoli, církev v pozdějších dobách se s ním spřátelila, tak že později nářky na přepych znenáhla mizejí.

Celkový mravní stav společnosti byzantské i přes její náboženský ráz nelze, jak z tohoto nárysu vidíme, nazvat ideálním, ač nyní nelze již souhlasiti s názory staršími, podle nichž v byzantinismu spatřovány byly vesměs jen stránky špatné. Na východě zajisté už podnebí, život na zdravém vzduchu a časté schůzky obyvatelů měst na místech veřejných podporovaly uvolnění mravů, kdežto na západě život uvnitř příbytků a osamocení rodin přispělo k rozvoji přísné monogamie. Císařové byzantští potírali sice cizoložství, ale na konec byli nuceni zmenšiti tresty na ně určené. Na mravnost veřejnou bylo tehdy pohlíženo dosti shovívavě, ba i císařům promíjela církev různé poklesky spíše než uchýlení od pravověrnosti. Ano, co je zvláště podivno, táž církev měla dokonce o manželství přísnější názor než sama církev západní; dopouštělať druhé manželství po smrti jednoho z manželů, ale pokládala třetí manželství za jakési smilstvo a čtvrté

za hřích a pohoršení. K uvolnění mravů přispěly zejména ženy byzantské, které přepych a nádhera i bohatství jakož i nečinnost sváděly často na scestí. S těmito volnými mravy je v příkrém odporu úcta k ženám, která se jeví v odloučení obou pohlaví ve chrámech byzantských a v palácích velmožů a která působila i na právní sbírku císařů Basileia I. a Leontia VI., známé Basiliky; podle nich žena obviněná nesměla býti uvržena do vězení, nýbrž musila v ženském klášteře očekávat a podstoupiti trest. Nemravnost bujela arci hlavně ve velkých městech a ve vyšších kruzích; ženy středních a nižších vrstev zůstaly jí většinou as ušetřeny. Jako ženy vyšší společnosti zasahovaly někdy i v politické osudy říše a je-mným vzděláním, uhlazeností a nádherou přispěly k lesku byzantské civilisace, tak zase ženy středních a nižších vrstev osvědčily znamenité ctnosti domácí, jak o tom svědčí zprávy o matce Theodora Studita v 8. a o matce Michaela Psella v 11. století. Jinak se nám jeví společnost byzantská jako společnost, která, prodchnuta jsouc vírou křesťanskou, zabíhající někdy až v pověrečnost, libovala si v lesku slavností církevních i dvorských, toužila po zábavách a rozkošech všeho druhu, a puze-na jsouc ctižádostí, nešťítla se ani prostředků nedovolených. Avšak i z této společnosti hledí na nás zbytek uklidněné harmonie, slunného jasu a čisté radosti starých Hellenů.³⁴⁾

34) Mravní stav společnosti byzantské nebyl ideální, ale poukazuje-li se stále jen na její špatné vlastnosti, pokusil se již G. Finlay postavit ji do příznivějšího světla v díle *Byzantine empire*, Oxford 1864, str. I. 258, ač jinak nejví přilísně shovívavosti k Byzantincům; ten výslovně prohlašuje, že sice lze se přiti o mravní povýšenosti Řecka a Říma s jedné a Byzance s druhé strany, že však mravní povýšenost Byzantinců zůstává nespornou, srovnáme-li ji s mravností jejich současníků. Z příkladů jím uvedených je patrné, že mravnost tehdejší Evropy byla na stupni velmi nízkém, i nemůžeme se diviti, že Vikelas str. 78—83 (viz pozn. 9) úplně přijímá stanovisko Finlayovo a podobně Grenier I. str. 246—249 proti vlastnostem špatným staví světlé stránky byzantské společnosti. Uvolněnost mravů u národů východních dobře vykládá vlivy podnebí Grenier I. str. 249 n., ač sám upozorňuje též na lepší stránky byzantské společnosti. Podobně Baudrillart str. 331—333 (srov. pozn. 33) s chválou vytýká leckteré světlé zjevy ve vývoji dějin byzantských, ač ženy byzantské, zvláště pokud přepychu se týče, líčí velmi nepřívětivě na str. 349—

Přes ztráty provincií a jiné závady byla říše byzantská až do 11. století nejznamenitějším obchodním státem oněch dob. Přispělo k tomu též znamenitě byzantské mincovnictví, které ovládalo svět tehdejší, podržujíc trvale dobrou pověst. Zlaté mince byzantské kolovaly na západě po několik století. Výtečná poloha nejen Konstantinopole, nýbrž i jiných velikých středisk obchodních, jakož i ohromné bohatství obchodníků byzantských zajišťovalo obchodu říšskému dlouho prvenství v soutěži s Araby, kteří mnoho trpěli libovolnou vládou kalifův a ustavičnými vnitřními boji. Tak se stalo, že středoasijská cesta karavanní oživovala víc a více, a po ní dostávalo se zboží indické a čínské do země Chazarův a odtud prostřednictvím Byzantinců do krajín západních. Hlavním tržištěm ve vnitrozemí Asie bylo Karin-Erzerum v 11. století, jako vůbec Armenie měla pro obchod velikou důležitost. Význam Konstantinopole jako ústředního sídla světového obchodu tehdejšího vysvítá i z toho, že v 9. a 10. století sídlely v něm již celé osady cizích národů jako Rusů, Bulharů, Italů, v 11. století i Maďarů a Arabů. Právě tak jako Italové, začali i španělští Arabové vyhledávatí čím dále hojnější styky s říší byzantskou, ale předmětem tohoto obchodu byli mimo jiné i evropští otroci, kteří byli prodáváni Arabům a mohamedánským obyvatelům Afriky, Syrie a Egypta.

Podstatného rozšíření doznal obchod byzantský v této době styky s Bulhary, Rusy, Slovany severními i Němci. Bulhaři, usadivše se na poloostrově Balkánském, znenáhla přejímali životní formy vzdělaných národův a sami se začali zabývatí obchodem. Většího rozsahu nabyl obchod jejich teprve tehdy, kdy Rusové vešli v obchodní styk s říší byzantskou a dosáhli svobody celní. Vyměňovali zvláště kožišiny, med a vosk za rozmanité zboží přepychové. Rusové přicházeli do Chersonu

359. Naproti tomu Diehl ve spise *La civilisation byzantine II. La société*, str. 139—141 staví proti ženám špatným právem leckteré vynikající zjevy ženského světa byzantského.

nebo do Konstantinopole samé, byzantští kupci zase ubírali se po velké obchodní silnici po Dněpru na sever až ke Kijevu, jenž byl od r. 882 hlavním městem ruské říše. Znamenitým skladištěm byzantského zboží stal se pak také Novgorod, kam docházeli i kupci skandinávští. Tehdáž se stalo na severu namnoze zvykem másti Rusko s Řeckem, t. j. s říší byzantskou. Také církevní vztahy posílily ruský obchodní styk s Konstantinopolí. Přes Rusko dostávalo se byzantské zboží i k Slovanům severním a hojně bylo vyhledáváno zvláště na trzích slavného slovanského námořského města Jumne. Pro tehdejší Německo udržovali spojení s Konstantinopolí hlavně velkoobchodníci mohučští; byzantské zboží, které tam bylo dopravováno přes Benátky, dostávalo se pak i do Anglie.

Nad jiné význačný byl však vývoz všech druhů byzantského zboží do země ze všech křesťanských zemí nejvzdělanější, do Itálie, kdež mimo jiné hlavně potřebám pro službu církevní věnována byla zvýšená pozornost. Přes Řím bylo pak ono zboží odebíráno i v jiných křesťanských zemích severních a západních. Obchodní spojení s přístavy vlastního Řecka, s Malou Asií a především s Konstantinopolí zprostředkovaly lodi četných měst jihoitalských, jmenovitě lodi města Amalfi, které již v 9. a 10. století pěstovalo dobré vztahy i k Arabům v Africe a v Egyptě; Amalfané to byli, kteří mimo jiné dovedli si opatřiti i purpurové látky hedvábné, ač jich vývoz z říše byzantské byl zakázán. S nimi záhy začali soupeřiti Benátčané, Pisané a Janované a zatlačili je konečně úplně, když r. 1073 stalo se Amalfi částí říše Normanů. Benátčané, kteří ode dávna byli s říší byzantskou ve spojení politickém a obchodním, počali se obchodně vzmáhati zvláště v 9. století, dodávající říši byzantské hlavně vlněná sukna, dalmatské lodní dříví stavební, zbraně, železo a otroky a obcházejíce právě tak jako Amalfané zákaz vývozu drahocenných látek hedvábných. Lodi jejich navštěvovaly Zlatý roh tak pravidelně, že mohly obstarávati i listové spojení Německa a Horní Itálie s říší byzantskou. Vláda by-

zantská ovšem čím dále tím žárlivěji pohlížela na tento vzrůst obchodní moci benátské a hleděla mu čeliti libovolnými cly a přísnou prohlídkou lodí. Teprve na konci 10. století tyto styky se staly příznivějšími a Benátčanům byly povoleny velmi výhodné podmínky celní.

Literatura byzantská v 9. a 10. století aspoň poněkud se povznepila nad předcházející dvě mrtvá století. Celkem pěstovány tytéž druhy literární jako dříve. V oboru literatury poetické zasluhuje tu zmínky mimo zástupce již dříve vzpomínuté jediný mnich Theodosios v 10. století, od něhož pochází báseň o dobytí Křety Nikeforem II. Fokou. Ale jako u jiných zástupců takových chvalořečí, i u něho zájem věčný ustupuje úplně v pozadí, kdežto osoby jsou zahrnovány nemírnými, prázdnými chvalořečmi. Tak na př. vidí Theodosios v dobytí Křety světovou událost, jež zatemňuje činy Scipionovy, Sullovy, Caesarovy a Pompeiovy, a snižuje i Homera, ač právě v technice byl by se mohl od něho leccemu naučiti. V pozdějších chvalořečích rozpadalo se jádro dějinných událostí ve všeobecné narážky a celek klesal na bezcharakterní, směšné lichocení. Tak básník Theodoros Prodromos v 12. století skládal chvalořeči řemeslně. Vedle básnických chvalořečí nalézáme v literatuře byzantské i hojně chvalořeči prosaické na císaře a jiné vznešené osoby. V poetických chvalořečích znamená tedy 12. století konec vývoje.

Také v této době pěstovány hojně životopisy svatých. Jako již v 7. století vynikl v tomto oboru Sofronios, tak v 10. století byl to Symeon Metafrastes, který vynikl rozsáhlou činností sběratelskou. Tato literatura životopisů svatých, blížící se i řečí jazyku lidovému, byla nejoblíbenější četbou prostého lidu a nalézáme v ní obraz jeho mravů, myšlenek a citů; ale nejen pro kulturní dějiny, nýbrž i pro dějiny všeobecné mají tyto životopisy nemalou důležitost. V literatuře theologické vynikli také známý patriarcha Fotios a Arethas z Kaisareie, oba v 9. století. Mimo to Niketas z Konstantinopole napsal spis „Vyvrácení Mohameda“.

V prosaické literatuře světské zasluhují na prvním místě zmínky četné kroniky, zvláště Kronika Georgia Monacha v 9. století. Vůbec po vyřízení sporu obrazového zavál v říši svěží duch, který obracel pozornost k pokladům předků. V 9. století počíná znovuzrození věd a právě z té doby pocházejí naše nejstarší rukopisy klasiků. Z jednotlivých odvětví vědeckých filosofie může s hrdostí poukázat na velkého Joanna z Damašku v 8. století, zakladatele středověké filosofie církevní, který arci náleží již do doby předcházející, filologie na ohromný rozsah a vnitřní spojitost se starověkem klasickým, ostatní vědy především na zachování starých památek odborných a aspoň na některé úspěchy, jichž na základě oněch památek a spolu empirickým badáním v nich bylo dosaženo. Samostatná práce, spějící k novým výsledkům, byla tu bohužel všude omezena na skrovnou míru. Filosofie byzantská neměla velikých duchů Tomáše Akvinského a Dunse Scota, takže, uvedši filosofii starověkou v jakousi harmonii s učením křesťanským, omezovala se pak jen na výklad starších spisů filosofických. Vývoj filosofického badání křesťanského zastaven byl tím, že Joannes z Damašku záhy došel církevního uznání. Teprve v 11. století byla zase oživena tato studia na nové akademii byzantské Michaellem Psellem, který proti panujícimu aristotelismu hleděl i Platona uvésti v soulad s učením křesťanským. Filologická práce byzantská daleko vyniká nad současnou filologickou práci Evropy západní; jí vděčíme zachování četných památek antických a výklady k nim, jakož i zlepšení textů. Méně se dařila gramatika a slovníkářství. — Významna je sběratelská činnost patriarchy Fotia a Konstantina Kefaly v 9., Konstantina VII. Porfyrogenneta a Symeona Metafrasta v 10. a Maxima Planuda v 14. století. Konstantinos Kefalas je pověstný nádhernou sbírkou epigrammat, která se obyčejně nazývá *Anthologia Palatina* a napodobena byla později v *Anthologii Planudově*, Symeon Metafrastes získal si veliké zásluhy sbíráním životopisů svatých a

Fotios důkladným studiem starých spisův a rozsáhlou činností sběratelskou se stal obnovitelem staré literatury, připravuje tak dobu, která činností Konstantina VII. Porfyrogenneta dosáhla význačné tvárnosti. Fotios pěstoval vědu pro ni samu, Konstantinos VII. snažil se ji povznést hlavně k účelům praktickým, a to jednak vlastní činností, jednak povzbuzováním jiných. Tak vznikly sbírky politické, historické, lékařské, zvěrolékařské, hospodářské a jiné. V rozsáhlé literatuře slovníkářské jedno z předních míst zaujímá Suidas v 10. století. V 12. století pověstný je rozsáhlou činností filologickou Eustathios, arcibiskup thesalonický, jeden z nejšlechtetnějších lidí své doby. Méně utěšeně se jevila v témtž století gramatická horlivost v mužích rázu Joanna Tzetza.

Dobu dynastie makedonské, za níž říši byzantské skoro po dvě století byly pojištěny velikost a lesk, vyznačují v umění dva směry, vycházející z doby obrazoborecké. Na jedné straně bylo tu umění světské, tvořící obrazy podle skutečnosti, umění, jež svými hlavními ideami mělo vliv i na umění náboženské; na druhé straně bylo tu umění klášterní, přísnější a více theologické; konečně z kombinace obou se zrodila podivuhodná řada mistrovských děl. Tento velkolepý rozkvět umění, jeho druhý zlatý věk, je spolu s jinými projevy důkazem nového rozmachu síly a moci byzantské a kotví svými kořeny v době obrazoborecké. Vysvětlí se jednak rozmachem moci politické, jak svrchu byl vyličen, jednak vnitřním blahobytem, který v celé říši tehdáž zavládl. Konstantinopolis se stala tehdy hlavním městem vzdělaného světa. Z rukou jejích umělců vyšlo všechno, co středověk znal v přepychu drahocenného a jemného. O stkvělosti a nádheře tehdejší nejlépe svědčí Kniha obřadů od císaře Konstantina VII. Porfyrogenneta a zprávy různých cizích cestovatelů.

Krise obrazoborecká vyprostila umění byzantské z nadvlády klášterní a uvedla je na nové dráhy. Tyto nové dráhy nalezlo umění jednak v návratu k tradicím alexandrijským,

/ jednak v rozvoji ryzí ornamentiky, vypůjčené z orientu arabského, jednak v tom, že k námětům náboženským přidružilo náměty dějinné a světské, podané způsobem realistickým a životním. Všude tu umění setkáváme se s reminiscencemi z antiky. Vzniklo tu nové umění laické, které si libovalo v obrazech genrových a historických. Všude se uplatňoval realismus v pojetí, jak vidíme v individuálním rázu postav. Také drobnomalby rukopisné podávají o tom svědectví.

Nemáme bohužel zbytků ani z budov světských této doby znovuzrození ani z velkých budov náboženských. Ale podivuhodný rozkvět umění tehdejšího patrný je z menších nám připomínaných chrámů jako z chrámu Bohorodičky z 9., sv. Theodora z 10., Pantokratora z 12., Pammakarista z 12. století v Konstantinopoli, z chrámu sv. Apoštolů v Thessalonice a z chrámu sv. Lukáše v Dafni v Attice, jež vesměs podávají výmluvné svědectví o nových ušlechtilých kombinacích omlazeného stavitelství. Umělci se snažili napodobiti opět nevyrovnatelný typ, stvořený v chrámu sv. Sofie, od něhož se jen částečně uchýlili. Chtějíce totiž dodati stavbám více lehkosti a půvabu, pozměnili půdorys chrámový ve tvar stejnoramenného řeckého kříže, připojili k hlavní kopuli nad prostorem ústředním ještě vedlejší kopule štíhlé, spočívající na dutých, válcovitých vzpěrách, zmenšili sílu pilířů, klenbu podpírajících, a malebným sloučením cihel a kamenů odstranili též chladnou jednotvárnost zevnějších zdí.

Byl to zvláště nový chrám Basileia I., zvaný Nea, známý ovšem jen z popisu, v němž stvořen byl docela nový typ staveb chrámových. Byl to chrám ve formě řeckého kříže, kteráž ostatně známa byla již od 4. století. Nejslavnějším chrámem tohoto typu je chrám sv. Apoštolů v Konstantinopoli, nejlépe však můžeme jej pozorovati v chrámu sv. Marka v Benátkách. Vůbec pak formami své architektury a zevnější výzdobou liší se chrámy byzantské 9. až 12. století dosti znatelně od chrámů 6. století. Vnitřní výzdoba jejich na první pohled se nezměnila. Zevní znaky jsou tu v podstatě

Chrám sv. Apoštoľů v Thessalonice, pocházející z 10. století; je to jeden z nejlépe zachovaných byzantských chrámů.

totožné, ale za to ideje, které spojení těchto znaků ovládají, jsou tu rozdílné proti dobám předchozím. Velikolepé mozaiky byly ve zmíněném již chrámu Basileiově Nea, o nichž se dovídáme z kázání patriarchy Fotia z 9. století, ale zvláště vynikající byly v chrámu sv. Apoštolů a předstihovaly dokonce mozaiky chrámu sv. Sofie.

Vstoupíme-li dnes do jednoho z velikých byzantských chrámů té doby, na př. do chrámu Dafni u Athen nebo do chrámu sv. Marka v Benátkách, naše oko bloudí v úžasu po tomto ohromném množství postav a výjevů z evangelia, zdobících stěny chrámové od základu až k vrcholu kupolí. Ale bylo by hrubým omylem mysliti, že tyto překrásné mozaiky byly tak seskupeny pouze náhodně. Od 7. století přičítali totiž řečtí otcové církevní chrámu a jeho jednotlivým čá-

stem symbolický význam. Tím se řídili též umělci, jimž potom obrazy v chrámech nebyly jen uměleckými předměty, nýbrž vyjadřovaly i určité myšlenky náboženské. Proto ve výzdobě chrámů se užívalo namnoze jiných obrazů než dřívě. Obrazy ze Starého zákona skoro vymizely. Na místě nich se objevovaly obrazy z cyklu apokalyptického, vztahující se ke konci světa a k poslednímu soudu, zvláště však výjevy z okruhu evangelií a ze života Panny Marie. Také typy světců se poněkud změnily, nabývající rázu realističtějšího, ale od té doby počaly se ustalovati.

Také císařové dynastie makedonské a komnenovské libovali si ve stkvělých stavbách. Basileios I. vystavěl si na jihu od Chrysotriklinia nový palác Kenurgion a jiné budovy. Nikeforos II. Fokas zřídil si palác Bukoleon, z kterého byla zbudována zároveň nádherná pevnost. Joannes Tzimiskes vyzdobil Palác posvátný, t. j. velký císařský palác. Ale Komnenovci si zřídili hlavní sídlo na Zlatém rohu v paláci Blachernském, a tak Palác posvátný od 12. stol. počínajíc víc a více chátral. Císařové tam málokdy sídleli, ba užívalo se ho i za vězení, v 14. století chyběly peníze na opravu, v 15. století byl již v troskách, Turci dokončili i zkázu těch trosek a tak dnes zbývá z něho jen vzpomínka. Charakteristické jest, že v těch palácových stavbách užíváno bylo stále motivů jako v chrámech, hlavně kupolí a apsid, a stejných kombinací z nich. Ze všech staveb světských té doby zbývá snad dnes jen jediná památka, totiž stavba od Turků nazývaná Tekfur Seraj a pocházející asi z 11. neb 12. století. Pokud můžeme souditi z rukopisných drobnomaleb z 9. až 12. století, pronikal ve stavbách světských stále více vliv východu. Paláce velmožů stavěny byly totiž v prvních dobách říše podle vynikajících domů římských. Ale brzy se tu objevily stavby typu východního, stavby o dvou až třech patrech, ozdobených sloupovými. Na zmíněných drobnomalbách aspoň vidíme domy rázu východního; před jejich průčelím jsou sloupové chodby, jejich patra zdobí loggie, ze zdí vystupují balkony

a na stranách jsou besídky a věže. Takové typy domů byly zachovány patrně až do konce říše.

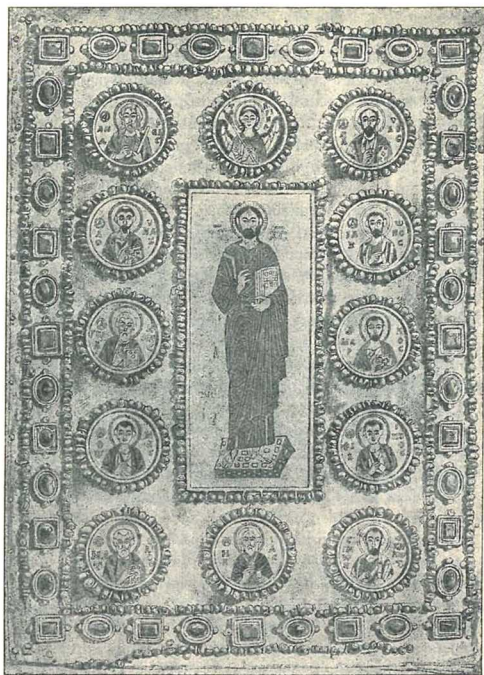
Chrámy i paláce zdobeny i v této době nejen mosaikami, nýbrž také malbami nástěnnými a obrazy. Až do posledních let nebyla známa žádná nástěnná malba, která by se vztahovala k době od konce 4. do konce 12. století. Podivuhodné stopy tohoto zmizelého umění objeveny byly v prvním desetiletí 20. století v jižní Itálii a v Kappadokii v Malé Asii. Výborným prostředkem srovnacím jsou pak staré ruské chrámy 12. století slohu zcela byzantského. Ty malby se vyznačují podivuhodnou chudobou barev, ale vznešenost typů a pevně zdůrazňování obrysů je celkem zachováno. Skutečných obrazů, jakých v chrámech a klášterích bývalo hojně, máme pro tuto dobu poměrně málo, a to jen obrazy s jednotlivými postavami, ač víme, že na jiných byly zobrazeny celé skupiny. Mnoho obrazů ze života náboženského i světského bylo i na látkách hedvábných, jak o tom svědčí zbytky látek z 10. a 11. století. Projevuje se tu vesměs přepychové umění s bohatou polychromií. Ale o vývoji malířství vůbec bychom měli leckdy velmi kusé vědomosti, kdyby z drobnomaleb rukopisných nebyl vývoj malířství aspoň částečně patrný. Drobnomalba mohla vždy jevití více nezávislosti, aniž uváděla pravověrnost v neklid, mohla se obracet ke vzorům starším a vytvořití umění živější, přirozenější a volnější, proniknuté vlivy klasickými. I když později podlehla vlivu církve, působila na pozdější veliká díla monumentálního slohu a připravovala tak poslední znovuzrození byzantského umění ve 14. století.

Církev hleděla uplatnití ovšem i v umění svůj vliv, nutíc umělce k práci podle přesného pojetí liturgického; tím se vytvořily určité typy ikonografické. Ale všichni umělci neposlechli toho hlasu církve. Vznikl mocný proud světský, založený v tradicích antických, který i v náměty ryze křesťanské hleděl vnéstí uhlazenost, vznešenost, přirozenost, půvab a veškeré kouzlo znovu nalezené krásy hellenské. Smysl pro

malebnost projevila se krajinomalbami, jimiž nahrazen byl jednotvárný základ starých mosaik, a rozmanitostí harmonických tónů v zobrazování osob i předmětů, a k tomu se přidružil jakýsi realistický vkus změnou tváří i úborů osob, jak je patrné zvláště z tehdejších obrazů Ukřižovaného. Ty dva protivné směry, církevní a světský, objevují se na všech dílech oné doby. Střediskem prvního byly hlavně kláštery, střediskem druhého dílny světské; umělci prvního směru byli ve službách církve, umělci druhého hlavně ve službách císařského dvora.

Umění této doby jeví tedy rozhodný pokrok proti době předešlé; umělci s úspěchem se pokoušeli o sloučení tradic antických s prvky východními ve všech odvětvích umělecké práce, v hotovení bohatých látek hedvábných s drahocennými malbami a výšivkami, v drobných výtvorech ze sloní, v pracích zlatnických, smaltem vykládaných, a v drobnomalbách rukopisných, jak svědčí některé cenné zbytky té doby, ale ani tehdy nevšimli si útvaru lidských údů; nedovedli obratně sestaviti skupiny osob na obrazech, a zpodobující postavy lidské většinou s plnou tváří, nedovedli překonati jednotvárnosti a ztrnulosti. Společnost církevní nabývala však čím dále více moci a vlivu, tak že ztrnulost a tuhost výtvorů se šířila vůčihledě od polovice 11. století, až konečně ve 12. století směr církevní zvítězil docela. Církevní předpisy bránily totiž víc a více volným úvahám uměleckým a vzletu umělecké fantasmie a čistý zájem umělců klesal, čím více byli nuceni uváděti své výtvary ve vztah s liturgií a dogmatikou církevní. Ale přes to ještě v 11. a 12. století, kdy nalezlo štědré podporovatele v členech rodu Komnenova, zplodilo umění leccos významného.

Co však zvláště rozkvetlo v době dynastie makedonské a po ní, byla umělecká technika, která později nahrazovala skutečnou práci uměleckou. Mimo drobnou sošulturu na výtvorech ze zlata a slonoviny nalezena náhrada za skutečnou plastiku jednak v t. zv. niellech, t. j. kresbách, vyrytých

Deska rukopisu feckého z Knihovny sv. Marka v Benátkách. Je to vynikající ukázka zlatnictví byzantského z 10. století. V rámci z drahokamů a perel jsou slatě smaltu, ovroubené perlami, s podobami světců a uprostřed je větší postava Kristova.

hlavně na stříbře, jejichž prohloubené obrysy byly vyplňovány černým nebo barevným smaltem, jednak v pestrých smaltových malbách ve zlatě nebo stříbře. Ale i ve všech ostatních odvětvích umělecké práce dosáhli Byzantinci tak veliké technické zručnosti a obratnosti, že tím překonali všechny ostatní národy tehdejší a mohli do nejvzdálenějších krajín dodávat předměty jemného přepychu, které všude se těšily neobyčejné oblibě. Rozvoj tohoto uměleckého průmyslu naplnil Konstantinopolis nevídanou nádherou a přispěl též znamenitě k blahobytu říše.

Z veškerého rozkvětu umění měla největší prospěch Konstantinopolis, která, jsouc naplněna skvostnými výtvy umění řeckého, ozdobena chrámy křesťanskými a paláci císařů a velmožů, jsouc střediskem tvorby literární i obchodu a průmyslu a záříc všude přepychem a nádherou, stala se skutečnou královnou Bosporu. Ona to byla, která po prvé vzbudila ve světě západním myšlenku jemnějšího a uhlazenějšího života. Kdo by se tudíž divil, že celý středověk snil o ní jako o městě zázraků, že Arabové děkovali jí za náheru Bagdadu v Asii a Kordovy ve Španělsku, že slovanský východ teprve jí se zrodil k životu historickému a že na evropském západě podivuhodná díla její slavena v nadšených písních! Zkrátka toto město znamenalo ještě na konci 12. století západu kulturní svět, jemuž nebylo rovna. Proto známý Eustathios, arcibiskup thessalonický, velebil je jako veleměsto, ozdobu lidstva, krásné a milostné oko země, město výmluvných ctností, bez něhož by svět nebyl světem, ráj, který bohat je všemi statky a z něhož přecházejí proudy požehnání se rozlévají do všech zemí. A když vášními oněmi představami vzbuzena byla ve světě západním žádost zmocniti se tohoto nádherného města a došlo r. 1204 ke čtvrté výpravě křížové, skutečnost předstihla všechny nejsmělejší představy o jeho lesku a bohatství.

OBSAH I. DÍLU:

	Str.
Předmluva	5
Úvod	9
I. Doba Arkadiova a jeho nástupců . .	31
II. Doba Justinianova a jeho nástupců .	65
III. Herakleios a jeho dynastie. Dynastie isaurská a fryžská	117
IV. Vrchol moci byzantské za dynastie makedonské .	149

Z DÍLNY OSUDU

(HISTORICKÁ KNIHOVNA)

REDIGUJE DR. ST. NIKOLAU

SVAZEK XIV.

DR. KAREL MÜLLER

S O U M R A K B Y Z A N T S K É Ř Í Š E

(OBRAZŮ Z DĚJIN

BYZANTSKÝCH DÍL II.)

*

V P R A Z E

„Vesmír“, nakladatelská a vydavatelská společnost s r. o.
v Praze VII., Dobrovského ul.

1 9 2 7

DR. KAREL MÜLLER

S O U M R A K B Y Z A N T S K É Ř Í Š E

(OBRAZŮ Z DĚJIN

BYZANTSKÝCH DÍL II.)

S 30 obrázky

*

V P R A Z E

„Vesmir“, nakladatelská a vydavatelská společnost s r. o.

v Praze VII., Dobrovského ul.

1 9 2 7

VEŠKERÁ PRÁVA VYHRAZENA

Vytiskla Průmyslová tiskárna v Praze VII.

V. DOBA ÚPADKU ŘÍŠE 1026—1081. DYNASTIE KOMNENOVců A ANGELOVců 1081—1204.

Nešťastná politika proti Armenii a Normanům. Definitivní rozluka církve západní a východní. Osobnost císařovny Zoi. Osudy Romana IV. Diogena a Eudokie Makrembolitissy. Podnět k první výpravě křížové. Politika Komnenovců proti západu. Osobnost císařů Ioanna a Manuela Komnena. Osudy Andronika Komnena. Nová dynastie Angelovců: Dějiny tří Alexiů a dobytí Konstantinopole od křížáků. Velkolepé obřady dvorské: Různé slavnosti, korunovace, přijímání cizích vyslanců. Posvátnost osoby císařovy. Theokratický ráz říše. Soukromý život císařův. Přehled některých císařů a vysvětlení jejich chyb. Zločiny v palácích a vliv kleštěnců. Vliv císařoven. Cizí ženy na trůně. Volba nevěst. Způsob života snoubenek císařských a císařoven. Tajemství ženských komnat. Typy císařoven. Císařské osobní strážce. Finanční správa. Ráz tehdejší společnosti. Úsilí císařů o zlomení šlechty velkostatkářské: Vzrůst držav velkostatkářských. Feudální partikularismus. Nedostatek vlastenectví. Politická práva lidu: Hlas lidu a vzpoury proti císařům. Přesunování bohatství a vzestup jednotlivců. Život lidu: Reminiscence ze života antického. Úcta k sv. Demetriu. Náboženské směřování a pověry. Příklady rozrušení řádů rodinných. Poměry v nižších vrstvách. Vzrůst obchodní moci benátské. Císařové podporovatelé škol, věd a umění. Úkoly a zásluhy Byzantinců. Zanedbávání vzdělání lidu a odpor k řeči lidové v literatuře.

Mocně stála tu říše byzantská po smrti Basileia II.; ale doba následující nezrodila muže, který by, jako Basileios II. sám a kdysi Justinian I., byl dosti silen, aby rozsáhlou državu říšskou zachoval neztencenu a čelil úspěšně všem oněm nebezpečím, která plynula z její velikosti a z pestrého složení jejího obyvatelstva. Proto Konstantinem VIII., bratrem Basileia II., člověkem k vládě naprosto neschopným, počíná úpadek říše. Brzo se totiž ukázalo trojí hrozné nebezpečí. Vnitřní rozklad říše připravován byl úžasným vzrůstem velkostatkářstva, jemuž ani přísné zákony předešlých císařů makedonské dynastie nemohly učiniti přítrž. Na východě začali ohrožovati říši Seldžukové, na západě Normani, dějinní to předchůdci skutečných ničitelů jejích. Mimo to stále se opakující spory o prvenství mezi stranou občanskou a vojenskou při dvoře oslabily říši dokonale a byly by ji zajisté brzy uvrhly v záhubu, kdyby opora její nebyla spočívala ve výtečně a pevně uspořádané správě a kdyby delší vládou zname-

nitě dynastie makedonské nebyla se v srdci lidu hluboko zakořenila myšlenka zákonnosti, která chránila dvě poslední dědičky rodu makedonského Zou a Theodoru. Zoe třikrát se svojí rukou odevzdala i trůn novému vládci a jeden z vládců byl jejím adoptovaným synem. Theodora vládla samostatně dvě léta a jmenovala před smrtí svého nástupce. Když pak vojenskou a šlechtickou revoluci povznesen byl r. 1057 na trůn Isaakios I. Komnenos a tento po dvou letech odstoupil, jmenovav nástupcem svým Konstantina Duku, záleželo i této nové dynastii na potvrzení zákonné vlády, jehož chtěla dosíci aspoň vymyšlenými rodokmeny. Jen tím si vysvětlíme, že v této poměrně tak trudné době zachována byla říše až do doby mocné dynastie Komnenovců, která ji opět postavila na pevné základy.

Jako za doby předešlé, tak i v této době bylo bojováno proti Pečeněhům, kteří sídlili mezi Dněprem a Dunajem, vítězně. Také proti Maďarům a Uzům čili Kumanům dovedla se říše ubrániti, ale nebylo to tak zásluhou vojenské hotovosti říšské, jako spíše chytré politiky byzantské, která národy ty proti sobě štvála, a venkovského lidu makedonského, který s neobyčejnou energií postavil se za Konstantina X. Duky proti divokým hordám pustošících Kumanů a tak toto nebezpečí na dobro od říše odvrátil. Také s Rusy došlo ještě r. 1043 k poslední srážce; brzo po té ustanoven byl vládou byzantskou samostatný ruský metropolita. Ve šťastných celkem bojích proti Arabům africkým a sicilským se vyznamenali zvláště Georgios Maniakes, rodilý Řek, a Harald Hardraade, rodilý Norvěžan, který podle tehdejšího zvyku Norvěžanů vstoupil ve služby byzantské.

Velmi nešťastná byla politika Rhomaiů proti Bulharům. Po strašlivé porážce za Basileia II. jejich stát byl nově vytvořen, ale tehdy nemohly se v něm již uplatniti živly národnostní. Přes to nespokojenou správou a proměnou dosavadního hospodářství naturálního v peněžní jsouce podráždění, zosnovali dvojí povstání, jež po značných obtížích roku

1041 byla udušena, při čemž v krátkozraké zaslepenosti odňata Bulharsku politická i církevní samostatnost. Tím připravován strašný výbuch národního citu Bulharů, k němuž došlo r. 1073. Tehdy připravena byla Rhomaiům hrozná porážka, ale po dvojím jejich vítězství konečně povstání krvavě potlačeno. Tyto úspěchy dosavadní byly nezaslouženou odměnou politiky byzantské, která, těžíc z Basileiova dědictví a majíc oporu ve znamenitých vojevůdcích z jeho školy, čím dále více pozbývala smyslu pro řádnou armádu. Mezník důležitý v tomto vývoji můžeme spatřovati ve vládě Konstantina IX. Monomacha, který dobře poznal, že říše byzantská nesnese žádného dalšího rozšíření, a opustiv dosavadní politiku, zahájil dobu míru, spoléhaje na vážnost říše v cizině a dosavadní její pevné základy.

Bohužel právě tento císař dopustil se neodpustitelné chyby. Jako již Romanos III. pronásledoval kacířské křesťany v Asii, tak i on popřál sluchu fanatickému kněžstvu řeckému, jemuž zevnější forma pravověrnosti vždy více platila než zájmy říšské, a začal příkře vystupovati proti křesťanům armenským, až konečně r. 1045 připojil neodvislé dosud království armenské ke své říši. Krok tento po stránce kulturní snad blahodárný byl těžkým přečinem na zájmech říše, jejíž oslabená válečná síla nedovedla uhájiti rozšířených hranic a čeliti s úspěchem vítěznému postupu seldžuckých Turků na východě a Normanů italských na západě, kteří skoro současně vystoupili na dějiště světové.³⁵⁾

³⁵⁾ O přivtělení Armenie k říši soudí moderní badatelé různě; Hertzberg v díle *Gesch. Griech.* str. I. 313 n. nazývá tento čin Konstantina IX. rozhodnou politickou chybou, Gelzer v díle *Abriss* praví na str. 1004, že Konstantinos IX. pokračoval v Armenii v převrácené politice Basileia II., a podobně Roth str. 101 mluví o politických neúspěších Konstantina IX. v Armenii. Naproti tomu Neumann v díle *Weltstellung*, str. 41 nazývá nenáhlé přivtělení Armenie úspěchem velmi dobře promyšlené, bez přestávky provozované politiky. Neshodu tu lze vysvětliti jen tím, že Neumann nepřihlíží k velmi neblahým následkům tohoto činu císařova, máje na paměti jen úspěchy kulturní; praví totiž, že se tím otevřelo přemnohým čínorodým živlům

Nešťastná byla politika byzantská proti Armenii již dříve. Ta byla souborem feudálních držav, jejichž emirové si někdy vedli jako samostatní králové. Byzantinci byli by rádi vládli celé Armenii a podněcovali spory mezi jednotlivými knížaty, ba štváli proti nim i Seldžuky, kteří r. 1040 založili v krajinách turanských velikou říši a dobyli velmi brzo krajin kavkazských. Byzantinci byli by měli Armenům co nejvydatněji přispěti na pomoc, aby se snáze Seldžukům ubránili, ale oni připojili prostě Armenii k říši, o vojenské zesílení její však se nepostarali, ba zrušili dokonce vojsko domácí. Také církevní spory s říší byzantskou byly Armenii velmi na škodu a náboženské pronásledování Armenů razilo téměř dráhu Seldžukům. Jejich útoky se arci s počátku tříštily o soustavu pevností při horním toku Eufratu a Tigridu, ale později pronikl sultán seldžucký Togrulbeg Armenii až k Trapezuntu na Černém moři. Konečně za císaře Konstantina X. Duky dobyl syn Togrulbegův Alp Arslan celé Armenie s kvetoucím hlavním městem Ani, perlou východu, ozdobenou nádhernými stavbami. Trosky jeho ještě dnes žalují na zaslepenost politiky byzantské. Ale tehdy v pádu Armenie spatřován byl jen zasloužený trest za odpor proti byzantské pravověrnosti. Vítězný postup Seldžuků, jenž na dvoře byzantském začal konečně budit oprávněné obavy, pohnul císaře Romana IV. Diogena k výpravám proti nim. Obdivuhodná jeho energie, s kterou nově uspořádal armádu, setkala se nejdříve s úspěchem, který však zmařen byl hroznou porážkou jeho u Manzikertu v Armenii r. 1071. Sultán Alp Arslan šlápl mu po staroasijském způsobu na šíji, ale potom jej rytířsky za veliké výkupné propustil na svobodu. Tak podařilo se Seldžukům založiti v Malé Asii novou říši Rum s hlavním městem Ikoniem. K tomu by bylo nedošlo,

široké pole služby říšské a že tím přestala vzájemná malicherná žárlivost jednotlivých knížetství. Ztráta Armenie však ukázala, že politika ona byla krátkozraká.

kdyby nástupce Romanův Michael VII. Parapinakes byl Malou Asií náležitě zabezpečil.

Události tyto vyvíjely se současně s vítězným postupem Normanů, kteří asi na počátku 11. století z Normandie ve Francii přišli do jižní Italie. Dávali se najímati za žoldnéře a v drobných válkách italských nabývali stále význačnějšího postavení. Byli dobrými vojáky a náčelníci jejich byli politicky obratní. Nejdříve sloužili též ve službách byzantských, ale později se s nimi znepřátelili. Od té doby začali Normané proti Rhomaiům podporovati národní hnutí langobardské. Z malého území v Kampanii začali r. 1042 šířiti svoji moc. Tyto boje, do nichž se zapletla také kurie papežská v Římě, jsou důležité i z jiné příčiny. Byl jimi totiž dán nepřímý podnět k definitivní rozluce obou církví, které i po rozkolu Fotiově trvaly v přátelských stycích přes některé dogmatické různosti. Tehdy však působením patriarchy Kerularia, kterému se přičil spolek byzantské říše s kurií papežskou za hrozícího nebezpečí od Normanů právě tak, jako kněžstvu i lidu byzantskému, církev byzantská se odloučila definitivně od církve římské r. 1054. Boje s Normany trvaly ovšem potom dále; i sami papežové se s nimi spojili. Proto Rhomaiové, jsouce odkázáni pak sami na sebe, musili v těch bojích podlehnouti. V 30letém boji vzata od nich potom Sicílie Arabům a jižní Italie Rhomaiům. Pádem města Bari r. 1071 do rukou Normanů padl poslední zbytek výbojů Belisariových a Narsetových v Italii. A to vše provedeno bylo prostředky skrovnými, hlavně vynalézavým duchem vévody normanského Roberta Guiscarda, jemuž prospěly též současné útoky Seldžuků na říši byzantskou v Asii a rozklad byzantské armády, zaviněný vítězstvím občanské strany při dvoře císařském.

Od doby Konstantina IX. Monomacha sluší tedy v dějinách zahraniční politiky byzantské zaznamenati vesměs jen neúspěchy. K tomu přidružila se za něho důležitá událost v politice církevní, totiž rozluka církve západní a východní r.

1054. Od doby Fotiovy nebylo ovšem mezi Římem a Konstantinopolí sporů zevnějších, ale politické, národní i církevní odcizení mezi Latiny a Byzantinci nepopíratelně vzrůstalo, takže byla hledána jen vhodná chvíle pro úplnou rozluku církevní. Tato byla tedy jen výsledkem dlouhého dějinného vývoje a bylo by k ní zajisté došlo později, kdyby tehdejší patriarcha byzantský Michael Kerularios svým hrdým a domýšlivým vystupováním nebyl k ní dal přímého podnětu. Že tato rozluka byla hlouběji založena a že nepadá tu odpovědnost jediné na patriarchu Michaela Kerularia, patrno z toho, že ani po jeho pádu nedošlo k opětovnému smíření. Tato rozluka měla ovšem pro říši následky velmi neblahé, neboť ji zbavila veškeré naděje na pomoc ze západu.³⁶⁾

Z císařoven té doby obzvláště vyniká císařovna Zoe. Po Konstantinovi VIII., synu Romana II. a Theofany, nastoupil na trůn r. 1028 Romanos III. Argyros, manžel dcery Konstantinovy Zoi, které tehdy bylo již 48 let a jejíž krása byla zhyžděna neštovicemi. Romanos III. byl panovník dobrý, ale nemohl zabránit pletichám dvorským, jejichž hlavní strůj-kyně byla Theodora, sestra Zoina. Proto byla konečně donu-

³⁶⁾ O trvalé odluce církve východní od západní jednají badatelé celkem souhlasně; Hertzberg v díle *Gesch. der Byz.* str. 238—240 klade velikou váhu na osobivě chování patriarchy Michaela Kerularia a přičítá mu velikou část viny v celém tom sporu. Tuto vinu zveličil ještě L. Bréhier v díle *Le schisme*, odvolává se na Obžalobu Psellovu proti Michaelu Kerulariovi před synodou r. 1059, uveřejněnou od N. Bezobrazova v *Žurnale ministerstva narodnago prosvješčeniija* 1889; ale mínění toto dobře vyvrátil Diehl na m. uv., ukazuje k dřívějšímu nepřátelství církve západní a východní a dokládá, že spis Psellův nemůže být v té příčině směrodatný, poněvadž je založen na anekdotách, psán je s touhou vystopovati co nejvíce zločinů Kerulariových a původcem jeho je týž Psellos, který po čtyřech letech věnoval Kerulariovi nadšenou pohřební chvalořeč. Proto také Bidlo v přednáškách *Dějiny byzantské* toto mínění Bréhierovo zavrhuje. Doklady Bréhierovy jsou sice velmi cenné a zajímavé, ale nemají, jak právem tvrdí Bidlo, té váhy, jakou jim Bréhier přičítá. Upozorňuje-li Bréhier na přátelské styky církve západní a východní v 10. a 11. století, vysvětluje se to tím, že papežská kurie, jsouc vázána tehdy politickými zmatky v Itálii, nemohla provozovati politiku velikého slohu a nepodnikla nic, co by bylo na újmu samostatnosti církve byzantské. Nelze tedy sice Michaela Kerularia úplně zprostiti viny na rozluce obou církví, ale nelze též připustiti, že by rozluka jich byla bývala jen jeho dílem.

Rezba ze slonoviny s postavami Krista a císařských manželů byzantských Romana IV. Diogena a císařovny Eudokie. Pochází z 11. století a chována je v Národní knihovně v Paříži.

cena vstoupiti do kláštera. Romanos III. zemřel r. 1034 a Zoe potom s podezřelým chvatem za chotě pojala jeho komorníka Michaela, pocházejícího z Paflagonie, který pak nastoupil na trůn jako Michael IV. K trůnu mu dopomohl bratr jeho Joannes, který byl od Romana III. jmenován orfanotrofem, t. j. ministrem dobročinných ústavů, a potom snad dobrodince svého otrávil. Když r. 1041 Michael IV. zemřel, povýšila Zoe za císaře jeho sestřence, cesara Michaela, který panoval velmi krátce jako Michael V. Kalafates. Na počátku své vlády přinutil Zou, aby odešla do kláštera. Ale lid v Konstantinopoli se vzbouřil a vyprostil ji i sestru její Theodoru z kláštera. Michael V. oslepen a stal se mnichem, Zoe pak povznesla na trůn někdejšího ctitele Konstantina Monomacha, který pak vládl jako Konstantinos IX. do r. 1054, vstoupivši s ním docela proti zákonům církevním ve třetí sňatek. Také on již dvakrát před tím ovdověl a byl mu tudíž třetí sňatek zakázán. Do císařského paláce povolal pak milenkou Sklerainu, pravnučku Bardy Sklera, protivníka Basileia II., a obě ženy se velmi dobře snášely. Císařovna Zoe zemřela r. 1050. Po smrti Konstantina IX. r. 1054 nastoupila Theodora, již r. 1056 vymřela dynastie makedonská.

Povšimnutí zasluhují též osudy císaře Romana IV. Diogena a Eudokie Makrembolitissy. Konstantinos X. Dukas ustanovil před svou smrtí r. 1067, aby po něm nastoupili na trůn tři jeho synové Michael, Andronikos a Konstantinos a aby vládu poručnickou vykonávala do jejich zletilosti duchaplná a krásná matka jejich Eudokia Makrembolitissa, která se však musila zavázati přísahou, že se po druhé neprovdá. Příslušná listina byla uložena u patriarchy Joanna Xifilina. Když však Konstantinos X. zemřel a ona, vidouc se obklopena různými pletichami, bála se, že nebude moci dobře a rázně vládnouti, počala se ohlížeti po novém manželu. Náhodou byl tehdy přiveden do Konstantinopole Romanos Diogenes, obžalovaný ze zrady. Muž ten se jí zalíbil,

Smaltová deska, pocházející z 11. století a tvořící součástku známé Pala d'oro v pokladu chrámu sv. Marka v Benátkách. Je tu vyobrazena císařovna byzantská Irena, druhá choť císaře Alexia I. Komnena, v obřadním rouchu.

dala mu milost a umínila si, že ho pojme za chotě a povznes na trůn. Na patriarchovi lstivě vylákala onu listinu, předstírajíc, že se chce zasnoubiti s jeho příbuzným. Patriarcha jí onu listinu vydal a ona, žena v té době čtyřicetiletá, slavila sňatek s třicetiletým Romanem Diogenem. Postavení jeho bylo velmi těžké; synové Konstantinovi mu nedůvěřovali a také jejich strýc cesar Joannes Dukas nebyl mu obzvláště nakloněn. Po čtyřleté vládě zradou pluků Andronika Duky, syna zmíněného cesara, upadl do zajetí vůdce a vládce Seldžuků Alp Arslana. Ten ho sice propustil, Andronikos pak přísahal, že ho zachová při životě, odejde-li do kláštera. Přes to cesar Joannes Dukas kázal ho oslepit a nechat bez pomoci na ostrově Protě v Propontidě. Tam r. 1071 nešťastný císař dočkal, načež Eudokia byla zavřena do kláštera.

R. 1081 zahajuje se v dějinách byzantských nová doba slavné dynastie Komnenovců. Z tohoto vznešeného rodu první vstoupil na byzantský trůn Isaakios Komnenos r. 1057, povznesen byv proti Michaelu VI. Stratiotikovi hlavně od velkostatkářů maloasijských. Vládl pouze dvě léta, vyloučil však k neštěstí říše svého výborného bratra Joanna i jeho syny z vlády a povznesl na trůn Konstantina X. Duku, svého přítele a prvního ministra. Teprve Alexiem I. zakotvil r. 1081 rod Komnenovců pevně na trůně byzantském pro delší dobu. Podnět k tomu zavládl císař Nikeforos III. Botaneiates, který pojal za choť Marii, choť svého předchůdce Michaela VII., ač tento sesazený císař ještě žil a byl biskupem efesským. Marie, kněžna iberská a za své doby prý nejkrásnější žena, provdala se za něho doufajíc, že syna z jejího manželství prohlásí dědicem a že ona bude vladařkou. Ale v tom se zklamala a proto přijala za syna Alexia, spojivši se s Komnenovci. Bylo tudíž raděno císaři, aby nebezpečného toho muže dal zatknouti a oslepit. Ale Alexios utekl do Tzurula blíže Selymbrie, kdež se právě sbíralo vojsko proti Seldžukům a Melissenovi, odpůrci císařovu. Toto vojsko však povolalo Alexia císařem a ten se s ním hnul k hlavnímu městu.

Melissenos nabízel císaři rozdělení říše. Císař to odmítl a tu svat Alexiův Georgios Palaiologos získal velitele německých žoldnéřů Gilbrechta, jenž pak otevřel vojsku Alexiovu bránu Charsianskou. Nikeforos Botaneiates utekl do chrámu sv. Sofie a vzdal se koruny císařské, načež Alexios korunován byl r. 1081 za císaře.

Otázka turecká, normanská a římská, politické to dědictví po Konstantinovi IX. Monomachovi, byla po neúspěších doby předešlé konečně šťastně rozřešena Alexiem I. Komnenem, který nastoupiv revolucí na trůn r. 1081, stal se zakladatelem nové slavné dynastie Komnenovců a pojistil říši poslední dobu rozkvětu. Ovšem nebyla to již říše Justiniana I. ani Basileia II., nýbrž byla téměř obmezena jen na části evropské a síla obyvatel i vojska byla podlomena špatnou správou, ustavičnými válkami a loupeživými vpády divokých hord. Byla to tedy úloha nadmíru těžká, chtěl-li císař opět rozšířiti území říše až k Adrii a Tigridu. A přece se stal Alexios I. Komnenos obnovitelem říše, jakkoli musil napnouti veškeré síly její a použití všech prostředků umění diplomatického. Kdyby říše Seldžuků nebyla bývala po bitvě u Manzikertu rozervána vnitřními boji, byla by říše byzantská asi těžce pocítila nový vzmach jejich moci. Nicméně pronikli přece až k Bosporu a zmocnili se Kyziku a Nikaie. Se státnickým bystrozrakem zažehnal Alexios především toto nebezpečí od východu, uzavřev se Seldžuky smlouvu, aby s celou silou mohl se vrhnouti na západ proti Normanům, kteří, majíce v rukou Sicilii a jižní Itálii, ve své panovačnosti a rozpínavosti toužili i po krajinách poloostrova Balkánského a snad i po Konstantinopoli samé. Robert Guiscard aspoň, dobyt již před tím jižní Itálie, pokládal se za nástupce panovníků byzantských, a jsa zaujat řeckou vzdělaností, chtěl se dokonce státi císařem byzantským a této své touze přizpůsoboval i vystupování zevnější. Vláda byzantská ovšem brzy postřehla toto nebezpečí a proto různým způsobem hleděla je odvrátiti. Plány připoutati Roberta Guiscarda

svazky příbuzenskými se zhatily a brzy potom dosedl na trůn rod Komnenovců. Tak s novým úsilím se pokusili Normani o rozřešení velikého problému vlády nad Středozezemním mořem, jež postupně řešili Alexander Veliký, Římané a Rhomaiové.

Je opravdu až neuvěřitelné, že Rhomaiové, jejichž říše svými četnými ostrovy, členitými břehy a nádhernými přístavy, jakož i národy moře znalými hodila se nad jiné k založení trvalé vlády námořní po stránce politické i obchodní, dali si v 11. století toto výhodné postavení vyrvati národy jinými. Tak chyby politiků, kteří ani armádě ani loďstvu nevěnovali náležitou pozornost, těžce se mstily na říši a byly by snad i Alexia I. Komnena uvrhly ve zkázu, kdyby, jsa si vědom slabosti loďstva řeckého, nebyl s diplomatickou obratností pohnul k uzavření spolku vzkvétající republiku benátskou, jejíž chytří státníci dobře postřehli v mohutnících Normanech své největší soupeře. Ovšem stalo se tak jen za cenu ohromných obchodních výsad, takže tím vlastně Alexios I. sám zasadil první ránu v samý kořen životní síly byzantské, nehledíc ani k tomu, že pozdější obchodní politika císařů byzantských se řídila okamžitými prospěchy a podněcovala jen vzájemné boje mezi italskými republikami, které v říši byzantské provozovaly obchod. Za Alexia I. loďstvo Normanů vskutku podlešlo spojenému loďstvu benátskému a byzantskému a výboje jejich na Balkáně nebyly trvalé. Za Manuela II. Komnena zpustošili Normani Helladu a Peloponnes, vyplnili Korinth a Theby a zničili tak navždy hedvábnický průmysl tamější. Za císaře Andronika I. Komnena dobyli ovšem r. 1185 Thessaloniky a způsobili tam strašné krveprolití v odvetu za strašlivé řeže, které r. 1182 provedeny byly v Konstantinopoli proti Latinům, jak tehdy nazýváni obyvatelé západu; ba vytáhli i proti samému hlavnímu městu říše, ale porážkou u Amfipole v Makedonii r. 1185 připraveni byli o všechny své dosavadní úspěchy. Jejich plány proti říši byzantské se úplně ztroskotaly.

Brzy po smrti Roberta Guiscarda vzniklo za Alexia I. nové nebezpečí na severu od kočovných Kumanů a Pečeněhů, kteří byli poštíváni Paulikiany a Bogomily. Po hrozných porážkách, jež byly od nich připraveny vojskům Alexia I., teprve zlato byzantské získalo Kumany proti Pečeněhům, kteří r. 1091 u Leburnia blíže ústí Marice byli porubáni v ohromných spoustách. Odstraniv všechna nebezpečí, jež říši hrozila na západě a na severu, mohl se Alexios I. věnovati své nejbližší úloze, totiž pokoření Seldžuků a znovudobytí Malé Asie. Boje se však, aby v boji tom nepodleh, a věda, že zatlačení islamu je vroucím přáním všech obyvatelů západu, obrátil se s prosbou o pomoc k papeži Urbanovi II.; chtěl od něho jen větší sbory žoldnéřské. Ale celá ta záležitost se utvářila jinak, než očekával. O sjednocení obou církví nebylo zatím připomenuto nic, ale papež Urban II. chtěl asi předem dáti na jevo nezištnost a soudil patrně, že císař Alexios sám z vděčnosti se o ně přičiní, zdaří-li se velkolepý podnik zamýšlený a budou-li místa svatá s pomocí, poslanou ze západu, opravdu vyrvána z rukou nevěřících.³⁷⁾

³⁷⁾ Je otázka, kdo vlastně dal podnět k válkám křížovým. Jedni soudí, že to byla říše byzantská, jiní zase, že to byla papežská kurie. Sledujeme-li historické události dřívejší, vidíme, že po těžké porážce u Manzikertu r. 1071 se domáhali Byzantinci pomoci ze západu, ale ovšem očekávali obyčejné žoldnéřské vojsko. K přispění tehdy nedošlo. Ale žádost za vyslání vojska žoldnéřského opakoval později i Alexios I. Komnenos, Roth na str. 113 výslovně podotýká, že tehdy jeho postavení nebylo tak tísnivé, aby se musil dožadovati velkolepé pomoci ze západu. Žádal pouze od papeže Urbana II. pro své četné války vojska žoldnéřská. Současné prameny podle Rotha nevědí nic o tom, že by se byl dožadoval pomoci celého světa západního prostřednictvím papežovým. Bréhier soudí v díle *Le schisme*, že papež Urban II. neměl zájmu na církevní unii a že tudíž to byla vlastní touha papežova, nikoli žádost Alexiova, která dala podnět k válkám křížovým. Toto mínění zavrhuje však Bidlo v přednáškách *Dějiny byzantské*, jenž soudí podle Nordena (srov. jeho dílo *Das Papsttum und Byzanz*), že papež chtěl nezištné pomoci se stanoviska všeobecně křesťanského, dodává však, že tato nezištnost byla jen prozatímní a že papež Urban II. očekával vděčnost říše byzantské a případnou pozdější unii obou církví. Zdá se tedy, že podnět k výpravám křížovým dal vskutku papež Urban II. Vždyť smyslu politiky císaře Alexia I. nikterak neodpovídalo velkolepé zasáhnutí západu, což můžeme nejlépe poznati z toho, jak byli Byzantinci ohromeni při objevení prvních křížáckých vojsk.

Ohnivě výmluvnosti papeže Urbana II. se podařilo roz-
nítiti svaté nadšení v srdcích obyvatelů západu a dáti tak
podnět ku známým válkám křižáckým. Ovšem v nazírání
papežově a křižáků byl rozdíl; papeži šlo především o vy-
proštění církve východní z panství Seldžuků, křižákům
o osvobození Svaté země a o pomstu nad nepřáteli kříže
Kristova, třebaže měli křižáci i cíle postranní. Důležito je
také, že ve válkách křižáckých kurie papežská strhla na sebe
vedení západu křesťanského a že se jí objevovala naděje
na uplatnění primátu papežského na východě. Tak se shro-
máždily ohromné davy nadšenců, hotových obětovati vše za
velikou myšlenku. Takové mohutné hotovosti válečné ovšem
se císař Alexios nenadál, i nelze se diviti, že pohlížel s oba-
vou na rytíře západní, kteří snadno mohli použití této pří-
ležitosti, aby se usadili na řecké půdě. Vždyť mezi křižáky
bylo také mnoho Normanů, které Rhomaiové poznali jako
strašné nepřátele již dříve. Zkušenosti z dřívější doby byly
pak základem politiky byzantské k vojskům křižáckým.
Ozývají-li se tedy za válek křižáckých nářky na řeckou
zradu, nesmí se zapomínati, že Alexios I. i ostatní panovníci
byzantští, kteří s křižáky vešli ve styk, předešlím musili
hájití zájmy říše, a to snad je někdy svedlo k chování ne-
upřímnému.³⁸⁾

Za Alexia I. dobyto vskutku jednak od vojsk křižáckých,
jednak od vojsk císařských západní části Malé Asie. Také
Joannes II. Komnenos posunul hranice říše na úkor Seld-
žuků na jih a na východ, ale v důrazném postupu proti nim
zabránil mu poslední vpád Pečeněhů r. 1122 a zápletky
s Maďary. Právě v tomto století povstal nový problém ná-

38) Řecká zrada bývala leckdy uváděna jako jedna z příčin nezdaru válek
křížových; v novějších dílech uvádí se toto obvinění na nejmenší míru a
poukazuje se k politickým obavám panovníků byzantských z choutek rytířů
západních; že ostatně nedůvěra byzantská byla do jisté míry oprávněna,
patrně je z dějin válek křižáckých samých. Důrazně se zastávají v té příčině
Rhomaioi zvláště Hertzberg v díle *Gesch. Griech.* str. I. 360—362 a v díle
Gesch. der Byz. str. 275—280 a Lindner str. II. 198—200.

rodností na Balkáně. Jako nástupci králů chorvatských chtěli totiž Maďaři seskupiti kolem žezla králů arpadských cizí živly Balkánu a to ovšem dalo podnět k energickému zásahnutí Komnenovců. Srbsko se ustavilo pod vlivem Maďarů a dosáhlo prospěchu právě z jejich srážky s říší byzantskou. Pokusy Maďarů se nezdařily. Všechno toto jejich úsilí bylo na prospěch národnostem balkánským i národnostem severně od Dunaje, Srbům, Rumunům i Rusům haličským, kteří si lépe uvědomili své vlastní síly.

Ve velmi vážném nebezpečí se ocitla říše za Manuela I. Komnena, kdy Francouzové jako účastníci druhé výpravy křížové pojali již plán dobýti Konstantinopole; jen řecká zchytralost a zbožná mysl Ludvíka VII., krále francouzského, odvrátily zkázu od hlavního města. Tu se již objevilo, jak pomoc křížáků se proměnila v nepřátelský nátlak a jak bylo pak říši byzantské bojovati na dvě fronty. Tento Manuel I. Komnenos jest vůbec jedním z nejznamenitějších a zároveň nejzajímavějších vládařů říše byzantské. K bystrému rozumu a daru řečnickému družila se u něho státnická chytrost, která v něm vzbudila plány dalekosáhlé, směřující k obnovení říše byzantské v bývalém rozsahu, ano i k potlačení císařství západního. Bohužel právě těmi velkolepými plány urychlil úpadek říše. Jeho nezdar v politice západní, kde přišel v rozpor s mocným Hohenštaufovcem Bedřichem I., a jeho částečný neúspěch proti Seldžukům vzbudily v něm vážné obavy o osud říše. Snaže se býti zároveň nástupcem Justiniana I. a Karla Velikého, hleděl se různými svazky připoutati k západu, ale bylo to marno. Nesmířitelnou zášť mezi oběma polovicemi kulturního světa tehdejšího svou přízní k západu jen zveličil, jak vyšlo na jevo v uvedených již řečích r. 1182 v Konstantinopoli a r. 1185 v Thesalonice za vlády Alexia II. Komnena a Andronika I. Komnena.

Z dynastie Komnenovy zasluhuje mimo zakladatele především čestné zmínky Joannes II. Komnenos. Panovník tento

náleží k nejušlechtilejším panovníkům byzantským. Panoval po svém otci Alexiovi I. a zván byl Kaloioannes, t. j. dobrý Jan. Za jeho vlády nebylo vzpour vůdců. Císař měl spory jen se svými příbuznými. V nich dal na jevo pravou velkodušnost a odpouštěl na konec všechna provinění. Jeho vládychtivá sestra Anna Komnena, která proslula také dějepisným dílem Alexias, chtěla spiknutím povznést na trůn svého manžela Nikefora Bryennia. Spiknutí to bylo odhaleno, ale císař jí odpustil; toliko její palác dal svému věrnému rádci Turkovi Axuchovi. Avšak ten s díky odmítl a prosil císaře, aby sestře své odpustil úplně. To se také stalo. Potom bratr císařův Isaakios se uchýlil se svým synem Joannem k sultánu Masudovi rumskému neb ikonskému, ale když se mu tam znelíbilo, vrátil se do Konstantinopole a byl tam r. 1138 radostně přijat. Syn jeho Joannes později opět se znepřátelil s císařem a odešel do Ikonie, kdež se stal vyznavačem víry Mohamedovy. Pro nové pletichy byl pak i jeho otec Isaakios poslán do vyhnanství. Tato provinění byla by bývala za jiných císařů potrestána mnohem přísněji. Císař Joannes zemřel uprostřed příprav k nové válečné výpravě proti Seldžukům jako muž teprve 55letý r. 1143.

Také syn jeho Manuel Komnenos byl jedním z nejznamenitějších panovníků na trůně byzantském. Byl posledním opravdovým imperatorem, který hleděl obnoviti imperium Justinianovo, ale tím ovšem přepial síly říše a nepřímou uvrhl ji v záhubu. Jeho vláda je vyplněna různými válkami celkem úspěšnými. Jeho osoba mezi panovníky byzantskými je nápadna zejména mocným sklonem k zvykům západním, jež zvláště od doby válek křížových čím dále mocněji vnikaly do říše byzantské. Tím se projevil v jeho povaze jakýsi romantickorytířský rys, východu naprosto cizí, jenž došel výrazu v jeho oblíbě pro turnaje. Bylo to zejména v Antiochii, kde se r. 1159 zastavil s velkým vojskem, táhna do Syrie, aby potrestal sultána Nureddina; tam slavil velkolepé slavnosti, hody a turnaje, obklopen přepychem knížat fran-

couzských, takže tím vzbudil obdiv Latinů. Západní mrav panoval na jeho dvoře, po západním způsobu byly vychovávány dívky, západ zastoupen byl i v jeho úřednictvu. Snahy jeho arci se nesetkávaly všude s plným úspěchem, poněvadž příliš tříštil své síly. Za choť pojal nejprve Bertu ze Sulzbachu, dceru hraběte Gerharda, a tím vešel v příbuzenský svazek s německým králem Konradem III. Ale její germánská příměst a přísnost odpuzovala jeho i jiné. Po její smrti r. 1160 přátelství s dvorem německým ochladlo a on pojal za choť Marii, dceru někdejšího knížete antiošského Raymunda a kněžny Konstancie. Ale všechny jeho snahy o užší spojení se západem byly marny. Proto s jeho smrtí r. 1180 klesla sláva a lesk byzantské říše v hrob.

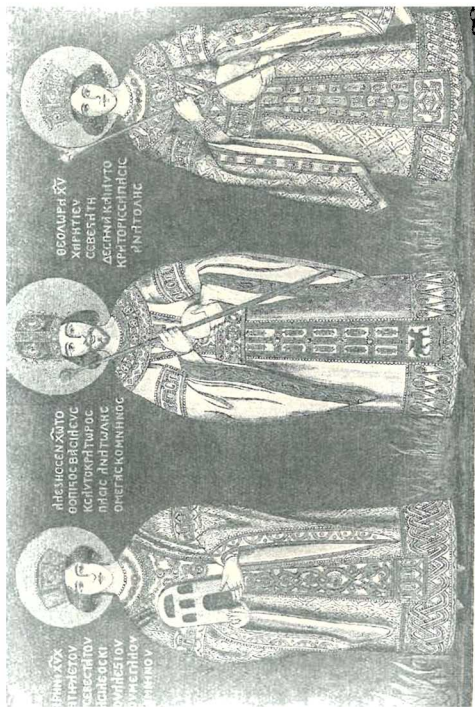
Naproti těmto dvěma zářivým vzorům ušlechtilosti jest císař Andronikos I. Komnenos typem panovníka špatného. Životopis tohoto císaře se čte jako fantastický román. Byl syn Isaakia Komnena, bratra císaře Joanna I. Komnena, a tedy bratranec císaře Manuela I. Komnena a strýc jeho nedospělého syna Alexia II. Komnena, který panoval po svém otci pouze tři léta do r. 1183. Tohoto Andronika I. Komnena lze dobře srovnati se starověkým Alkibiadem. Vynikal stkvělými dary ducha, sličným zjevem a vlídností v jednání, znal se ve věcech politických a byl pokládán i za dobrého vojevůdce. Ale náležel spolu k nejhorším zhýralcům, hověje různým vášním beze vší míry. Byl velitelem vojska v Niši a Bělehradě v Srbsku, ale poněvadž kul pletichy s Maďary, žil v nedovoleném poměru s Eudokií, jednou ze svých příbuzných a vedl vůbec život pohoršlivý, byl na rozkaz císařův zatčen a vsazen do vězení. Z toho uprchl k Jaroslavovi, knížeti haličskému; tu se s ním císař Manuel opět smířil a on mu konal výborné služby ve válce s Maďary r. 1165. Pak se dostal do Antiochie, kdež pojal lásku ke krásné hraběnce Filippě, sestře císařovny Marie, choti Manuelovy. Tu oslnil svými nádhernými úbory a stkvělými pázaty. Císař poslal tam jiného místodržitele s rozkazem, aby vypudil

Andronika ze srdce Filippina. Ale ta si tropila jen posměch z muže jí přiřčeného a na konec viděla, že je opuštěna i Andronikem samým.

Brzy potom r. 1167 se odebral Andronikos do Jerusalema, kdež si naklonil krále Amalricha a přes jeho přízeň svedl vdovu po jeho bratru, králi Balduinovi, Theodoru, dceru Isaakia staršího, předčasně zesnulého bratra Manu- elova. Ta dověděvši se, že císař Manuel hodlá Andronika oslepiti, dala mu výstrahu a prchla s ním k Seldžukům do Damašku, do Bagdadu a konečně do Ikonía, kdež požívali oba u Kilidže-Arslana II. podobného pohostinství jako bratr Andronikův Joannes u sultána Masuda. Pak z hradu Kolo- neje u Trapezunta Andronikos vpadal do zemí byzantských. Teprve když Theodora i s dítkami padla do zajetí trapezunt- ského velitele Nikefora Palaiologa, jal se prositi císaře Ma- nuela o milost. Té se mu též dostalo.

Slíbiv Manuelovi, že bude bedliv prospěchů jeho syna Alexia, začal se po smrti císařově r. 1180 vkládati do zá- ležitostí dvora byzantského, a poněvadž císařovna Marie a u lidu neoblíbený protosebastos Alexios přáli Latinům, stavěl se na stranu národní a pravověrnou. Tak se mu podařilo získati lid byzantský. Sebral tudíž vojsko a hnul se s ním proti Konstantinopoli, prohlašuje, že přichází osvobodit cí- saře od špatných rádců. Velitel loďstva Kontostefanos od- padl k němu, a když se rozhlásilo, že vláda chtěla vydati hlavní město Latinům k drancování, nastalo r. 1182 vraždění Latinů. Protosebastos Alexios jat a oslepen a Andronikos se stal r. 1183 vladařem, později spoluvladařem a, když r. 1184 mladý Alexios II. Komnenos byl zardoušen, i cí- sařem.

Stav se takto po mnohých dobrodružstvích samovládcem, počínal si přes svůj pokročilý věk velmi nedůstojně. Jako 70letý stařec pojal za choť 11letou snoubenku svého před- chůdce, francouzskou princeznu Anežku. Podle souvěké zprá- vy soumrak večerní tu objímal ranní červánky. Z četných

Freskový obraz v chrámě Panny Marie, v nynějším Kizlar-Monastiru v Trapezuntu v Malé Asii. Jsou to obrazy císaře Alexia III., císařovny Ireny, matky císařovy, která stojí po jeho pravici s modelem chrámu v rukou, a císařovny Theodory, jeho manželky, stojící mu po levici. Obraz ten pochází patrně z počátku 13. století.

poprav, které nařídil, aby čelil partikularismu feudální šlechty a povznesl kleslé finance, zachránil sám Isaakia Angela a to se mu stalo osudným. Náklonnost lidu se změnila v opak, když r. 1185 došly zprávy o strašných řežích, k nimž dali podnět Normani Viléma II. Sicilského, dobyvše Thessaloniky, aby tím vykonali pomstu za pobití Latinů v Konstantinopoli r. 1182. Postavení Andronikovo se stalo neudržitelným. Jeho nepřítel Isaakios Angelos použil vzbouření lidu a sám se zmocnil trůnu. Andronikos se chtěl spasiti útekem do Ruska, ale nepříznivými větry byl zahánán zpět do rukou svého nepřítele, který jej pak dal voditi ulicemi hlavního města na velbloudu a vydal zuřivosti rozpoutané luzy. Lidé na ulici mu rvali vlasy a vousy; když pak byl přiveden před Angela, dal mu Angelos utíti pravou ruku a po několika dnech vyvrci pravé oko. Po opětém věznění znova byl veden ulicemi a každý podle libosti mohl ho urážeti. Ale při nejhorších mukách šeptal jen: „Pane, smiluj se nade mnou a nenič třtiny zlomené!” Na konec v hippodromu pověšen vzhůru nohama a dobit od franských žoldnérů. Tak aspoň zemřel tento císař jako pravý hrdina r. 1185. Jím vymřela dynastie Komnenovců.

Isaakios II. Angelos stal se takto zakladatelem nové dynastie Angelovců, jež se svou silou a svým významem nikterak nerovnila dynastii předešlé. Za něho spěla již říše byzantská k neodvratné zkáze. Loďstvo upadalo, ve vojsku pozemním se rozmáhal stále větší nepořádek, provincie víc a více byly vyssávány a šlechta svými partikularistickými snahami připravovala téměř půdu cizím dobyvatelům. K tomu všemu se družily četné boje proti nepřátelům zahraničním, proti Maďarům, Kumanům a Bulharům, zvláště však proti Seldžukům. Zbraně byzantské bojovaly tu skoro vesměs s nezdarem. Bulhaři pro nesnesitelnou tíhu berní se vzbouřili pod carem Asanem a obnovili r. 1186 starou říši Samuelovu s hlavním městem Trnovem, kdežto Srbové již r. 1160 se spojili v novou říši s hlavním městem Rassou

pod králem Štěpánem Nemanjou. Největší však nebezpečí vzniklo za třetí války křížácké, vedené od r. 1189 do r. 1192, kdy jen pevná vůle Hohenštaufovce Bedřicha I., dosáhnouti co možná brzkého vítězství nad sultánem Seldžuků Salaheddinem, zachránila Konstantinopolis od zkázy. Tři léta po skončení této křížové výpravy byl Isaakios II. Angelos r. 1195 svržen s trůnu od svého vládychtivého bratra Alexia a vsazen i se svým 12letým synem Alexiem do paláce Diplokionia, kdež držán jako státní zajatec.

Dějiny dalších několika let bylo by možno nazvat dějinami tří Alexiů. Uchvatitel Alexios dosedl na trůn jako Alexios III. a vládl až do r. 1203. Po smrti císaře Bedřicha I. vzniklo nové nebezpečí; na Jindřicha VI., syna Bedřichova, přešla totiž sňatkem sicilská říše Normanů a tu by byla mohla vzniknouti ohromná říše, nebezpečná i říši byzantské. Toto nebezpečí zažehnáno smrtí císaře Jindřicha VI. r. 1197. Za vlády Alexia III. však podnícena byla papežem Innocencem III. čtvrtá výprava křížová r. 1202 a ta zvláštní shodou různých okolností, hlavně vinou zchytralé, ale nemravné politiky benátské se stala osudnou též říši byzantské.

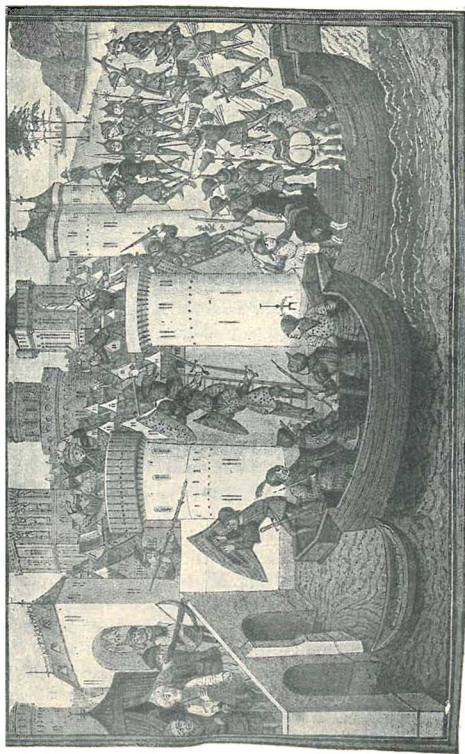
Papež Innocenc III. si přál, aby touto výpravou zasažena byla říše Eljubovců v Egyptě, ale podle plánů Enrica Dandola, dožate benátského, měla jí býti zničena říše byzantská. Egypt byl spřátelen s republikou benátskou a byla to země důležitá pro zprostředkování východoasijského obchodu. Dandolovi se tudíž přičilo ji napadnouti. Zatím se podařilo mladému Alexiovi r. 1201 uprchnouti z vězení do Itálie a odtud do Německa. Tam se přidal k vojskům křížáckým a s nimi se octl konečně před Konstantinopolí. Roku 1203 křížáci jí po prvé dobyli a nastolili na trůn byzantský Isaakia Angela, jehož vyprostili z vězení. Alexios III. s hojnými poklady uprchl, Isaakios II. pak přijal svého syna Alexia jako Alexia IV. za spoluvladaře a potvrdil smlouvu, od syna jeho s křížáky uzavřenou.

Za nedlouho v Konstantinopoli vznikly rozmíšky mezi kři-

žáky a Byzantinci a Alexiovi IV. vmetl konečně Enrico Dandolo ve tvář známou urážku: „Kluku hanebný, z bláta jsme tě vytáhli, do bláta tě zašlapeme.“ Proto obnovena válka s křižáky, ale brzo vznikla vzpoura i proti oběma císařům, která r. 1204 povznesla na trůn jejich příbuzného Alexia V. Duku Murtzufla. Oba císařové svržení byli vsazení do vězení, kde Isaakios zemřel přirozenou smrtí a Alexios zardoušen. Ale i Alexios V. znelíbil se křižákům, kteří jej potom porazili, a dobyvše po druhé Konstantinopole dne 13. dubna r. 1204, založili tam císařství latinské, které potrvало až do r. 1261.³⁹⁾

Zajímavý jsou události, jež se sběhly před touto první velkou katastrofou říše byzantské. Křižáci věděli, že Alexios V. je sice uchvatitelem trůnu a vrahem zákonného dědice, ale při tom člověkem rázným a u lidu pro neohroženost oblíbeným. Jakmile někteří z nich vyslovili myšlenku dobýti hlavního města, vojsko bylo pro ni nadšeno, poněvadž kněží slibovali odpustky a vůbec se doufalo též v opětné spojení církve východní a západní. První veliký útok po předchozích bojích podniknut byl dne 9. dubna r. 1204, ale tehdá útočníci byli nuceni ustoupiti. Konečně dne 12. dubna útok byl obnoven. Koráby pluly proti městu, jsouce po dvou k sobě

39) Čtvrtá výprava křižová byla od badatelů různě posuzována; nelze zajisté upříti, že veliký cíl její, vyrvati Svatou zemi nevěřícím, naprosto nebyl uskutečněn, a to hlavně vinou ctižádostivé politiky rytířů západních. Norden v díle *Der vierte Kreuzzug* se pokusil svaliti vinu veliké té katastrofy, jež stihla říši byzantskou, s jednotlivých činitelů. Ale nepodařilo se mu to. Proto Neumann v recenzi jeho díla na m. uv. dohře podotkl, že především nelze věrolomností a zradou Řeků vysvětlovati jednání křižáků, a že za druhé i tu platí zásada: fecit, cui prodest, zkrátka, že nelze křižáky, zvláště pak Benátčany pro dobytí Konstantinopole nijak omluviti; nemohli se zajisté domnívati, že by dobytí samo usnadnilo cestu do Palestiny a úspěšný boj proti nevěřícím. Významu válek křižových věnuje obšírnou stať Gregorovius str. I. 194—198. Proti souhlasným míněním jiných badatelů, kteří pokládají za cíl křižových výprav dobytí Svaté země, soudí Gruhn na m. uv., že politika papežská směřovala už dávno k podrobení Byzance cestou přes Jerusalema a že politika byzantská dovedla až do r. 1204 nebezpečí to vždy od sebe odvrátiti na Svatou zemi. Proti tomu však správně bylo namítnuto na m. uv., že na tak jednoduchý historický zákon nelze převéstí události půl druhého století.

Zobrazení scény z dobytí Konstantinopole od křižáků r. 1201. Je to drobnomalba z rukopisu, pořízeného v Bruselu v 13. století na rozkaz Ludvíka XI., krále francouzského. Rukopis ten jeť uschován v Knihovně arseálu v Paříži.

spiaty, aby mohly společně útočiti na věže v hradbách. Byzantinci se bránili udatně a Murtzuflus už jásal, domnívaje se, že ho vítězství nemine. Ale konečně dvě lodi Pellegrina a Paradiso přece se dostaly k jakési věži, útočníci se vyšplhali na ni po žebřících, pak prolomeny byly jiné brány a nastal strašlivý boj, v němž Murtzuflus marně nabádal k statečnosti. Na konec musil se sám dát na útěk. Křížáci však se nepustili ihned do města, nýbrž zůstali v ulicích u moře a zapálili část ulic, aby od Řeků byli bezpečni. V noci zvolen byl nový císař Theodoros Laskaris, ale všechny jeho ohnivé výzvy k odporu byly marny. I on musil prchnouti a Konstantinopolis se poddala již dne 13. dubna bez boje křížákům, kteří tam řádili strašně, nešetříce nikoho. Celkem pobito tehdy asi 2000 lidí. Také chrám sv. Sofie byl znešvařen a všude nastal shon po pokladech a svatých ostatcích. V té době ukořistěni v hippodromu také známí koně Lysipovi, kteří nyní zdobí průčelí chrámu sv. Marka v Benátkách.

Alexios V. Murtzuflus měl za manželku Eudokii, dceru Alexia III., který r. 1203 musil z hlavního města prchnouti. Také Alexios V. po své porážce unikl z Konstantinopole a uchýlil se do Tzurula. Když pak hraběti Jindřichovi, bratru císaře latinského Balduina, který vytáhl dobývat Romanie, t. j. svého císařství, všechno se poddávalo, ustoupil k Mosynopoli, kde tehdy dlel Alexios III. Tchán uvítal sice zetě, ale při hostině ho dal oslepit. Murtzuflus se uchýlil potom do Malé Asie, tam byl zajat od Franků a na rozkaz Dandoloův jako vrah Alexia IV. svržen v září r. 1204 se sloupu na náměstí Theodosiově v Konstantinopoli. Alexios III. prchal potom od Mosynopole k Thessalonice, a když i tam ho chtěl Balduin pronásledovati, opřel se tomu Bonifacius Montferratský. Z Thessaloniky se uchýlil Alexios III. do Larissy v Thessalii, kdež ovdovělou jeho dceru Eudokii pojal za choť Leon Sguros, vládce v Nauplii v Řecku, domnívaje

se, že tím jeho nadvláda nad Řeckem bude pojištěna. Uprchnuv pak ze zajetí Bonifacia Montferratského, dospěl Alexios III. do Malé Asie, kdež pomocí sultána Seldžuků Khaikosrúa hodlal zničiti panství druhého zetě Theodora Laskara. Ale nepodařilo se mu to. Theodoros Laskaris ho zajal a uzavřel do kláštera a tak konečně neklidný jeho duch došel snad pokoje.

V této době rozvinuta byla ještě naposled veškerá dávná nádhera byzantského dvora císařského, v této době ještě naposled se uplatnila do nejmenších podrobností i obřadnost, která náležela k nejdůležitějším i nejvážnějším částem státního zřízení římského i byzantského. Známo je, jakou váhu kladli kněží a úředníci římstí na různé úkony náboženské, a toto dědictví přešlo i na Rhomaie, kteří dobře věděli, jak takové obřadnictví působí na mysl nejširších vrstev lidových. Národové evropští se tomu leckdy vysmívali, ale sami mnoho z toho převzali. Staří Římané ovšem ještě za doby císařské často libovali si v jednoduchosti a ani císařové nevystupovali původně s okázalou nádherou. Teprve když císař Diocletianus si ovinul perlový diadém kol hlavy, byla tím otevřena dráha orientální nádheře a orientálnímu zbožňování. Jeho nová zařízení zůstala směrodatná, pokud existovala říše římská, a přešla pak i na její dědičku, říši byzantskou. V ní bylo toto obřadnictví ještě dále vypěstováno a tak byl dvůr byzantský po dlouhou dobu ve středověku zářivým vzorem dvorům evropským.

Byl to dvůr, oslňující leskem a nádherou, k němuž se obracely zraky veškeré Evropy. Největší přepych a velkolepost rozvinuty bývaly při různých slavnostech, které byly leckdy spolu náhradou lidu za někdejší rušný život politický. V životě císaře i císařovny i celého dvora bylo vše do nejmenších podrobností předepsáno, od nichž se uchýliti bylo těžkým prohřešením. Spisovatelé Konstantinos VII Porfyrogenetos a Georgios Kodinos zanechali nám ve svých spi-

sech podrobný obraz oněch často malicherných obřadů, na nichž Byzantinci lpěli s houževnatostí lepší věci hodnou.⁴⁰⁾

Při slavnostech svatebních, korunovačních, církevních, při triumfálních průvodech, při hrách v závodisti a při přijímání cizích vyslanců objevovala se veškerá nádhera úředního světa byzantského se stkvělou východní barvitostí, upomínající na arabské pohádky Tisíce a jedné noci. Při takových příležitostech ulice i náměstí sídelního města pokrývány byly těžkými koberci východními a posypávány lístky růžovými a podobně ještě zvlášť vyzdobovány byly nádherné komnaty palácové, jakož i velkolepé prostory chrámu svaté Sofie. Postříbřená a pozlacená brnění císařských stráží, těžká, bohatě zlatem vyšitá roucha hodnostářů dvorských, nádherná, splývavá roucha žen s vyšitými scénami světskými i církevními, skvosty, vykládané smaltem a drahokamy, to vše splývalo v jedinou píseň báječného lesku, jejíž vrcholnými akkordy byly vznešené postavy císaře a císařovny. Výkřiky jásotu, jimiž lid pozdravoval vznešené vládce, byly sice výronem jeho hrdosti, ale spolu též znamením, že dávno zapomněl na bývalý svůj význam ve svobodném zřízení obce.

Podobně i korunovace císaře a císařovny byla slavností, kterou vždy poskytnuto bylo lidu nádherné divadlo. Hlavně při tomto posvátném úkonu se uplatnila veškerá trest dvorské obřadnosti. Jako vůbec v předvečer slavnostních prů-

40) Dílo Konstantina VII. Porfyrogenneta se cituje obyčejně pod názvem *De cerimoniis aulae byzantinae*, dílo Georgia Kodina pod názvem *De officiis aulae Constantinopolitanae*. O prvním z obou, jež pochází z 10. století, jedná Krumbacher na str. 254 n., o druhém, jež napsáno bylo ve 14. století, na str. 424 n. Tyto spleť obřady byzantské mohou arci vzbuditi úsměv pohrdání, ale nebylo by správně pokládati je samy o sobě za známku úpadku. Vždyť vidíme v době současně i v Anglii, jak věrné zachovávání starobylých a často směšných zvyků může kráčet ruku v ruce s plným prováděním svobody politické i individuální. Na to dobře upozornil D. Vikelas ve spise: *Les Grecs au moyen âge*, jenž vyšel v souborném díle *La Grèce byzantine et moderne*, Paris 1893, str. 1—88, a to na str. 11 n. Spis *Les Grecs au moyen âge* je překladem z originálu řeckého, který od W. Wagnera přeložen byl do němčiny pod názvem *Die Griechen des Mittelalters und ihr Einfluss auf die europäische Cultur*, Gütersloh 1878.

vodů, tak i před korunovací hlasatelé chodili sídelním městem a ohlašovali ji. Balkony i okna domů vyzdobena byla uměleckými předměty a domy ověšeny nádhernými koberci. Obyvatelé se oblékli v nejskvostnější roucha a časné ráno se shromáždili buď v korunovačním kostele, kterým býval obvyčejně chrám sv. Sofie, nebo na náměstí Augusteiu, kterým se bral korunovační průvod z císařského paláce do chrámu. Jindy, však jen výmínečně, používáno bylo k obřadu korunovačnímu chrámu sv. Stefana, nebo augusteia, t. j. síně v paláci Dafne, nebo hippodromu, t. j. závodiště. Po posledních přípravách ráno císař, oděn jsa skaramangiem, pláštěm perského střihu, a purpurovým pláštěm vojenským, odebral se do přijímacího sálu, kdež pozdraven byl nejvyššími hodnostáři státními a dvorskými. V slavnostním průvodu dovezen potom na náměstí Augusteion, kdež byl vyzvednut na štít a ukázán lidu, jenž jej pozdravil třemi jásavými výkřiky. V posledních dobách státu se dál tento obřad až po korunovací.⁴¹⁾

Ve chrámě korunovačním zřízen byl zvláštní stánek pro převlékání císaře, jakož vůbec šat při všech slavnostních příležitostech měněn byl velmi často. Tam oblékl se císař v nachové sakkon, t. j. plášť od ramen splývající, a vložil si na hlavu perlový diadém. Potom přešel na ležení, bohatě koberci purpurovými ověšené, a posadil se na pozlacený trůn. Po zvláštních modlitbách patriarcha vsadil mu na hlavu korunu, pronášeje slavnostně slova: „Ty jsi jí hoden“, kteráž byla potom od lidu a duchovenstva zpěvně opakována. Byl-li císař ženat, byla spolu s ním korunována i císařovna, ale teprve po korunovací císařově, a to od císaře samého. Slavnostní zpěvy, velkolepý průvod chrámem po skončení

⁴¹⁾ Za časů Georgia Kodina obřad pozvednutí na štít se dál teprve po korunovací. Tento obřad pochází z Germanie, dostal se v pozdějších dobách císařství římského k Římanům, a jak se dovídáme z Konstantina VII. Porfyrogenneta, nenáležel původně ke korunovací. Obřadu korunovačnímu věnoval důkladné pojednání W. Fischer, který upozornil též na původ onoho pozvednutí na štít na str. 91 n.

korunovační mše, rozdělení chlebů lidu, přijetí těla a krve Páně od císaře a císařovny a pozdravení císaře lidem, to vše družilo se k vlastnímu obřadu korunovačnímu.⁴²⁾ V nádvoří chrámu rozhazována byla potom od dvorního úředníka epikombia, t. j. malé plátěné balíčky s 3 zlatými a tolikéž stříbrnými a měděnými mincemi nově raženými. Druhého dne byla tato přízeň prokázána i vojsku a dvorskému služebnictvu.

Po korunovaci konána byla v císařském paláci velkolepá dvorní hostina, při níž k požitkům tělesným se družily i požitky duševní; hudba varhan, které byly původně nástrojem světským, a chvalozpěvy na císaře se střídaly s tancem císařských úředníků. Ale i tyto požitky ztrpčovali si Byzantinci nemístnou obřadností; byli totiž nuceni často měnit roucha a tak ovládati největšího vládce světa, žaludek. Druhý den započaly slavnosti na novo a trvaly tak dlouho, pokud se císaři líbilo. Při hostině korunovační i při jiných hostinách v císařském paláci zachováván přesný pořádek v rozsazení hostů podle jejich hodností a titulů, a to do nejmenších podrobností předepsaný, takže vrchní obřadník měl vždy mnoho starostí, aby každému se dostalo místa náležitého a aby každý také osloven byl titulem jemu příslušícím. Dovídáme se o tom z knihy zv. Kletorologion, kterou r. 902 napsal vrchní obřadník Filotheos pro císaře Leonta VI. Filosofa.

Jak často asi zalétaly zraky lidu k císařským palácům, do jejichž nádherných síní bylo jen málokterým popřáno nahlédnouti! Kdo však někdy do nich vstoupil, snil o nich jistě dlouho a vyprávěl jiným o jejich přepychu a lesku, jakož i o nádhře jejich obyvatelů. Veškeru onu velkolepost, ale spolu též obřadnost a ztrnulost spatřili občas též vyslanci států cizích, jimž obzvláště bylo nutno vstřípiti přesvědčení

⁴²⁾ Podle Georgia Kodina skládal císař též korunovační přísahu, v níž sliboval církvi, že bude vždy jejím věrným synem, a lidu, že se zdrží trestu smrti a mrzačení, pokud jen to bude možno.

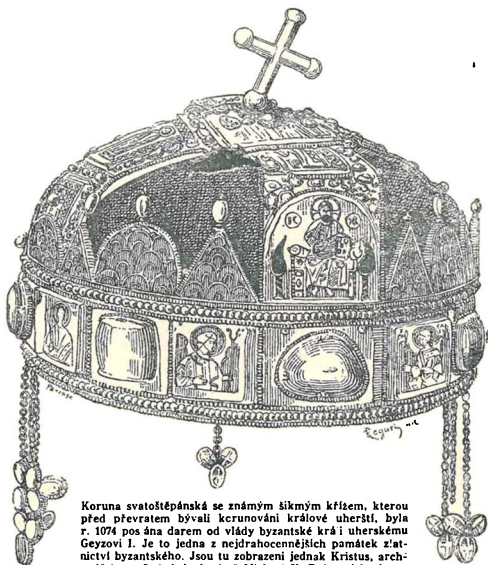
S'avná císařská dalmatika původu byzantského je vytvořena z temně modrého hedvábí, vyšítoho zlatem a stříbrem. Je tu zpodobena široká symbolická scéna, triumf Kristův, se 54 osobami, a to s evangelisty, patriarchy a světci, seskupeními kolem Krista, Panny Marie a sv. Jana. Dobu vzniku ne lze přesně určit; ale krása některých figur upomíná na nejlepší díla malířů byzantských z 10. a 11. století.

o božském rázu a naprosté nedotknutelnosti této říše. V trůn-
ním sále u paty trůnu leželi dva zlatí lvové, za ním zlatý
platan šířil svůj stín, a na jeho větvích byli usazeni ptáci,
vytvoření ze zlata, smaltem vykládaného. Kdykoli za zvuku
zlatých varhan a za zpěvu pěvců chrámových objevil se cí-

sař, veškeří hodnostáři skláněli se k zemi, načež císař, oděný v těžká, zlatem vyšívaná a drahokamy posetá roucha, usedl na zlatý trůn. Dvorský mrav kázal mu ani brvou nepohnouti v obličeji; v tomto klidu a nehybné ztrnulosti se zdál spíše živoucím výronem božstva než člověkem. Veškerá tato velkolepost zdála se ještě slabou, kdykoli přijímání byli vyslanci států cizích; tu se spojovaly všechny zázraky mechanického umění, aby vytvořena byla opravdová feerie. V okamžiku, kdy vyslanec vcházel do přijímacího sálu, ptáci, sedící na zlatém platanu, počali poletovati a zpívati, lvové na zemi rozložení se vzpínali a ve velkolepou harmonii varhan mísil se kovový jejich řev. Zatím co vyslanec před trůnem se klonil k zemi, císař na trůně se vznesl do výše, a rychle se převléknuv v roucho ještě nádhernější, jako v apotheose s hůry shlížel na udiveného vyslance. Tím bývalo slyšení skončeno a záležitosti, o které šlo, vyřizovány byly teprve po slyšení v dvorských kancelářích.⁴³⁾

Nebyly to však jen slavnostní příležitosti, kdy císař byl nucen objevovati se v této ztrnulosti. Celý život jeho od rána do večera byl do nejmenších podrobností předepsán, takže byl téměř politování hodným otrokem dvorských obřadů. Těšiti se mohl jediné tím, že i život celého dvora se řídil přesnými pravidly. Tato obřadnost byla výronem ideje byzantského císařství, které bylo umírněnou sice, ale přece jen despotickou monarchií. Císař takové monarchie je státem sám a vyžaduje pro sebe pocty, které náležejí velebnosti

⁴³⁾ Slavnosti byzantské byly vylíčeny různými spisovateli, nejpůvabněji Ch. Diehlem na různých místech. Dovídáme se o nich z výše uvedených pramenů byzantských, z knih Konstantina VII. Porfyrogenneta a Georgia Kodina, a ze dvou spisů biskupa Luitpranda z Kremony, který po prvé prodléval na dvoře byzantském r. 949 jako vyslanec italského krále Berengara, po druhé r. 968 jako vyslanec císaře německého Otty I. V prvním spise *Antapodosis* líčí nadšeně veškeru nádheru a velkolepost byzantského dvora, v druhém spise *Relatio de Constantinopolitana legatione* stihá pestré obřady a okázalý přepych trpkým výsměchem. Gelzer v *Byzantinische Kulturgeschichte* str. 35 n. však upozorňuje, že jen některé osobní nemilé zážitky jej svedly k nepřiznivému líčení toho ovzduší, které dříve naň učinilo tak mocný dojem.

Koruna svatoštěpánská se známým šikmým křížem, kterou před převratem bývali korunováni králové uherští, byla r. 1074 poslána darem od vlády byzantské králi uherskému Geyzovi I. Je to jedna z nejdrahoccennějších památek zlatnictví byzantského. Jsou tu zobrazení jednak Kristus, archandělé a světci, jednak císař Michael X. Dukas, jeho bratr Konstantinos a král Geyza.

státu. Tak císař byzantský, obklopiv se podle vzoru posledních císařů římských východní nádherou a přijav na svůj dvůr i zvyky východní, jako zvláště proskynesi, t. j. hluboké klanění, stával se znenáhla posvátnou osobou, ne sice bohem, ale přece zástupcem Boha na zemi a bytostí, jež jako apoštolské světu od Boha byla poslána. Vše bylo posvátné, co mělo jakýkoli vztah k jeho osobě, i červený inkoust, jímž podpi-

soval svoje jméno na listinách. Kdokoli obdržel takový list, dotkl se jím očí, čela, rtů a pak teprve jej otevřel. Sochy císařů ctěny byly jako sochy svatých. Náboženství arcíř učilo a skutečnost potvrzovala, že císař je smrtelný jako ostatní lidé, ale smrtelný byl právě jen jako člověk, ne jako císař.

Měly ovšem i jiné východní říše ráz posvátný a náboženský; císař čínský pokládán byl za syna nebes, šach perský za syna slunce, kalif muslimský spojoval ve svých rukách nejvyšší moc náboženskou i politickou. Tím spíše se musil jevití tento posvátný ráz v říši křesťanské, která měla býti obrazem království Božího na zemi a po případě spojití veškeren obydlený svět v jednotě pravé víry. Nemůžeme se tedy diviti, že císařové byzantští chtěli býti nejen ochránci církve, nýbrž spolu rozhodčími ve věcech církevních, že vznikl tu cesaropapismus, jehož síla a vliv se řídil podle energie jednotlivých císařů. Pravověrnost byla pro císaře velmi důležitým činitelem politickým; stávala se pojítkem jednoty, které co nejpevněji slučovalo všechny poddané přes rozdíly řečí a plemen. Vždyť pravověrnost byla Rhomaiům tím, čím je národům moderním národnost. Avšak nejen v ohledu politickém, nýbrž i v ohledu sociálním se projevil tento posvátný ráz říše a osoby císařovy takovými odstíny, jichž nikde jinde neshledáváme. Pouhé rozhodování ve věcech církevních nebylo by mohlo císaře obestříti nimbem vznešenosti a posvátnosti; bylo nutno, aby se stal členem hierarchie církevní, třeba jedním z členů nejnižších, aby se takto přesně odlišil od ostatních věřících. Proto vstupuje do svatostánku, dával vždy bohaté dary do pokladu chrámového a nestyděl se konati nižší služby církevní v chrámě. Tohoto ponížení nebyli by asi císařové snášeli s klidnou myslí, kdyby jim církev nebyla poskytla náhrady v korunovaci. Tak z pouhého dosazení na trůn stal se obřad náboženský. Kdežto volba císařská byla pouhou formou, byl to při korunovaci Bůh sám, který nahrazoval senát a lid dávných dob, byl to Kristus, který byl velkým volitelem, a císař mezi jinými tituly

měl i titul „zvolený od sv. Trojice“. Na mincích byzantských často vidíme ruku nad hlavou císařovou, která, sklánějíc se z mraků, žehná císaři.

Tak přestal býti císař byzantský hříčkou v rukou legií. Kdežto však císařové pohanští byli bohy vlastní osobou, v říši křesťanské svrchovaným vládcem mohl býti jen Bůh na nebi a císař byl na zemi jeho náměstkem. Opravdovým císařem byzantským byl Kristus, jehož obraz s korunou, úborem a odznaky císařskými spatřujeme na mnohých památkách byzantských. Důkazem tohoto názoru jsou nám hlavně mince byzantské, na jejichž rubu shledáváme kříž, Bohorodičku, Krista, krále králů, s hlavou obklopenou svatozáří, sedícího na trůně císařském s rukou pozdviženou, aby učil a žehnal. Jindy i na líci mincí vedle obrazu císařova zobrazena jest Bohorodička a někdy dokonce obraz císařův mizí docela; na jedné straně jest obraz Kristův, na druhé slova „Ježíš Kristus, král Rhomaiů“. Při přijetí cizích vyslanců vedle trůnu, na němž seděl císař, bylo viděti trůn prázdný; to byl trůn pravého Krále. Vyslanci barbarští, přivedení k patě trůnu, bývali neméně překvapeni velebností císaře viditelného než tajemností trůnu prázdného a krále neviditelného. Někdy kladeno bylo na tento prázdný trůn otevřené evangelium, tento nejvyšší zákon Byzantinců, jindy posvátný obraz edesský, kdysi v Asii ukořistěný.

Jako Kristem vládl, tak také jím řídil říši císař byzantský, jednaje podle vnuknutí Božích nebo podle snů, v nichž viděl pokyny vůle Boží. Jen Kristem dobývala vítězství vojska císařská. Před legiemi nebyly nošeny prapory vojenské a korouhev císařská, nýbrž obraz Panny Vůdkyně nebo obrazy sv. Theodora, Michaela a Jiřího. Také na stožáry lodí upevňován byl leckdy obraz Panny Marie a v čele armády nošen byl pravý kříž Kristův. Zpěvem válečným, jímž vojska se rozněcovala k statečnosti, byly hymny, zpěv Mojžíšův při přechodu přes Rudé moře, žalmy Davidovy nebo zpěvy křížové. Válečným pokřikem bylo „Kristus vítěz“.

Vítězství přiřítáno bylo zakročení božskému a oslaveno někdy triumfem v závoďišťi, při čemž Bohorodička se skvěla na voze bělouši taženém, kdežto císař v hluboké pokoře pěšky za ní kráčel. V dobách, kdy říše vyrvána byla z velkého nebezpečí, věřeno bylo v zázraky. Ký tedy div, že každý nepřítel říše pokládán byl spolu za nepřitele Boha a že podle názoru byzantského mimo říši sídlieli jen nevěřící, pohané, muslimové, kacíři a rozkolníci. Kacířství, odpadlictví a svatokrádež byly spolu zločiny státními, jako zase odboj proti říši byl svatokrádeží. Občanské úřednictvo byzantské nazýváno bylo svatou hierarchií. Úřady vznášeny byly od císaře tak, jako by udíleny byly svátosti; kdokoli úřad obdržel, musil býti ve stavu milosti a hotov přistoupiti ke stolu Páně. Ve jménu Kristově konečně prohlášovány byly zákony. Na počátku zákoníku Justinianova se nesetkáváme se zásadami zákonodárcovými, nýbrž s výkladem o sv. Trojici, víře katolické a o zákazech proti kacířům. Zkrátka idea náboženská vládla v říši byzantské tak, že rozlišování živlů občanských a církevních jest téměř nemožno; tím právě se lišila říše byzantská od království západních a přibližovala se k monarchiím arabským. Příslušnost k církvi a k říši byly pojmy téměř souznačnými. Pro církev nebylo hanbou, že ji ovládaly zákony státu, který sotva mohl býti nazván laickým, ale bylo pro ni ctí, že usnesení sněmů církevních byla závazna pro celou říši.

Avšak nejen veřejné vystupování císaře jako představitele říše bylo proniknuto ideou náboženskou, nýbrž i celý soukromý život císařův byl podle přísných předpisů dvorské obřadnosti životem téměř kněžským. Jeho občanský oděv, třpytící se zlatem a drahokamy, upomínal na těžké mešní roucho kněžské a koruna, s níž po obou skráních splývaly šňůry perel a démantů, byla podobna tiaře patriarchově. Tak císař téměř se dusil pod tíhou těžkých rouch a přijímal mlčky, v jakési hieratické ztrnulosti, projevy úcty dvořanstva a lidu, dávaje jen posunky na jevo své rozkazy. Daleko

by nás vedlo, kdybychom chtěli líčiti, kolikrát za den byl císař nucen se převlékati a jaká roucha bral na sebe. Někteří z těchto rouch byla uložena v sakristiích chrámových a bájilo se o nich, že od andělů nebeských přinesena byla Konstantinovi Velikému a že by strašlivé nemoci zachvátily ony svatokrádce cizích národů, kteří by se odvážili vzítí je na sebe. Jídelna a ložnice císařova byly ozdobeny svatými obrazy Krista a Bohorodičky, trůnní sál byl pln ostatků svatých, dveře síní císařských byly podobny dveřím svatyní a otvíraly se jen v určitých hodinách, načež se opět zavíraly, aby od očí nezasvěcených odvrátily všechna tajemství vnitřku. Každý měsíc slavnostní průvod se ubíral síněmi palácův a žehnáno jim svatými obrazy. Císař byl v posvátném paláci soustolovníkem Boha, Panny Marie, svatých a andělů a druhým jeho domovem byl chrám. Jeho život, pokud mu dovoľovaly záležitosti státní, byl vyplněn posvátnými zpěvy, průvody, obřady a návštěvami svatyní; jediné slavnost vino-braní a masopustní veselí vnášely do tohoto života trochu hellenské radosti.

Hledíme-li ke všemu tomu, pochopíme snadno, že císařové musili se vyznamenávati velikou energií, aby neutronuli v této často malicherné obřadnosti, aby přervali aspoň částečně pouta je svírající, aby pevnou vůlí dovedli čeliti dvoru a jeho pletichám a úspěšnou činností napomáhali rozkvětu říše. Velikolepé ústrojí státního a dvorského úřednictva pracovalo sice za ně, ale vliv znamenitých císařů se osvědčil přece vždy blahodárně. Jestliže na jedné straně uprostřed ovzduší právě vyličeného mnozí císařové pozbyli veškeré energie a iniciativy, jsouce na milost i nemilost vydáni ženám a kleštěncům, jiní jako Justinian I., Herakleios, Basileios I., Nikeforos II. Fokas, Joannes I. Tzimiskes a Basileios II. naplňují nás svrchovaným obdivem, poněvadž dovedli zlomiti vliv dvora, a pevnou rukou třímajíce otěže vlády, snažili se říši povznést k nové slávě. Někteří z císařů dali na jevo velikou houževnatost ve válkách proti cizím ne-

přátelům říše, jako Justinian I. proti Ostrogothům, Herakleios proti Peršanům, dynastie isaurská, fryžská a makedonská proti Saracenům. Jiní osvědčili velikou bystrost v ocenění současných poměrů kulturních, jako Leon III., jenž brojením proti obrazům svatých hleděl zničit zakoreněnou pověru obyvatelů říše a povznést poddané k vyšší mravnosti, nebo Basileios II., který podobně jako jiní císařové z dynastie makedonské bojem proti šlechtě a mnišstvu se snažil zabránití pohlcení malorolníků od velkostatkářů. Jiní konečně se proslavili jako umělci nebo spisovatelé jako Theofilos, Basileios I., Leon VI. Filosofos, Konstantinos VII. Porfyrogennetos, Theodoros II. Laskaris, Joannes VI. Kantakuzenos a Manuel II. Palaiologos.

Procházíme-li dlouhou řadu byzantských císařů, setkáváme se, pravda, také s některými vladaři špatnými. Ale i když nehledíme k oněm svrchu jmenovaným vynikajícím zjevům na trůně byzantském, ostatní císařové vykonávali anebo aspoň se snažili vykonávat povinnosti své poctivě. Měli sice různé vady, ale s potěšením lze pozorovati, že pustá hýřivost a smyslné výstřednosti poslední doby císařství římského na dvoře byzantském pravidelně se nevyskytovaly a že přes velikou moc, již soustřeďovali ve svých rukách, nebylo mezi císaři byzantskými muže, jenž by mohl býti obviňován z císařského velikášství, vyjímajíc Justiniana II. Mnohé vady císařů souvisely s poměry státními, jichž vliv ani sami zdolati nemohli. Přes to o mnohých císařích shledáváme v současných dějinách úsudky nepříznivé; vysvětlíme si je tím, že dějepisci vůbec obyčejně stavějí v popředí spíše pohromy a neštěstí než příznivé doby klidu a že dějepisci byzantští zvláště nepříznivě posuzovali ony císaře, kteří se jim nelíbili se stanoviska pravověrnosti. Pevně sečleněné ústrojí státní, vliv církve a hlavního města ukládaly však i špatným císařům jakousi zdržlivost, takže vášně jejich plnou silou nemohly propuknouti a škodlivé následky absolutismu aspoň částečně byly mírněny. Můžeme tedy věřiti

kritice novější, která obrazy jednotlivých císařů se snaží očistiti od rysů nepřípustných.

Pokud však někteří císařové nerozvinuli úspěšné činnosti, byla tím vinna buď jejich ničemná povaha neb vliv dvora neb obojí zároveň. Jaké vášně řádily na dvoře byzantském, jak v předivu pletich uvázli často lidé nevinní, aby jejich pomocí k vyšším hodnostem se dostali lidé ničemní, jaké ukrutnosti se páchaly v mlčelivých prostorách paláců císařských, jak často krev třísnila nádherné jejich síně, o tom nám vypravují četné stránky byzantských dějin. A přece koho by byl nelákal skvělý dvůr byzantský, kde v hierarchii úřednické bylo možno znenáhla vystoupiti až na stupeň nejvyšší, dostati se v samou blízkost posvátné osoby císařovy a snad i buď cestou mírnou nebo přes mrtvolu předchůdce pokročiti k trůnu císařskému! Koho by byly nevábily titulatury vznešené, jež, jsouce přesně a uměle roztrženy, budily ctižádost ve dvořanech a udržovaly je v pokorné oddanosti! Veliká část dvorských úřadů bývala obsazována kleštěnci, v nichž císařové viděli lidi nejspolehlivější; z nich vycházeli i ministři, generálové, admirálové i patriarchové. Kleštěnců užíváno bylo též k ochraně žen, a to nejen v císařských palácích, nýbrž i v domech vznešených vůbec. Ba, rodiče neštítili se komoliti dítky, jen aby jim později mohli zjednatí přístup k službám palácovým. Vliv oněch kleštěnců, kteří dosáhli nejvyšších úřadů, byl někdy tak mocný, že císař byl pouhou loutkou v jejich rukách, a vliv ten vzrůstal, kdykoli se s nimi spojily ženy císařských paláců nebo císařovny samy, buď aby odstranily nebo zničily osoby nenáviděné nebo i ochromovaly činnost císařů. Bylo ovšem též mnoho dobrých, ano výtečných císařoven, ale pokud ony zasahovaly do záležitostí politických, býval jejich vliv jednou z hlavních překážek veškeré činnosti císařů. Čím tito byli slabší, byl vliv jejich zhoubnější. Vliv žen na osudy říše byzantské vůbec byl větší než v kterékoli jiné zemi křesťanské

nebo muslimské a je jedním z nejnápadnějších rysů jejich dějin.

Byl-li vliv císařovny tak značný, přirozeně se naskytá otázka, které ženy mohly býti povzneseny k tomuto vysokému důstojenství. Původní názory byzantské byly po té stránce velmi přísné. Byzantinci pokládali se za jediný civilisovaný národ země a za pány světa; proto císař nemohl se spojití sňatkem s královskými rodinami národů barbarských, které sám pokládal za své vasaly. Zákon Konstantina Velikého, zakazující císaři oženiti se s cizinkou a princeznám císařským vstoupiti v sňatek s králi barbarskými, byl prý napsán na oltáři chrámu sv. Sofie. Císařovna-vdova mohla totiž býti rovněž vládkyňí a Byzantinci ve své hrdosti nemohli připustiti, aby nad nimi vládla cizinka. Ale v obojím ohledu vladaři byzantští dovedli se hravě přenést přes tyto zdánlivě nepřekročitelné překážky. Byla to jednak libovůle vladařova jednak zápletky zahraniční politiky, které porušily původní zásady. Kdežto na západě volili si králové své manželky jen z dynastií vladařských, jichž rodokmeny sahaly do dávné minulosti, císařové byzantští nebáli se nerovných sňatků. Jako každý občan mohl se povznést k trůnu císařskému, tak každá žena mohla se státí císařovnou, a to i žena z cizího národa.

Císař Justin I., jsa ještě prostým důstojníkem, pojal za choť Lupicinu, barbarku od Dunaje, a stav se císařem, neodmítl této nevzdělané ženy, nýbrž vsadil i na její hlavu korunu císařskou. Theodora, choť Justiniana I., byla dcerou hlídače medvědů a tanečnicí divadelní. Theodosios II. pojal za choť dceru athenského filosofa Athenaidu; jiná Atheňanka ze střední vrstvy společenské se stala chotí Nikefora I. Jiní císařové se neostýchali povznést na trůn barbarky; Justinianos II. a Konstantinos V. Kopronymos učinili císařovnamí ženy chazarské, Konstantinos IX. Monomachos ženu alanskou. Nejméně dvakráte se vyjednávalo o snoubenky z krajin západních; Rotruda, dcera Karla Ve-

likého, měla se státi chotí Konstantina VI. a Bertha, nemanželská dcera Hugona, krále italského, měla vstoupiti v sňatek s Romanem II.; první sňatek zmařen byl pletichami císařovny Ireny, druhý předčasnou smrtí snoubenky. Obvyčejně pojímali ovšem císařové za manželky dcery vysokých hodnostářů, kteří tím dosáhli přímého vlivu na záležitosti státní. Také v povolování sňatků princezen císařských s králi barbarskými, kteří, znajíce politickou moc říše byzantské a vzorné vychování oněch princezen, rádi vyhledávali spojení s předním tímto dvorem světovým, býval dvůr byzantský původně velmi opatrný a úzkostlivý. Ještě Romanovi I. Lekapenovi bylo velmi ostře vytýkáno od výlučných kruhů dvorských a šlechtických, že, uzavřev mír s Bulhary, dovolil, aby jako záruka míru dána byla bulharskému knížeti za choť císařská princezna. Na štěstí tato nemístná hrdost se nestala pro vládu směřodátnou. Ostatně Byzantinci záhy sami nahlédli, že takové sňatky podporují politiku říšskou, a nevzpírali se jim.

Nejen tedy mnohá z princezen královských, nýbrž i prostá dívka mohla se těšiti velkolepým snem, že jednou zasedne vedle císaře jako vládkyňe na trůn nad Bosporem. Mohla sníti onen sen tím spíše, ježto císařové leckdy konali přehlídku nevěst podle zvyků východních. Obřad tento je znám z vypravování o sňatku Theofila, syna Michaela II. Amorijského. Jeho nevlastní matka Eufrosyna svolala prý nejkrásnější dívky z říše, shromáždila je v nádherné hodovní síni palácové a vybídla Theofila, aby si z nich vybral nevěstu. Theofilovi se zalíbila Ikasia, ale ta odvážným slovem zmařila si naději na trůn, takže Theofilos podal potom jablko Theodře, naznačuje takto symbolicky, že si ji vyvolil za choť. Podobně prý se stala Marie, dcera Filaretova, chotí Konstantina VI. a snad Atheňanka Eirena chotí Leonta IV. Někteří ovšem pokládají tato vypravování za pouhé romantické vyšperkování prostých událostí, ale nápadna jest aspoň

shoda, kterou v této příčině nalézáme u mnohých autorů i v podrobnostech.⁴⁴⁾

Snoubenka císařova, vstupující do života zcela nového, často také změnila svoje jméno. Tak svrchu vzpomenutá Lupicina byla nazvána Eufemií, Athenais Eudokií, Bertha rovněž Eudokií. Ať přišla odkudkoli, byla ihned obklopena skvělým dvorem kleštěnců i žen. Kleštěnci byli jejími čestnými důstojníky a jako v družině císařově byly rozličné stupně dvorských hodností, tak i snoubenku císařovu a později císařovnu obklopovaly patricijky, protospatharissy, spatharissy, hypatissy, stratorissy, komitissy a jiné ženy, jichž manželé zaujíмали vyšší neb nižší úřady. Ještě před sňatkem byla pozdravena titulem basilissa, t. j. princezna císařská, a k obývání vykázány jí zvláštní síně v paláci. Konečně došlo k obřadu svatebnímu a korunovačnímu. Byla to podle zvyků východních dvojí korunovace, kterou spisovatelé byzantští rozlišují slovy „stefanóma“ a „stepsimos“, a je pozoruhodno, že snoubenka císařova nejdříve byla korunována na císařovnu a pak teprve spojena sňatkem s císařem. Až do doby Komnenovců, kdy obyčeje západní počaly mocněji vnikati do říše byzantské, konaly se tyto obřady uvnitř posvátného paláce, poněvadž do té doby ani byzantské názory o ženách nedopouštěly veřejné okázalosti. Teprve později přeneseny byly pod klenbu chrámovou a dopřána i lidu podívaná na veškerou onu skvělost a nádheru, jež

⁴⁴⁾ Tento zvláštní obyčej přehlížení nevěst před sňatkem vladařů líčí obšírně Rambaud ve spise *Empereurs II.* str. 831 n. Upozorňuje, že tu mohly býti napodobeny i vzory biblické; o podobném obyčeji se dočítáme totiž i ve vypravování o Estheře. Také ve Francii a v Rusku bylo tomu podobně. V Rusku vládcové provincií byli pověřeni úkolem vyhledati nejkrásnější dívky šlechtických rodin a poslati je do Moskvy carovi; při tom bylo pohroženo strašnými tresty oněm šlechticům, kteří by své dcery skryli před posly vladařskými. Z těchto vybrán menší počet a po nové užší volbě přivedeno k carovi 12 krásek, z nichž jednu mohl si zvoliti. Je zajímavé, že první vladař ruský, který zavedl tento zvyk, byl Vasil III. Ivanovič, otec Ivana IV. Hrozného a syn oné Sofie Palaiologovny, neteře posledního císaře byzantského, která jako nevěsta Ivana III. r. 1472 přenesla do Moskvy mnohé zvyky byzantské. Srovn. také pozn. 30.

podobně jako při korunovaci císaře byla tu na odiv vystavena.

Od doby korunovace titulována byla císařovna podobně jako císař „císařské veličenstvo“ a nosila korunu i žezlo ve formě liliové haluze. Ať byl kdokoli její otec, ona byla původu božského a posvátno bylo vše, co jí náleželo. Na mincích bývala zobrazována po levici manželově a nad hlavami obou Kristus rozpínal ruce. Císařové udíleli císařovnám též právo raziti mince a stavěli jim sochy na veřejných náměstích. Císařovnin život byl neodlučitelný od života císařova a byl rovněž vyplněn průvody, obřady, přijímáním hodnostářů a jinými okázalostmi. Její domácnost byla docela oddělena od domácnosti manželovy a stála jí v čele „patrikia zоста“, jež byla jednou z prvních osobností v říši, měla právo s jinými šesti hodnostáři zasedati za stůl císařův a nebyla nucena vrhati se před císařem v prach. Jí byly podřízeny protovestiarie, koitonissy a kubikularie, jež měly na starosti šatny a ložnice císařovny, byly jí nápomocny při oblékání a konaly i jiné služby. Byly to jednak ženy cizí, jednak nejvznešenější ženy říše, jež na znamení důstojnosti byly ozdobeny ještě druhými tituly čestnými právě tak, jako tomu bylo u dvorských úředníků. Oděny jsouce v nejbohatší látky, v tkaniny z továren anatolských a peloponnesských, v hedvábné látky z továren byzantských, musseliny perské, kožišiny ruské a chazarské, ozdobeny jsouce klenoty syrskými nebo byzantskými, majíce velkolepý účes „propoloma“, podobný městské věži a okrášlený perlami, drahokamy a obrazy, tvořily kolem císařovny skvělou družinu, plnou ruchu, života a švitoření, upomínající na harém muslimský. Uprostřed kleštěnců s vytasenými šavlemi se tu pohybovaly v důvěrné volnosti se závojem odhaleným všechny krásky z krajin blízkých i vzdálených: Byly tam dívky s očima gazelíma z Asie a s očima modrýma ze severu, jemné Řekyně z Byzance, Attiky a ostrovů, nevzdělané nebo polovzdělané ženy ze zemí franských, slovanských, tureckých,

armenských a arabských, které řeční vojevůdcové pojali za manželky na výpravách nebo které cizí císařovny přivedly si z vlasti jako družinu. Pouze princové rodiny císařské, patriarcha, kněží, mniši, poutníci a chud'asové měli přístup do těchto síní.

A přec jaká tajemství často skrývala se v nich! Žena byzantská byla podobně jako žena řecká a římská odsouzena k pobytu v komnatě ženské. Idea byzantská a východní vůbec připojila ke komnatě ženské ještě mřížoví, záclony a meče kleštěnců, přeměnujíc ji takto v harém. Ale ani zákony, mravy, předsudky, mříže a záclony nemohly ženy byzantské zbavit veškeré činnosti. Zvláště některé z císařoven dovedly se energicky vyprostiti ze všech těchto pout je svírajících a překonati tak jednotvárnost onoho harémového života. Hůře bylo, když za rázných a věhlasných vladařů síně ženské byly zbaveny veškerého účastenství na záležitostech politických a náboženských. Jak tu měla býti ukrácena dlouhá chvíle? Jen málo poodhalují nám spisovatelé byzantští roušku z oněch tajemství ženských komnat. Víme jen, že všechna ta ochranná opatření se osvědčila často málo vydatnými a že pod dlouhými závoji žen uváděni do císařského paláce nejen poslové lásky a milenci, nýbrž i spiklenci a vrahové.

Mezi císařovnamí byzantskými vyskytly se nejružnější typy žen; ženy politické representuje Irena Athenská, spisovatelky Eudokia Makrembolitissa a Anna Komnena, milostnice Zoe Porfyrogenneta, ženy zbožné Theodora Porfyrogenneta, sestra Zoina. Byly mezi nimi takové, které nemyslily na nic jiného, než jak by různé nové úbory, účesy a voňavky vymyslíly a udávaly tak tón v ženském světě byzantském, takové, o nichž se nemluvalo a o nichž se mluvalo přílišně, takové, jejichž dvěře se otvíraly pouze mnichům a kněžím, takové, které připouštěly kejklíře a vypravovatele dobrodružství, a konečně takové, jichž okny bývalo někdy spouštěno břemeno lidské v pytli zašité, aby je navždy pohltily mlčelivé vlny Bosporu. Svrchovaně zajímavé jsou osudy jed-

notlivých císařoven, odhalující nám různé stránky dvorského života, do nichž nahlédnouti bylo popráno jen skrovné hrstce současných smrtelníků. Nade vše vyniká však poutavostí vypravování o životě císařovny Theofano a o lásce hrdiného a zbožného císaře Nikefora II. Foky k této krásné, vládychtivé, zchytralé, rozmarné a ukrutné ženě. Jsou to dva význačné typy lidské, které by mohly náležeti dvěma vzdáleným dobám a které shodou okolností spojily se svazkem manželským. V Nikeforovi ztělesněny byly silné, nevzdělané, polobarbarské živly říše, v Theofaně veškerá jemnost, ale spolu i zkaženost byzantské kultury. Na těchto dvou osobách lze snad nejlépe pochopiti, čím byli v ohledu sociálním císař a císařovna byzantská a jak veliký byl vliv dvora na osudy říše; neslučitelnost dvou vrstev společenských, které se tu sblížily, nemohla v říši byzantské jinak býti rozluštěna než vraždou, již Nikeforos padl za obět. Tak Theofano sice triumfovala, ale ne na dlouho; za Joanna I. Tzimiska, nástupce Nikeforova, byla uzavřena do armenského kláštera. Takový asi byl život byzantského dvora.

Sbory žoldnéřské tvořily i v této době osobní stráž císařské. Nejdříve byli v nich zastoupeni válečníci všech národů, s nimiž Rhomaiové vůbec buď přímo nebo nepřímo přišli ve styk. V 5. století zřídil si císař Leon I. Veliký mocnou osobní stráž z Isauřanů. Od počátku 10. století nabývala však císařská stráž rázu severogermánského následkem mocných politických převratů u národů severogermánských. Islandané, Norvéžané, Normani, později též Anglosasové přijímání byli do služby císařské a nazýváni jednotným norským jménem Varangové, které přešlo pak i na osobní stráž z jiných národů. I špatní císařové vážili si velice těchto sborů, které často uhájily čest byzantských zbraní, jsouce ozbrojeny dvojsečnou sekerou a majíce vlastní své velitele. Od Konstantina VIII. bylo jich vždy více užíváno i ve službě námořní. Rhomaiové, kteří jinak s opovržením shlíželi na barbary, vážili si nad míru jejich nezlomné věrnosti, ale znali

těž jejich strašlivou vášnivost, kterou nebylo radno probouzet. Mnozí z nich i po dokončení své služby zůstali v Konstantinopoli a vůdcové jejich vstoupili v přibuzenské svazky s řeckou šlechtou.

Po skvělé době dynastie makedonské ani říšské finance nezůstaly na výši bývalé. Za nástupců Basileia II. v době úpadku a později berní správa se stávala bezohlednější, takže o Romanovi III. se říkalo, že je spíše berním dozorcem než vládařem, a někde dokonce vznikly z nespokojenosti i vzpoury. V tom však se tajila chytrá politika vlády, která dobře vědouce, že hospodářský blahobyt zvyšuje též politické nároky, hleděla silnou tíhou berní zmenšiti moc jednotlivých stavů, obnoviti rovnováhu a klid ve státě a tím zabezpečiti svoji vlastní autoritu. Takto za dob rozkvětu státu se podařilo státníkům na Bosporu opatřiti tak značné prostředky peněžní, jakých neměla po ruce žádná moc středověká, vyjímajíc snad dobu nejvyššího rozvoje kalifátu arabského. Ještě ve 2. polovici 12. století roční důchod z jediné Konstantinopole páčil se asi na 100 milionů korun, roční důchod z celé říše na 600 milionů korun, ačkoli za Alexia I. Komnena už říše mnoho trpěla opěťovanými vpády Seldžuků, jakož i vojsky Normanů a křižáků a obyvatelstvo venkovské ochuzené a vyssáté prchalo do měst. Není tudíž divu, že toto zdánlivě nevyčerpatelné bohatství říše budilo dlouho úžas u národů západních. Poklad státní byl pak ztenčován postupně ztrátou území a vyčerpáván stále více nesmyslným plýtváním, ustanovovány nesmyslné daně, ano zhoršována i měna, takže na konci trvání říše i správní i finanční ústrojí její bylo v úplném rozkladu.

Charakteristický je v této době i ráz byzantské společnosti. Říši bylo zápasiti stále se zevními nepřáteli i s rozkladným feudalismem uvnitř. Ty stálé boje zevní patrně otupily cit Byzantinců, takže mírnost k nepřátelům, na které si dříve zakládali, začala ustupovat již dříve, ale zejména v této době do pozadí a proti barbarům každý prostředek

pokládán byl za dovolený. Byzantinci neštítili se proti nepřátelům ani zločinné drsnosti, zbabělé úskočnosti, věrolomnosti, pokrytectví a vraždy. Dějiny těch dob podávají o tom četné důkazy. Později za dynastie Komnenů a Palaiologů ovšem ani směr proticírkevní ani svrchu uvedené nepříznivé vlastnosti povahy nevystupovaly tak v popředí. Komnenové přáli církvi, opírajíce se o ni v boji proti šlechtě, a Palaiologové potřebovali pomoci církve, chtějíce uskutečniti spojení její s církví západní a tak úspěšněji čeliti zevnějším nepřátelům přispěním západu. Krutost a drsnost Byzantinců se neobjevovala v té době tak hromadně jako dříve, ale z povahy a života jejich nikdy nevymizela úplně, jak vidíme z četných případů mučení, mrzačení a oslepování. Z toho ovšem nevyplývá, že by veškerá společnost byla bývala zachvácená takovými špatnými náklonnostmi a že by mírnost a blahovůle byly bývaly naprosto neznámy. Naopak, jednak vznešené ideje křesťanské od počátku trvání říše, jednak jemné mravy rytířské, které za dynastie Komnenů začaly do říše vnikati, působily značně na zmírnění oněch vlastností. Tak si vysvětlíme, že na počátku 12. století císař Joannes II. Komnenos zrušil trest smrti a na konci téhož století císař Andronikos I. Komnenos, jinak pověstný svojí krutostí, zakázal loupiti nešťastné trosečníky a vrhati je v otroctví. Na druhé straně mnozí císařové se vyznamenávali veřejnou dobročinností, o které již svrchu se stala zmínka. Útulny pro starce a pro chudé poutníky, nemocnice, domy pro malomocné a sirotčince zakládány byly z peněz státních po celé říši a vykázány jim značné důchody. Zda také lid ostatní se vyznamenával dobročinností, o tom nemáme bližších zpráv, ale nezdá se, že by tato vlastnost byla náležela k předním ozdobám jeho povahy.

Rakovinou v těle byzantského státu zůstala i v této době velkostatkářská šlechta, proti které již císařové 10. století úsilně bojovali, ba odníмали jí i statky, aby moc její oslabili, ale marně. Zmocnivše se i úřadů vojenských, mohli oni velko-

statkáři užítí proti císaři nejen domácích sborů obranných z themat, nýbrž i císařské armády. Nejmnocnější šlechta se utvořila v 11. století v Malé Asi a revoluci této šlechty povznesen na trůn Isaakios I. Komnenos, první to předchůdce tří šlechtických rodů na trůně byzantském, Komnenů, Angelů a Palaiologů. Jest na bíle dni, že tento feudální partikularismus, proti němuž veškeren boj vlády se ukázal marným, značně usnadnil i výboje Seldžuků, kteří se stavěli na stranu utiskovaného lidu, i výboje Franků po čtvrté výpravě křížové a že podryval kořeny říše i za poslední dynastie Palaiologů. Tak se vyvinuly v říši byzantské poměry podobné jako v západní Evropě až na to, že v řecké šlechtě nebyla přesně vytvořena zásada poměru lénního pána k vasalovi.

Přímý politický vliv mohli tito velkostatkáři osvojiti si jen tehdy, zaujali-li některé vlivuplné úřady u dvora a byli přijati do senátu. Jinak jenom nepřímě omezovali despotismus císařů, kteří, vidouce stále vzrůstání pozemků jejich, vystoupili proti nim velmi rázně, ale, bohužel, ne dosti důsledně. Byli to zvláště Romanos I. Lekapenos, Joannes Tzimiskes a Basileios II., kteří svými zákony chtěli statky šlechtické proměnit v selské a tak šlechtu politicky zničit nebo aspoň oslabiti. Nezdár všech těchto kroků, neúspěch berní reformy za Basileia II., další vzrůst šlechty a její vojenské moci za nástupců Basileia II. a konečně stále se vzrnáhající tendence protivojenské u dvora vysvětlují poslední ránu, proti vojenské šlechtě velkostatkářské namířenou. Císařové Michael V. Kalafates a Konstantinos IX. Monomachos v polovici 11. století, promísivše senátní stranu lidmi nižších stavů sobě zcela oddanými, postarali se o to, aby vojenský rozpočet byl zkrácen a armáda aby co nejvíce byla zeslabena. Tím však říše se ocitla ve velmi nebezpečném postavení v bojích proti Turkům a Normanům a moc šlechty přece jen byla oslabena nepatrně. Jakkoli ani později nikdy vliv

její ve státě úplně neutuchl, přece šlechta nenabyla proti císaři nikdy takové moci jako ve státech západní Evropy.

Šlechta platila i daň allelengyon po jeden lidský věk až do doby Romana III., od něhož zase byla zrušena, a přece tím nepoklesla. Naopak moc její vzrůstala stále, kdežto malorolnictvo hynulo, jsouc často pro dluhy z domova i statků vyháněno. Právě za Romana III. chtělo se obyvatelstvo východních a severních částí Malé Asie z nouze a hladu vůbec vystěhovati a jen stěží bylo od toho úmyslu odvráceno. K tomuto rozmnožení velkostatkářstva přispěl i styk se západem a jím vzniklý nový pojem šlechtictví, který vylučoval veškerou činnost obchodní. Tu vznešení rodové začali se výlučně zabývatí hospodářstvím polním a zakupováním pozemků.

Tak stále vzrůstaly državy velkostatkářů, rozsahem podobající se již malým knížetstvím. Mocní rodové šlechticů, vládoucí v nich téměř neobmezeně, totiž Fokové, Sklerové, Maniakové, Dalassenové, Burtzové, Diogenové, Botaneiatové, Komnenové a jiní, hráli čím dále větší úlohu politickou. Z této šlechty vyšel Isaakios I. Komnenos i Alexios I. Komnenos, vojenskou revolucí povznesení na trůn byzantský. Tito šlechtici svými odlučovacími choutkami byli hrozivým nebezpečím pro stát, připravující půdu pro feudalismus západní, jenž po r. 1204 v říši byzantské se rozmohl, ba uvolňující čím dále tím více pouto, vízící je k vládě ústřední. Osudné bylo pro říši, že dynastie Komnenů vyšla právě z této šlechty a nestavěla se tudíž proti tomuto vzrůstajícímu rozkladu, který odporoval všem tradicím byzantské politiky. Oni šlechtici nehleděli však zvětšiti svou moc jen na újmu moci ústřední, zvláště za vlády nezletilých nebo slabých císařů, nýbrž svírali i lid nesnesitelnými berněmi. Lid konečně pozbyval trpělivosti, nechával upadati orbu víc a více, ano stěhoval se i ze svých sídel.

Šlechta už v 11. století, opírajíc se o armádu, několikrát mocně otřásla trůnem byzantským, a od 13. století, podpo-

rována jsouc výboji latinskými, rozšiřovala svoji moc na útraty moci ústřední a na útraty nižšího lidu a tak podrývala pevné základy říše. Rozkladný tento feudalismus, který za dynastie Angelovy všude vítězně pronikl a nezmizel ani za poslední dynastie Palaiologů, byl jednou z příčin katastrofy říše, podporován jsa nesmyslnou tíhou berní a čím dále větší chabostí ústřední vlády. Od doby, kdy šlechta byzantská měla příležitost poznati mravy západní, horlivě je napodobovala, a vynikajíc nad rytíře západní vzdělaností a bohatstvím, byla jim rovna rytířskou statečností.

Ale, bohužel, nechyběl ani jí společný, nanejvýš nepřiznivý rys povahy Byzantinců, totiž nedostatek vlastenectví. I za poslední dynastie Palaiologů, kdy bylo třeba napnouti všechny síly proti zevnějším nepřátelům, rod Kantakuzenů se postavil v čelo šlechty proti rodu císařskému. Ani svého velkého bohatství nikdy nechtěli užiti k prospěchu říše. Když na konci trvání říše poklad státní byl vyčerpán, skryli své stříbro, aby se ho nemohla zmocniti pokladnice státní, a když poslední císař Konstantinos XI. Dragases jich žádal, aby mu přispěli v obraně Konstantinopole, zůstali hlouzí k jeho vyzvání. Taková byla jejich sobeckost, když blížil se poslední okamžik říše! Svého zlata užívali jen k vlastním požitkům, k přepychu a rozmařilosti, chtějíce leskem a nádherou spolu omámiti lidi chudší. Je však pozoruhodno, že v říši byzantské nikdy nebyl učiněn vážný pokus sociálního hnutí, nehledíc k vzpourám pro tvrdou tíseň berní, které nikdy nenabýly většího rozsahu.

Občanstvo a prostý lid provinciálních obcí mohl nabýti jakéhosi vlivu na řízení obecních záležitostí místních teprve po zrušení samosprávy obcí Leontem VI. Tehdy počalo se vyvíjeti městské zřízení v říši byzantské podle obdoby zřízení italského. Protivy mezi jednotlivými městy nemohly se arci aspoň v Řecku tak vytvořiti jako za starověku, ale za to v nich samých vznikly boje mezi stranou aristokratickou a demokratickou. Na správu státu lid neměl vlivu žádného.

Jakýsi nepatrný zbytek jeho svrchovanosti lze spatřovati v tom, že dbal o zevnější zachování volebního rázu říše, že mohl nového císaře v závodisti pozdraviti, že spoluvladař, panujícím císařem zvolený, musil býti lidu v závodisti ukázán a že konečně lid nepřipouštěl sňatků císařských s princeznami cizích národů. Tato nepatrná práva měl ostatně jen lid v hlavním městě, který též pomáhal někdy při násilných převratech vojenských, kdežto při převratech dvorských neměl účasti. Jen dvakráte skutečně převrat skutečným národním povstáním; tak svržení s trůnu Andronikos I. Komnenos a Alexios IV. Angelos. Proto císařové byzantští nikdy se nenazývali panovníky z vůle národa, nýbrž vždy jen panovníky z vůle Boží.⁴⁵⁾

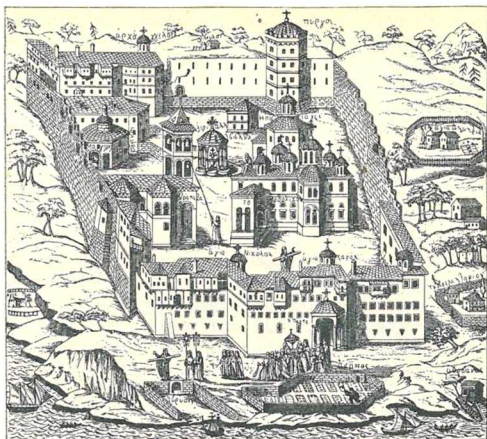
Ovšem hlas lidu mohl někdy přece proniknouti k císařskému trůnu, i když síla stran v závodisti poklesla. Skryté trhliny byly i v nejsilnější zdi. Leckdy musili se císařové dověděti o tom, když lid reptal proti jejich lakotě nebo proti tíživým berním. Když císař Nikeforos I. konal přehlídku vojska, přiblížil se k němu stařec a prosil, aby byl přijat do vojska. Na otázku císařovu, zda se cítí tak svěžím, odpověděl, že je silnější než dříve, a dodal: „Obilí, které jsem dříve obdržel za zlatý peníz, byli by stěží unesli dva oslové, dnes však unesu sám bez obtíží, co obdržím za tuto částku.” Když císař Manuel I. Komnenos za jednoho pochodu trpěl žízní, dal si přinést z blízké řeky džbán vody, ale když ji okusil, poznamenal, že okusil krev křesťanů. A tu jeden z vojáků prohodil sarkasticky: „Ne po prvé jsi tak učinil, nýbrž už často jsi požil křesťanské krve.” Císař klidně snesl tuto narážku na nesnesitelnou tíhu berní. Lidé věděli zcela dobře, že komu si mohou taková slova dovoliti. Muži z lidu stavěli

⁴⁵⁾ Politický význam lidu příliš vysoko cení V. M. Gribovskij ve spise *Narod i vlast' v vizantijskom gosudarstvě*, Petrohrad 1897, avšak neprávem, jak ukázal N. Bezobrazov v recenzi jeho díla v *Žurnale ministerstva narodnago prosvješčenija* 1898 str. 407—452. Ostatně badatelé souhlasně přičítají lidu politický význam nepatrný.

se někdy, jestliže se báli citlivosti císařů, blázny nebo se tvářili, jakoby byli posedlí ďáblem. Luza se leckdy ujímala svých miláčků, od císaře neb od úředníků pronásledovaných, i když byli v nepravu. Známý jsou vzpoury lidu za císaře Michaela V. Kalafata a Andronika I., jež stály oba jmenované císaře trůn. Ale ovšem takové vzpoury nikdy by se byly nezdařily, kdyby za lidem nebyli stáli velmoži nebo mniši.

Charakteristické pro říši byzantskou je i to, že i prostí lidé dostupovali někdy vynikajících postavení a rozmnožovali tak řady velmožů a šlechty, která se nemohla kastovnícky uzavíratí a namnoze závisela na přízni císařské. V říši byzantské ještě více než na západě klesaly mnohé rody v zapomnutí a objevovali se noví lidé z nízkých rodů, kteří si stavěli krásné domy, vydržovali arabské a thessalské koně a vyjížděli do ulic, obklopeni jsouce davem průvodců. A zase jiní lidé, moudří a vznešení, nemohli si dovoliti ani přepychu voziti se na mezku. Mnozí lidé zbohatli právě obchodem a průmyslem a jiní se dostávali zase do vyšší společnosti tím, že stavovské předsudky nebránily jí osvěžovati se novým přílivem krve z lidu. Po té stránce tedy šlechta byzantská na svůj prospěch se lišila od šlechty západní.

Hojné styky se západem způsobily sice po některých stránkách změny v životě lidu byzantského, ale základu jeho povahy nepřetvořily. Ještě dnes cestovatelům po Orientě se vynořují na mysl vzpomínky homerské, pozoruje-li zajímavé a svérázné zvyky lidu v oblasti řecké kultury. Tím spíše za doby byzantské se vtíraly pozorovateli ony staré mravy a obyčeje, často oplývající naivní hellenskou radostí ze života. Ještě ve 13. století setkáváme se v byzantských románech s líčenímí přírody, jež v ničem nezadají antickým idyllám. Již před tím v 11. století polyhistor Michael Psellos, líče okolí kláštera na hoře Olympu v Malé Asii sytými barvami, je na rozpacích, má-li je nazvati rájem či elysejskou loukou, na níž těkají blažení duchové. Básníci byzantští v té době

Pohled na klášter Rossikon na Svaté Hoře Athosské. Kdy byl tento klášter vystavěn, se neudává. Pochází patrně z 10. neb 11. století. Skupina budov, zdí ohraničených a opatřených nápisy, vzbuzuje dojem pevnosti. Obraz ten je faksimilem staré řecké kresby.

zvláště si libují v líčení krás přírody a jejího soucítění s lidmi, zvláště se šťastnými i nešťastnými milenci. Ale i vážní myslitelé, gramatikové a rhetoři žijí docela v duchu minulosti. Vždyť je to doba zvýšeného úsilí o čistý hellenismus, jehož předním průkopníkem je právě Michael Psellos. Vidíme to v četných klasických reminiscencích a spolu též v maličerných slohových cvičeních s látkami, vzatými ze starověku. K látkám starověkým se družily arci látky křesťanské, jako vůbec nejen v literatuře, nýbrž i v umění látky řecké a křesťanské se podivuhodně směšovaly. Ovšem učenci netroufali si vcházeti v zápas s velikým starověkem řeckým, ome-

zujíce se často na pouhé výňatky a reprodukce a jsouce z veliké části naprosto zbavení ducha tvůrčího. Kdo chtěl dosíci vyššího postavení, musil vládnouti libozvučnou řečí a vzdělání vyšší se omezovalo hlavně na gramatiku, rhetoriku a dialektiku.

V náboženském životě lidu hrála vždy velikou úlohu nejen úcta ke Kristu a k Panně Marii, nýbrž i úcta k světcům. Jak se tato úcta zvrhla, viděli jsme ve sporu obrazovém. Ale snad žádný světec netěšil se nikdy v říši byzantské takové upřímné účtě jako sv. Demetrios v Thessalonice. Obyvatelům Thessaloniky leckdy bylo úzko, když viděli se svých hradě ohromné hordy nepřátelské, ale vždy cítili nad sebou ochrannou ruku nepřemoženého válečníka sv. Demetria, jemuž se klaněli v chrámě, zasvěceném jeho slávě, jako patronu a ochránci města s takovou vroucností, že zlí jazykové jim vyčítali tuto úctu, jež prý převyšuje i úctu ke Kristu. Ale péče tohoto světce se vztahovala i k soukromníkům a jeho chrám se stával zdrojem léčení nejrůznějších chorob. Později byla hledána uzdravení na hrobě světcově, z jehož mramorového sarkofagu vytékal stále vonný a posvátný olej. Proto byl jeho hrob cílem zbožných poutníků, ba i císařové k němu přicházeli a jeho svátek 26. října slaven byl se slávou, upomínající na staré Panathenaje. Na celém poloostrově Balkánském lidé záviděli Thessalonice tohoto světce. Když r. 1185 Normané dobyli Thessaloniky, soudili Bulhaři, že sv. Demetrios, rozhořčen jsa neúctou Normanů k věcem posvátným, se utekl k nim. Ale obyvatelé Thessaloniky věděli, že jejich světec je jim věren, a věřili všeobecně, že r. 1207 vysvobodil je z obležení Bulharů, když car bulharský Joanica byl zavražděn od svých lidí. Ba vyprávěli si, že sám svým oštěpem zasáhl srdce tohoto nepřítele Rhomaiů. Stříbrná kaple i nádherný náhrobek světcův arci už dávno zmizely z jeho chrámu, ale zdá se, jakoby dosud bděl nad blahem tohoto města, jehož v poslední válce balkánské bylo dobyto na Turcích právě v den jeho slavnosti

26. října 1912. Od té doby náleží Thessalonika ke království řeckému, ale zůstává stále i v našem skeptickém století městem sv. Demetria.

Spor obrazový působil, jak jsme viděli, jako očistná bouře v životě, literatuře i umění byzantském. Spor ten vznikl ze snahy císařů, aby setřeny byly příliš velké rozdíly náboženské a aby tak upravena byla cesta větší náboženské snášlivosti. Přinuceni byvše mírovými smlouvami, císařové přiznávali dokonce Arabům mešity v Konstantinopoli, kdežto kostely a kláštery latinské uzavírali. Takovým způsobem Arabové vrůstali do mravů řeckých a mrav byzantský se blížil k formám orientálním. Mezi náboženskými názory klenul se most víry v osud. Odtud si vysvětlíme tajné šíření různých nauk často i v klášteřích; proto se setkáváme v starší době s Paulikiany, v pozdější s Bogomily a jinými. Také novoplatonismus byl spojovacím můstkem mezi pověrou, mylnou vírou a vírou rozumovou a jako sídlo nepravé mystiky byl velmi nebezpečný křesťanství. Že ani ve vyšších kruzích pověra úplně nevymizela, o tom podává výmluvné svědectví rozmluva Michaela Psella O demonech, v níž zavrhuje se mínění lékařů, kteří vidí v přírodě jen hmotu, a víra v demony se dotvrzuje lidmi z Thrakie a Armenie, ze sídel to staré víry v moc čarodějství. Magové a sofistové hráli ostatně velikou úlohu i v okolí císaře Romana Argyra, ba i v domě patriarchů jako Michaela Kerularia a dříve již v domě patriarchy Fotia. Na dvoře císaře Manuela se věřilo, že s pomocí knihy Šalomounovy lze zaklínati duchy. Snadno si domyslíme, jak asi podléhali pověrečným myšlenkám lidé prostí.

Nedostatek náboženského zvroucnění a čím dále více převládající záliba v pouhých vnějších formách náboženských a pak snad i styk s muslimy a zařízení otroctví ochudily rodinný život byzantský leckdy dosti povážlivě. Co připomíná Michael Psellos v 11. století o dvoru svého příznivce Konstantina IX., upomíná velice na mravy muslimské. Císař ten byl povznesen na trůn císařovnou Zoí Porfyrogenetou,

tehdy 62letou. Oba měli tehdy za sebou již pohnutý život. Patriarcha po jakémsi zdráhání požehnal tento sňatek a po požehnání objal vznešenou dvojici; byl-li to kanonický výkon či pouhé lichocení, Psellos nechává nerozhodnuto. Jakmile si císař zajistil svůj trůn, počal přibírat ke dvoru vzdálené příbuzné a povolal k sobě i dřívější svou milenkou Sklerainu, jsa už syt staré Zoi. Ba Zoe sama k tomu svolila a později podepsala přátelskou smlouvu a stanovila práva milenky. Skleraina, ozdobená titulem augusty, zaujala postavení vedlejší ženy. Bydlila ve zvláštním křídle paláce a při slavnostních průvodech jela v císařském rouše za císařovnamí Zoí a sestrou její Theodorou. Kdykoli Zoe chtěla navštívit svého manžela, ptala se nejdříve, neprodlévá-li u něho Skleraina. Jakmile Skleraina zemřela, nahradil ji císař jinou milenkou, Alankou, kterou si spolu s jeho vědomím oblíbil jeden z jeho milců.

Jiný příklad takového uvolnění řádů rodinných známe z doby úpadku říše a počátku vlády dynastie Komnenů. Když Michael VII. Parapinakes byl s trůnu svržen a uzavřen do kláštera, choť jeho Maria z Alanie pojala za muže nového císaře Nikefora III. Botaneiatu, ale, nemilujíc tohoto starého manžela, obrátila svou přízeň na krásného a silného Alexia Komnenu, který později spiknutím dosedl na trůn. Alexios sám byl už ženat s Irenou ze vznešené a mocné rodiny. Když se usadil v císařském paláci, vykázal své první choti, její matce i jejím sestrám dolejší díl paláce, kdežto Maria z Alanie zůstávala se svým dvorem ve starých komnatách. Dlouho kolísal mezi oběma ženami. Jeho vlastní matka dávala přednost Marii. Ale z politických důvodů přece se úplně neodvrátil od své první choti, ač ji miloval méně. Usmířil však později Marii spojením své dcery s jejím synem. Ale největší vliv poprával své matce, aby ji uklidnil, uznáváje její veliké schopnosti státnické. Byla to pravá Byzantinka, která i v noci leckdy dlouho se modlila, často obcovala s kněžími a mnichy a provedla na dvoře císařském

blahodárnou kázeň, takže se mohlo souditi, že je to spíše klášter než dvůr. Ještě horší příklad mravního rozvratu viděli jsme již v osobě posledního císaře této dynastie Andronika I. Komnena.

Takové smutné poměry arci nebyly všeobecné. Ale tolik je jisto, že ženy vyšších kruhů byly čím dále více střeženy, nesměly se účastniti veřejných zábav a jako ženy muslimské trávily život v přísné odloučenosti. Ve stavech středních a nižších mohla žena přece ještě hráti nějakou roli. Víme, jak rázná byla choť básníka Theodora Prodroma, který byl od ní dokonce snižován a odstrkován. Ale nejen panovačností, nýbrž i rozvážností a rozšafností dovedla si leckterá žena získati důstojné postavení v rodině, jak to vypravuje sám Michael Psellos o své matce. Ona syna svého učila prvním základům vědění, povzbuzovala ho k horlivosti a rázností svou vymohla mu proti vůli rodiny, aby se směl odebrati na studie. Jak vážný byl vzájemný poměr rodičů Psellových, patrně nejlépe z toho, že manžel dovolil své choti, aby, zdrcena jsouc smrtí své dcery, mohla se odebrati do ženského kláštera, kde později, po smrti svého chotě, oblékla roucho jeptišky, načež brzy i sama zemřela.

Změny, které v době úpadku a později nastaly ve správě říše, působily i na rozvoj obchodu a průmyslu. Vláda byzantská ani si neuvědomila, jak mocnou zbraň vtiskla do ruky svým politickým i obchodním soupeřům, Benátčanům, povolivši jim některé obchodní výsady; ti totiž, vytlačivše Arabů již dříve ze západní části Středozemního moře, snažili se nabýti prvenství i v moři Adriatickém a soustřediti obchod na tomto moři ve svých rukách. Byzantinci nepochopili toho velikého nebezpečí, netušíce, že by stát tak malý, jakým Benátky byly, mohl se jim stát vážným soupeřem. V 11. století rozšířili se benátská kupci po celé říši byzantské a závodili usilovně s obchodním loďstvem byzantským, které upadalo téměř právě tak jako loďstvo válečné. Konečně dostalo se jim od císaře Alexia I. Komnena, v náhradu za po-

moc poskytnutou proti Normanům, tak cenných a významných výsad obchodních, že jimi obchodní vítězství benátské bylo zpečetěno. Směli totiž v celé říši volně kupovati a prodávati, nepodléhající cłům, ba vybírajíce dokonce clo od Amalfanů, kteří jen na určitých místech v říši směli obchod provozovati, až vytlačeni byli r. 1073 docela. Konečně byla Benátčanům vykázána ohrožená čtvrt v Konstantinopoli, kdež utvořili stát ve státě.

Toto zasáhnutí do vývoje záležitostí západních bylo tedy pro říši byzantskou osudné. S Benátčany vnikaly do ní různé vlivy rozkladné a tak vznikla v nich velkolepá myšlenka založení císařství latinského na místě říše byzantské. Politické a obchodní přátelství s Benátčany živilo i zášť Normanů proti říši byzantské, která v 11. a 12. století trpěla mnoho vpády jejich do Hellady; tím zničen byl i kvetoucí průmysl hedvábnický ve vlastním Řecku. To je jeden z nejčernějších listů středověkých dějin Italie, bohatých na hrůzy různého druhu. Theby a Korinth soustavně a hrubě vyplněny a četní pracovníci a jejich ženy odvezeni byli do zajetí do Palerma, kde průmysl hedvábnický mohl znova rozkvést. S Benátčany začali obchodně závoditi i Pisané a Janované, jichž vzájemné boje daly podnět k námořnímu lupičství v Egejském moři. Největší ránu však zasadilo obchodu řeckému založení císařství latinského r. 1204. Tak západní Evropa dosáhla obchodního vítězství nad východem. Přes to však i za dynastie Palaiologů obchodní vztahy byzantské říše byly velmi důležité a pro pokladnu říšskou velmi výnosné, ačkoli císařové čím dále méně se starali o jejich udržení a povznesení. Toliko výtečná poloha zajišťovala zvláště Konstantinopoli a Thessalonice význačné postavení ve světě obchodním. I průmysl v Řecku se zase poněkud zvelebil. Bylo to však již poslední napětí sil před konečnou katastrofou.

Císařové však se nevěnovali jen úkolům politickým a vojenským. Starali se též o povznesení vzdělanosti, jednak

vlastní činností v oboru literatury, jednak povzbuzováním duchů nadaných, jednak zakládáním škol, hlavně v sídelním městě, které záhy zastínilo ostatní velká města říše a samo stalo se zářivým jejím středem. Již Konstantin Veliký založil tam školu, kterou pak nově upravil Theodosios II. Za něho přednášelo na ní 5 řeckých a 3 latinští rhetoři, 10 řeckých a 10 latinských gramatiků, 1 filosof a 2 právníci. Velikou ránu zasadil té škole císař Fokas, ale nově rozvetla za Herakleia, aby konečně za Leonta III. Isaurského úplně byla zničena, neboť ten, nenašed v učitelích ochotné přívržence svých záměrů v boji proti ctitelům obrazů, dal je prý za živa spáliti a s nimi zničil i bohatou její knihovnu. Po té nějakou dobu ležely vědy ladem, ale vyučování na školách nižších svěřeno bylo laikům a duchovenstvu světskému.

Teprve cesar Bardas za Michaela III. opět akademii obnovil, a sám často ji navštěvuje, podněcoval horlivost posluchačů. Rod makedonský byl jejím mocným ochráncem, zejména Konstantinos VII. Porfyrogennetos a Basileios II. Tato dynastie vůbec vytkla si za úkol veškeré vědění postavit ve služby státu a z toho si též vysvětlíme vznik četných sbírek z rozličných oborů vědeckých, které se připínají k jménům Basileia I., Leonta VI. a Konstantina VII. Po opětném úpadku povznesl akademii opět císař Konstantinos IX. Monomachos; vyučování na té akademii bylo pro nemajetné bezplatné. Za něho rozkvetly vědy právní a filosofické a Michael Psellos stal se hlasatelem obnovení ducha hellenského ve filosofii a v literatuře. Také řecké dynastie Komnenů a Palaiologů se vynasnažovaly o nové osvěžení antiky, ale tyto snahy, nehledíc k neblahé houževnatosti v zachovávaní staré řečtiny, neměly a nemohly míti trvalejších úspěchů, ačkoli dvůr byzantský ještě tehdy pokládán byl za jedno z předních sídel jemného vzdělání. Ano i císařové nikajští upřímně se starali o rozkvet vzdělanosti a dvůr despotů byzantských v Misithře na Peloponnesu ve 14. a 15. století

pokládal za jeden z předních úkolů podporu věd a umění. Vedle škol vysokých byly v říši byzantské arcitř a školy nižší.

Císařové byzanští vynikali vzácným smyslem pro pokrok vzdělanosti, pro literaturu a umění. Císař Joannes Vatatzes soudil, že mezi všemi lidmi nejvyšší čestné místo zaujímají císař a filosof, a sám císař Andronikos I. Komnenos nazval filosofii nebeskou mocí. Ale nejen jim, nýbrž i vynikajícím osobám světským i duchovním, které vyšly ze škol právě vzpomenutých nebo vlastním přičiněním se vzdělaly, náleží zásluha, že zachovaly vyšší duševní poklady lidstva, poklady antiky, a také samy vlastní činností v různých oborech k rozvoji vzdělanosti přispívaly. I tato jejich vlastní činnost, ač se nevyznačuje rázem původnosti a velkoleposti, zasluhuje čestného uznání, ale ještě více musíme býti Byzantincům vděční za jejich rozsáhlou činnost uchovávací. To byl jejich úkol nejpřednější, a tomu dostali plnou měrou, takže my nyní můžeme se kochati poklady antickými, z nichž mnohé byly by pro nás bez nich úplně ztraceny. Bohužel nebylo nám z antiky leccos krásného a cenného zachováno, ale vina toho nespadá ani tak na Byzantince, jako spíše na nepřázeň poměrů, zvláště na mrtvou periodu literární od polovice 7. do polovice 9. století a na onu neblahou katastrofu v roce 1204; tehdy byly zničeny nejen byzantské, nýbrž i mnohé antické památky, mezi nimi i rozsáhlé poklady knihové. Tím větší chvály zasluhují Byzantinci, že přes nepřázeň dob přece ještě zachovali mnohá cenná díla, která vždy budou poutati naši pozornost. Tak mimo jiné náleží jim nesmrtelná zásluha, že zachovali světu velikolepou budovu římského práva, kterou zdokonalili a aspoň částečně prodchli duchem křesťanským, takže předpisy práva římského ještě dnes v zákonodárství moderním zaujímají jedno z vynikajících míst. Rozkvět právnictví a zákonodárství byzantského třeba přičítati zvláště znamenitým právníckým školám, jichž návštěva stala se od doby Konstantina IX. podmínkou pro další dráhu úřednickou.

Bohužel nemůžeme ušetřiti vyšší kruhy byzantské jedné výtky závažné, že totiž věnovaly málo pozornosti lidu. Ten sice oslňován byl slavnostmi světskými i církevními, jemu připravovány radovánky a zábavy, ale o jeho duševní a mravní zdokonalení se nestaral téměř nikdo. Vzdělání byly především účastny kruhy vyšší a jen výjimkou také jednotlivci z vrstev méně zámožných. Tak i blahodárné působení oněch vysokých škol se omezovalo na úzký kruh vyvolenců, pro které také výlučně psána byla díla literární, kdežto nižší vrstvy tonuly v nevědomosti, jsouce mimo to zbaveny výhody moderního denního tisku, který by byl aspoň částečně doplňoval jejich vzdělání. Kdežto ve vznešené společnosti i dívky se těšily výtečnému vzdělání, ano na dvorech vládařských v Konstantinopoli a Trapezuntě ještě za dob úpadku osvědčily leckdy neobyčejnou moudrost a mužnou odvahu, lid nižší zachvácen byl zhoubnou pověrečností. Nemůžeme se tomu ovšem diviti, srovnáme-li s tím současně poměry na západě evropském, ale z této špatné výchovy lidu vysvětlíme si i ony neblahé výstřelky modloslužebné úcty obrazů, které zavinily známý spor obrazoborecký. Právě tu by byla nejvíce prospěla ne revoluce, nýbrž evoluce, klidný vývoj a poučování lidu o úctě obrazům příslušící.

S tím souvisí i jiná vina, za kterou odpovědni jsou vzdělanci byzantští. Jako si vůbec nevšíмали lidu, nemajíce porozumění pro jeho potřeby, tak pohlíželi s pohrdáním i na jeho řeč, nechtějíce jí přiřknouti právo řeči literární. Tato řeč, kterou byla na počátku trvání říše v podstatě hellenská řeč světová, s některými odchylkami v hláskosloví, tvarosloví, ve významu slov a ve skladbě, vyvíjela se vedle řeči spisovné přirozeně dále a ovšem též kazila; neboť za stálých bojů o existenci jen lepší vrstvy společnosti dovedly zachovati staré tradice, ale tam, kde nebylo styku s hlavním městem, pravidla mluvnická i pravopisná zanedbávána čím dále tím více právě tak, jako cizí živly porušovaly původní čistotu řečtiny. Vzdělanci zase v prvních dobách státu byzant-

ského stvořili si horlivou četbou hellenských autorů starověkých a křesťanských otců církevních zvláštní, dvojivárnou mluvu spisovnou, v níž orientální zabarvení nedosti harmonicky se mísilo s umírněným attikismem. V této mluvě nebylo sice živoucího citu jazykového, ale lid přece ještě mohl jí rozumět. Spisovatelé však, místo aby se obraceli k řeči lidové, aby ji povznášeli a zušlechťovali, aby díla svá hleděli učiniti lidu srozumitelnými, čím dál více se od ní vzdalovali. Tím škodili i celé byzantské kultuře, neboť zabráňovali přirozenému vzestupu národních šťáv, které by byly v oné vyšší vrstvě společnosti vzbudily čilý ruch a nový život. Lidová řeč se hlásila ovšem též o právo literární, poprvé, pokud víme, v 11. století, a právě v tomto století vznikly pokusy smířiti s ní řečtinu spisovnou. Náhodou právě v tom století obnovena byla, zvláště působením Psellovým, studia klasická a s nimi úsilí o čistou attickou řečtinu; tím se asi stalo, že pokusy o sblížení obou řečí nadobro selhaly a propast, která ještě před Psellem mohla býti překlenuta, prohloubila se tak, že smíření už možno nebylo. Lidová literatura řecká vyvíjela se od té doby samostatně, vyvěrajíc ze skutečného života lidu a psána jsouc řečtinou lidu srozumitelnou, kdežto řečtina spisovná zůstala srozumitelná jen vrstvám nejvyšším. Rozpor mezi řečtinou lidovou a spisovnou přetrvál i pád říše byzantské, ano přetrvál i znovuvzkříšení království řeckého a trvá dosud, jistě na nenahraditelnou škodu literatury řecké.⁴⁶⁾

⁴⁶⁾ O spisovné a lidové řečtině přehledně jednájí zvláště Hertzberg v díle *Gesch. Griech.* I. str. 321—327, Krumbacher v úv. str. 29—31 a str. 795 n. a Dieterich str. 7 n. Nenáhle přetvoření starořečtiny v novořečtinu s důrazem vytýká K. Dieterich v pojednání *Untersuchungen zur Geschichte der griech. Sprache*, uveřejněném v *Byzantinisches Archiv*, Heft I., Leipzig 1898, str. 142, a vykládá o něm též Krumbacher v řeči: *Das Problem der neugriech. Schriftsprache*. Festrede, gehalten in der öffentlichen Sitzung der k. bayr. Akademie der Wissenschaften zu München am 15. November 1902, München 1902. Pojednání to velmi příznivě posoudil J. Král v *Českém časopise historickém* 1903 str. 462—465.

VI. DOBA CÍSAŘSTVÍ NIKAJSKÉHO 1204—1261. DYNASTIE PALAIOLOGŮ A ZÁNİK ŘÍŠE 1261—1453.

Význam dobytí Konstantinopole od Latinů. Politické děje za doby císařství nikajského. Úsilí císařů nikajských o zpětné dobytí hlavního města. Úspěch těchto snah. Stav Konstantinopole a říše za Palaiologů. Úspěšný postup Turků osmanských. Spory Benátčanů a Janovanů. Pád říše srbské. Veliké vítězství Mongolů. Další úspěšný postup Turků a pád říše. Smrt posledního císaře. Državy Palaiologů na Peloponnesu. Účinek dobytí Konstantinopole na svět západní. Sláva Konstantinopole za Palaiologů. Změny v dvorském obřadnictví: Peripatos a prokypsis, význam básní Eirenikových a Holobolových, představa o císaři jako vládci pozemském. Práva nástupce trůnu a spoluvladaře. Smutný stav financí. Obchodní ruch a pestrost obyvatelstva v Konstantinopoli. Nový duch hellenského vlastenectví a vynikající osobnosti. Život církve: Vliv její na názory doby, skvělost bohoslužby, rozmnožení klášterů, uvolnění života klášterního, směr mystický. Literatura: Poesie hymnická, satirická a příležitostná. Prosa theologická, dějepisná a ostatní. Učená mnohostrannost. Literatura lidová, poetická a prosaická. Umění: Nové umění realistické. Typy stavitelské, vnitřní výzdoba, mosaiky a fresky. Drobnomalby a sochařství. Příčiny znovuzrození. Přehled umění. Rozřešení sporu různých mínění. Byzantinci jako zasněvatelé humanismu. Otázka byzantská. Vlivy byzantské na národy východní a slovanské. Vlivy byzantské na Turky a na Novořecky.

Dobytí hrdé, zdánlivě nedobytné královny Bosporu od vojsk křížáckých je bez odporu jedním z nejodvážnějších činů, které znají dějiny. Tato velkolepá událost, kterou uveden byl v rozruch veškeren svět od nejzazšího západu až k nejzazšímu východu, jevila se udivenému západu jako vrchol rytířské slávy. Dnes ovšem můžeme ji pokládati pouze za hrubé porušení práva mezinárodního, tím politování hodnější, že provedena byla od křesťanských dobyvatelů, že benátská moc peněžní se tu spojila s válečnou zuřivostí a dobrodružnou touhou šlechty evropské a že konečně svým čistě politickým cílem vstoupila v nejpříkřejší odpor k mystickým ideálům válečných výprav poutnických. Jedinou rozumnou myšlenkou, která může býti objevena v této čtvrté křížové výpravě, jest velkolepý plán Benátek, obemknouti Středozemní moře sítí svých tržišť a zmocniti se monopolu světového obchodu. Hledíme-li k vývoji předchozímu, snadno po-

střehneme i ve válkách křížáckých vůbec onen dějinný pud Evropy, která si umínala překročiti úzké meze západu a pojmouti ztracené Řecko a východ opět v okruh svých zájmů politických i církevních. Tehdáž bylo papežství jedinou mocí, jehož vůdčí ideou bylo znovuzřízení římské světové monarchie ve smyslu náboženském, a k této ideji se přidružily válečné vášně a kolonisační pud západu. Války křížácké bohužel neprovedly onoho kulturního spojení východu se západem, nýbrž jen oslabily říši a konečně nepřímo přivodily i její pád. Křesťanští křížáci to byli, kteří rozmetali roku 1204 státní i církevní spojitost zemí říše, přerušili další vývoj mohutné hellenské vzdělanosti a tak zavinili, že konečně v 15. století Turci, prolomivše brány Bosporu, vnikli na západ a půlměsíc, korouhev to asijského barbarství, vztýčili na chrámu sv. Sofie v Konstantinopoli a na Parthenonu v Athenách.

Veliký papež Innocenc III. byl nejdříve poděšen a rozhněván touto událostí, ale pak jej uspokojila představa, že snad takto se splní konečně dávný jeho sen a řecká národní církev se podrobí Římu. Křížáci potom, pokládajíce říši byzantskou za pravoplatnou kořist, rozdělili si ji podle listiny, již v březnu r. 1204 vyhotovené, na tři skupiny, z nichž jedna, totiž Konstantinopolis s Thrakií, některými kraji v Malé Asii a některými ostrovy, připadla nově zvolenému císaři latinskému, druhá křížákům, třetí Benátčanům. Ti pojistili si všechny bývalé obchodní výsady, dali si přiřknouti majetkové právo na nejdůležitější přístavy, pobřeží a ostrovy a dože jejich byl skutečným vládcem vedle slabého císaře. Dožetem tím byl tehdy Enrico Dandolo, jeden z největších státníků středověku, který však ze zřetelů vymezil novému císařství velmi skrovnou oblast a rozdělením říše vtiskl celému tomu podniku, celé této nové říši „Romania“ pečeť smrti na čelo. To rozdělení bylo zajisté zločinem právě tak jako barbarské zpusťování města světového, ale bylo by aspoň vysvětlitelné, kdyby národové západu byli

bývali schopni, na troskách říše byzantské, která přes svůj úpadek za poslední dynastie Angelovců nezasloužila své záhuby, vybudovati nový, života schopný stát a provésti jím pokrok lidské kultury. To se jim však nepodařilo, i není divu, že stihl je zasloužený trest a že tato latinská feudální říše po krátkém trvání něco více než padesáti let musila ustoupiti znovuzkřížené říši byzantské. Byl to jen sen letní noci, prchavá epizoda v dějinách latinské šlechty, ale bohužel epizoda osudná.

Velmi brzo se totiž ukázalo, že síla křižáků stačila jen na dobytí znamenitého města, že však toto vítězství ani nezlepšilo naději východních křesťanů proti islamu, ani nesjednotilo nesvorných křižáků, kteří ze sobeckých záměrů všelijak se oslabovali, i Bulhary proti sobě pošvali, a nemajíce souvislosti s rodnými zeměmi a dostatečných prostředků válečných, musili teprve mnohých krajin dobývat. Latinské císařství na Bosporu, se všech stran jsouc obklopeno nepřáteli, musilo se od počátku svého trvání zoufale proti nim brániti, nemělo téměř spojení s lenními státy křižáckými a bezohlednou, malichernou politikou benátskou ztrácelo poslední opory svého bytí. Na stolec patriarchy byzantského dosedl Benátčan Tomáš Morosini a latinské duchovenstvo začalo vládnouti v bohatě nadaných državách řeckých, vytlačujíc kněžstvo pravověrné. To však udržovalo stále spojení s lidem a živilo v nitru svém povznášející myšlenku na opětné národní probuzení řecké. Pád hlavního města, sídla veškerého ústrojí správního, dostačil, aby rozdrtil veliký stát v jeho součástky, poněvadž v národech jeho politické vědomí jednoty šlechtou bylo oslabeno a protože cit pro čest, svobodu a slávu, který národy činí velikými, byl vymizel. Za to však nezkrušitelná byla síla církve pravověrné; všechno úsilí církve římské, pojmouti také onu ve svůj kruh, ztroskotalo se o úsilný odpor Rhomaiů, ba zvýšilo ještě jejich nesmířitelný hněv proti západním dobyvatelům, ve kterých právem viděli ničiteli svého národního blahobytu. A tak

právě v hodině pádu Konstantinopole nastala reakce tohoto byzantského ducha. Na obvodu říše se utvořily totiž z trosek starého státu nové celky, které toužily po znovuzískání ztraceného jednotného střediska Konstantinopole.

Úkol obnovení říše svěřen byl osudem Theodoru Laskariovi, který, jsa mužem vytrvalým, neúnavným, politicky obratným a osobně čestným, shromáždil kolem sebe řecké uprchlíky, dobyl města Nikaie, byl tam provolán za císaře a zvolil si tam sídlo. Ten za své 18leté vlády, v boji s živlem latinským a řeckým partikularismem, říši byzantskou stvořil znova a dal jí možnost ještě dvousetletého trvání. Vedle tohoto řeckého císařství východního se utvořilo řecké císařství západní v Epiru, v němž po svém bratru Michaelovi následoval na trůně Theodoros Dukas Angelos. Po pádu franského království thessalonického r. 1222 se střetly zájmy obou těchto řeckých říší. Tak kolem císařství latinského v Konstantinopoli se zužoval kruh stále více a bylo jen otázkou času, zda se ho zmocní panovník epirský či císař nikajský. V jedné době mohlo se arcí mysliti, že to bude třetí uchazeč, car bulharský Jan Asen, jehož předchůdci již dříve vystupovali útočně proti Latinům. Když odpor latinského kněžstva zmařil úmysl nabídnouti mu poručnictví nad nezletilým Balduinem II., stal se i Jan Asen nesmířitelným nepřítelem císařství latinského, a zvítěziv nad Thessalonikou, spojil se proti Latinům s císařstvím nikajským. A tak již v r. 1236 málem by byla Konstantinopolis podlehla útokům těchto spojených nepřátel. V r. 1241 zemřel sice Jan Asen, ale osud císařství latinského byl zpečetěn. Nastal nový boj despoty epirského proti císaři nikajskému. V boji tom vládce epirský podlehl císaři nikajskému Joannu III. Dukovi Vatatsovi, jehož nástupce Michael Palaiologos zlomil moc jeho docela. Také proti říši bulharské byly zbraně nikajské šťastny. Pouze jedna oblast řeckého živlu udržela si proti císařství nikajskému a později samostatnost. Bylo to císařství trapezuntské, založené od Alexia, vnuka císaře Andronika I.

Komnena. Alexios totiž obdržel od své tety Tamary, královny gruzínské, veliké vojsko, jímž opanoval Pontos a Paflagonii a dal se r. 1204 prohlásiti v Trapezuntě za císaře. Toto císařství přečkalo pád byzantské říše o 8 let. Zaniklo teprve r. 1461. Úspěchy císařů nikajských byzantská říše v hlavních částech svých byla obnovena a scházela pouze koruna, Konstantinopolis, dosavadní hlavní město císařství latinského, jež Latinům nebylo již možno zachrániti. Dne 25. července r. 1261 zmocnil se jí po krátkém boji s malou hrstkou 800 bithynských válečníků Alexios Strategopulos, vojevůdce Michaela Palaiologa, a tak královna Bosporu se stala opět hlavním městem říše byzantské.

Došlo k tomu takto: Posledním vládcem císařství nikajského byl Michael Palaiologos. Ten r. 1261 rozkázal svému vojevůdci Alexiovi Strategopulovi, aby udeřil na Latiny, jakmile by příměří vypršelo, a aby na ně dorážel, pokud by se císař sám nevypravil do pole. Vojsko Strategopulovo, čítající jen asi 800 mužů, všude bylo vítáno a toho použil Strategopulos, že v době nepřítomnosti benátského podestý Marka Gradeniga se dorozuměl s vlastenci v Konstantinopoli a s Janovany a v noci ze 24. na 25. července vnikl do města. Janované byli šťastni, že se mohli spojit s císařem byzantským, aby čelili svým soupeřům Benátčanům. Strategopulos obsadil hradby a brány Selymbrijské a dal se pak ráno dne 25. července sám na pochod k paláci císařskému. Latinové by jej byli snadno přemohli, ale požár mezi domy Benátčanů a Francouzů způsobil takový zmatek, že vše v šílenství prchalo a také císař Latinů Balduin II. musil prchnouti. Latinové, kteří byli ještě v Konstantinopoli, vesměs se vystěhovali. Železní rytíři franští zmizeli, ale památka jejich zůstala u vesnického lidu thrackého, řeckého i bulharského. Vypravují o nich, že byli třikrát větší obyčejných smrtelníků. Císař Michael tomu ani nechtěl věřiti, že říše byzantská je obnovena. Císař Balduin II. žádal sice na západě pomoc, ale marně; císařství latinské již nebylo možno obnoviti.

Za to říši byzantské bylo osudem určeno ještě téměř dvěstěleté trvání.

Michael Palaiologos, jehož vojevůdce Alexios Strategopoulos šťastně se zmocnil hlavního města říše, přesídlil potom do Konstantinopole. V triumfálním průvodu vjel tam dne 15. srpna r. 1261 a dal se v chrámu sv. Sofie korunovati za císaře byzantského jako Michael VIII. Veliký zločin, spáchaný porušením práva mezinárodního, byl tím opět usmířen. Nadšení z pádu říše proklínaných Latinů bylo všeobecné. Mnohé věci mohly arci toto nadšení ochladiti. Konstantinopolis za 57leté vlády Latinů byla zbavena svého bohatství, byla zpustošena a znečištěna. Ztratila svaté ostatky, sochy a jiné bohatství. Latinové totiž, zmocnivše se Konstantinopole, jednak si chtěli získati sympatie západu, jednak chtěli naplniti poklad říše, a proto prodávali umělecké památky a svaté ostatky. Co vše vzali si Benátčané, o tom nejjasnější svědectví vydává poklad chrámu sv. Marka v Benátkách. Všeho toho smutné stopy arci zůstaly. Chrám svaté Sofie byl vydrancován, hroby císařů v chrámě sv. Apoštolů znesvěceny, kostely byly zbaveny svých ozdob a pokladů; sochy na veřejných místech byly strženy nebo roztaveny. Nejkrásnější stavby města byly zničeny již v požárech, které provázely pohromu r. 1204. V paláci Blachernském dokonce síně byly nezpůsobilé k obývání; velké ohně, které v nich byly zapalovány, začernily totiž stěny a znečistily podlahy a vše bylo plno nečistoty. Ale ve všeobecné radosti se zapomínalo na tyto všechny ztráty a zdálo se, že nadchází nová doba lesku a slávy říše.

A přece byly to pouhé trosky říše, které r. 1261 opět byly získány. Rozkladný feudalismus a pohromy válečné oslabily ji do té míry, že nebylo již možno všechny prvky její sloučiti. Staré Řecko a ostrovy byly v moci Franků, t. j. Benátčanů, Janovanů a jednotlivých rytířů západních, část Asie zaujímali Turci a císař řecký v Trapezuntě, severní část Balkánu měli v držení Srbové a Bulhaři, v Epiru brzy zaujal

mocné postavení francouzský rod Anjou. Mimo to papež a národové západu stále hájili práv dědiců císařů latinských, z nichž poslední Balduin II. musil r. 1261 z hlavního města utéci, a tím překáželi říši v důrazném boji proti Turkům.

Vláda zakladatele poslední dynastie byzantské znamená sice ještě jednou vrchol v jejích dějinách, ale říše byzantská, zbavena jsouc svého velmocenského postavení, byla v nejvnitřnějším jádru svém tak otřesena, že jen moudrou a obezřelou politikou bylo by se ještě mohlo úpadku čeliti. Naproti tomu vzrůstající rozklad v armádě, námořnictvu, vnitřní správě i financích, stoupající ctižádost a přepínání sil, boje vojsk žoldnéřských, zvláště sboru Katalanců, řádění Janovanů a Benátčanů, stálý ústup Byzantinců v oboru obchodu a konečně hojné nebezpečí vnější, to vše hnalo říši v záhubu. Ani přeložení císařského sídla z Nikaie do Konstantinopole, jakkoli zvýšilo národní hrdost Byzantinců, nebylo moudrým činem státnickým, protože zbavilo Malou Asii nejlepší životní síly a usnadnilo tak kmenům tureckým dobytí této země a konečně přechod jich do Evropy. Je zajímavé, že smutný výsledek tento tušil již Theodoros Tornikios, jeden z přátel Michaela VIII. Palaiologa. Dověděv se totiž r. 1261 na smrtelném loži o znovudobytí Konstantinopole, pravil: „To znamená zkázu křesťanstva.”

K výsledku tomu však nebylo by snad přece došlo, kdyby se bylo Palaiologům podařilo rozpoutati veškerou sílu řeckého ducha národního a povznésti obyvatele říše hmotně i mravně. Jen v rovnoměrném pěstění všech částí říše, v moudrém šetření síly berní, v účinném oživování síly národní, v péči o řádné soudnictví, snad i v převzetí některých zařízení franských spočívala budoucnost řeckého národa. Bohužel toho všeho Palaiologové nedbali, naopak význam Konstantinopole, jako vše pohlcojícího města sídelního, vystoupil právě za této dynastie mocně v popředí na úkor blahobytu provincií. Mimo to dvě stinné stránky z doby minulé nebylo možno vykořeniti, totiž nesmířitelnou zášť proti Lati-

nům a rozpínavost i panovačnost šlechty. Chtějící posílit moc ústřední, opírali se Palaiologové proti šlechtě o soustředěnou moc duchovenstva, které však také nedovedlo potírat hluboké mravní vady řecké společnosti. O fanatickou zášť proti Latinům se rozbíjely všechny pokusy Palaiologů, kdykoli, chtějíce dosáhnouti od národů západních pomoci proti Turkům, navrhovali papežům sjednocení obou církví. Nadarmo se o to pokoušel Michael VIII. Palaiologos, který na ekumenickém sněmu v Lyonu r. 1274 uznal prvenství papežovo, marně konal císař Joannes V. Palaiologos r. 1369 cestu do Avignonu k papeži Urbanovi IV., který tenkrát pomoci vojenské buď nemohl nebo nechtěl poskytnouti, marně ještě za předposledního císaře Joanna VIII. Palaiologa došlo na ekumenickém sněmu ve Florencii r. 1439 k slavnostnímu spojení obou církví hlavně zásluhou papeže Eugena IV. Lid a duchovenstvo nikdy neuznali těchto výsledků snah císařských.

Neupřímnost Palaiologů a onen hluboký odpor Řeků proti Latinům způsobily, že západ čím dále tím více se odvracel od říše byzantské. Lid se hněval na císaře pro ony pokusy o unii, sváry náboženské oslabovaly říši uvnitř a nepřátelé zevnější svírali ji v kruh stále užší. Za dynastie Palaiologů, kteří ovšem musili zápasiti s četnými překážkami, mocně na sebe narážely národnosti balkánské, ale uprostřed těchto bojů zanikla byzantská říše. V Evropě bylo zatím Srbsko převzalo dědictví po říši byzantské, a zmohutněvši boji s říší bulharskou, založilo za vlády Štěpána Dušana r. 1331 nový mocný veleštát. Nebýti tříštění sil v boji s Franky a Byzantinci, byl by mohl býti stát ten mocnou baštou proti tureckým Osmanům, kteří si podrobili všechny menší kmeny turecké a na troskách rumské říše Seldžuků zbudovali říši novou. Usadivše se na západě od hory Olympu v Bithynii, začali se odtud šířiti na úkor Rhomaiů. V této době byla císaři Andronikovi II. Palaiologovi vítána nabídka španělských Katalanců Rogera de Flor, kteří se vskutku s počátku

výtečně osvědčili v boji proti Osmanům, byvše však odvoláni z nedůvěřivosti císařovy do Evropy proti Bulharům, uvolnili v Malé Asii vítěznou cestu Osmanům. Tento sbor Katalanců stal se však pravou metlou říše, když rozhořčen jsa pro zrádnou vraždu svého vůdce, začal nelítostně pleniti její krajiny. V Malé Asii zatím sultán osmanský Urchan zmocnil se Brusy r. 1326 a Nikaie r. 1330. Podporováni jsouce neblahou válkou dynastickou mezi Joannem V. Palaiologem a Joannem VI. Kantakuzenem a povolávání dokonce na pomoc proti říši srbské, stanuli Osmané konečně pevnou nohou na půdě evropské roku 1354, obsadivše město Gallipolis. Pozdě poznal Joannes VI. Kantakuzenos, jak šíleně jednal, dav k tomu své svolení. Byzantinci srovnávali tyto barbarské dobyvatele s Peršany; kdežto však Peršany na půdě evropské vždy provázela záhuba a zkáza, Turci teprve tím nabyli moci, když vstoupili na půdu Evropy.

K tomu se družily ještě jiné svízele. Na moři lupiči námořní víc a více pustošili břehy, takže císařové radili obyvatelům, aby se raději uchylovali do vnitrozemí. Nebylo také veřejné kázně. Janované a Benátčané sváděli v Bosporu hotové boje a naplňovali hlavní město vraždami a požáry. Jsouce v říši byzantské skoro více pány než císař sám, nebáli se ani ho urážeti a nevzdávali mu ani obvyklých poct, když přede zdmi císařského paláce ve Zlatém rohu se objevily jejich lodi. Ba snažili se někdy i vyhladoviti město, zajmající lodi, vezoucí z Černého moře ryby a obilí. Ale i když mezi sebou uzavřeli mír, nepřestala říše trpěti jejich výsadami obchodními, neboť si vymáhali osvobození od cel a daní. Aby se tomu všemu čelilo, bylo by bývalo třeba vládců silných a energických. Ale právo poslušnosti bylo porušeno, vznikaly revoluce a uchazeči o trůn volali na pomoc nepřátele říše. Také Benátčané a Janované se stavěli v těch sporech na jednu nebo druhou stranu a bylo je pak třeba opět odměňovati. Tak ztrácela říše nové části a ze západu nebylo možno se nadíti pomoci, poněvadž ve 14. sto-

letí duch křížáckých válek dávno už byl vymřel, a nehledíc k některým jalovým pokusům, nikdy se západ vážně nezabýval myšlenkou pomoci říši byzantské v její tísní.

Jakmile Turci stanuli pevnou nohou na půdě Evropy, byl osud poloostrova Balkánského a tím i osud říše byzantské rozhodnut. Moc státu srbského, která do té chvíle i na úkor její se šířila, octla se tu tváří v tvář protivníku mocnějšímu, který jí konečně po několika bojích zasadil ránu smrtelnou na Kosově Poli r. 1389. Sultán osmanský Murad I. byl se zatím zmocnil Drinopole r. 1365, a učiniv ji svým sídelním městem, začal zasahovati i v záležitosti dynastie Palaiologů. Marna byla žádost Joanna V. Palaiologa o pomoc u národů západních. Teprve bitva spojeného vojska křesťanského u Nikopole r. 1396, kdež pod vůdcovstvím Zikmunda Uherského bojovali též Němci, Angličané, Češi a Poláci, byla by mohla poněkud zadržeti postup Osmanů a tím Manuela II. Palaiologa vyprostiti z jejich poručenství. Sultán Bajezid však, zvítěziv v bitvě té, žádal ihned za vydání Konstantinopole, která jen pomocí francouzského vojska z obležení byla vysvobozena. Že říše byzantská mohla přes to ještě půl století trvati, za to děkovala jedině velkochánu mongolskému Timurovi, který 20. června r. 1402 v obrovské bitvě u Angory v Malé Asii rozdrtil říši Osmanů.

Bohužel ani tak příznivé příležitosti nepoužili císařové byzantští, aby soustředili síly říše a vyhnali Osmany z Evropy. Manuel II. Palaiologos zatím uzavíral se synem Bajezidovým smlouvy, jimiž k dosavadním troskám říše byzantské přidány trosky nové. Tak umožněn byl nový vzrůst moci Osmanů, kteří po nezdařilém útoku na Konstantinopolis roku 1422 a po některých jiných úspěších dobyli r. 1430 druhého města říšského Thessaloniky. Joannes VIII. Palaiologos, za jehož vlády se to stalo, marně doufal po uzavření unie ve Florencii r. 1439 v pomoc západu. Ani křížová výprava, k níž dal podnět papež Eugen IV., se nepotkala se zdarem. Vítězství Osmanů u Varny 10. listopadu r. 1444 nad spo-

Byzantská drobnomalba z 15. století. Zobrazen je tu císař Manuel II. Palaiologos, jeho choť Helena a jejich děti. Tato drobnomalba pochází z velmi cenného rukopisu pergamenového, obsahující díla, přičítaná sv. Dionysiovi. Císař Manuel II. dal jej napsat a daroval jej opatovi kláštera St. Denis u Paříže. Po pravici císařově stojí tu princ Joannes, oba ostatní, Theodoros a Andronikos, mezi rodiči. Z této drobnomalby bychom mohli souditi, že nastal tehdy v Byzanci úplný úpadek v umění. Ale máme i pěkná díla z doby Palaiologů.

jeným vojskem křížáckým naplnilo dojmem skličujícím veškerý západ a bylo spolu předzvěstí zkázy říše, jež omezena byla na nepatrný trojhran u hlavního města. Skrovná vojenská hotovost, kterou měl poslední byzantský císař Konstantinos XI. Dragases, nemohla ovšem odolati spojené moci osmanské, která dne 29. května r. 1453 podnikla na Konstantinopolis hlavní útok. Poslední císař, vida neodvratnou zkázu a nechtěje přečkati pád říše, hrdinně skončil na bojišti, nepřítelé konečně průlomem v hradbách vnikli do města a Mohamed II. dne 30. května o 8. hodině ranní slavil tam svůj vjezd. Tím byl zpečetěn konec říše byzantské.

Ještě dnes, procházíme-li mimo hradební zeď Konstantinopole, jsme svědky onoho hrůzného dramatu posledního. Blíže Top-Kapu, kde byla brána sv. Romana, vidíme ohromnou prorvu, kterou způsobilo v hradbách dělo osmanské; tam zemřel s mečem v ruce poslední císař byzantský. Z díla dějepisce Georgia Frantze, důvěrníka císařova, se dovídáme o těch posledních okamžicích. Císař po sv. přijímání objížděl v oděvu prostého rytíře bez ozdob císařských hradby, naslouchal hukotu v táboře osmanském a potom zaujal své místo blíže brány sv. Romana. Tam pod praporem Palaio-logů s hrstkou udatných reků odrážel útoky janičářů. Najednou byl raněn šípem Giustiniani, který řídil obranu. Ozval se silný křik: „Město chráněné Bohem je vzato!“ Nastala bezuzdná panika, která uvedla veškerou obranu v nepořádek. Ale císař odepřel utěci; v nejtěžší srážce pokračoval v boji a krev tekla mu z rukou i nohou. Mocným hlasem vyzýval své druhy, aby ho dobili. Ale v tom okamžiku byl zasažen kopím do obličeje a brzy po té podlehl sečné ráně ze zadu. Národ řecký zbožně zachoval památku tohoto císaře, který aspoň dovedl umřítí. Proto ho také velebí jako neohroženého reka jedna lidová píseň řecká.⁴⁷⁾

⁴⁷⁾ Posledním císařem byzantským Konstantinem XI. Dragasem vymřela dynastie Palaiologců; ostatní členové rodu, pokud byli v Konstantinopoli, musili prchnouti a zdálo se, že rod Palaiologců zanikne úplně. Ale r. 1472

Měděná byzantská medaile z 15. století. Zpodoběn je tu na lici předposlední císař byzantský Joannes VIII. Palaiologos se zvláštní helmici s širokým okrajem, na rubu týž císař na koni v skvělé krajině, jak se modlí před křížem, provázen jsa zbrojnošem na koni. Z nápisu vidíme, že je to dílo florentského umělce Vittora Pisana. Tato medaile je uchována v Kabinetě mincí v Berlíně.

Jako kdysi říše římská z nepatrné městské obce vzrostla ve světové imperium, tak východní část tohoto imperia po nových a nových ztrátách klesla konečně tak, že při svém dobytí r. 1453 se rovnala téměř jen městské obci. Po pádu Konstantinopole nemohly se ani samostatné državy Palaiologů dlouho brániti moci Osmanů. Palaiologové totiž získali při znovuzrození říše r. 1261 některá místa na Peloponnesu, který tehdy náležel rodu Villehardouinovu. Z míst oněch šířili svou vládu a dobyli konečně, nehledíc k některým držávám benátským, celého Peloponnesu. Trosky hradu Misithry poblíž staré Sparty dosud upomínají na bývalou slávu tohoto jejich sídla. I tyto državy konečně r. 1460 padly do moci Osmanů, kteří brzo se stali pány celého poloostrova Balkánského. Tak je patrné, že Osmané teprve po pádu říše byzantské mohli se státi nebezpečnými Evropě.⁴⁸⁾

uvedl velkokníže ruský Ivan III. neteř posledního byzantského císaře Zou čili Sofii Palaiologovnu do Kremlu v Moskvě jako svoji nevěstu. Tím arcí Ivan III. nenabyl práv na trůn byzantský. Jeden z členů poslední dynastie byzantské Andreas Palaiologos odstoupil r. 1494 svoje práva na byzantský trůn Karlovi VIII., králi francouzskému, a později r. 1502 též práva Ferdinandovi, králi španělskému. Ale ruskému Ivanu III. ani Ivanovi IV. neodkázal jich nikdy. Podobná listina byla by jistě v Moskvě zůstala zachována a carové ruští byli by se mohli na ni odvolávati. To se však nikdy nestalo. Carská říše ruská se stala dědičkou říše byzantské jen po stránce náboženské.

⁴⁸⁾ Další osudy rodu Palaiologovců, pokud je známe, nejsou bez zajímavosti. Z bratrů posledního císaře byzantského Demetrios zemřel jako mnich David v Drinopoli r. 1470 a Thomas, uprchnuvší do Itálie, skonal tam již r. 1465. Z jeho synů Andreas přikládal si titul císařský, ale vedl nepořádný život a zemřel v Římě r. 1502, syn Manuel vrátil se k sultánovi do Konstantinopole a synové jeho se poturčili, dcera Tomášova Zoe se provdala za ruského velkoknížete Ivana III. Jedna větev Palaiologů panovala v markrabství Montferratském v dnešním Piemontě od r. 1305 do r. 1533, jakož vůbec Palaiologové se připomínají již dříve, než Michael VIII. dostoupil prestolu císařského. V 16. století přikládali si jméno Palaiologů různí dobrodruhové; jeden z nich, Jakub Paleolog Olympidar z ostrova Chia, žil za císaře Maxmiliána II. též v Praze, a náš spisovatel J. Svátek zvolil si jej za reka svého historického románu Praha a Řím. Tu hyne tento muž v Římě rozsudkem svaté inkvizice na hranici. Konečně jedna větev toho rodu se usadila patrně ve Francii, neboť jeden příslušník její byl před válkou světovou francouzským vyslancem na carském dvoře ruském a nyní žije ve Francii. V září r. 1926 prošla novinami zpráva, že v anglickém Bathu u Bristolu žije 77letá princezna Eugenie Nikeforovna, která se podle svých úředních historických dokladů prý právem po-

Dobytí Konstantinopole, která po celé tisíciletí dávala dějinám východu své jméno a ráz, která slučovala antickou vzdělanost s křesťanstvím a duchem jednotícím spojovala řeckou církev, zpečetilo porobu východu, který za turecké vlády stal se pohřebištěm své dávné kultury. Nelze upříti, že by Evropa nebyla měla žádného zájmu o říši byzantskou; přece však nepostavila se dosti rázně proti vítěznému postupu jejích nepřátel. Zdrucující pád královny Bosporu vzbudil jen žalostný výkřik západních humanistů a bezúspěšná vyzvání papežů k nové křížové výpravě. Řekové pokládali žalný pád hlavního města říše za trest, kterým Bůh stihl Palaiology pro snahy o církevní sjednocení. Veškerý západ však, naplněný nenávistí proti Byzantincům, tvrdil zase, že tato hrozná katastrofa jest zaslouženou odplatou za církevní rozluky. Dějepisec byzantský Georgios Frantzes se těšil při pádu své otčiny velmi pochybnou útěchou, že i říše osmanská zahyne, jako zahynuly všechny veliké říše dob předchozích. Nová tato říše ovšem mohla se udržeti jen výbojnou politikou a děkuje dosud své trvání jen žárlivosti evropských velmocí, hledíc k držení Konstantinopole. Až jednou na místě půlměsíce zaskví se opět nad chrámem sv. Sofie kříž, bude to snad počátkem nové epochy v životě člověčenstva.

Je-li konec říše byzantské ozářen romantickým přísvitom heroismu a sebeobětování, mohlo by se zdáti, že poslední dvě století říše nezasluhují, aby se jimi člověk důkladněji zabýval. Neboť od Byzantinců přechází tu náš zájem na národy životnější, kteří místo nich nabývají tu rozhodujícího vlivu, na Srby, Turky, Latiny a Benáťany. Ale má-li tato říše byzantská v politických dějinách 14. a 15. století jen

kládá za potomka císařského rodu Palaiologů. Celé její jméno jest Nikeforovna Komnenovna Palaiologovna. Různé vlády uznaly její právo na řecký trůn, r. 1898 král Jiří řecký výslovně ji uznal za člena královského rodu řeckého.

místo podružné, v dějinách vzdělanosti přísluší jí i pak místo vynikající.

Říše byzantská byla něčím tak velikým, že to nemohlo býti r. 1204 rázem zničeno. I přes řádění Latinů bylo tam ještě mnoho cenných památek, a dosud stál chrám sv. Sofie, o němž Manuel Chrysoloras se vyslovil: „Nelze naléztí slov jeho hodných, a když člověk o něm promluví, nemá, o čem jiném by mluvil.“ Konstantinopolis Palaiologů zůstávala stále jedním z nejkrásnějších a nejznamenitějších měst světa. Slovanskému východu zůstávala svatým městem, jež na roveň kladeno Jerusalemu. Poutníci ruští, cestující do Sv. země, vždy se tam zastavovali a bývali uváděni v úžas jeho nádherou, množstvím chrámů, zázračných obrazů a svatých ostatků. Ale i cestovatelům západním, kteří ji navštívili v 15. století, zdála se městem podivuhodným, ač ovšem shledávali v ní též některé známky úpadku, zmenšený počet obyvatelstva, četné budovy v troskách, zdivočelé mravy a veliké požitkářství. I dvůr se snažil zachovati důstojné postavení a vše se zdálo tak skvělým jako za nejkrásnějších dob říše. V té zastaralé nádheře bylo ovšem cosi tragického i směšného zároveň, poněvadž zatím rozklad říše pokračoval a katastrofa její byla neodvratna. A přece ještě působily slavnosti dvorské mocným dojmem na cizince, jak vidíme z vypravování ruského poutníka, jenž byl r. 1392 přítomen při korunovaci císaře Manuela II.⁴⁹⁾

Toto vypravování, líčící podrobně veškeré obřady před korunovaci i při korunovaci samé, obřady podobné oněm, jaké byly již dříve v platnosti a jaké též svrchu byly vyličený, je pozoruhodno zvláště svým koncem. Po obřadech

⁴⁹⁾ Na toto zajímavé vypravování upozornil Ch. Diehl v pojednání *L'empire byzantin sous les Paléologues* na str. 226 n., kde podává jeho obsah. Je nadepsáno Pouť Ignacia ze Smolenska a bylo uveřejněno v *Itinéraires russes en Orient* I. 143—147. Z jiného vypravování Cesta Ultramerova od *Bertrandona de la Broquière*, uveřejněného Scheferem, na str. 156 n. se dovídáme, jak dovozuje Diehl na m. uv., o sličné císařovně Marii Komneně, která často celé dny bez jídla a nápoje se účastnila bohoslužeb v chrámu sv. Sofie.

odebral se totiž císař v nádherném plášti a s korunou na hlavě k patriarchovi, jenž mu dal požehnání a zároveň mu položil na srdce, aby vždy chránil pravověrnost a práva císařská, aby nic neměnil ze starých zákonů a zvláště aby pamatoval na smrt. Hned potom byl císař obklopen prodáváči mramoru a hotoviteli hrobek, kteří mu přinesli vzorky mramoru a tázali se: „Komu tvá velebnost poručí udělati svou rakev?“ Bylo to jistě podivné připomenutí smrtelnosti a pomíjejícího člověka ve chvíli tak slavnostní. Potom bylo císaři od princů, vojevůdců, kněží a bojovníků gratulováno, načež vyšel z chrámu a zahrnut byl deštěm zlatých mincí, jež lid chytal plnými rukama.

Obřadnictví dvorské nezmizelo tudíž ani za poslední dynastie Palaiologů. Mimo jiné obřady, známé již z prvních dob trvání říše, vešly za doby Komnenovců ve zvyk a udržely se ještě za doby Palaiologů zvláště dva obřady, při nichž rozvinuta veškerá dvorská nádhera: peripatos a prokypsis. Konstantinos VII. Porfyrogennetos se o nich ve své Knize obřadů ještě nezmiňuje.

Peripatos byl slavnostní průvod o Květné neděli, který počínal u komnat císařových, vedl císařským palácem a končil v chrámě. Byla to vzpomínka na příchod Kristův do Jerusalema, která spolu představovala císaře jako zástupce Boha na zemi. Cesta, kudy se průvod ubíral, byla pokryta myrtovými, vavřínovými a olivovými ratolestmi a stejně byly ozdobeny i stěny a sloupy. Po skončení bohoslužeb bral se průvod touž cestou zpět, načež císařské strážce servaly všechny ty ozdoby. Kdy po prvé se utvářil tento průvod tak slavnostně, určitě nevíme. V Knize obřadů svrchu připomenuté se projevuje ještě mnohem silněji světsky naladěný dvorský a státní život dřívějších století. Ale obřadnictví dvorské se znenáhla přizpůsobovalo liturgickému rázu slavností, kdy slavnosti církevní odpovídaly vrcholným bodům v životě Kristově, a tak se to projevovalo i v ikonografii kostelních

stěn, klenotů a knih.⁵⁰⁾ Světsky římský ráz, jež obřadnictví dvorské zdědilo z doby Diocletianovy a Konstantinovy, až v době Justinianově dosáhlo pod vlivem východu konečné byzantské podoby, mizel znenáhla po sporu obrazovém, a proto právě Konstantinos VII. Porfyrogennetos v 10. století ještě jednou zachytil celou barvitou nádheru dvorského života.

Toto obřadnictví rázu theokratického se udrželo celkem dvě století. Teprve když císař Manuel I. Komnenos ve 12. století přeložil své sídlo do paláce Blachernského a starý císařský palác zpustl, musilo se také dvorské obřadnictví, jež bylo v nejužší spojitosti s prostorami původního císařského sídla, poněkud pozměnit. Zejména účast lidu na slavnostech dvorských musila býti omezena. Ale jinak změny se týkaly jen spíše zevnějších forem než politického a theologického obsahu myšlenkového, jenž jimi docházel výrazu. Dobytí Konstantinopole r. 1204 rázem převalo vše. Co z toho Palaiologové po svém návratu do Blachernského paláce r. 1261 mohli opět zříditi, byl jen slabý odlesk bývalé nádhery.

Také obřad prokypsis náleží svým vznikem do doby Komnenovců a udržel se ještě za poslední dynastie Palaiologů. Od předvečera slavnosti Vánoční až do slavnosti Zjevení Páně stálo před chrámem Blachernským vysoké dřevěné podium, nesené sloupy, k němuž vedly schody. Toto podium nazýváno bylo populárně prokypsis, právě tak jako obřad na něm se odehrávající. Tam se při počátku bohoslužeb před

⁵⁰⁾ Aug. Heisenberg v pojednání *Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit* na str. 83, pozn. 4, upozorňuje na jeden zajímavý rys. Ve starobyzantské době bylo zvykem, že císař na Zelený čtvrtek navštěvoval starce v nemocnicích. Konstantinos VII. Porfyrogennetos v knize *O obřadech* I. 177, 9 nn. vysvětluje jej ze slov prorokových a Kristových, že spravedlnost toho, kdo dává chudým, trvá na věky věkův. Z toho vidíme, že tehdy ještě nebyl s tímto zvykem spojován smysl, jaký byl do něho vkládán později, kdy celý obřad pozměněn. Neboť v pozdější době byzantské nalézáme starce jako zástupce dvanácti apoštolů v residenci a císař myje jim nohy jako pozemský obraz Kristův, jak vidíme z knihy Georgia Kodina *O obřadech* 70 n.; tento obřad se udržel na katolických dvorech až do světové války.

Božím hodem vánočním shromáždilo duchovenstvo, šlechta, vojsko a lid, načež císař po bohoslužbách, oblečen jsa v nádherné roucho, poseté drahokamy a perlami, vystoupil s celou rodinou, rovněž skvěle oděnou, na toto podium, tam se přestrojil a zaujal pak s nástupcem trůnu a členy rodiny příslušné místo. Jakmile se odhrnuly záclony, bylo možno císaře aspoň částečně viděti. Potom následovaly zpěvy a hudba a o Božím hodě vánočním po obvyklých blahopřáních slavnostní hostina. To se opakovalo beze změny i o slavnosti Zjevení Páně, kdy se též světila voda. Jen v době dvorního smutku od slavnosti této bylo upouštěno.

Tato prokypsis se konala též při slavnosti svatební a při císařské korunovaci. I císařským princeznám se dostávalo při jejich svatbě cti prokypse. Když císař Joannes VI. Kantakuzenos dal svou dceru za choť tureckému sultánu, provázela nevěstu s celou svou rodinou do Selymbrie a tam se konala prokypsis. Když vyslanci německého císaře Jindřicha VI. viděli o Vánocích r. 1196 v Konstantinopoli prokypsi, odvrátili s nevolí a opovržením oči od tohoto žensky honosného divadla, arci k nesmírnému údivu Byzantinců, kteří očekávali docela jiný účinek. Tehdy byl to jen východ, na nějž mohl učiniti hluboký dojem takový obřad, vzniklý z náboženských a politicko-absolutistických představ. Teprve po zániku říše se probudily na západě jeho formy a myšlenky k novému životu. Jaký je původ prokypse, nevíme. Mohla by býti pokračováním nebo snad obměnou nádherné persko-orientální podívané, kdy císař na trůně byl zvláštní mechanikou pozvednut do výše. Ale zřejmé souvislosti nelze tu dosvědčiti.

Zajímavo je, že tento obřad prokypsis přetrval i latinské císařství. Císařové nikajští totiž, kteří s veškerou rozhodností hlásali myšlenku, že oni jsou jediní zákonní nástupcové císařů byzantských, hleděli i za nejtěžších poměrů ve vyhnanství udržeti staré formy dvorského života. Tušíme to z děl tehdejších dějepisců, ale máme pro to i bezpro-

střední svědectví v básních Nikolaa Eirenika, které byly o těch slavnostech přednášeny nebo snad zpívány a podávají o nich názorný obraz. Význačným znakem těchto básní jest, že je v nich přísně zachován sloh dvorního obřadnictví, jímž byli básníci poutáni právě tak jako umělci, pracující pro theokratický dvůr. Podobný ráz se jeví i v básních Manuela Holobola, současníka císaře Michaela VIII. Palaiologa, ve kterých dříve bylo shledáváno jen nedůstojné lichocení. Básně ty, které byly psány vesměs pro obřad propkypse, byly přednášeny nebo zpívány dvorskou kapelou a jeví se nám dnes jako výtvoři jemně vybroušeného dvorského umění, zbavené všech vztahů subjektivních. Jinak bychom se jistě musili diviti, že básník se neostýchá pozemský majestát císařův srovnávat s majestátem Boha. Tato představa antickeho kultu císařského byla v říši byzantské jen obměněna, ale nikdy nezanikla. Tou představou bylo proniknuto i veškeré obřadnictví dvorské.⁵¹⁾

Všemi těmi slavnostními básněmi Nikolaa Eirenika, Manuela Holobola a jejich předchůdce Theodora Prodroma se táhne jediná základní myšlenka, která vedle theologických vztahů byla základem propkypse samé a jí nabývala slavnostního výrazu: představa o císaři jako o pozemském vládci světa. Tato představa arci nebyla v říši byzantské nová, ale právě v posledních stoletích trvání říše počala se opět mocně uplatňovati. Zvláště básně Eirenikovy jsou po té stránce významny. Císař Bedřich II. snil o světovládě, když posílal dceru svou do Nikaie císaři Joannu Dukovi Vatatzovi, a stejné myšlenky choval i papežský dvůr, který stále snil o unii církve západní a východní a namáhal se o ni poselstvími a disputacemi. Vše bylo arci marno. Ale právě z básní Eirenikových vidíme, že myšlenky světovlády i na byzant-

⁵¹⁾ Aug. Heisenbergovi náleží nesporná zásluha, že v pojednání svém *Aus der Geschichte* (srov. pozn. 50) výborně ocenil básně Holobolovy a Eirenikovy a vyložil z ducha tehdejší doby v oddíle *Von den Zeremonien des Kaiserhofes* (na str. 82—132).

ském dvoře byly neméně silny než na západě. Také tu ke spojení s císařskou dcerou západu se upínaly nejmělejší naděje. Veškeré křesťanstvo mělo opět tvořiti jednotu pod vedením řeckého národa a pravověrné církve. Tento nárok státu římského, jemuž snad i Palaiologové dali výraz v erbu dvojhavlého orla, vymizel teprve r. 1453.⁵²⁾

Z doby poslední dynastie byzantské se dovídáme také v podrobnostech, jaká byla práva nástupce trůnu, pokud byl panujícím císařem ustanoven. Je patrné, že tu rozhodovala vůle císařova a že se jednotlivá ustanovení mohla měniti. Ze zachované listiny císaře Michaela VIII. Palaiologa vidíme, že jeho čtrnáctiletý syn Andronikos, r. 1272 jmenovaný spoluvladařem, měl skutečná práva značně omezena a že císař sledoval tu především dvojí cíl: Lid byzantský měl býti přesvědčen, že v říši panuje pouze jediný císař, ale zároveň měl viděti, že jeho syn má aspoň jakousi účast ve vládě, a k tomu se hodily zejména různé slavnostní příležitosti.⁵³⁾ V přítomnosti otcově mohl seděti na trůně, zdobeném císařským orlem, jako basileus, zejména při aklama-

52) Aug. Heisenberg v pojednání *Aus der Geschichte* (srovn. pozn. 50) dovozuje v oddíle *Der zweiköpfige Adler der byzantinischen Kaiser* na str. 13—25 o dvojhavlém orlu byzantských císařů ze dvou nesporně pravých pargamenových listin císaře Andronika II. Palaiologa, že teprve za jeho doby zvolen byl dvojhavý orel za odznak císařský. Jím zůstal až do konce dynastie Palaiologů a žije dosud jako symbol zaniklé velebnosti císařské ve vědomí řeckého lidu a v jeho písních. Jediné posud známé příslušné místo literatury byzantské čteme v historickém díle Georgia Frantze (184, 10). Tam se líčí, jak císař Joannes VIII. byl r. 1438 v Benátkách a na jeho počest vyjela mu vstříc loď nádherně vyzdobená, která měla na přídi jako císařský odznak dva zlaté lvy a uprostřed nich dvojhavlého orla.

53) O této listině uvažuje velmi zevrubně Aug. Heisenberg v pojednání *Aus der Geschichte* (srovn. pozn. 50) a to v oddíle: *Ein Pro stigma des Kaisers Michael VIII.* na str. 33—81. Tato listina, z níž počátek se ztratil, je vsunuta na místo dvou vypadlých listů do dějepisného díla Georgia Pachymera, jak je nalézáme v *Codex Graecus 442* bavorské státní knihovny v Mnichově a v rukopise *Codex Graecus 4* patriarchální knihovny v Jerusalemě, pocházejícím z Lavry sv. Saby, kterýžto rukopis je pouhým opisem rukopisu mnichovského. Z listiny té je patrné, že císař Michael VIII. jmenuje tu svého 14letého syna spoluvladařem. To by nás mohlo překvapiti při mladistvém věku prince, ale nesmíme zapomínati, že Michael VIII. jen svržením rodu Laskarova si uvolnil cestu k trůnu a že úzkostlivě pečoval o to, aby své dynastii pojistil nástupnictví.

cích, při přijímání cizích vyslanců a při slavnostních hostinách. Je důležité, že ani pouhá korunovace nestačila k uznání pravoplatné císařské vlády, nýbrž že bylo třeba též souhlasu lidu, vojska a duchovenstva a tento souhlas se projevoval výrokem Polla ta eté, jímž novému císaři přán dlouhý věk. Tehdáž už pouhý titul basileus neuzavíral v sobě moci vladařské, nýbrž jen titul autokrator, t. j. samovládce. Postavení nejvyššího majitele státní moci mohl Andronikos zaujmouti jen při své úřední činnosti v provinciích daleko od hlavního města anebo v hlavním městě jako zástupce císařův v jeho nepřítomnosti. Tak mohl na př. při zvláštní slavnostní objíždce přijímati prosebné listy i konati soudy. Úlohy, které mu byly přiděleny ve správě státní, připravovaly ho výborně pro příští úkoly vladařské. Byl arci vázán pokyny rádců od císaře mu určených a zvláště ve vedení války každá samostatnost byla mu odňata, což ostatně souviselo s jeho mladistvým věkem.

Z listiny, která nás poučuje o právech a povinnostech spoluvladařových, poznáváme také, jak horlivě se vynasnažoval císař Michael VIII., aby udržel řádný stav armády a aby aspoň poněkud čelil úpadku finančnímu. O vojsko se starali i pozdější císařové horlivě, ale úpadek finanční vzrůstal od doby pronikání Turků osmanských za císaře Andronika II. a jeho nástupců s nezadržitelnou rychlostí. Státní pokladna byla stále prázdná a vnitřními boji byla rozrušena pevně sečleněná správa, největší to výtvor ducha římského a byzantského. Za císaře Andronika II. vznikl neblahý dynastický boj a sedláci, když vesnice jejich byly vydrancovány od vojenských sborů císařských, nemohli platiti daní. Tu musil si císař vypůjčiti peníze, aby mohl žoldnéřům vyplatiti žold. R. 1341 Patrikiotes svým bohatstvím přispěl k povznesení kleslých financí, tak že vojenské statky byly znovuzřízeny a plat žoldnéřských tlup dokonce zvýšen. Poplatníci měli býti chráněni proti nesvědomitým úředníkům berním; leckdy arci tyto šlechtetné příkazy nepomohly pra-

nic a se zmenšováním rozsahu říše vysychaly i finanční její zdroje.

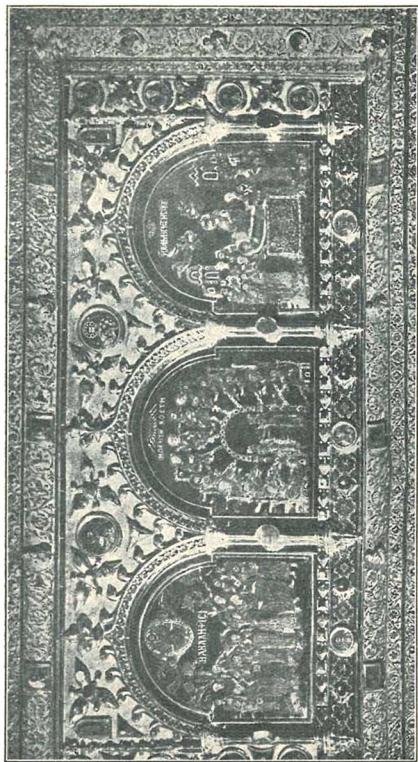
I v této době zůstala Konstantinopolis jedním z velikých středisk obchodu světového. Ovšem z tohoto obchodního ruchu říše sama už mnoho neměla, poněvadž obchod byl skoro úplně monopolisován v rukou cizích obchodníků. Ale tento obchodní ruch přispěl nemálo k životu a pestrosti Konstantinopole, která tehdy byla pravým Babellem středověku. Benátčané a Janované měli tu své osady, byli tu lidé z Pisy, Ancony a Florencie, obchodníci katalanští, provençalští a dubrovničtí, a každá národnost měla své výsady, svou čtvrť, své chrámy, svou svézákonnou správu, v jejíž čele stály vysoké osobnosti, mající svou hodnotu u dvora a znepokojující svými požadavky často i císaře. Byli tam Turci, Slované srbští a bulharští, Frankové z Moree a Athen, Řekové z Trapezuntu a Epiru. Jaká to byla rozmanitost úborů, jazyků a mravů! Podobně bylo v celé říši, která vlivem rozkladného feudalismu byla rozervána na mnoho menších území, ovládaných dynastiemi západními neb jinými. V tomto kosmopolitickém, zmateném a bezvládném světě, v němž dvacet národností se přelo o vládu, kde se stýkaly všechny druhy zřízení, jako feudální vláda na Morei neb v Trapezuntě, demokratická republika v Thessalonice, klášterní republika na Sv. Hoře Athoské, národnost byzantská, pokud o ní můžeme mluvit, t. j. živel řecký a pravověrný, se uvolňoval a mizel.

Ale právě v této době agonie se počíná probouzení duchu vlastenectví hellenského, z něhož v 19. století vzešlo znovuzrození moderního Řecka. V této umírající říši se objevují stará jména Themistokles, Perikles, Epameinondas a s nimi vzpomínky na slavné činy předků, pro vlast vše obětujících. Vlastenci vybízejí císaře, aby přijal titul „krále Hellenů“ a vysvobodil některé Helleny z poroby. Kardinál Bessarion vyzývá posledního Palaiologa, aby se postavil v čelo oddaných Spartánů, potomků slavných předků, osvobodil Evropu

od Turků a znova vydobyl v Asii dědictví svých otců. Gemistos Plethon předkládá císaři Manuelovi II. program reform pro znovuzrozenou Helladu. Zatím co Konstantinopolis umírá, nový stát řecký se rodí na Morei, který pak přetrvá i pád hlavního města. Snad vše to svými výsledky může se jevití nicotným a bezvýznamným, ale toto obnovené vědomí hellenismu může jistě v každém vzhuditi obdiv a jistě je známkou nezmarné síly velkolepé kultury hellenské.

Dvůr císařský byl ovšem i v této době pln pletich a soupeření žen a byl dějištěm násilných dramát a tragedií, kdežto církev jednak pověrečnou zbožností, jednak dětinskými zápasy a houževnatým očekáváním zázraku podlamovala poslední zbytky energie duše. Ale na tomto pozadí se objevily některé vynikající, silné povahy, jako císař Joannes Kantakuzenos, jeden z nejohroženějších politiků své doby, pravý Byzantinec v nejlepším i v nejhorším toho slova smyslu, císař Manuel II. Palaiologos, nejšlechtetnější duch svého národa, právě tak sympatický vlasteneckou péčí o říši jako svými vznešenými vlastnostmi rozumovými i mravními, dějepisec Georgios Frantzes, důvěrný přítel a věrný služebník posledního císaře byzantského a výborný spisovatel, a kardinál Bessarion, jeden z nejohroženějších a nejslavnějších apoštolů humanismu, který se narodil jako Řek a zemřel jako kardinál římské církve. A k nim se družili všichni ti duchové, kteří vynikli na poli literárním a uměleckém a kteří na školách hleděli obnoviti lásku k antice, hlásající návrat ke vzorům klasickým a vykládající vynikající spisovatele starověké. Byl to zvláště Gemistos Plethon, který budil obdiv svých současníků. Filologové jako Planudes, Moschopoulos a jiní se stali svou všestrannou činností předchůdci humanistů renaissance.

I v posledních stoletích trvání říše byzantské církev ovládala veškeren řád společenský. Vidíme to na př. z přísných příkazů postních, jež potrvaly až do konce říše byzantské a ve kterých zapřisáhlí nepřátelé církve římské viděli ob-

Pala d'oro, podivuhodné dílo byzantského smaltovníctví z 11. století, později různě přepracované, je zachováno v pokladu chrámu sv. Marka v Benátkách. Zde je pravý dílec boření části. Nelze však stanovit určité stáří jednotlivých dílů.

zvláštní přednost řecké církve pravověrné. Zvláště přísné byly posty ve svatém týdnu velkonočním a z celkového počtu 180 postních dní řecké církve jen 41 jich poskytovalo jakési větší svobody. Avšak přísnost v těchto věcech byla zase vyvážena až přílišnou mírností ve věcech jiných. Na svůj neprospěch se lišila řecká církev od římské právě tím, že s důrazem poukazovala na přísluhování svátostmi a obřadnictví, a to tím jednostranněji, čím více západ kladl důraz na vzdělání, mravní výchovu a blahobyt lidu. Ale s chválou možno vytknouti, že Byzantinci se těšili větší volnosti myšlenkové, než bychom očekávali. Důkazem toho jsou náboženské rozhovory, jichž se účastnili křesťané, židé i muslimové a v nichž každý mohl volně vysloviti své mínění. Jen bylo zakázáno odvolávati se na pozitivní listinné zjevení, totiž na bibli a koran. Byly to podobné rozmluvy, jak se o nich dovídáme z velmi rozšířeného byzantského románu o Barlaamovi a Josafatovi.

Řecká církev nechávala různým národům klidně jejich národní zvyky a tato okolnost ji doporučovala Slovanům. Na ně i na národy orientální mocně působila nádhera chrámové služby této církve. Dovídáme se, jak mocně okouzila bohoslužba v chrámu sv. Sofie vyslance ruského velkoknížete Vladimíra, kteří po svém návratu přiznali, že nevěděli tehdá, zda jsou na zemi či v nebi. Ale i na byzantský lid sám mohla ta bohoslužba mocně působiti. Řecké hymny, které provázely všechny slavnosti, průvody vítězné i smuteční, korunovace císařů a j. a které ještě dnes budí svými mollovými tóny podivnou náladu v srdcích lidských, přispěly jistě nemálo k lidovosti řecké církve. Zda bohoslužba byla zvýšena ještě dramatickými hrami, podobnými středověkým mysteriím západním, jak bychom snad mohli souditi z náboženského dramatu Trpící Kristus z 12. století, jest velmi pochybno. Tím vším byl arci lid sváděn, aby pojímal náboženství se stránky nejpůsobnější, t. j. aby si hleděl jen jeho stránek zevnějších, a v tom svém názoru byl utvrzován du-

chovenstvem, jež zvláště po velikém rozštěpení jednotné církve v 11. století se vzdalo úplně mravního vedení a mravní výchovy lidu. Náboženství se téměř dusilo ve formách zevnějších a ve svatých ostatcích shledáván opravdový poklad milostí. Když císař Konstantinos VIII. daroval Mangoldovi z Dilling kus svatého kříže, vzniklo z toho téměř povstání a po smrti císařově musil Mangold odpykávati císařskou štědrost ve vězení. V každé nouzi se obracel lid ke svatým ostatkům a skládal v ně často větší důvěru než v silné vojsko. Jak týž lid zbožňoval mnichy a pouhý styk s nimi pokládal za pramen milosti, je s dostatek známo. Tato láska k mnichům a touha po pohodlném a bezstarostném životě klášterním oslabovala ovšem i vojenskou sílu Byzantinců a připravovala s jinými vadami smutný pád říše.

Právě onen veliký rozvoj mnišstva měl tedy vedle stránek dobrých i stránky neblahé a osudné. Rozmnožováním klášterů ochuzován byl stát o veliký počet dělných rukou, které by se byly mohly osvědčiti v různých praktických oborech činnosti lidské, a ztrácel též víc a více schopnost účinné obrany vojenské. Občané, kteří by byli měli s nasazením vlastního života hájiti vlasti, stále od nepřátel ohrožované, vyhledávali raději tyto pohodlné útulky a musili býti nahrazováni vojsky žoldnéřskými. Rychlé vzrůstání pozemkového majetku klášterů bylo pro stát se škodou podobnou jako vzrůstání majetku šlechticů, neboť tím upadal střední stav svobodných rolníků, jádro každého spořádaného státu. Také kázeň v klášteřích se znenáhla uvolňovala a boj církve samé proti nešvarům v klášteřích býval marný. Tak se stalo, že ve 12. století davy mnichů, ozbrojených lukem a kyjem, tékaly po krajině, loupíce a pustošíce, násilím křtíce kacífe, vyhánějíce demony z těl lidu a rolníky z jich statků a polí. Vůbec ovládali mniši tehdy celou společnost byzantskou tak, že veškerý občanský život byl jimi téměř udušen.

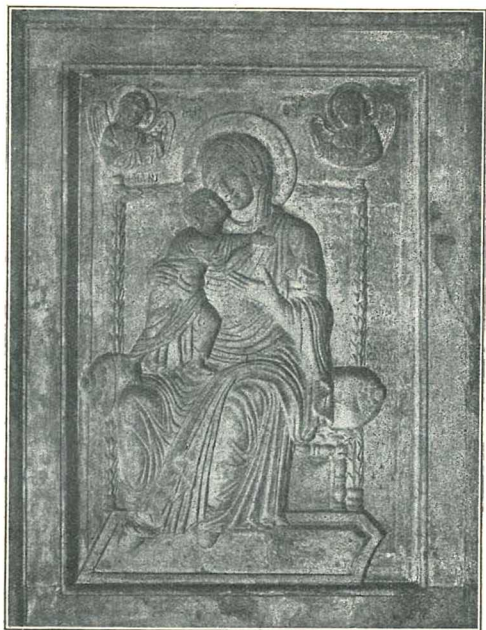
Nebyly ovšem mravy všude tak uvolněny; tak v četných klášteřích na Sv. Hoře Athosské žili mniši celkem spořá-

daně a prokázali platné služby literatuře a umění. Ale i tam, bohužel, pronikla mystika, která neplodným rozjímáním ničila zdravou a přirozenou sílu jejich obyvatelů. Ve 14. století se rozšířilo jejich mystické učení po celém Řecku i po jiných krajinách říše; tvrdili totiž, že rozjímavý životem lze se povznést k svrchované výši náboženského zánícení a v mystickém světle zírati na božstvo samo. Z toho vznikly mnohé spory, známé pode jménem sporů hesychastických nebo quietistických, které sice nezanechaly hlubších následků, ale dlouho udržovaly říši v napětí v době, kdy veškerá pozornost její měla býti soustředěna proti nepřátelům zevnějším. Tento mystický duch, touha po bohatství, theologické spory, volby církevní a nepokoje velkých měst odvracely mnišstvo od skutečných potřeb lidu, takže přes mnohé zásluhy svrchu uvedené nebylo tak důležitým živlem civilisace a kultury jako mnišstvo západní.

Politická moc říše byzantské za poslední dynastie arci upadala čím dále tím více. Ale rozvoj kultury ducha po krásném vzepětí hellenismu v 11. století již vůbec nebyl přerušen. Říše byzantská i za této doby byla sídlem věd a umění, byla velikou metropolí východu, byla velikou zasvěcovatelkou východu i západu, rozdávajíc štědře své poklady duševní všem, kdož jich byli žádostivi, a stávajíc se takto i původem velikého znovuzrození klasických studií na západě.

Od 11. století nabývá především literatura byzantská opět většího rozsahu a od té doby vedle literatury, psané řečtinou klasickou, objevují se též četná díla, psaná řečtinou lidovou.

Poesie duchovní, psaná řečtinou klasickou, v 11. století s úpadkem náboženského i uměleckého citu znenáhla odumírá. K duchovní poesii bychom nanejvýš mohli přičísti drama Trpící Kristus, které vzniklo asi v 11. nebo ve 12. století, skládá se z 2640 veršů, z velké většiny iambických trimetrů, a bylo asi určeno jen ke čtení. Je to jediné zachované drama byzantské, ač zasluhuje-li vůbec tohoto vznešeného

Byzantský basrelief z mramoru z 11. století, zachovaný v jedné z kaplí chrámu sv. Marka v Benátkách. Je to Madonna s děťátkem. Na nápisu lze číst jméno císaře Michaela, není však udáno, který z Michaelů je míněn.

jména, a z četných jeho vad je patrný umělecký i mravní úpadek oné doby, které scházela vítězná síla víry a umělecká radost ze života a tvoření. Z něho je zároveň zřejmo, že říše byzantská nebyla půdou pro bohatě vyvinutou duchovní poesii dramatickou, která za středověku v západní Evropě rozkvetla.

V 11. století však počíná zároveň druhá perioda byzantské literatury, která se vyznačuje částečným úpadkem všeho toho, co tvořilo přednosti periody první. Nad předešlou periodou spočíval ještě slabý odlesk estetické kultury starověku, vlastní životní obsah dodávalo jí křesťanství. Heslem druhé periody, aspoň ve větších jejích výtvorech, jest eklektické napodobování. Byla to doba chudá, ve které vnitřní styk se starověkem byl přerušen, ve které vymizela náboženská nálada a ve které bylo ještě méně látky k uměleckému zpracování než v době předešlé. Proto se obrátili spisovatelé k předkům alexandrijským a začali napodobovati onen obor literární, v němž vysílené pokolení nejvíce se kochalo, erotický román. Pud napodobovací projevuje se i ve zmíněném dramatu duchovním Trpící Kristus, v němž skoro třetina veršů vzata jest z antických dramat, hlavně Euripidových. Konečně vznikly i jiné druhy literární, ne z výšin života, nýbrž z hloubky lidu, ne z vnitřního pudu, nýbrž z nouze. Žebrající duševní proletáři, bezbožní vysměvači a varovní proroci pozvedali své hlasy v pestré směsici. Ovšem tento úpadek se nám nevtírá tak zřejmě jako občasné zmalátnění v literární tvorbě doby klasické a hellenistické, poněvadž i v této druhé periodě se vyskytují zjevy význačnější, kdežto v první nalézáme také výtvoří jen prostřední nebo špatné vedle vynikajících.

Byzantský román erotický je zhoršeným vydáním alexandrijského románu sofistického, jsa právě tak kluzký, ale ještě hrubší a drsnější. Má pro nás vlastně jen zájem kulturně historický; literárně historický jen potud, že nám ukazuje, jak oni romanopisci si počínali, a že první výtvoří

Měděná deska pozlacená z basiliky v Torcellu u Benátek, pocházející z 11. neb 12. století. Je tu zobrazena Panna Maria s děťátkem. Deska ta je zachována v Museu South-Kensington v Londýně.

lidové musy v tomto oboru se připínají k němu, ovšem na štěstí jen v zevnější formě. Nejhlavnějšími jeho zástupci jsou Theodoros Prodromos románem Rhodantie a Dosikles, Eustathios Makrembolites románem Hysmenias a Hysmene a Niketas Eugenianos románem Drosilla a Charikles; první a třetí psán je trimetry iambickými, druhý prosou, ale všechny jsou závislé jednak na vzorech alexandrijských, jednak na sobě navzájem, takže na vlastní samostatné tvoření zbývá tu jen skrovný rozsah. Únos milenky, rozloučení milenců námořskými lupiči a opětné podivuhodné jich shledání tvoří suchou kostru těchto románů, psaných nevkusnou a chybnou řečtinou. Skladatelé jich byli lidé bez uměleckých a mravních ideálů, kteří se honili jen za nejnižším požitkem okamžiku.

Jestliže Byzantinci v druhém období literatury se ukázali docela neschopnými pro velikou poesii epickou a dramatickou, vyvinula se v posledních stoletích říše tím bujněji poesie satirická a didaktická, která nalezla vhodnou půdu v úpadku veřejné mravnosti, v nedostatku ideálů a v rozmáhání se plazivé bezcharakternosti a více odpovídala střízlivé jejich bytosti. Literatura ta se blíží sice formou, t. j. lidovým zabarvením řeči a částečným užitím politického verše, řecké literatuře lidové, ale jinak ve způsobu myšlení a cítění jeví právě byzantského člověka se všemi závažnými chybami charakteru. Satira byzantská není ovšem vážnou satirou Archilochovou, nejde jí o zlepšení dosavadních poměrů, neodvažuje se bičovati četné vnitřní úhony říše a jejích obyvatelů, nýbrž libuje si pouze v sešměšňování stránek zevnějších. Do literatury vniká satirický živel asi v 11. století. Patří sem některé povídky o zvířatech, některé básně Theodora Prodroma a parodie náboženských písní, které podávají smutné svědectví o poklesnutí náboženského citu tehdejší doby. Zvláštním druhem byzantské poesie jest žebravá poesie, promíšená rovněž satirickými prvky, jejíž předními zástupci jsou Theodoros Prodromos a Michael Haplucheir

z 12., Manuel Files z 13. století, ale žebravé básně Prodro-movy psány jsou řečtinou lidovou, která jen na počátku a na konci z praktických příčin ustupuje řeči spisovné. Nezakrytý realismus, šibeniční humor, drastický sloh, ale zároveň ničemné a nedůstojné lichocení jsou hlavními známkami této poesie, která i po stránce sociální jest dosti zajímavá. Konečně sem patří četné nudné básně didaktické, obsahující předpisy o chování v životě veřejném nebo veršované zpracování rozličných nauk.

Také prorocké varovné básně vyskytly se v této době, ale ty, psány jsou řečtinou lidovou, sem nepatří. Z jiných literárních druhů pěstovány veršem v obou periodách byzantské literatury básně příležitostné, jež v 11. století přivedli k nejvyššímu rozkvětu Christoforos z Mytileny a Joannes Mauropus, veršované kroniky, jako Manassova z 12. a Eframova z 13. století, mravoučné básně Filippa Solitaria z 13. a Georgia Lapitha ze 14. století, alegorické básně jako zvláštní dílo Meliteniotovo a dramatické pokusy Manuela Fila ze 14. století. Poesie doby Komnenů a Palaiologů vzrůstala sice rozsahem, ale ubývalo jí vnitřní síly a jemné individuality. Hlavními zástupci poesie byzantské zůstávají Agathias, Georgios Pisides, Theodoros Studites, Joannes Geometres, Christoforos z Mytileny a Joannes Mauropus; ostatní plody světské literatury byzantské nesmíme měřiti absolutním měřítkem estetickým, nýbrž oceňovati je pouze se stanoviska filologického, kulturně historického a psychologického.⁵⁴⁾

Za to literatura prosaická se vyznamenává ohromným počtem děl. Pěstovány byly opět různé druhy prosy náboženské. Tu v 11. století se setkáváme s předními zástupci mystiky byzantské. Byli to Symeon mladší a Niketas Stetha-

⁵⁴⁾ O poetické literatuře byzantské vykládá mimo Krumbachera (str. 639—786) a Dietericha (str. 28—64) také Alex. Baumgartner v díle *Die lateinische und griechische Litteratur der christlichen Völker*, Freiburg in Breisgau 1900 (str. 513—529 a 530—549).

tos. V též století vystupuje v popředí i universální zjev Michaela Psella, známého polyhistora, který byl činný i v oboru theologie, snaže se uvést do církve platonismus proti panujícímu tehdy aristotelismu, a napsal též pozoruhodné dílo dějepisné. V 11. a 12. století se rozvinul v theologii byzantské boj, podobný sporu mezi nominalismem a realismem na západě. Ve 12. století nově rozkvetla exegese. Největší ruch vznikl však v theologické literatuře za dynastie Palaiologův; přispěly k tomu jednak snahy těchto vládcův o sjednocení církve západní s východní, jež daly podnět rozsáhlé literatuře polemické, jednak rozepře hesychastická, jež má původ v přesvědčení mnichů athosských, že možno se mysticky sblížit s Bohem, a znamená v podstatě národní reakci řeckou proti pronikání západoevropské scholastiky.

Dobu Komnenovců, poslední to rozkvět byzantinismu, oslavili ve čtyřech významných dílech dějepisných Nikeforos Bryennios, Anna Komnena, Kinnamos a Niketas Akominatos. Mimo to vynikli díly dějepisnými i jinými Eustathios z Thessaloniky a Michael Akominatos, kteří podávají zejména cenné zprávy o životě v provinciích. Jako 11. století dodává významného rázu zjev Psellův, tak v 13. a 14. století vynikli mnohostrannou spisovatelskou činností Georgios Pachymeres a Nikeforos Gregoras, kterým i v literatuře dějepisné přísluší místo vynikající. Ve 12. století jako kronikáři prosluli Joannes Zonaras a Michael Glykas, ale pak toto odvětví rozumové práce upadalo. Proti tomuto velikému bohatství literatury dějepisné, v níž i poslední doba trvání říše může se vykázati jmény dějepisců Duky, Georgia Frantze a Laonika Chalkondyly, nápadna jest chudoba literatury zeměpisné, ve které vůbec se nevyskytli samostatní badatelé; byly toliko pořizovány výtahy ze starších děl zeměpisných, jež sama upadala v zapomenutí, a nevědomost v tomto oboru vzrůstala čím dále tím více.

V rhetorice, sofistice a epistolografii vynikli mimo jiné Michael Psellos v 11., Michael Akominatos v 12., Nikeforos

Chumnos v 13. a Georgios Palamas ve 14. století. Mimo to po celou dobu trvání říše pěstovány byly matematika, astronomie a jiné vědy odborné. Všechny tyto snahy spolu s rozsáhlou činností v nejrůznějších odvětvích literatury dostoupily vrcholu za doby poslední dynastie Palaiologů, kdy se sice úžasně hromadilo vědění, ale učená mnohostrannost dusila ducha a vzlet a úzkostlivá snaha o mluvnickou přesnost tlumila myšlenky. Docela jinak dovedl využítkovati věčně krásných pokladů antiky svěží svět západní. V byzantské říši se vraceli jen k zevním jejím formám a čistotě řeči, neznajíce ani tu pravé rozumné umírněnosti. Spisovatelé doby té vždy více vstupovali ve služby dvora a jeho politiky, jejíž cílem bylo spojení církve západní a východní. Pozoruhodno bylo v té době spojení učenosti světské s církevní, ale právě tak, jako v dobách předešlých, zřídka jen setkáváme se tu s bystrostí a hloubkou myšlenek. Propast mezi řečí lidovou a umělou se šířila čím dále tím více a to hlavně zvýšeným úsilím o dosažení čisté mluvy attické, které se datuje již od 11. století a ukládalo spisovatelům pouta docela nepřirozená. A přes to nevykonáno nic velikého a nevytvořeno dílo, které by mělo důstojné místo ve světové literatuře. Toliko starověké památky pečlivě byly udržovány a zachovány; tím pak do popředí vystoupily snahy, které tvoří bezprostřední předzvěst západoevropského humanismu. Spisovatelé doby té stáli na rozhraní mezi středověkem a dobou novou, mezi posledními tradicemi starověku na východě a znovuzrozením starověku na západě.⁵⁵⁾

Vedle této ohromné literatury, psané řečtinou umělou, vyvíjela se řecká literatura lidová. Nejdříve vnikla lidová

⁵⁵⁾ Literaturu prosaickou světskou probírá nejobšárněji Krumbacher (str. 219—638), literaturu theologickou A. Ehrhard u Krumbachera (str. 37—218). Obsah celého tohoto velkolepého díla podal u nás J. Bidlo ve spise *Studia byzantologická* (srov. přehled literatury). Také Baumgartner vykládá o literatuře prosaické, hlavně theologické (str. 501—513). Přehled veškeré literární tvorby byzantské nalézáme ovšem i jinde. Charakteristiku vývoje a významnějších zjevů literatury byzantské podal Krumbacher v úvodu ku svému dílu (str. 9—20).

řečtina do literatury politickými popěvky závodních stran, výsměšnými verši, projevy souhlasu, příslovečnými obraty, okřídlenými slovy a pozdravy lidu a vojska, jež jsou nám od 7. století zachovány v četných dílech dějepisných. Nejstarší větší básně, lidovou řečí napsané, jsou asi ony národní zpěvy, jež později spojeny byly v epos Digenis Akritas, nejstarší prosaické památky lidové jsou některé listiny z 10. století, nalezené v jižní Italii. V literárních kruzích hlavního města se užívalo lidové řečtiny pro básně varovné, žebravé a chvalořeči od konce 11. století, ale většího rozsahu dosáhla tato lidová literatura teprve ve 13. a 14. století. Málokteří ze spisovatelů psali řečí umělou i lidovou jako Theodoros Prodromos. Jako básníci řečí lidové známi jsou zvláště Michael Glykas, Stefanos Sachlikis, Georgios Chumnos, Ioannes Pikatoros, Marino Falieri, Markos Defaranas, Leonardios Fortios, Theologetos Moscholeos, z nichž jen první žil v 12. století, ostatní buď zažili pád říše r. 1453 nebo žili po něm. Mnohé z výtvorů sem patřících jsou zachovány anonymně. Jsou to především románové skladby, v nichž byly zpracovány látky jednak antické, jednak středověké, a částečně napodobeny též vzory franské. Jinou skupinu tvoří poetická vypravování ze života zvířat a květin. S národním eposem Digenis Akritas se spojují některá díla pozdější, která opěvují dějinné události s rysy vybájenými. Ojedinelá svým rázem jest veršovaná Kronika Moree. K tomu se druží básně smíšeného obsahu, zpěvy milostné, básně poučné, zábavné a alegorické. V 15. století se rozvíjela tato drobná poesie zvláště na Kretě. Lidová prosa řecká je mimo ony listiny jihoitalské zastoupena některými knihami lidovými, jako duchovním románem Barlaam a Josafat, sbírkami zákonů a kronikami a konečně četnými přepisy dějepisných, náboženských a lékařských děl. Hlavními středisky této lidové tvorby literární byly Konstantinopolis, Kreta a Kypros. Z literatury té můžeme tušiti rozmanitost duševního života lidu v říši

byzantské a tím více litovati musíme, že spisovatelé uměli se chovali k těmto vrstvám a k jejich řeči tak odmítavě.⁵⁶

Dobytí Konstantinopole r. 1204 od křižáků mělo ovšem i pro byzantské umění význam dalekosáhlý. Přemnoho památek bylo zničeno aneb odvezeno a říši byzantské zasazena rána strašlivá. Zdálo se, že se z ní říše ta již nevzpamatuje a že tudíž i umění byzantské spolu s ní zanikne. A přece po necelých 60 letech podařilo se obnoviti říši byzantskou a právě za poslední dynastie Palaiologů slavilo i umění byzantské své znovuzrození, svůj třetí zlatý věk. Konstantinopolis sama ovšem přestala vytvářeti díla opravdu důležitá, ale za to vznikalo nové umění v provinciích. Mistra blíže Sparty na Peloponnesu, sídlo despotů řeckých, zachovalo si nedotčené chrámy 14. a 15. století i s význačnými malbami nástěnnými. Despotát v Artě v Epiru a císařství trapezuntské na Černém moři byla v té době jiná zajímavá střediska umění. Konečně kláštery na Sv. Hoře Athosské zachovaly některé fresky 14., 15. a 16. století, díla to zvláštní umělecké školy, v níž zejména vynikl slavný malíř Manuel Panselinos z Thessaloniky, postava ovšem legendární a záhadná.

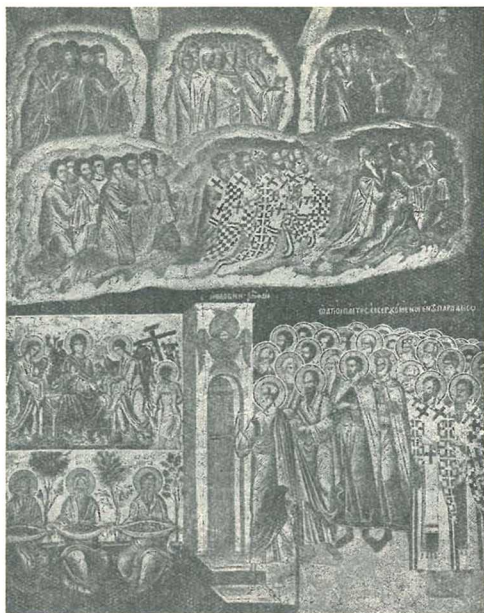
Ztráta mnohých uměleckých památek připravila umělce o vynikající vzory, které mohly do jisté míry nahrazovati mizející jejich sílu tvůrčí. Ale vzpomínky antické byly přece tak silny, že i v této době se vyskytla na obrazech zosobnění mythologická. Umělci ovšem neměli po ruce velkolepých prostředků finančních a proto pracovali z látek prostších. Místo lesku mnohobarevných mramorů, zdobících stěny chrámů, místo nádherných a drahocenných mosaik se vyskytovaly jen prosté fresky. Všecky ty výtvořiny se vyznačovaly jedním společným a obzvláště význačným znakem. Neměly již oné přísné velikosti 11. a 12. století. Bylo to nové umění, živoucí

⁵⁶⁾ O řecké literatuře lidové jedná nějobšírněji Krumbacher (str. 787—910), méně obšírně Dieterich (str. 65—120), který, vida v literatuře lidové předzvěst literatury novořecké, nadepsal tento oddíl „Od byzantské k novořecké literatuře“, ale vynechal v něm leccos, co Krumbacher právem do něho zaradil. Přehled lidové literatury řecké podává Baumgartner (str. 549—552).

a upřímné, plné pohybu, výrazu a malebnosti, nadané realistickým a pravdivým pozorováním. Umělci oné doby milovali typy individuální, někdy i lidové a hrubé, a dodávali svým výtvorům výraznosti portrétů, vyhýbajíce se zároveň veškeré ztrnulosti. Do svých děl vkládali prostotu i svěžest, vlastnosti dříve neslýchané, a přece jejich kompoziční umění nepostrádalo podivuhodné vznešenosti. Vynikali smyslem pro ozdobnost, jež se snoubila s půvabem a jemností. Je tudíž patrné, že v době, kdy toto umění se zdálo již vyčerpáno, ukázalo podivuhodnou životnost, takže nejlepší díla této doby mohou býti bez nadsázky srovnána s nejlepšími díly italských primitivů. Díla neznámého umělce tehdejší doby v Mistře mají výrazovou sílu italského malíře Giotta.

V stavitelství této doby celkem byly zachovány základní typy dob předchozích. Chrámy budovány byly opět ve formě řeckého kříže a vedle toho basiliky s kupolí se všelikými obměnami. K chrámům někdy připojována i pobočná sloupění. Také v technice stavby nenastaly význačné změny. Co však je pozoruhodno, od 13. století počínajíc měla každá krajina ve stavitelství svoji osobitou tradici, kterou skutečněovala podle vlastního ducha a rozdílným slohem.

Základním pravidlem vnitřní výzdoby zůstala i v této době polychromie, ale nákladné mosaiky zmizely a byly zpravidla nahrazeny freskami. Vzácnou památkou z té doby jsou zvláště mosaiky v mešitě Kahrié-Djami v Konstantinopoli. Fresky umístěny tehdež v chrámech v rozdělení pásovém od základů půdy, jak je spatřujeme zejména ve třech chrámech v Mistře na Peloponnesu a v chrámech klášterů Sv. Hory Athoské. Na oněch třech chrámech v Mistře, Metropolis, Peribleptos a Pantanassa, můžeme pozorovati vývoj byzantského malířství na počátku i na konci 14. a na počátku 15. století. Na Sv. Hoře Athoské vidíme zase mistrovská díla z 15. a 16. století. Těmto freskám musily ustoupiti původní mosaiky jednak pro chudobu říše, jednak i proto, že v nástěnných malbách mohly býti lépe uplatněny pohyb, výraz-

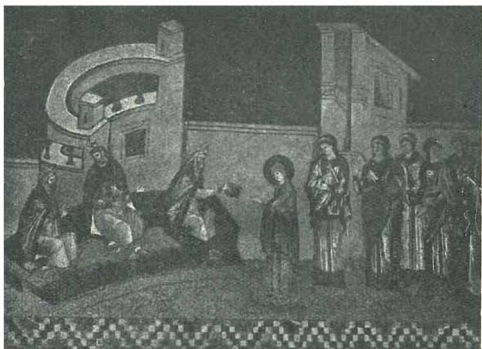

Fresky refektáře kláštera Laury na Svaté Hoře Athosské. Fresky ty pocházejí asi z různých dob, především však ze 14. století, jak je patrné ze snahy po rozlišení postav a svěžím ruchu v celkovém pojetí. Tu je zobrazen Poslední soud.

nost i jemnost v provedení. Strohost a ztrnulost doby předchozí zmizely a osoby stavěny do přirozeného prostředí. Chladná slavnostnost posvátných skupin ustupovala malebné družnosti genrových obrazů. Osoby se kupily v pohyblivé davy a svými individuálními rysy se blížily portrétům realisticky podaným, jež se těšily samy velké oblibě. Všude se tu jevílo vzrušení, procítění a jemný cit pro uhlazenost a půvab, jakož i barvitost. Po prvé v dějinách byzantských se tu setkáváme s odlišnými osobnostmi uměleckými.

Obrazy z té doby, malované na dřevě, jsou dosti vzácné; nalézáme je v klášteřích Sv. Hory Athosské, v některých chrámech ruských a v Museu Vatikánském, ale jsou jen prostřední ceny. Vzácnější a lepší jsou drobnomalby rukopisné. Probuzení klasických vlivů se objevilo i v ilustraci rukopisů. Drobnomalby rukopisné ze 14. a 15. století mají ráz anekdotický a světský, jsou to genrové obrázky slohu malebného a realistického. I tu se smyslem pro minulost hellenistickou se druží smysl pro přítomnost, takže se tu setkáváme s hojnými portréty osob tehdy žijících. Vynikající místo zaujímá tu madridský rukopis Kroniky Skylitzovy ze 14. století, kde je neméně než 600 drobnomaleb, pocházejících od různých malířů. Drobnomalby v rukopisech děl náboženských nemají takové umělecké ceny jako drobnomalby v dílech světských. Vzácné jsou také zbytky nádherných tkanin té doby.

Vedle malířství i sochařství slavila své znovuzrození. Na místě zlata, sloni a smaltu se užívalo však k pracím sochařským dřeva; umělci 13., 14. a 15. století projevíli i tu smysl pro realismus a malebnost. Také zdobené kříže byly v té době hojně zhotovovány. Mimo to pořizovali umělci té doby i krásné rámy na obrazy s obdivuhodnou dovedností. Ve srovnání se stkvělým rozkvětem 11. a 12. století jeví sochařství umění této doby již jakýsi úpadek, vysvětlitelný stísněností finanční, ač ani tu duch tvůrčí nezanikl docela.

Mosaika mešity Kahrié-Djami v Konstantinopoli, pocházející asi ze 14. století. Je tu zpodobena Panna Maria před kněžími. Právě mosaiky této mešity podávají důkaz, že umění byzantské vymanilo se v té době ze své dřívější ztrnulosti.

Zbývá otázka, jak vysvětliti toto znovuvzkříšení umění za doby Palaiologů. I první i druhý zlatý věk umění byzantského měl své příčiny vnitřní. Ale ony předpoklady při politickém poklesu říše ve 13. a 14. století zmizely. Soudilo se proto, že u umělců byzantských se objevil vliv umělců západních. Jiní zase mínili, že tento třetí rozkvet má původ ve vzorech syrských. Ale obě ty domněnky nutno zavrhnouti. Nesmíme zapomínati, že Konstantinopolis zůstávala i ve 14. století stále střediskem vzdělaného světa, že tehdy hellenismus se povznesl k novému rozmachu a s ním velmi živý cit vlastenectví hellenského. V takovém prostředí ani umění nemohlo zůstatí nedotčeno, i vrátilo se zase k vzorům hellenistickým, jež tehdy byly vůbec velice ceněny. I nové umění malby posvátných obrazů i nová drobnomalba světská, ve 12. století se objevivší, byly zárodky, jež se ve 14. století

rozvinuly ve velkolepém rozsahu. Snad k tomu rozvoji přispěly i vzory cizí, ale základní přednosti čerpalo toto umění z hlubin vlastní minulosti.

Tolik je jisto z celého tisíciletého vývoje umění byzantského, že to nebylo umění ztrnulé, nýbrž že se po dobách úpadku vždy zase nově vzpamatovalo, že po nějakou dobu bylo vůdčím uměním v Evropě, s nímž ve 13. a 14. století jedině gotické umění mohlo zápasiti, a že ještě v 16. století po pádu říše se objevila některá jeho díla vynikající.

Uvažujíce o vzniku umění byzantského, viděli jsme, že za rozhodnutou můžeme považovati otázku, zda východ či Řím působil ve vznik tohoto umění. Dnes uznává se tu všeobecně rozhodná a podstatná účast východu, jehož tradice, zachované v Egyptě, Syrii, Mesopotamii a Malé Asii, spojily se s uměním hellenistickým. Jde však ještě o rozluštění otázky, jaký vliv měla Konstantinopolis na vývoj byzantského umění.

Jsou tu dvě teorie: Někteří jako Strzygowski, Ainalov, Schmit upírají Konstantinopoli veškerou činnost, přidělujice ji východu, kde se zachovala pod vládou muslimskou v klášteřích v Jerusalemě, na Sinaji a od 10. století na Sv. Hoře Athoské, které byly v četných vztazích k Syrii. Podle nich byzantské umění se obnovovalo od 5. do 15. století postupnými příspěvky, přinesenými z východu.

Naproti tomu Diehl a Millet hledí obhájití původnost umění byzantského a k témuž cíli směřuje také Heisenberg. Diehl připouští, že vlivy východní měly s počátku v Konstantinopoli převahu, ale tvrdí, že od doby Justinianovy umění byzantské právě velikostí císařských plánů dovedlo uhájiti své osobitosti a působilo pak ve všech krajích kolem Středozemního moře, načež slavilo ona dvě známá znovuzrození za dynastie makedonské a za dynastie Palaiologů. Podobně Millet na základě svých výzkumů v klášteře Dafni u Athen a v Mistře na Peloponnesu byl překvapen rozvojem umění byzantského a jeho rázem, plným života a pohybu. Je přesvěd-

Drobnomalba byzantská z velmi cenného rukopisu Dějin Skylitzových je zachována v Národní knihovně v Madridu. Je tu zobrazen sňatek císařovny Zoi a císaře Romana Argyra, ale rukopis sám pochází ze 14. století.

čen, že toto umění před katastrofou r. 1453 bylo blízko obnovy a že by bylo ještě překvapilo svět, kdyby se byla říše byzantská udržela. Mimo to navržena některá řešení zprostředkující, ale žádné z nich nebylo přijato.

Chtít smířovati tyto názory zcela protichůdné bylo by arci zbytečno. Ale lze tu zaujmouti stanovisko poněkud odchylné, a to je stanovisko L. Bréhiera.⁵⁷⁾ Podle něho je nesporno, že všechny umělecké techniky, jichž bylo užito v Konstantinopoli, přešly do říše byzantské z východu. Jakmile se tyto techniky přenesly do Konstantinopole, zůstávaly už nezměněny a generace je odevzdávaly generacím. Nenalézáme tu obdobného organického vývoje jako na západě. Umění byzantské nemělo období archaismu, nýbrž chrámem sv. Sofie a sv. Apoštolů stvořilo rázem díla mistovská. Také od 14. století, kdy říše byzantská se dostala v intimnější styk

⁵⁷⁾ L. Bréhier napsal pojednání: A propos de la question „Orient ou Byzance“ (Byzant, Zeitschrift 1913, str. 127—135), v němž velmi důmyslně snaží se rozřešiti dosavadní rozpory mezi učenici v otázce nazírání na umění byzantské. Myslím, že toto řešení zasluhuje vřelého ocenění.

se západem a poznáno i umění západu, techniky byzantské se neměnily.

Všimneme-li si však slohu jednotlivých uměleckých děl, jsme vedeni k hlediskům zcela odlišným. I když připustíme na př. ve zpodobování Kristova křtu základní vzor syrský, přece jen musíme umělcům v Konstantinopoli přiznati snahu o osobité podání. Docela nesprávné by bylo pokládati plody umění byzantského za stálý plagiát. Umělci byli schopni pozorovati přírodu a skutečnost a vystihnouti na př. v portrétech císaře Joanna Kantakuzena a despoty Tomáše Palaio-loga a jiných rysy individuální. Z drobnomaleb rukopisů vidíme zřejmě, jak malíři byli nadáni i fantasií, a následující vzorů antických, užívali sice technik východních, ale dovedli si zároveň vytvořiti osobitý sloh. Při zániku říše bylo umění byzantské opravdu blízké antické kráse a přírodě.

Podobně se to má i se skulpturou byzantskou. Dějiny její mohou býti pokládány za dějiny postupného úpadku modelování antického a nahrazování jeho zdáním reliefu. Vývoj ten se počíná v 5. století a je dokončen v době sporu obrazového. Tehdy nové způsoby, vypůjčené volně z umění arabského, obnovily techniku skulptury byzantské, jejíž výtvoř směřovaly potom k oklamání zraku. Podobné památky sledáváme v 10. a 11. století v klášteře Dafni u Athen a v chrámě sv. Marka v Benátkách. Tak technika byzantská vstoupila v dráhy východu a tato záliba ve vzorech východních snad ještě více urychlila tento vývoj byzantské skulptury než obava před modloslužbou. Třeba tu zvláště přihlížeti k tomu, že císařové 9. století skoro všichni náleželi rače východní. Také veliký počet orientálců dosáhl tehdy vysokých hodností občanských i církevních a ti ovšem se stali šířiteli nového směru uměleckého. Tak zůstala skulptura byzantská až do 15. století věrna technikám východním. A přece sloh památek skulpturálních v této dlouhé době nezůstal nezměněn. Památky ty byly arci pronásledovány dobyvateli muslimskými i kněžími řeckými. Sloh jejich se stále obměňoval a

obnovil se naposledy za antické renaissance v době Palaio-logů, takže i v tomto odvětví byl pádem říše vývoj násilně rozrušen. Technika byzantského umění zůstala tedy nezměněna, ale sloh jeho byl stále pružný a rozmanitý.

Vlivy byzantské v různých oborech se projeví již v dobách dřívějších. Největší dar říše byzantské pochází však teprve z konce trvání říše; tehdy Byzantinci, kteří svědomitě chránili poklady klasického starověku a přes veškeru zlobu časů zachránili velikou jich část, mohli je odevzdati Evropě západní a stali se tak zasvěcovateli humanismu a renaissance. Když totiž Turci svírali říši ve kruh stále těsnější, mnozí učené mužové byzantští se hrnuli do Itálie a přispěli tu ke znovuvzkříšení řecké řeči a literatury. Není sice mezi nimi básníka většího významu, ale jako znamenití učitelé řeči a literatury řecké na západě zasluhují zmínky Leontios Pilatos ze 14. století, učitel Petrarky a Boccaccia, Manuel Chrysoloras a Gemistos Plethon z 15. století, slavní učitelé florentští, a vedle nich Theodoros Gazes, Georgios Trapezuntios, Michael Apostolios, Andronikos Kallistos a jiní vesměs z 15. století. Tehdy však byli Byzantinci pouze zprostředkovateli a duševní život, který na západě probudili, neměl rázu křesťansko-byzantského, nýbrž ráz pohansko-hellenský. V té době rozšířily se s některými spisy starořeckými též spisy byzantské, které z veliké části měly vliv na literaturu západní, zvláště italskou.

Starobylý jest spor o to, pokud umění byzantské působilo na umění západu; spor ten znám jest pode jménem byzantská otázka. Ta vzniká zejména ve třech periodách byzantských dějin. Jako v 5. a 6. století vlivy, které přicházely ze Syrie, Egypta a byzantské říše, působily mocně na křesťanský západ v umění, jako v 6. až 9. století působily tyto vlivy ještě rozhodněji, a to nejen v Itálii, nýbrž i za Alpami, v Galii a Germanii, tak po třetí vzniká otázka toho vlivu v 11. a 12. století, kdy se tážeme, jakou úlohu měla říše byzantská v rozvoji umění západních. Tato otázka byla bez míry pod-

ceňována i přeceňována. Tu třeba lišiti nejen doby, nýbrž i různé kraje, a celkem lze říci, že umění byzantské bylo směrnicí v umění Evropy.

Nejmocnější vliv umění byzantského se uplatnil však aspoň v prvních dobách trvání říše v Itálii a na Sicilii. Středisky umění byzantského v Itálii byly pak hlavně Benátky, Ravenna, Řím a jižní Itálie. Do Ravenny proniklo umění byzantské v 6. století, ale jsouc docela cizího původu, zmizelo spolu s nadvládou byzantskou; o existenci jeho svědčí některé chrámy a zbytky paláce Theodorichova. Chrám sv. Marka v Benátkách, mosaiky v některých chrámech benátských a některé paláce tamější svědčí zřejmě o vlivu byzantském. V Římě působilo sice byzantské umění musivní od 6. do 8. století, ale bez značnějších úspěchů. Značněji se uplatnilo umění byzantské v jižní Itálii a na Sicilii, a to jednak v stavitelství, jednak v práci mosaikové, jednak v drobné práci umělecké. Ale pozoruhodno jest, že všude v Itálii se vytvořilo vedle umění byzantského i umění domácí, které mělo původ v tradicích římsko-křesťanských, a že umění byzantské se udrželo nejdéle v krajinách, jež i politicky byly spojeny s byzantskou říší, jakož vůbec řecký živel pokračoval v Itálii bezohledně jen potud, pokud byl podporován mocí státní. Vlivem Arabů a Normanů zakusilo v jižní Itálii význačných změn zvláště stavitelství byzantské; tak se vytvořil sloh byzantsko-arabský a normansko-byzantský. Celkem tedy umění byzantské působilo v první polovici středověku nejen v Itálii, nýbrž i v ostatní Evropě dosti vydatně.

Od doby výprav křížových se vzájemné styky rozmnožily a mohl se tudíž vliv umění byzantského uplatniti ještě více. Cestovatelé, vracející se na západ, přinášeli s sebou umělecké předměty, bohaté látky, drahocenné práce zlatnické, výtvary ze sloní, smalty, ilustrované rukopisy i plány budov. Takové výtvary umělecké našly již dříve cestu na západ, ale pozdějším rozsáhlým rozvojem obchodu příliv jejich na západ jistě se zvýšil. Z toho všeho mohli čerpati

podněty i umělci západní. Ale mimo to všechny těžké umělecké práce objednával si západ z říše byzantské, jako bronzové dveře vykládané stříbrem, zlaté monstrance, kříže, řetězy atd., a umělci byzantští přicházeli do Itálie a do Německa. Ale je patrné, že tyto historické podmínky napodobení umění byzantského na západě nebyly stejné ve všech dobách a ve všech zemích. Jen tak odděleně lze rozluštit tyto problémy, o něž je dosud mezi dějepisci umění spor. Je jisto, že velkolepý rozkvět umění v Itálii 11. a 12. století vyplynul aspoň částečně z říše byzantské, že stavitelství románské vděčí jí více, než se obvykle myslí, a že také ozdobné umění západu mnoho podnětů si od ní vypůjčilo. Někdy domácí umění zdánlivě přicházela k novému rozkvětu, ale pak zase umění byzantské znova vítězně se šířilo od západu. Je to zejména patrné v Německu ve 13. a v Itálii ve 14. století. V jižní Itálii a na Sicilii toto umění zůstalo ne sice jediným, ale přece hlavním uměním do 15. století.

S druhé strany zase Konstantinopolis a celá říše byzantská nebyla uzavřena západu i nemohla se tudíž ubránit leckterým vlivům západním. Tyto vlivy zvláště se rozmnožily ve válkách křížových. Tu poznala říše byzantská feudální šlechtu západní, jejíž rozkladný vliv měl tak zhoubné následky, a spolu i četné zvyky a obyčeje západní, zvláště řády rytířské a turnaje. Tyto vlivy byly stále zesilovány obchodními styky a dostoupily vrcholu za poslední dynastie Palaiologů. Tehdáž četná manželství spojovala tuto dynastii s panovnickými rodinami Savojska, Itálie, Montferratu a jiných krajin. Po celé říši byla panství západních rodů nebo aspoň osady lidí západních. Císaře byzantské vedly časté cesty do Benátek, Florencie, Avignonu a jinam. Západ měl jakýsi vliv i na lidovou literaturu byzantskou, která od čtvrté výpravy křížové je plná motivů, vypůjčených z rytířských a dobrodružných románů francouzských. Podobně v oboru umění katedrály gotické a zámky francouzské budovány byly latinskými vládci v Morei a na Kypru. Je otázka, zda

západní umění působilo zpětným nárazem na byzantské znovuzrození ve 14. století. Fresky chrámů v Mistře na Peloponnesu upomínají mocně na současné malby italské, takže se nám zdá, jakoby byly přímo vyplynuly ze vzorů byzantských, ale mohlo tu být ovšem i působení opačné. Otázku tu zatím rozhodnouti nelze, ač lze spíše souditi, že podivuhodný umělecký vzmach italského trecenta má aspoň částečně základ v umění byzantském.

Uže než s národy západními byli Byzantinci v životních názorech, zvycích a zájmech spřízněni se svými bezprostředními sousedy na východě. Orientální tón jest u Byzantinců patrný v pověstech, v pohádkách, v příslovích, v názorech lidu, v obřadech dvorských a církevních a konečně v ozdobném směru umění a uměleckého řemesla, jakož i v oděvech a chování. Značně působil východ zvláště na stavitelství byzantské. Východní národové zase obdrželi od Byzantinců bohatý dar duševního a literárního majetku, jakož i některé řády politické a zvyklosti dvorské. Zvláště Arabové po svých velikých politických úspěších v 7. a 8. století zpracovali samostatně mnohé spisy antické i byzantské, především díla historická, filosofická, lékařská a hospodářská, která se k nim dostala prostřednictvím Syrů. Tak se seznámili s mnohými z těchto děl i národové západní zásluhou španělských Arabů. Arabové potom, podporováni jsouce mocným rozvojem své říše, jakož i jakousi náboženskou svobodou, rozvinuli vědy dále než Byzantinci. Láska k umění vedla Araby od 8. století též k tomu, aby povolávali do svých sídel stavitelé byzantské; tak dále se až do 10. století, kdy Arabové vynalezli lomený oblouk a stvořili si vlastní sloh umělecký. Naproti tomu malířství byzantské nemohlo se u Arabů rozšířiti, poněvadž náboženství jim zakazovalo zobrazování postavy lidské. Neméně také Syrové, Peršané, Armenové a Georgiové zpracovali různá vědecká díla řeckých a byzantských autorů. Na Armeny a Georgie působilo mocně i stavitelství byzantské, které dokonce zabránilo rozvoji umění

domáciho; také vznik nevyrovnatelných jejich památek umění zlatnického a emailového se vysvětlí z podnětů umění byzantského. O kulturních vztazích Byzantinců k národům východním svědčí i důležité památky nápisné. Konečně část dědictví byzantského přešla na přímé jejich nástupce, na Turky. Občanské řády právní, posvátnost osoby sultánovy, nelibé zjevy byzantského života dvorského, palácové revoluce, vlády žen, pletichářství a tajné vražedné útoky na členy rodin vladařských přešly z paláců byzantských do paláců sultánů tureckých. Odporné stránky nejvyšších kruhů tureckých jsou vůbec danajským darem Byzantinců.

Nejvíce zakusili vlivů byzantských, ovšem vedle vlivů kultury západořímské, národové slovanskí, kteří teprve ve styku s říší byzantskou se probudili k životu historickému. Ona primitivním národům jihoslovanským a národu ruskému podala všechny prvky existence a přišť jejich velikosti. Nebyly to jen literatura a umění, nýbrž i politické a společenské řády byzantské, které mocně působily na rozvoj kulturního života oněch národů. Jako Řím byl pro národy západní ve starověku i středověku městem ústředním, z něhož prýštil mohutný zdroj civilisace, tak zase říše byzantská převzala úkol zaslavovatelský ve vyšší způsob života pro národy východní a slovanské. Tímto kulturním výbojem se rozdělil svět evropský ve dvě ostře odlišené části, ve svět latinsko-germánský a byzantsko-slovanský. Tato hluboká protiva trvá dosud a nelze odhadnouti, kdy vzájemnými styky a působením novověké civilisace propast mezi oběma těmito světy se vyrovná. Slované sami byli ovšem kulturně rozpoltní, podléhající částečně i vlivům západním. Poněvadž kultura v oněch dobách byla representována snahami náboženskými, přidrželi se i Slované jednak církve západní, jednak východní, neboť rozpor mezi oběma církvemi byl již dávno patrný a boj obou kultur odehrával se často uvnitř jednotlivých slovanských států samých. Tím arci vznikaly leckdy vnitřní zmatky, které přivedly někdy státy na pokraj zá-

huby. Rozpor obou církví a soutěž jejich od patriarchy byzantského Fotia v 9. století se stále zesilovaly, až r. 1054 nastala konečná rozluka.

Slovanské země byly kulturně získány křesťanstvím. Misionáři byzantští mají vůbec nesmrtelnou zásluhu, že, hlásající víru křesťanskou, starali se též o šíření kultury byzantské v zemích barbarských. Oni to byli, kteří, vynalezše abecedu kyrillskou, přeložili Svatá písma na jazyk národů nově na víru obrácených a stali se tak opravdovými zakladateli literatury slovanské. Tak se rozšířilo křesťanství v polovici 7. století k Srbům a Chorvatům, v polovici 9. století k Bulharům a k nám Čechům a v polovici 10. století k Rusům. Roku 945 přijala totiž ruská velkokněžna Olga s velikou družinou v Konstantinopoli křest a r. 988 bylo náboženství křesťanské prohlášeno v kijevské oblasti Ruska náboženstvím státním. Zdar těchto snah podporován byl současným politickým rozmachem říše. Pozoruhodno však jest, že církevní živel měl i v pozdějších duševních stycích Byzantinců s těmito národy převahu. Vedle děl církevních se dostaly k národům slovanským hlavně kroniky byzantské, mezi nimi k Rusům kronika Georgia Monacha z 9. století, jehož zpracoval nejstarší ruský kronikář Nestor, a kronika Joanna Zonary z 12. století, k Bulharům kronika Joanna Malaly ze 6. století, k Srbům kronika Joanna Zonary z 12. století. Překladatelům šlo především o věci církevní; zájem theologický byl tak veliký, že i spisovatelé, důležití pro předhistorický rozvoj Slovanstva, zůstali nepovšimnuti. Křesťanská topografie Kosmy Indikopleusta ze 6. století byla slovanskému středověku hlavním pramenem vědomostí zeměpisných. V překladové literatuře té hrají velikou úlohu středověké pověsti a básnické výtvary lidové, psané lidovou řečí. Tak se stalo, že nyní i v pohádkách, lidových písních, příslovích a kouzelných verších národů slovanských často lze odkrýti vztahy byzantské. Veliké oblíbené se těšily staroslovanské sbírky rozmanitého obsahu, odvozené z pramenů

byzantských, zv. Včely. I gramatické spisy byly přetvořeny ve formy slovanské, ovšem často s malým porozuměním. Že také antické spisy řecké tu a tam zabloudily k národům slovanským, jako na př. Židovské starožitosti Josefa Flavia, je snadno pochopitelné.

Daleko více než literatura, působilo na slovanské národy umění byzantské. O tomto vlivu svědčí přemnoho chrámů na Rusi jako na př. chrám sv. Sofie v Kijevě z 11. století, četné paláce, které velkoknížatům a velmožům stavěli stavitelé byzantští, zvláště však pověstný Kreml z 12. století v Moskvě. Tyto vlivy se tam udržely až do polovice 17. století přes vpád Mongolů, kteří tam vládli od r. 1235 do 1481. Také v sochařství a malířství následovali Rusové dlouho vzorů byzantských a byli od Byzantinců zasvěceni též v umění průmyslová. Naproti tomu u Bulharů a Srbů se ukázaly mocnější vlivy umění byzantského teprve v 11. století a v dobách pozdějších. Nelze se tudíž diviti, že ruské a jihoslovanské obrazy svatých mají z veliké části ještě dnes ráz čistě byzantský. Zkrátka literatura i umění slovanské jsou v nejužších vztazích s literaturou a uměním byzantským a mohou býti řádně oceněny jen srovnáním se svými vzory. Tím studia byzantologická nabývají značného významu pro badání o literatuře a umění slovanském.

Ale nebyl to jen duševní rozvoj, nebyla to jen literatura a umění, jimž dostalo se z Byzance mocných podnětů v dětském věku těchto národů. Ve styku s říší byzantskou osvojili si národové slovanští ideje státní a formy moudřejší správy, pod vlivem zákonů byzantských obnovili staré právo slovanské, náboženství křesťanské zjemnilo jejich mravy ve stycích společenských a průmyslné bohatství říše byzantské zušlechtilo a povzneslo původní prostý způsob jejich života. Vidíme to na Bulharech, u kterých spolu s literaturou, uměním, zvyky a řády byzantskými pronikal mocně politický vliv byzantský. Zkrátka národové slovanští děkují za veškerou svou prvotní civilisaci říši byzantské, jejíž mocné vlivy

zůstaly u nich patrný i po pádu jejím. Chceme-li si dnes učiniti představu o cesaropapismu byzantském, o absolutní formě vládní, o obratné diplomacii, o velkolepých obřadech dvorských, o pevné soustavě církevní a vůbec o civilisačním poslání říše byzantské, nezbývá nám dnes než obrátiti zraky k největší říši slovanské, k říši ruské, před válkou světovou. Ostatní Slované, totiž Slovinci, Češi, Lužičané, Poláci a Polabané, podléhali snad také vlivům byzantským, ale ne do té míry jako Slované jižní a východní. Tak právě k nám Čechoslovánům přinesli v 9. století víru křesťanskou svatí bratři soluňští Kyrillos a Methodios, ale vlivy západní byly pak přece mocnější než tyto vlivy východní. To, co platí o jižních a východních Slovanech, platí do jisté míry i o Rumunech, kteří však mnohé statky kultury byzantské obdrželi prostřednictvím slovanským. Naopak národové slovanští měli od 8. století vliv na byzantské zákonodárství hospodářské a vytvoření určitých proudů náboženských. Je-li na jedné straně jisto, že kultura slovanská má ráz byzantský, různí se mínění o tom, byl-li vliv byzantský pro národy slovanské štěstím. Mnozí vynikající učenci ruští jako Pypin brojili proti byzantinismu, vidouce v něm čínskou zeď, kterou Rus byla odloučena ode všeho mravního a duševního pokroku, ale naproti tomu v Lamanském, Uspenském, Veselovském a Vasiljevském nalezla říše byzantská bystré a duchaplné ctitele, a tento názor asi zvítězí.

Konečně je přirozeno, že některé stopy byzantinismu se zachovaly též u přímých fysických potomků Byzantinců, u moderních Řeků, jakkoli nejsou každému na první pohled patrný. V nich žije spíše demokratická stránka byzantinismu; jejich ústava jest demokratická, oni jsou nepřáteli veškeré obřadnosti a titulatur a odpor proti poníženosti přechází u nich někdy i ve vzdornou neposlušnost; odtud se vysvětlí časté revoluce tamější. I jejich vzpomínky raději zalétají k Marathonu a Salamině než k době byzantské. Přes to hrála touha po opětném dobytí Konstantinopole velikou úlohu v je-

jich životě politickém a z ní před válkou světovou plynula i nenávisť proti slovanské velejší ruské, které slavné město na Bosporu zůstávalo rovněž ideální metropolí pravověrnosti. Poslední člen v řadě vládců z dynastie Palaiologů, Konstantinos XI. Dragases, který na troskách svého dobytého hlavního města podstoupil rekvnou smrt, není ani národu ruskému ani řeckému osobností vzdálenou, která uzavírá dlouhé dějiny. Je to vládce, jehož jméno žije zvláště v národě řeckém, jehož krev volá stále o pomstu, jehož práva nemohou být smazána. Proto Konstantin, král řecký, dal si po světové válce název Konstantin XII., chtěje tak i zevně dátí výraz „velké myšlenky“ o nárocích na dědictví byzantské. Tyto sny rozplynuly se arci brzy v niveč. Tak slavné město na Bosporu nabývá čím dále většího významu v době současné. Avšak i jiné prvky dědictví byzantského přešly na Řeky moderní. Ve vnitřním životě jejich se jeví nejzřejměji ve stranických půtkách s jich čistě osobním rázem, v životě správním pozorujeme silný sklon k centralisaci a malicherné byrokracii, zálibu v bezvýznamných formalitách zákonných a povážlivou neschopnost k samosprávě. V životě duševním patrně jest přílišné přeceňování učenosti, i není to náhodou, že právě džjepis a právnictví, jež v byzantské době stály v popředí, jsou i od Novořeků s oblibou pěstovány. Ba i v poesii plodná práce fantasmie ustupuje v pozadí před prací chladného rozumu, takže nejdokonaleji jsou vypěstovány ony druhy, které látkově nebo formálně se připínají k byzantským. Konečně nedovedli ani Novořekové překonati osudné vady Byzantinců, nedovedli vytvořiti jednotné spisovné řeči lidu srozumitelné, a pěstující v literatuře téměř se žárlivou výlučností mrtvou řečtinu klasickou, která jen tu a tam má byzantské nebo novořecké zabarvení, úpí na nenahraditelnou škodu literatury v poutech jazykového otroctví. Bohužel nezdá se, že by v dohledné době došlo v té věci k nápravě.

Z Á V Ě R .

Dějiny byzantské jsou obrazem boje hellenismu s kulturní mocí východu. Slabé a špatné stránky byzantské kultury stavěny byly dříve stále do popředí. Význačné stránky vnější politiky říše i jejího vývoje vnitřního. Ve vývoji říše stále obnovování a osvěžování. Zasluby říše v životě vnitřním. Vznik názoru byzantinismu, znamenajícího souhrn stránek špatných. Moderní úsilí vědecké o vykořenění starých předsudků.

Ze všech těchto úvah je patrné, že říše byzantská plnou měrou dostála svému velikému poslání kulturnímu a že by bylo nespravedlivě pohlížeti na ni jen jako na zvrhlou dědičku říše římské. Je sice pravda, že ani její dějiny politické neodpovídají našemu ponětí o dějinné kráse, ani dějiny kulturní nevyznamenávají se rázem harmonické jednotnosti. Ale to vše vyplývá z poměrů doby tehdejší. V dějinách politických jsou to zvláště opěťované boje s nepřáteli zevnějšími, které často nutily říši napnouti všechny síly a ovšem bránily jí v klidném, rovnoměrném vývoji. V životě kulturním stále slučování ducha řeckého s podstatou východní způsobilo zvláštní rozpor, protivu mezi formou a obsahem, mezi podstatou demokratickou a despotickou, mezi starověkem a středověkem, mezi pohanstvím a křesťanstvím. Z toho si též vysvětlíme, proč na místo jemné, organické jednoty života antického nastoupilo u Byzantinců pestré změnění prvků nejrozličnějších, proč přes příliv a odliv těchto prvků dovedli se Byzantinci uzavíratí vlivům cizím a proč v životě duševním takovou sílu měla tradice. Ve všem tom patrný je houževnatý boj hellenismu se vzrůstající kulturní mocí východu.

Vůbec nesmíme si představovati, že by říše byzantská byla státem ideálním. Měla zajisté i své slabé a špatné stránky, ale právem můžeme se tázati, který stát kdy byl jich úplně prost. V dlouhém vývoji říše této vady a neřesti její právě jen větším rozšířením bijí v oči. Tyto neřesti a vady byly dříve tak stavěny v popředí, že se stále mluvilo

o ní jen jako o říši palácových revolucí, státních převratů a vzpour vojenských, o dějišti vášnivých hádek náboženských a neméně vášnivých sporů závodních stran. Došlo tak daleko, že se vědělo jen o Byzanci smyslné a pobožné, krvežíznivé a rozervané, liknavé a nudné, jejíž úpadek pokračoval po celou více než tisíciletou dobu jejího trvání, zkrátka v ní spařován byl souhrn všeho špatného. Tento názor nepravdivý a nespravedlivý, způsobený a udržovaný jen nenávisť a nepochopením, musí býti konečně nadobro vykořeněn, a to tím spíše, uvážíme-li, že ani jiní národové současní nebyli prosti všech vad a že proti oněm stinným stránkám osvědčila i říše byzantská mnohé vlastnosti vynikající.⁵⁸⁾

Již samo více než tisícileté trvání jest neklamným důkazem její ohromné síly vnitřní. Dějiny její politické nejsou jen řadou revolucí, vražd a násilností, nýbrž obsahují tolik tragiky a dojmavých momentů jako málokteré dějiny jiné. Politické její ústrojí vnitřní budilo vždy právem obdiv národů okolních jako vzor pevně sečlankovaného ústrojí státního s absolutním vladařem v čele. Stát byzantský byl svojí rozvětvenou správou vnitřní a svým výtečně uspořádaným soudnictvím, vojenstvím a finančnictvím, jakož i svým nevyrovnatelným uměním diplomatickým po dlouhou dobu středověku jediným státem, který může býti srovnán s moderní velmocí evropskou. Stát ten po úsilných bojích podlehl ovšem následkem své vlastní roztříštěnosti nepřátelům k veliké škodě veškeré Evropy. Že však po tolik století vítězně překonával všechny útoky vnější i zmatky vnitřní, že vůbec mohl vytvořiti takové podivuhodné ústrojí politické, za to vděčí své sourodé bytosti sociální, která sama v sobě měla nevyčerpatelnou sílu životní.

⁵⁸⁾ K nepříznivému posuzování říše byzantské přispěli hlavně Montesquieu, který nepochopil ducha a významu dějin byzantských, a Gibbon, který soudil, že křesťanství způsobilo zkázu civilisace antické, pád moci římské a temnotu věku středního a že hellenismus byzantský jest odpověden za tuto proměnu. Mínění to je již na štěstí překonáno.

Jakkoli rozsah její se zmenšoval, dovedla přec úporně čeliti nepřetržitým strašlivým útokům kmenů barbarských, ba překonala i nejtěžší katastrofu ve čtvrté výpravě křížové, s nasazením všech sil zcelila se opět a zápasila ještě téměř dvě stě let, než se sklonila ve jho osmanské. Její dlouhé trvání nesmí se tedy vykládati jen blahovůlí nepřátel nebo zeměpisnou polohou nebo nedostatkem prvků rozkladných; naopak ona sama dovedla vždy v sobě nalézt prostředky k opětnému znovuzrození, dovedla vlítí sobě do žil novou, svěží krev a objevila se podle slov kronikáře vždy zase jako mladá dívka, ozdobená zlatem a drahokamy. Ona to byla, která zadržela útoky islamu a dlouho zdržovala nával Turků osmanských, kteří teprve po jejím pádu mohli se státi nebezpečnými Evropě.

A co vše vykonala uvnitř! Vítězně potírala kacířstva a na pevné základy postavila budovu církve, zachovala a doplnila zákonodárství římské a stvořila tak zásady práva, které ještě dnes vládne ve veliké části Evropy, vytvořila nejdokonalejší politické ústrojí své doby, dovedla až do pádu svého uchrániti pochodeň antické civilisace, čímž prokázala lidstvu služby neocenitelné, a velkolepým bohatstvím průmyslovým, rozsáhlými styky obchodními, neobyčejným rozkvětem literatury a umění, jakož i mocnými vlivy na kulturu doby současné u národů Evropy i Asie se stala první světovou říší středověkou. Ona se pokoušela rozřešiti některé z nejvážnějších problémů, jež si vynucují pozornost národů, jako vztahy státu a církve, vztahy moci ústřední a šlechty, vztahy lenního pána k vasalovi. Ona měla otázku sociální, která se jeví v úporném zápase malorolníků a velkostatkářů a končí vznikem rozkladné šlechty feudální, a otázku hospodářskou, která měla neblahý vliv na rozvoj průmyslu a obchodu; nedostatek svobody v průmyslu a soutěž cizích národů v obchodu podkopaly totiž blahobyť domácí. A tento obraz říše

byzantské, zaujaté pro všechno veliké a krásné, zasluhuje zajisté našeho nelíčeného obdivu.⁵⁹⁾

Bohužel všechny tyto dobré stránky byly dlouho zatlačovány v pozadí a podstata byzantinismu spatřována v oněch špatných vlastnostech. S byzantinismem spojována byla představa zkaženosti mravní, nemírného přepychu, malicherné a spletné obřadnosti, despotické krutosti a nedůstojného lichocení, a to nejen v novověku, nýbrž už ve středověku. A přece musíme se diviti, proč tyto vlastnosti byly zahrnuty tímto názvem. Despotismus a všechno, co s ním souvisí, jest původu asijského a přenesen byl císaři římskými na půdu nerozdělené říše římské, jejíž dědictví převzala pak říše byzantská. V říši římské císařům prokazována božská pocta, v říši byzantské císařové nazýváni byli jen svatými. Přepych a obřadnost stejně byly rozšířeny v pozdějších dobách říše římské jako v říši byzantské a lichocení ovšem souviselo s tím tu i tam. Bylo by se tedy mělo dostati oněm vlastnostem názvu spíše podle Asie nebo Říma. Později se vyskytovaly vlastnosti podobné na mnohých dvorech evropských, ba snad někdy ještě ve větší míře. Proč tedy nazván souhrn jich byzantinismem, proč právě Byzance musila propůjčiti jméno své zjevům, jež mají na sobě výtku opovržení? Říše byzantská byla po zániku říše západořímské nejstarší monarchií křesťanskou v Evropě, ba nejstarší a brzy i nejmocnější monarchií evropskou vůbec. Z ní se šířila kultura po veškeré Evropě, její zvyky a mravy byly napodobovány, formy absolutní monarchie a dvorského života nalézaly s jinými zjevy byzantskými čím dále více přístup na dvory zá-

⁵⁹⁾ Pro hlubší pochopení byzantské kultury je důležitá i studie P. Wendlanda *Die hellenistisch römische Kultur in ihren Beziehungen zum Judentum und Christentum*, Tübingen 1907. Že říše byzantská musí býti pokládána za novou kulturní jednotu a ne za pouhý výběžek kultury řecké a římské, s důrazem vytýká nejnověji W. Otto ve spise *Kulturgeschichte des Altertums, ein Überblick über neue Erscheinungen*, München 1925, na str. 92. A. Heisenberg ve zprávě o jeho spisu v *Byzant. Zeitschrift* 1925 uznává sice v souhlase s ním vliv orientu na byzantskou kulturu, ale soudí, že vliv Slovanstva je dosud vědeckým problémem.

padních panovníků a právě ony odporné zjevy společenského života byzantského shrnovány pak přirozeně názvem byzantinismu, na jehož dobré stránky se úplně zapomínalo.

Nyní konečně nové názory o říši byzantské jsou již rozšířeny ve světě vědeckém a literaturou krásnou počínají vnikati i do ostatních vrstev obyvatelstva. Obraz tohoto zaniklého světa se prohlubuje víc a více novými studiiemi v různých oborech byzantologie, která podporována jsou některými časopisy a ústavy vědeckými. Jako na jedné straně mají tato studia velikou důležitost pro politické i kulturní dějiny národů slovanských, tak zase ani prameny národů západoevropských a východních, s nimiž byli Byzantinci v živých stycích, nesmějí býti při nich vylučovány. Teprve tímto všestranným badáním budou dokonale vyplněny mezery v názorech o vývoji středověkého lidstva a světlo vědy i tuto vítězně pronikne temnoty předsudků.⁶⁰⁾ V byzantologii bylo vykonáno sice již mnoho, ale veliké úkoly jí čekají ještě v budoucnosti; doufejme, že i ty zdárně budou splněny. A bude-li též literatura krásná, hlavně literatura románová a dramatická, aspoň tak jako dosud u Francouzů a Němců, vybíratí si látky z tohoto oboru, bude tím odčiněna velká křivda, která na tomto velkolepém světě dlouho byla páchána, a bude to znamenati nový krok na dráze duševního pokroku lidstva.

⁶⁰⁾ Nesmí se zapomínati na rozdělení evropského světa ve středověku na svět románsko-germánský a řecko-slovanský, na dvě odlišné kultury, vyrůstající ze společného kmene kultury římské. V čem hledati kořeny tohoto dvojitelného vývoje, pokouší se rozřešiti u nás J. Bidlo ve spisku *Kultura byzantská* (srovn. přehled literatury). Dovojuje, jak římská říše vytvořila velkolepou jednotnou kulturu, ale nikdy nemohla úplně potlačití obou složek jejích, totiž římské a hellenistické, a jak po politickém rozdělení říše římské východ se vrátil k původnímu stavu hellenistické monarchie s ryze řeckým rázem jazykovým i kulturním a vytvořil tak kulturu byzantskou. Vloživ příčiny nepokrokovosti a ztrnulosti této kultury, naznačuje účast slovanských i východních národů při jejím vytváření. Tak naskýtá se byzantologům velká úloha, jak správně podotýká M. Paulová v recenzi tohoto výborného spisku v *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, Berlin 1921, str. 466 nn., vyličití dějiny evropského východu jako kulturního celku a oceniti je v rámci vývoje tohoto kulturního dualismu.

PŘEHLED CÍSAŘŮ BYZANTSKÝCH.

I. Doba Arkadiova a jeho nástupců (395—518).

Arkadios 395—408, Theodosios II. 408—450, Markianos 450—457, Leon I. Veliký 457—474, Leon II. 473—474, Zenon 474—491, Anastasios I. 491—518.

II. Doba Justinianova a jeho nástupců (518—610).

Justinos I. 518—527, Justinianos I. 527—565, Justinos II. 565—578, Tiberios II. 578—582, Maurikios 582—602, Fokas 602—610.

III. Herakleios a jeho dynastie (610—717).

Herakleios 610—641, Konstantinos II. 641, Herakleonas 641, Konstantinos III. 641—668, Konstantinos IV. Pogonatos 668—685, Justinianos II. 685—695, Leontios 695—698, Tiberios III. 698—705, Justinianos II. 705—711, Filippikos Bardanes 711—713, Anastasios II. 713—716, Theodosios III. 716—717.

IV. Dynastie isaurská a fryžská (717—867).

Leon III. 717—741, Konstantinos V. Kopronymos 741—775, Leon IV. 775—780, Konstantinos VI. 780—797, Irena 797—802, Nikeforos I. 802—811, Staurakios 811, Michael I. Rhangabe 811—813, Leon V. Armenský 813—820, Michael II. Amorijský 820—829, Theofilos 829—842, Michael III. Methystes 842—867.

V. Dynastie makedonská (867—1025).

Basileios I. 867—886, Leon IV. Filosofos 886—911, Konstantinos VII. Porfyrogennetos 912—959, Romanos I. Lekapenos 920—944, Romanos II. 959—963, Nikeforos II. Fokas 963—969, Joannes I. Tzimiskes 969—976, Basileios II. Bulgaroktonos 976—1025.

VI. *Úpadek říše (1025—1081).*

Konstantinos VIII. 1026—1028, Romanos III. Argyros 1028—1034, Michael IV. Paflagonský 1034—1041, Michael V. Kalafates 1041—1042, Konstantinos IX. Monomachos 1042—1054, Theodora 1054—1056, Michael VI. Stratiotikos 1056—1057, Isaakios I. Komnenos 1057—1059, Konstantinos X. Dukas 1059—1067, Romanos IV. Diogenes 1067—1071, Michael VII. Parapinakes 1071—1078, Nikeforos III. Botaneiates 1078—1081.

VII. *Komnenovci a Angelovci (1081—1204).*

Alexios I. Komnenos 1081—1118, Joannes II. Komnenos 1118—1143, Manuel I. Komnenos 1143—1180, Alexios II. Komnenos 1180—1183, Andronikos I. Komnenos 1183—1185, Isaakios II. Angelos 1185—1195, Alexios III. Angelos 1195—1203, Isaakios II. Angelos 1203—1204, Alexios IV. Angelos 1203—1204, Alexios V. Murtzuflus 1204.

VIII. *Doba císařství nikajského (1204—1261).*

Theodoros I. Laskaris 1204—1222, Joannes III. Dukas Vatatzes 1222—1254, Theodoros II. Laskaris 1254—1258, Joannes IV. Laskaris 1258—1259, Michael VIII. Palaiologos 1259—1261.

IX. *Dynastie Palaiologů (1261—1453).*

Michael VIII. Palaiologos 1261—1282, Andronikos II. Palaiologos 1282—1328, Andronikos III. Palaiologos 1328—1341, Joannes V. Palaiologos 1341—1376, Joannes VI. Kantakuzenos 1341—1355, Andronikos IV. Palaiologos 1376—1379, Joannes V. Palaiologos 1379—1391, Joannes VII. proticísař 1390, Manuel II. Palaiologos 1391—1425, Joannes VIII. Palaiologos 1425—1448, Konstantinos XI. Palaiologos 1448—1453.

LITERATURA.

Literatura, říše byzantské se týkající, jest uvedena až do r. 1897 v epochálním, výtečném díle K. Krumbacherově „Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches“, jež ve 2. vyd. vyšlo v Mnichově r. 1897. Důkladná bibliografie všeobecná, sestavená rovněž K. Krumbacherem, jest uvedena na str. 1068 až 1144 a obsahuje všechny práce o věcech byzantských. Velmi poučný přehled studií byzantologických podal u nás J. Bidlo v článku „Studia byzantologická“ a K. Krumbachera „Geschichte der byz. Literatur“, uveřejněném v Českém časopise historickém r. 1902 na str. 129—158 a 270 až 284. Ke spisům, v obou těchto dílech uvedeným, přidružily se za posledních třicet let některé nové, jež týkají se jednak politického jednak sociálního a kulturního vývoje říše byzantské. Stůž zde přehled spisů nejdůležitějších.

Pro politické dějiny vnější i vnitřní sluší zde mimo starší spisy souborné Ducangeovy, Cousinův, Le Beanův, Gibbonův, Finlayův, Brunet de Preslův a Blanchetův, a Hopfův, jichž obšírné tituly uvedeny jsou u K. Krumbachera na str. 1068 n., připomenouti ještě tyto novější:

G. Fr. Hertzberg: Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart, Gotha 1878; pro naši otázku jsou důležité pouze díl I. z r. 1876 a díl II. z r. 1877.

G. Fr. Hertzberg: Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches bis gegen Ende des 16. Jahrhunderts, Berlin 1883. Uveřejněno v Onckenově sbírce „Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen II. 7.“.

B. Ranke: Weltgeschichte, Bd. 4—6, Leipzig 1883—1885.

K. Papparegopulos: Historia tú hellenikú ethnús, Atheny, 2. vyd. 1887—1888. Výtah z prvního vydání vyšel též ve

- francouzském zpracování pod názvem: *Histoire de la civilisation hellénique*, Paris 1878.
- K. Jireček*: Byzantinské císařství. Článek v *Ottově Slovníku naučném*, IV. díl r. 1891, str. 1020—1023.
- Fr. Šembera*: Dějiny středověké. V Praze, I. díl 1879, II. díl 1881, III. díl A 1886, III. díl B 1891. Dějiny tyto nejsou dokončeny, sahající pro říši byzantskou jen až k r. 1261.
- Sp. Lambros*: *Historia tés Hellados*, Atheny, 1888—1892.
- Ch. Bayet et A. Rambaud*: *L'empire byzantin*. Uveřejněno v díle E. Lavissee et A. Rambaud: *Historie générale du IV. siècle à nos jours*, 3 voll., Paris 1893—1894. (Vol. I. 161—203, 625—687, II. 798—883, III. 789—868.)
- Ch. Bayet*: *L'histoire de l'empire byzantin*. Stručný přehled v díle *La grande encyclopédie*, vol. VIII. p. 549—555.
- H. Gelzer*: *Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte*, München 1897. Uveřejněno jako přídavek k dílu K. Krumbachera: *Geschichte der byzantinischen Literatur*, München, 2. Auflage, 1897. (Iwan Müller's: *Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft* IX. 1.)
- P. Grenier*: *L'empire byzantin. Son évolution sociale et politique*. Paris 1904.
- Th. Lindner*: *Weltgeschichte seit der Völkerwanderung*, I. u. II. Bd. Stuttgart u. Berlin 1902, IV. Bd. Stuttgart u. Berlin 1905.
- N. Jorga*: *The byzantine empire*, London 1907.
- D. C. Hesseling*: *Essai sur la civilisation byzantine*. Paris 1907. (Traduction française avec Préface par G. Schlumberger.) Původně vyšlo holandsky pod názvem *Byzantium*, Haarlem 1902.
- H. Gelzer*: *Byzantinische Kulturgeschichte*. Tübingen 1909.
- I. Turchi*: *La civiltà byzantina*, Firenze 1910.
- Ed. Foord*: *The byzance empire, the rearguard of european civilization*, London 1911.

- G. Grupp*: Kulturgeschichte des Mittelalters. 1. Bd. Paderborn 1907, III. Bd. Paderborn 1912.
- E. Gibbon*: The history of the Decline and Fall of the Roman Empire, edited with introduction, notes and appendices by I. B. Bury, London 1914.
- I. Kulakovskij*: Dějiny byzantské říše, Kijev (rusky) 1915.
- K. N. Uspenskij*: Přehled byzantských dějin I., Moskva (rusky) 1917.
- A. Vasiljev*: Čtení o dějinách byzantských I., Petrohrad (rusky) 1917.
- A. Bezobrazov*: Přehled byzantských dějin kulturních, Petrohrad (rusky) 1918.
- K. Roth*: Geschichte des byzantinischen Reiches, 2. Aufl., Berlin u. Leipzig 1919.
- K. Roth*: Sozial- und Kulturgeschichte des byzantinischen Reiches, Berlin u. Leipzig 1919.
- J. Bidlo*: Byzantské dějiny. Přednášky, konané na filosof. fakultě české university v r. 1918/19.
- R. Scala*: Das Griechentum seit Alexander dem Grossen. Byzanz. Neugriechenland. (Helmolt: Weltgeschichte, 2. Aufl. IV. Bd. Balkanhalbinsel, str. 103—204.) Leipzig u. Wien 1919.
- E. Rein*: Dějiny byzantské říše, Helsinky (finsky) 1920.
- Ch. Diehl*: Byzance, grandeur et décadence, Paris 1920.
- A. Adamantiu*: Historia téz byzantinés autokratoriás, Atheny, 2. vyd. 1920.
- A. Heisenberg*: Staat und Gesellschaft des byzantinischen Reiches. (Kultur der Gegenwart, sv. 2., odd. 4. 1., 2. vydání v Lipsku 1923.)
- A. Vasiljev*: Istorija Vizantii. Vizantija i Krestonosci, Petrograd 1923. (Zdá se, že Vasiljev po I. svazku byzantských dějin pokračoval v líčení jich soustavně dále, ale záznamů o těch svazcích jsem nenašel.)
- Ch. Diehl*: Histoire de l'empire byzantin, Paris, 7. ed. revue et corrigée 1924.

A. Vasiljev: Istorija Vizantii. Padenie Vizantii, epocha Paleologov, Leningrad 1925.

Ze speciálních děl, v nichž spisovatelé obrali si za úkol vyličiti buď jen část byzantských dějin nebo dějiny určité oblasti říšské nebo konečně pouze některé obory života politického a sociálního, sluší zvláště uvésti tato, a to opět v pořádku chronologickém. Některá jsou mi známa jen z recensí, pokud tyto recenze jsou uvedeny.

K. N. Sathas: Mesaioniké bibliothéké, IV. sv., Atheny a Paříž 1874, V. sv. Benátky a Paříž 1876. Úvody obou těchto svazků obsahují cenné poznámky o politických a kulturních dějinách století XI. po Kr.

A. Rambaud: L'Empire Grec au X. siècle. Paris 1870.

N. Kcndakov: Dějiny byzantského umění a ikonografie. Oděsa (rusky) 1876.

Aug. Fr. Gfrörer: Byzantinische Geschichten, Graz, I. Bd. 1872, II. Bd. 1873, III. Bd. 1877. Svazek I. věnován je dějinám benátským, II. a III. dějinám byzantským. Mimo postupné líčení událostí dějinných, některé kapitoly věnovány jsou význačným zjevům byzantského života. Tu zvláště použito těchto kapitol: Z II. sv. 16. Založení Konstantinopole a jeho nejbližší následky. Nová státní forma (str. 279—296); 17. Caesaropapismus (str. 296 až 306); 18. Rozdělení moci korunní a církevní (str. 305—315); 22. Byzantské námořnictví (str. 401 až 436); 23. Islam (str. 437—460); 24. Obrazoborectví (str. 460—478); Z III. sv. použito kap. 1. Boj vlády proti vzrůstání velkostatkářstva a počátky říšské knížecí šlechty (str. 1—61); 2. Boj vlády proti duchovenstvu. Domnělý spis Lukianův (str. 61—85).

R. Nicolai: Griechische Litteraturgeschichte. III. Bd.: Die nachklassische Litteratur, Magdeburg 1878. Na str. 4—9

jest podána podstata byzantských dějin, na str. 9—15 všeobecná charakteristika byzantské literatury.

I. *Burckhardt*: Die Zeit Konstantins des Groszen. Leipzig 1880, 2. vyd. Našich otázek zvláště se týkají oddíly IX. Konstantin a církev (str. 345—370) a XI Dvůr, správa a vojsko. Konstantinopolis, Řím, Atheny a Jerusalem (str. 399—413).

G. *Schlumberger*: Sigillographie de l'empire byzantin. Paris 1884. Dílo toto obsahuje hojně zprávy o hodnostářích dvora a úřednících říše byzantské.

W. *Heyd*: Histoire du commerce du Levant au moyen âge. Leipsic 1885. (Původně napsáno německy a vyšlo pod titulem: Geschichte des Levantenhandels im Mittelalter, Stuttgart 1879.)

W. *Fischer*: Eine Kaiserkrönung in Byzantion. (Zeitschrift für allgemeine Geschichte, Stuttgart 1887, str. 81—102.)

W. *Fischer*: Ein Wort über den Byzantinismus. (Zeitschrift für allgemeine Geschichte, Stuttgart 1888, str. 989—997). Ve spisku tom se vykládá vznik slova byzantinismus na základě kulturních poměrů evropských za doby trvání byzantské říše.

F. *Gregorovius*: Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter. Stuttgart 1889, 2 Bde. Dějiny Athen, líčené v rámci byzantské říše, dávají spisovateli často podnět, aby se rozhovořil o dějinách a kulturních poměrech této říše.

G. *Schlumberger*: Un empereur byzantin du X. siècle. Nicéphore Phocas. Paris 1890. Toto vydání bylo opatřeno skvělými ilustracemi. Nové vydání z r. 1923 je již bez ilustrací.

A. *Rambaud*: Empereurs et impératrices d'Orient (Revue des deux mondes 1891, sv. 103.)

K. E. *Zachariä von Lingenthal*: Geschichte des griechisch-römischen Rechts, 3. Auflage, Berlin 1892. Nehledíc k poznámkám o působnosti jednotlivých úředníků v díle samém, obsahují obě předmluvy přehledný výklad o pod-

statě a vývoji práva byzantského i o poměrech říše byzantské vůbec.

E. Mordmann: Esquisse topographique de Constantinople, Lille 1892.

I. Strzygowski: Die byzantinische Kunst. (Byzant. Zeitschrift 1892, 61—73.)

C. Neumann: Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen. Leipzig 1894. Toto výtečně a poučavě psané dílo podává politické a kulturní dějiny byzantské říše v 10. a 11. století. Obsah jeho je patrný z nadpisů čtyř oddílů: I. Říše v desátém století. II. Výbojná politika a omlazení říše. III. Říše v jedenáctém století. IV. Turci a Normani.

I. Funk: Konstantin der Grosse und das Christentum. Theologische Quartalschrift, Tübingen 1896 (str. 429—462). Práce tato zkoumá osobní poměr Konstantinův ke křesťanství a zasluhuje povšimnutí pro odchylné stanovisko proti J. Burckhardtovi, jehož dílo svrchu uvedeno.

K. Krumbacher: Geschichte der byzantinischen Literatur. München 1897. Velmi cenný jest mimo jiné i úvod tohoto spisu, v němž na str. 1—20 pojednává spisovatel o pojmu a všeobecných dějinách byzantské literatury, na str. 20—31 podává její charakteristiku a na str. 31—36 líčí mezinárodní kulturní vztahy říše byzantské.

W. Nissen: Die Regelung des Klosterwesens im Rhomäerreiche bis zum Ende des 9. Jahrhunderts. (Programm der Gelehrtschule des Johanneums zu Hamburg, 1897.)

I. Kaerst: Studien zur Entwicklung und theoretischen Begründung der Monarchie im Altertum. München und Leipzig 1898. (Histor. Bibliothek, VI. Bd.) Zvláště použito oddílu V. Římské císařství (na str. 80—102).

W. Norden: Der vierte Kreuzzug im Rahmen der Beziehungen des Abendlandes zu Byzanz. Berlin 1898. V díle tomto snaží se spisovatel vysvětliti obrat čtvrté křižácké výpravy proti říši byzantské z poměrů tehdejší doby a

omlouvá jednotlivé činitele při tom zúčastněné. Ale výklady jeho vzbudily oprávněný odpor v C. Neumannovi, který práci jeho posoudil v *Byzantinische Zeitschrift*, 1900, na str. 546—548.

C. *Neumann*: Die byzantinische Marine. Ihre Verfassung und ihr Verfall. Studien zur Geschichte des 10. bis 12. Jahrhunderts. *Historische Zeitschrift* N. F. 45. Bd. 1898, str. 123 nn. Rec. K. Krumbacher v *Byzantinische Zeitschrift* 1898, str. 640. Jako všechny práce Neumannovy i tato práce, jež se obírá námořnictvím byzantským, došla vřelého ocenění.

H. *Gelzer*: Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung. Abhandlungen der phil.-histor. Klasse der sächs. Gesellschaft der Wissenschaften, 18. Bd. Leipzig 1899. Rec. Ch. Diehl v *Byzantinische Zeitschrift* 1900, str. 677 až 679. Práce tato, jež nabývá podstatné důležitosti pro správní dějiny říše byzantské ve století VII. až IX., byla posouzena velmi příznivě.

L. *Bréhier*: Le schisme oriental du XI. siècle. Paris 1899. Rec. Ch. Diehl v *Byzantinische Zeitschrift* 1900, str. 552 až 554. Spisovatel přičítá tu proti dosavadním názorům právě patriarchovi Michaelu Kerulariovi největší vliv na odtržení církve východní od západní v r. 1054, ale mínění to Ch. Diehl právem vyvrací.

H. *Gelzer*: Geistliches und Weltliches aus dem türkisch-griechischen Orient. Leipzig 1900. Rec. K. Krumbacher v *Byzantinische Zeitschrift* 1901, str. 355—358. O díle tom praví recensent s chválou, že nám tu podal spisovatel starou Byzanc v novém rouše.

G. *Schlumberger*: La journée d'une élégante à Byzance. Lectures pour tous. Paris 1900, Num. II., p. 963—972. Rec. K. Krumbacher v *Byzantinische Zeitschrift* 1901, str. 351. Pojednání ono líčí velmi případně den, který Maria, choť stratéga Michaela Argyra a dcera slavného

patrikia Michaela Burtza, ztrávila r. 969 před nocí, v níž byl zavražděn císař Nikeforos II. Fokas.

Ch. Diehl: Iustinien et la civilisation byzantine au VI. siècle. Paris 1901. Rec. C. Benjamin ve Wochenschrift für klassische Philologie 1902, sl. 828—844. Toto neobyčejně rozsáhlé dílo, jak z velmi příznivé kritiky jest patrné, rozděleno jest ve tři knihy. První líčí císaře a císařský dvůr, druhá vykládá dějiny oné doby, třetí provádí nás velikými městy říše a seznamuje nás s charakteristickými znaky byzantské kultury. Dílo toto jest opatřeno bohatými ilustracemi.

I. Strzygowski: Orient und Rom. Graz 1901.

H. Gelzer: Das Verhältnis von Staat und Kirche in Byzanz. Historische Zeitschrift, 86. Bd., N. F. 50. Bd. München und Leipzig 1901, str. 193—252. V práci této sleduje spisovatel na základě důkladných studií jednání synodálních i historiků světských vývoj poměrů mezi státem a církví až do velkého rozkolu církve východní r. 1054.

Th. Lindner: Geschichtsphilosophie. Einleitung zu einer Weltgeschichte seit der Völkerwanderung. Stuttgart 1901. Dílo toto jest výbornou pomůckou pro hlubší vníkáni v podstatu dějin a obsahuje leckde i příklady z říše římské a byzantské.

U. v. Wilamowitz-Moellendorff: Weltperioden. Řeč, uveřejněná spolu s jinými spisy v díle: Reden und Vorträge, Berlin 1902, 2. vyd., str. 120—135. Spisovatel tu dokazuje úplně v soulase s K. Krumbacherem, že rok 300 po Kristu, nebo, chceme-li, vláda Konstantina Velikého znamená počátek nového dne světového a rozhodný obrat v dějinách lidstva.

K. Dieterich: Geschichte der Byzantinischen und Neugriechischen Literatur. Leipzig 1902.

L. Beylié: L'habitation byzantine. Recherches sur l'Architecture civile des Byzantins et son influence en Europe. Grenoble-Paris 1902. Je to objemné, skvostně ilustrované

dílo, v němž autor, předeslav úvod o domě římském až do 4. století, jedná o obydlích byzantských od počátku do konce trvání říše, o půdorysu a stavbě domů obyčejných, o císařských palácích, jež podrobně popisuje, o nábytku a výzdobě příbytků, jakož i o vlivu stavitelství byzantského na severní Itálii, Benátky a Rusko.

W. Norden: Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des byzantinischen Reiches im Jahre 1453. Berlin 1903. Rec. R. Sternfeld v časopise Historische Vierteljahrschrift, Leipzig 1904, str. 532—538. V obšírném tomto díle sleduje se světodějný spor papežství a Byzance až do nejmenších podrobností, a to od svého vzniku ve všech fásích svého vývoje až do zániku byzantské říše. Pozoruhodný tento spis obsahuje přehledný úvod o stycích byzantské říše s papežstvím před rozlukou.

Ch. Bayet: L'art byzantin. 2. ed. Paris 1904.

L. Bréhier: La querelle des images. Paris 1904. Rec. Lud. Kösters v Byzantinische Zeitschrift 1904, str. 533—534. V díle tomto řeší se na základě zcela nových hledisk otázka sporu obrazového; recensent s chválou vytýká kritické ocenění příčin a výsledků onoho sporu, ale na konec podotýká, že otázka ta definitivně ještě rozřešena není.

Ch. Diehl: Théodora, impératrice de Byzance. Paris 1904. Rec. K. Krumbacher v Byzantinische Zeitschrift 1905, str. 349 n. Dílo toto vyšlo jednak v přepychovém vydání s nádhernými ilustracemi, a to v trojí ceně 600, 350 a 150 franků, jednak jako pouhý text, obsahuje dějiny známé manželky císaře Justiniana I. Theodory a došlo kritikou příznivého přijetí.

A. Gruhn: Die byzantinische Politik zur Zeit der Kreuzzüge. Wissenschaftliche Beilage zum Jahresbericht der XIII. Realschule zu Berlin, 1904. Rec. E. Gerland v Deutsche

Litteraturzeitung 1904, sl. 2805 n. Spisovatel obral si tu za úkol vylíčiti byzantskou politiku v letech 1054—1204, ale základní jeho myšlenka, že výpravy křížové svou vnitřní podstatou byly bojem o Konstantinopolis, jest nesprávná. Dobře bylo vytčeno, že na tak jednoduché zákony nelze převáděti události půldruhého století.

- J. Bryce: The Holy Roman Empire. A new edition, enlarged and revised throughout, with a chronological table of events and three maps, London 1904.* V tomto novém zpracování je nová kapitola: The East Roman Empire na str. 317 až 347, v níž spisovatel podává filosofii dějin byzantské říše a prohlubuje pochopení tohoto těžce srozumitelného ústrojí ostrovtipným srovnáním východního státu a církve s nově zařízenou říší západořímskou a s římskou církví.
- K. Krumbacher: Die byzantinische Litteratur. (Die griechische und lateinische Litteratur und Sprache, Berlin und Leipzig 1905, str. 239—290.)* Spis ten je společnou prací několika učenců a vyšel ve sbírce Die Kultur der Gegenwart, I. Abt., 8. Přehled Krumbacherův rozdělen je v osm kapitol: 1. Smíšený ráz byzantské kultury. 2. Řeč, t. j. dějiny sporu mezi řečí lidovou a spisovnou. 3. Literatura od Konstantina do Herakleia. 4. Temná století od r. 650 do r. 850. 5. Znovuzrození vzdělanosti za Fotia. 6. Druhá renaissance a humanismus ve 12. až 15. století. 7. Literatura lidová. 8. Doba turecká od r. 1453 do r. 1821. Tím Krumbacher své epochální dílo učinil přístupným širšímu kruhu vzdělců.
- Ch. Diehl: Études byzantines. Paris 1905.* Spis ten obsahuje několik prací Diehlových, jež částečně již jinde v různých dobách byly uveřejněny. Zejména zasluhují zmínky: Introduction à l'histoire de Byzance. Leçon d'ouverture du cours d'histoire byzantine à l'Université de Paris, 1899. Uveřejněno též v Études byzantines na str. 1—20. La civilisation byzantine: I. Les institutions. II. La société. III. L'art. První oddíl této práce uveřejněn původně

v časopise *Revue Encyclopédique*, 21. juillet 1900, druhý oddíl v témže časopise *Revue Encyclopédique*, 1. septembre 1900, třetí oddíl v časopise *Musée d'Art*, Paris 1903. Všechna tato tři pojednání pojata do díla *Études byzantines* na str. 107—181. — *L'empire byzantin sous les Paléologues. Leçon d'ouverture du cours d'histoire byzantine à l'Université de Paris*, 1901. Uveřejněno též v *Études byzantines* na str. 217—240. — Mimo to obsahuje uvedené dílo ještě pojednání jiná, hlavně z oboru uměleckého.

C. *Neumann*: *Byzantinische Kultur und Renaissance-Kultur. Vortrag*. Berlin und Stuttgart 1903. Ve spisku tomto dokazuje spisovatel, že význam antiky v italské renaissanci nesmí se přeceňovati a že ohromný rozmach italské kultury ve století XIII. a následujících musí býti v podstatě přičítán dřevní, původní síle barbarstva a středověkému křesťanskému vychování. Proti názorům Neumannovým podal některé námitky, jakkoli s jádrem jejich v podstatě souhlasí, K. Krumbacher v časopise *Byzantinische Zeitschrift* 1904, st. 275 n. Spisek Neumannův vyšel též v českém překladě Ant. Jarolímka pod názvem „Kultura byzantinská a renaissanční“ ve *Výroční zprávě* vyš. gymnasia v Třebíči r. 1905.

G. *Schlumberger*: *L'épopée byzantine à la fin du X. siècle*. Paris, 3 vol., 1896—1905. Dílo toto výborně rozebral a ukázky z něho podal L. Bloy ve spise: *Constantinople et Byzance*, Paris 1907, a tento spis přeložil do češtiny J. Florian pod názvem *Epopėja byzantská* a Gustav Schlumberger, v *Osvětínanech* na Moravě jako 9. sv. Dobrého díla r. 1913. V tomto nádherném spise Schlumbergerově je výtečně osvětlen největší rozkvět říše v 9. a 10. století.

H. *Jacoby*: *Byzanz. Deutsch-evangel. Blätter* 1905, str. 170 až 197. Rec. K. Krumbacher v *Byzantinische Zeitschrift* 1905, str. 350 n. Pojednání toto, kritikou příznivě přijaté, líčí význam Byzance pro kulturu lidstva.

- A. Harnack*: Das Mönchtum, seine Ideale und seine Geschichte, 7. Aufl. Giessen 1907.
- Ch. Diehl*: Figures byzantines. Première et deuxième série. Paris 1908.
- E. Millet*: L'art byzantin, Paris 1908.
- K. Dieterich*: Byzantinische Charakterköpfe. Leipzig 1909.
- A. Vogt*: Basile I., empereur de Byzance et la civilisation byzantine à la fin du IX. siècle. Paris 1910.
- Ch. Diehl*: Manuel d'art byzantin. Paris 1910.
- O. M. Dalton*: Byzantine art and archaeology. Oxford 1911.
- I. Strzygowski v *Byzantinische Zeitschrift* 1911, str. 548 až 551, posuzuje toto dílo velmi příznivě, nazývá je výbornou příručkou pro umění byzantské.
- A. Rambaud*: Études sur l'histoire byzantine. Paris 1912.
- K. A. Junge* u. a.: Konstantinopel. Bilder aus Vergangenheit und Gegenwart. Sonderheft der „Zeiten u. Völker“, Stuttgart 1912.
- F. Chalandon*: Les Comnène. Études sur l'empire byzantin au 11. et 12. siècles. Paris 1912.
- K. Dieterich*: Hofleben in Byzanz. Leipzig 1912.
- J. Gardner*: The Lascarids of Nicaea, London 1913.
- J. Bidlo*: Byzantská kultura, její vznik a význam. (Za vzděláním sv. 84.) V Praze 1917.
- Ch. Diehl*: Dans l'Orient Byzantin, Paris 1917.
- G. Schlumberger*: Recits de Byzance et croisades, Paris 1917.
- A. J. Koenig*: Der heilige Palast. Wien 1920.
- A. Heisenberg*: Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit. (Sitzungsberichte der bayer. Akademie der Wissenschaften, philosoph.-historische Classe, 1920.)
- N. Jorga*: Formes byzantines et réalités balcaniques, leçons faites à la Sorbonne. Paris 1922. N. Banescu v *Byzantinische Zeitschrift* 1923/1924 na str. 373—375 posoudil tyto přednášky velmi příznivě.

- A. Andréades*: Le montant du budget de l'Empire byzantin. Extrait de la Revue des études grecques, tom. 34, N. 156, Paris 1922. E. Stein v Byzantinische Zeitschrift 1923/1924 na str. 377—387 nesouhlasí s jeho příliš vysokým stanovením příjmů říše byzantské.
- E. Stein*: Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte. (Mitteilungen zur osman. Gesch. 2, 1924, 1—62.)
- Ch. Diehl*: Constantinople. Paris 1924.
- N. H. Baynes*: The Byzantine Empire. London 1925. (Vyšlo ve sbírce Home University Library of Modern Knowledge.)

Literatura tuto uvedená nemůže ovšem činiti nároků na úplnost. Použil jsem ku své práci mimo některá díla souborná jen takových novějších spisů, jež oújasňují zvláště význačné stránky byzantského života. Pro speciální badání o různých otázkách dějin a kultury byzantské jest ovšem užiti uvedené již bibliografie v Byzantské literatuře Krumbacherově, jež do r. 1897 podává téměř úplný, výtečně sestavený přehled všech prací z oboru byzantologie; literatura od toho roku vycházející jest uvedena nejúplněji v jednotlivých ročnících časopisu Byzantinische Zeitschrift, který vychází od r. 1892 a přijímá články německé, francouzské, anglické, italské a novořecké, a v časopise Vizantijskij Vremennik, který vychází od r. 1894, přijímaje pouze články ruské, a částečně také v časopise Žurnal ministerstva narodnago prosvješčeniya, který vychází již od r. 1803 a přijímá rovněž jen články ruské. Od r. 1920 vychází nový časopis Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher, založený na základě mezinárodním jako Byzantinische Zeitschrift.

Ani Francouzi a Italové nechtějí v tomto ušlechtilém závodění po válce světové zůstatí pozadu. V Paříži počalo vycházeti Byzantion. Revue internationale des études byzantines, tom. I. publié par P. Graindor et H. Gregoire 1924.

Obsah jeho podán je v Byzant. Zeitschrift 1925, str. 493 n. V Římě konečně vycházejí Studi Bizantini. Pubblicazioni dell'Istituto per l'Europa orientale, I. 1925. Obsah tohoto svazku je podán v Byzant. Zeitschrift 1925, str. 494 n. Ze všeho toho je patrno, že studia byzantologická počínají rozkvétati na všech stranách.

OBSAH II. DÍLU:

	Str.
V. Doba úpadku říše. Dynastie Komnenovců a Ange- lovců	5
VI. Doba císařství nikajského. Dynastie Palaiologů a zánik říše	65
Závěr	119
Přehled císařů byzantských	125
Literatura	I—XIV